

ISSN 1691-273X

10

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 10/2015

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

10

**Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2015**

UDK 811.174(082)

Va 390

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. G. Smiltnece. Nr. 10. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015. 196 lpp.

Atbildīgā redaktore *Dr. philol.* Gunta Smiltnece

Recenzente *Dr. philol.* Anna Vulāne

Populārzinātniskā rakstu krājuma 10. laidienā ietvertie raksti ir sakārtoti vairākās tematiskās sadaļās – vispārīgi jautājumi, gramatika, vārddarināšana, terminoloģija, onomastika, leksikogrāfija, ortogrāfija. Šajā laidienā samērā liela uzmanība pievērsta gramatikas jautājumiem. Ir sniegts populārzinātnisks apraksts par gramatiku rašanos un gramatiku veidiem, un divi raksti veltīti jaunajai „Latviešu valodas gramatikai” (2013), akcentējot dažas novitātes morfoloģijā un sintaksē saistībā ar valodas praksi. Gramatikas problēmas skatītas rakstā par vidusskolas klašu latviešu valodas mācībgrāmatu saturu. Interesantā skatījumā runāts par to, kā izpaužas latviešu valodas gramatikas parādību pārnese norvēģu valodā, apgūstot šo valodu. Vārddarināšanas sakarā apskatītas tulkotās un netulkotās abreviāturās un to lietošanas problēmas valodas praksē. Terminoloģijas sadaļā ir apskatītas itāļu ēdienu un dzērienu nosaukumu atveides tendences latviešu valodā un pārmaiņas teātra izrāžu žanroloģiskajos apzīmējumos. Onomastikas sadaļā ir apskats par neoficiālajiem jeb slenga urbanonīmiem – vairāku Latvijas pilsētu neoficiālo vietvārdu apkopojums un salīdzinājums, kas balstīts uz jauniešu aptaujas rezultātiem. Leksikogrāfijas problemātika apskatīta rakstā par „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcu” (2012). Ir pievērsta uzmanība dažām neprecizitātēm un tam, ko vārdnīcā saskata un vēlētos ieraudzīt ieinteresēts vārdnīcas lietotājs. Ortogrāfijai veltītajā rakstā ir aktualizētas latviešu grāmatrūpniecības tradīcijas dažu tipogrāfisko zīmju (dažāda garuma horizontālo svītru un pēdiņu) lietojumā, kas pašreizējā praksē bieži neatbilst latviešu poligrāfijas tradīcijām un kam nav konsekvencu lietojumā. Rakstu krājumā ir valodas konsultāciju sadaļa, informācija par LZA Terminoloģijas komisijas un Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas aktualitātēm, kā arī jaunāko valodniecisko izdevumu bibliogrāfija, humora lappusi un ziņas par autoriem.

Rakstu krājums paredzēts visiem, kas interesējas par valodu un tās paveidiem, par valodas kultūru un valodas prakses jaunumiem.

Korektore Rūta Augstkalne, Marta Balode

Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis

Rakstu krājuma 10. numuru maketēja Vanda Voiciša, SIA „Idea lex”

© LVA, 2015

© Kristaps Rozītis, vāka un maketa dizains

ISSN 1691-273X

SATURS

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI	5
<i>Regina Venckute (Regina Venckutė).</i> Īss ieskats gramatiku vēsturē – no senajiem laikiem līdz mūsdienām	5
GRAMATIKA	17
<i>Gunta Smiltneice.</i> Jaunā „Latviešu valodas gramatika” un valodas prakse: morfoloģiskais aspekts	17
<i>Ilze Lokmane.</i> Sintakse „Latviešu valodas gramatikā”	24
VĀRDDARINĀŠANA	35
<i>Andrejs Veisbergs.</i> Abreviatūras teorijā un praksē	35
TERMINOLOĢIJA	43
<i>Baiba Bankava.</i> Vērojumi un ieteikumi par itāļu ēdienu un dzērienu nosaukumu atveidi latviešu valodā	43
<i>Anita Helviga.</i> Teātra izrāžu žanroloģiskie apzīmējumi: no ierastās terminoloģijas uz netradicionāliem izrāžu pieteikumiem (Liepājas teātra piemērs)	58
ONOMASTIKA	77
<i>Laimute Balode, Sintija Doniņa.</i> Ieskats Latvijas neoficiālajos urbanonīmos	77
LEKSIKOGRĀFIJA	92
<i>Renāte Matuseviča.</i> Redīgējams redīgējums jeb 2012. gadā izdotā „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca”	92
INTERPUNKCIJA	110
<i>Lidija Leikuma, Aleksejs Andronovs (Aleksey Andronov).</i> Par dažām — „sīkajām” — rakstu zīmēm	110

LIETIŠĶĀ VALODNIECĪBA	130
<i>Dzintra Paegle</i> . Pretrunīgas pārdomas par jaunākajām latviešu valodas mācību grāmatām vidusskolām	130
Snorre Karkonens-Svensons (Snorre Karkkonen Svensson) . Kas tev ir bagāžā jeb latviešu valodas gramatikas pārnese norvēģu valodā	144
VALODAS KONSULTĀCIJAS	159
LĒMUMI	178
Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi	178
Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā (2013–2014)	180
JAUNĀKĀS GRĀMATAS	183
HUMORA LAPPUSĪTE	192
Pasmejies par sevi, sevi... Joki un jocīgi prātojumi par valodu un valodniekiem	192
ZIŅAS PAR AUTORĪEM	195

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

Regina Venckute (Regina Venckutė)

Īss ieskats gramatiku vēsturē – no senajiem laikiem līdz mūsdienām

Uz jautājumu *Kas ir gramatika?* diez vai izdosies saņemt viennozīmīgu atbildi: vienam tā ir skolas solā iepazīta grāmata, no kuras tika apgūti dzimtās valodas morfoloģijas un sintakses likumi, citam tā ir abstrakta jebkuras valodas morfoloģiskā un sintaktiskā sistēma, vēl kādam – valodniecības nozare, kura pētī pasaules valodu, kā arī atsevišķu cilvēku valodas gramatisko uzbūvi. Ikviens no atbildēm savā ziņā ir pareiza, jo sengrieķu cilmes vārds *gramatika* mūsdienās patiešām tiek lietots šajās trīs nozīmēs.

Gramatikas radīšanas priekšnoteikumi

Gramatikas pirmsākumi meklējami ļoti senos laikos, kurus parasti dēvē par antīko laikmetu. Šīs valodas sfēras izziņas procesu ievērojami ietekmēja rakstības rašanās un no ikdienas dzīves ar laiku nodalījusies reliģisko un citu literāro tekstu valoda. Šajos tekstos salīdzinājumā ar ikdienas sarunvalodu, parādījās grūti saprotamas vai pavisam nesaprotamas rakstu vietas, tādēļ tās vajadzēja paskaidrot un komentēt. Tā radās nepieciešamība noteikt pareizas tekstu lasīšanas un saprašanas likumības, resp., izveidot likumu kopsavilkumu jeb gramatiku. (Babickienė, Venckutė 2013, 26)

Balstoties uz informāciju, kuru sniedz rakstītā vēsture, var apgalvot, ka gramatiku izveide kā Rietumos, tā arī Austrumos sākusies aptuveni pirmās tūkstošgades nogalē p. m. ē. Austrumos gramatikas zinātnes pirmsākumi meklējami Indijā, bet Rietumos – Senajā Grieķijā un nedaudz vēlāk arī Senajā Romā. Apstākļi, kādos tika uzrakstītas pirmās senindiešu valodas (sanskrita), sengrieķu un latīņu valodas gramatikas, bija atšķirīgi, turklāt Austrumos un Rietumos tās tika radītas pilnīgi neatkarīgi, jo senajos laikos Eiropa neko nezināja par to, kas notiek Indijā, resp., tolaik starp tām nebija un arī nevarēja būt nekādas ideju apmaiņas.

Pirmās seno laiku gramatikas

Lai gan precīzi dati nav zināmi, tiek uzskatīts, ka pirmo gramatiku sarakstījuši indieši ap 4. gs. p. m. ē. Tās autors Pānini (*Pāṇini*) savu gramatiku nosauca par „Astoņgrāmatu” (*Aṣṭādhyāyī*), jo to veidoja astoņas nodaļas, kurās pēc tā dēvētā ķēdes principa tika izklāstīti gramatikas likumi, kas savstarpēji bija savienoti tā, lai no katra iepriekšējā likuma izrietētu nākamais. Kopumā

„Astoņgrāmatu” veido 3976 īsi, viegli iegaumējami gramatikas likumi vārsnās, kur izklāstīts, kā pareizi izrunājami senindiešu valodas patskaņi un līdzskaņi, kā tie mainās morfēmu un vārdu savienojumos, kā tiek darināti atvasināti vārdi, kā tiek veidotas lokāmo vārdu formas un kā sakārtot vārdus gramatiski pareizos teikumos. Pānini gramatika, kas sarakstīta, no empīriskiem faktiem nonākot pie vispārīnājumiem, no metodoloģiskā viedokļa ir lielisks induktīvās gramatikas paraugs. Tajā pašā laikā to var dēvēt arī par **normatīvās gramatikas** prototipu: īsos likumos precīzi tiek noteiktas skaņu artikulācijas īpašības, vārddarināšanas, vārdu locīšanas, kā arī vārdu un vārdformu lietošanas normas. Turpretī tas, kas bija gramatiski nepareizs un neatbilda noteiktajām normām, palika aiz gramatikas likumu robežām un vienkārši netika pieminēts. Pānini gramatikā ir redzama – kā to teiktu mūsdienās – precīzi aprakstīta, uz novērojumiem balstīta valodas struktūrvienību (fonēmu, morfēmu, vārdu un vārdu savienojumu) formālā puse (izteiksme), un var tikai brīnīties, ka ap 5.–4. gs. p. m. ē. Indijā jau bija sasniegta tik augsta līmeņa valodas izpratne šādā kontekstā¹.

Pirmo sengrieķu valodas gramatiku (un vispār pirmo gramatiku Eiropā) „Gramatikas māksla” (*Τέχνη γραμματική*) 2. gs. p. m. ē. sarakstīja Dionīsijs Trāķietis (*Dionysios Thrax*), bet pirmais darbs par latīņu valodu „De lingua Latina” sarakstīts 1. gs. p. m. ē., un tā autors ir romiešu filologs Marks Terencijs Varrons (*Marcus Terentius Varro*).

Lai gan interese par valodu Antīkajā Grieķijā parādījās aptuveni tajā pašā laikā, kad Indijā, tomēr šīs intereses iemesli un apstākļi, kuru dēļ radās nepieciešamība izskaidrot senos rakstus un līdz ar to radīt gramatiku, nebija vienādi, jo grieķu un indiešu domāšanā vērojamas būtiskas atšķirības².

¹ Kad eiropieši, kuriem jau kopš senajiem laikiem bija zināma sava gramatiskās uzbūves apraksta tradīcija, 18. gs. beigās beidzot iepazīna indiešu gramatiku, no tās varēja mācīties vai veiksmīgi pārņemt ne vienu vien lietu: skaņu artikulāro klasifikāciju, vārdu morfēmisko analīzi (t. i., vārdu dalīšanu nevis zīlēs, bet gan mazākajās gramatiski vai leksiski nozīmīgās sastāvdaļās – morfēmās), saknes līdzskaņu mijas aprakstīšanas modeli, salikteņu dalījumu *dvandva, bahuvrīhi* u. c. tipos pēc savienoto celmu attiecībām u. tml. Ne velti 20. gs. sākumā amerikāņu valodnieks Leonards Blūmfilds (*Leonard Bloomfield*), apkopojot valodniecības rašanās un attīstības rezultātus, indiešu radīto gramatiku nosauca par „vienu no dižākajiem cilvēka prāta spēju pieminekļiem” (Ivič 1973, 20). Vēsturiski salīdzināmajai indoeiropiešu gramatikai indiešu gramatika bija ne tikai uzticama sanskrita datu bāze, bet arī metodoloģisks uz induktīvā principa balstītas gramatikas piemērs.

² Dzīvodami sekularizētā un kastās sadalītā sabiedrībā, indieši bija ļoti konservatīvi un nemēdza apstrīdēt atzītas autoritātes, izcēlās ar tieksmi analizēt (mēdza smalki izpētīt un precīzi aprakstīt interesējošo tematu), savukārt Grieķijā sabiedrības iekārta bija daudz demokrātiskāka, līdz ar to grieķu domāšana bija brīvāka un mazāk atkarīga no autoritātēm, tai bija raksturīga sintēze un dedukcija – secinājumu izdarīšana, balstoties uz pieņēmumiem, kas izriet no loģikas likumiem (Heinz 1978, 26).

Indijā praktiskā nepieciešamība skaidrot grūti saprotamas seno reliģisko tekstu vietas, kā arī mērķis saglabāt tīru gan pašu tekstu, gan tekstu komentāru valodu bija cieši saistīts ar teoloģisko filozofiju: valoda ir Dieva dota dāvana, ar kuras palīdzību varētu vērsties pie Dieva un tikt saprastam. Vēršanās pie Dieva, lūgšana, rituālā upurēšana ir svēts akts, līdz ar to arī šī akta valoda ir svēta: kanoniski reliģiskā teksta valoda, ar kuras palīdzību vēršas pie Dieva, nedrīkst tikt mainīta vai sagrozīta. Līdz ar to svarīgākais ir precīzi noteikt, kas valodā ir pareizs un kas nepareizs, nepieņemams un noraidāms. (Heinz 1978, 19–20)

Grieķu filozofija savukārt bija pasaulīga, filozofiem īpaši svarīga bija atbilde uz gnozeoloģisko jautājumu, vai valoda var būt īstenības atspoguļojuma un izpratnes instruments. Tādējādi Antīkā Grieķijā interese par valodu jau no paša sākuma bija teorētiska, attālinājusies no praktiskajiem normēšanas mērķiem. Cenšoties noskaidrot, vai realitātē eksistējošu lietu un parādību nosaukumi ir dabiski motivēti, t. i., vai nosaukumi precīzi atspoguļo lietas, vai tieši otrādi – lietas un to nosaukumus saista nevis tiešs, bet gan nosacīts, konventionāls sakars –, grieķu filozofi (Heraklīts, Dēmokrits, Platons u. c.) patiesībā ielika teorētiskās valodniecības pamatus, uz kuriem balstījās grieķu valodas gramatika. Iespējams, vislielāko ietekmi atstāja Aristoteļa uzskati. Pēc viņa domām, loģikas (domāšanas) shēmai ir jābūt saskaņotai ar valodas shēmu: tas, kas loģikas shēmā ir jēdziens, valodā ir vārds (ὄνομα), savukārt spriedums loģikas shēmā atbilst teikumam (λόγος) valodā. Sprieduma elementiem – subjektam un secinājumam – valodā atbilst nomens (ὄνομα) un darbības vārds (ῥήμα). Elements, kurš nostiprina subjekta saikni ar secinājumu, ir saiklis (σύνδεσμος). Tādējādi Aristotelis skaidri saskatīja loģikas (domāšanas) kategoriju saistību ar valodas (gramatiskajām) kategorijām un vārdus pēc to funkcijas sadalīja noteiktās klasēs (nomens, darbības vārds, saiklis). (Heinz 1978, 31)

Dionīsijs Trāķietis ir atzinis: „[...] gramatika ir iepazīstināšana ar dzejnieku un rakstnieku normēto valodu.” (Амирова, Ольховиков, Рождесвенский 1975, 55) Grieķu valodas gramatika, kura tika uztverta kā māksla pareizi rakstīt, runāt, saprast un izskaidrot senos tekstus, līdzīgi kā indiešu gramatika ir **normatīvā gramatika**, vienīgi tā tiek balstīta nevis uz indukciju, bet gan dedukciju³.

³ Tā kā grieķi morfēmiski vārdu nedalīja un nenošķīra tā semantisko daļu (sakni) no gramatiskajām morfēmām, mazākā valodas vienība, pēc viņu uzskatiem, bija vārds. Dionīsijs Trāķietis vārdus vispirms sadalīja vispārinātās klasēs (vārdšķirās), definēja katru izdalīto vārdšķiru un norādīja sīkāku vārdu iedalījumu vārdšķiras robežās. Piemēram, nomeni viņš definēja kā vārdšķiru, kurai piederošos vārdos var nosaukt ķermeņus (konkrētas lietas – *akmens, cilvēks...*; *Sokrats*) un lietas (abstraktas lietas – *laime, tumsa...*), bet pēc tam diezgan precīzi aprakstīja nomena gramatiskās kategorijas – dzimti, skaitli, locījumu utt. Pēc tā, kā Dionīsijs Trāķietis noteicis, ka grieķu valodā ir astoņas vārdšķiras, redzams, ka tās tiek dalītas, balstoties uz diezgan atšķirīgām pazīmēm (vārdu nozīme, darināšana, locīšana utt.).

Pārņēmuši no grieķiem jau gatavu gramatikas modeli un to radoši izmantodami, romieši izveidoja latīņu valodas gramatiku, kura vēlāk kļuva par etalonu citām Eiropas valodu gramatikām. Pēc Varrona darba „De lingua Latina” (no tā līdz mūsdienām saglabājušās tikai atsevišķas daļas) parauga tika sarakstītas dažāda apjoma un atšķirīgas precizitātes latīņu valodas gramatikas, bet svarīgākās no tām bija mūsu ēras 4. gs. sarakstītā Elija Donāta (*Aelius Donatus*) gramatika un nedaudz vēlāk, 5.–6. gs. mijā, tapusi Prisciāna (*Priscianus*) „*Institutiones grammaticae*”. Abām gramatikām bija gan īsā, gan garā versija. Īsās – Donāta „*Ars minor*” un „*Priscianus minor*” – viduslaikos tika izmantotas kā latīņu valodas skolu mācību grāmatas. Izvērstās, garās gramatiku versijas – „*Ars maior*” un „*Priscianus maior*” – bija paraugs, pēc kura tika radītas citu Eiropas valodu gramatikas. Piemēram, uz tām balstījās 7. gs. izveidotā īru valodas gramatika „*Auraicept na n’Éces*”, kuras autors ir Kens Faeleds (*Cenn Féalad*) un kura tiek uzskatīta par pirmo Rietumeiropā radīto nacionālo gramatiku⁴. (Heinz 1978, 77)

Viduslaiku Eiropa līdz ar grieķu un romiešu radītajiem valodas teorijas pamatiem un izveidotajām gramatikām pārņēma arī šo gramatiku valodu: katoļticīgajā Rietumeiropā kā reliģijas un zinātnes valoda nostiprinājās latīņu valoda, bet Austrumu baznīcai pakļautajās pareizticīgo zemēs, lai gan mazākā mērā, – grieķu valoda (Амирова, Ольховиков, Рождественский 1975, 171). Katoļticīgajā Eiropā viduslaikos visi priekšmeti skolā tika mācīti latīniski⁵, tādēļ izglītots (lasīt un rakstīt pratējs) viduslaiku cilvēks bija divvalodīgs: reliģijas, zinātnes, kultūras un sabiedriskās dzīves jomās lietoja latīņu valodu (īpaši rakstu formu), bet ikdienas komunikācijā – savu dzimto valodu.

Visā garajā viduslaiku periodā eiropieši latīņu valodu lietoja ne tikai kā tā laika *lingua franca*, bet uzskatīja to par valodas etalonu, par klasisko valodu, kas normēta pēc loģikas principiem un ir vispiemērotākā reliģijai un zinātnei. Visas pārējās valodas tika uzskatītas par vulgārām, nepareizām un derīgām tikai ikdienas saziņai, bet ne reliģijai, zinātnei un literatūrai, tādēļ Eiropas tautu kultūras dzīvē nacionālo (etnisko) valodu loma tolaik bija diezgan

⁴ Viduslaikos, 8. gs., tika sacerēta pirmā oriģinālā arābu valodas gramatika, nosaukta par „Grāmatu” (*Al Kitāb*). Par tās autoru tiek uzskatīts Sibavaihis (īstajā vārdā *Abu Bišr Amr ibn Usman ibn Kanbar al-Basri*). Plašāk par to un arābu gramatikas tradīciju sk. Амирова, Ольховиков, Рождественский 1975, 146–162; Heinz 1978, 72–74.

⁵ Šim nolūkam bija vajadzīgas skolām adaptētas latīņu valodas gramatikas. Tās rakstījuši dažādi autori, balstoties uz Donāta un Prisciāna gramatikām. Kā vienu no vispopulārākajām varētu minēt 1199. gadā tapušo „Zināšanas bērniem, vienviet izklāstītas” (*Doctrinale puerorum in unum digestum*). Lai likumības būtu vieglāk iegaumējamas, šī gramatika tika sarakstīta heksametrā (resp., vārsnās). Tās autors – Aleksandrs no Vildjē (*Alexander de Villa Dei*). (Heinz 1978, 77)

nenozīmīga: par šo valodu rakstības un gramatiku veidošanu nedaudz sāka rūpēties tikai vēlajos viduslaikos, visbiežāk tikai tāpēc, lai būtu iespējams tajās iztulkot kanonizētos reliģiskos tekstus un saglabāt oriģināla un tulkojuma saturisko vienotību.

Laika posms no renesanses līdz 18. gs. beigām

Renesanses laikmetā latīņu valodas pārākums pār nacionālajām valodām mazinājās, Eiropas tautu sabiedriskajā un kultūras dzīvē nostiprinājās nacionālo valodu loma, kā arī ievērojami paplašinājās to lietojuma sfēra. Aizsākās interese par daudzu valodu izcelsmi, cerot, ka, noskaidrojot valodas etnisko cilmi, būs iespējams vieglāk noteikt arī šajās valodās runājošo tautu izcelsmi. Zinātkārākos acu skatus vilināja pasaules valodu daudzveidība, tika sastādītas pirmās vairākvalodu vārdnīcas, kuras var uzskatīt par pirmajām pasaules valodu rokasgrāmatām jeb enciklopēdijām, savdabīgiem valodu katalogiem⁶.

Viss iepriekš minētais mudināja veidot nacionālo valodu gramatikas, kuras tolaik pārsvarā tika rakstītas latīniski vai – ņemot vērā tajās runājošo tautu dzīves apstākļus – kādā citā sabiedriski politiskā un kultūras dzīvē dominējošā valodā. Piemēram, Daniels Kleins (*Danielius Kleinas*), cēlies no Mazās Lietuvas (Austrumprūsijas), 1653. gadā Karaļaučos (tagadējā Kaļiņingrada) izdeva pirmo lietuviešu valodas gramatiku latīņu valodā un pavisam drīz – 1654. gadā – tās kopsavilkumu izdeva arī vācu valodā, kuru izmantoja Mazās Lietuvas lietuviešu draudzēs strādājošie vācieši – gan mācītāji, gan administratīvās varas pārstāvji – un kuru savā ziņā varētu dēvēt par Kleina „Ars minor” līdzās latīniskajai gramatikas versijai. Līdzīgi bija arī Latvijā: Johana Georga Rēhehūzena (*Johann Georg Rehehusen*) sarakstītajā pirmajā latviešu valodas gramatikā, kas izdota 1644. gadā Rīgā, teksts ir ne tikai latīņu, bet samērā daudz arī vācu valodā⁷.

Renesanses laikmetā, kad jau bija uzkrātas plašākas zināšanas par dažādām Eiropas valodām, radās doma sastādīt gramatiku, kura varētu

⁶ Vienu no pirmajiem šādiem katalogiem, kurā tika iespiests Tēvreizes teksts, tulkots 22 valodās, 1558. gadā izveidoja šveicietis dabas pētnieks Konrāds Gesners (*Conrad Gesner*). Vācu vēsturnieks un rakstnieks Mežizē (*Jerôme Megiser*) savā otrajā „Thesaurus Polyglottus” izdevumā 1603. gadā ir ievietojis vārdus no apmēram 400 valodām, starp citu, tostarp arī vairākus latviešu valodas vārdus: *Jchodeen, maife* u. c. (Kabelka 1939, 19–21)

⁷ Šī gramatika šeit ir pieminēta tādēļ, ka tā ir pirmā iespiestā latviešu valodas gramatika. Nozīmīgāka gan ir vēlāk iznākusi vācu valodā sarakstītā Heinriha Ādolfija (*Heinrich Adolphi*) gramatika „Erster Versuch einer kurzverfasseten Anleitung zur lettischen Sprache” (1685). (Kabelka 1987, 35)

izskaidrot dažādu valodu kopīgās īpašības. Šāda „Universālā un racionālā gramatika” (*Grammaire générale et raisonnée*) tika izveidota Francijā 1660. gadā Poruajālas (*Port-Royal*) klosterī, tādēļ reizēm tiek saukta arī par Poruajālas gramatiku. Tās autori Klods Lanslo (*Claude Lancelot*) un Antuāns Arno (*Antoine Arnauld*) uzskatīja, ka visām valodām ir vienāda pamatzubūve, kuru nosaka universālās loģikas (domāšanas) kategorijas, vienīgi dažādu valodu gramatiskajā sistēmā tās ne vienmēr ir vienādi izteiktas jeb noformētas. Ja kāda no gramatiskajām parādībām bija vērojama divās vai vairākās valodās, šīs gramatikas autori to parasti vispārināja kā universālu parādību. (Babickienē, Venckutē 2013, 27) Tādējādi Poruajālas gramatiku var uzskatīt par vienu no pirmajiem mēģinājumiem izskaidrot cilvēku valodas universālās īpašības, balstoties uz dažādās konkrētās valodās novēroto gramatisko parādību kopību. Valodniecības vēsturē Poruajālas gramatika ir nozīmīga kā sava veida **zinātniski skaidrojošās gramatikas** aizsācēja, varbūt pat tās prototips. Turklāt šī gramatika, iespējams, bija pirmais solis uz vairāku valodu tipoloģisko sastatīšanu, kā arī viens no pēdējiem mēģinājumiem gramatiskās uzbūves skaidrojumu pakļaut loģikai, traktējot valodu tikai kā domāšanas līdzekli un nepievēršot uzmanību citām ne mazāk svarīgām tās funkcijām.

18. gs. beigās, kad filozofijā līdz tam laikam dominējošā racionālisma vietā arvien vairāk nostiprinājās empīrisms, valodniecība kļuva patstāvīgāka, brīvāka no loģikas spīlēm.

Vēsturiski salīdzināmā gramatika

19. gs. sākumā izvērās intensīva valodu ģenētisko sakaru jeb valodu radniecības izpēte un tika radīta īpaša izpētes metode. Šajā laikā valodniecība kļuva par atsevišķu, pilnīgi patstāvīgu zinātnes nozari un nostiprinājās citu zinātnes nozaru vidū. Skaidrākas aprises ieguva arī vispārīgā (teorētiskā) valodniecība, kas līdz tam nebija nošķirta no loģikas.

Vispārīgā valodniecība 19. gs. nostiprinājās, lielā mērā pateicoties Vilhelma fon Humbolta (*Wilhelm fon Humboldt*) teorijai par to, ka universālās cilvēka valodas parādības nosaka cilvēka domāšanas kategoriju kopība, bet dažādu valodu ārējās formas atšķirības nosaka attiecīgajā valodā runājošās tautas pasaules uztvere (Humbolts to dēvē par „tautas garu”). Pēc viņa domām, valoda ir nemitīga gara darbība, kas skaņas materiālu pārvērš domas izpausmē: indivīdi ikvienā runas aktā rada valodu, taču tajā pašā laikā izmanto arī no iepriekšējām paaudzēm mantoto valodu.

Nonākot pie atziņas, ka pārliciecinājamie valodu radniecības apstiprinājuma rezultāti tiek iegūti, nosakot salīdzināmo valodu gramatisko morfēmu un vārdu skaņu identiskumu, tika izveidota īpaša valodas vienību salīdzināšanas tehnika, tā dēvētā vēsturiski salīdzinošā metode. Viens no svarīgākajiem šīs metodes jēdzieniem – fonētiskie skaņu mijas likumi. Tos atklājot, ir iespējams diezgan droši noteikt regulāras skaņu atbilstes tajās valodās, kuras varētu būt radniecīgas. Regulāras skaņu mijas likumu izpratne ļāva rekonstruēt mantoto valodas vienību (skaņu un gramatisko morfēmu, kā arī visa vārda un tā lokāmo formu) sākotnējo veidolu jeb arhetipu⁸.

Gan indoeiropiešu, gan citu (piemēram, urāliešu, altajiešu u. c.) valodu saimju vēsturiski salīdzināmo valodu ģenētisko sakaru pētījumi radīja jaunu **vēsturiski salīdzināmās gramatikas** tipu. Visas agrāk sarakstītās dažādu valodu gramatikas ir bijušas *sinhroniskas* – tajās tika aprakstīta un skaidrota tāda valodas uzbūve, kāda tā bija gramatikas sastādīšanas laikā, nepievēršot uzmanību iepriekš notikušajām izmaiņām, kuru dēļ pētāmajā valodā bija radušās specifiskas fonētiskās, morfoloģiskās un sintaktiskās sistēmas īpašības. Vēsturiski salīdzināmajā gramatikā īpaša uzmanība tika pievērsta *diahroniskam* valodas parādību skaidrojumam, resp., to vēsturiskajai attīstībai. Šādu vienas valodas vai valodu grupas gramatiku visbiežāk veidoja divas daļas – morfoloģija jeb formu mācība un sintakse jeb teikumu mācība. Morfoloģijas daļā parasti bija trīs nodaļas: fonētika jeb skaņu mācība, vārddarināšana un vārdu locīšana. Tajās tika aprakstīta (19. gs. gramatikās gan vēl diezgan izolēti) pētāmo valodu skaņu, morfēmu, vārddformu, kā arī vārddarināšanas izcelsme un vēsturiskā mainība. Tādēļ saprotams, ka vēsturiski salīdzināmā gramatika vairāk atbilda valodas vēstures izziņāšanas vajadzībām, nevis praktiskām valodas apguves vai normēšanas vajadzībām. Šāda, piemēram, ir ievērojamā indoeiropiešu Augusta Šleihera (*August Schleicher*) 19. gs. vidū sarakstītā lietuviešu valodas gramatika „Littauische Grammatik” (1856).

Ietekmīgās vēsturiski salīdzināmās gramatikas skolas pārstāvji jeb tā dēvētie jaungramātiķi patiešām daudz paveica indoeiropiešu valodu saimes vēstures izziņāšanas jomā, tomēr pārāk absolutizēja diahronisko pētījumu aspektu, vēsturiski salīdzināmos pētījumus uzskatīdami par

⁸ Piemēram, latviešu valodas garā patskaņa *ā* regulāra atbilstme fonētiski līdzīga sastāva latviešu un lietuviešu valodas vārdu saknēs ir lietuviešu šaurais, garais *o* (*māte*; *brālis* ~ *motē*, *motina*; *brolis*). Tā kā šie vārdi sastopami arī citās indoeiropiešu valodās (sal. latīņu *māter*, sanskrita *mātar* vai senslāvu *mati* u. c.), ir samērā viegli noteikt, ka visās minētajās valodās tie ir mantoti no kopīga avota (pirmvalodas) un ka šī senā radniecības termina celma sākotnējais veidols ir bijis **mātar-*. Tātad latviešu valodā mantotais garais **ā* šajā un citos vārdos ir palicis nemainīgs, bet lietuviešu valodā mantotais **ā* ir sašaurināts un kļuvis par *o*.

svarīgāko valodniecības uzdevumu⁹. Tādēļ 19. gs. dominējošā vēsturiski salīdzināmā gramatika aizēnoja tā laika sinhroniskās gramatikas, kas bija nepieciešamas „šeit un tagad” funkcionējošo valodu izziņāšanai. Parādījās pat ne visai pamatota tendence nedaudz mākslīgi nošķirt vēsturisko (skaidrojošo, zinātnisko) no sinhroniskās (aprakstošās, normatīvās) gramatikas.

20. gadsimts – liels solis mūsdienu gramatiku daudzveidības virzienā

Vēsturiski salīdzināmās gramatikas uzplaukums 19. gs. ļāva apkopot daudzus empīriskus faktus par dažādām pasaules valodām, ko, nostiprinoties viedoklim par valodu kā sarežģītu sociālas izcelsmes fenomenu, bija nepieciešams vispārināt un sistematizēt. Valodniecības tālākā attīstība pavērsās nedalāmas valodas teorijas meklējumu virzienā: valodu sāka traktēt kā laikā funkcionējošu *sistēmu*, kuru veido savstarpēji hierarhiskiem sakariem saistīti elementi ar ierobežotu funkciju. Vēloties iepazīt valodas iekšējās sistēmas uzbūvi, kļuva svarīgi no izolēta (atomistiska) jaungramatiķu ieviesta atsevišķu valodas parādību apraksta pāriet pie parādību attiecību kopuma jeb valodas *struktūras* izpētes. Tādēļ bija nepieciešama tam atbilstošu jaunu metožu radīšana.

Sistēmiskā valodas skatījuma nostiprināšanai teorētisko pamatu devušas šveiciešu valodnieka Ferdinanda de Sosīra (*Ferdinand de Saussure*) idejas¹⁰, kuras izraisīja ne mazumu auglīgu diskusiju. 20. gs. pirmajās desmitgadēs diezgan ātri izplatījās un tika atzītas šādas viņa tēzes: valoda ir semiotiskas (zīmju) dabas sistēma; svarīgi ir nošķirt valodas sistēmu (*langue*) no individuāla runas akta (*parole*), kurā šī sistēma tiek realizēta; valodas sistēmas elementi savstarpēji ir saistīti lineārās sintagmatiskās („horizontālās”) un paradigmātiskās („vertikālās”) attiecībās; valodas sinhronija ir sistēmas „miera” stāvoklis, bet diahronija – sistēmas pāreja no viena pastāvēšanas līmeņa citā, tādēļ vienmēr vajadzētu skaidri izvēlēties, vai valodas sistēma tiek pētīta un aprakstīta sinhroniski vai diahroniski.

⁹ Nozīmīgākais jaungramatiķu teorētiskais darbs bija Hermaņa Paula (*Hermann Paul*) „Valodas vēstures principi” (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1880). Jaungramatiķi ir izdevuši iespaidīgu indoeiropiešu salīdzināmo gramatiku „Indoeiropiešu valodu salīdzināmās gramatikas pamati” (*Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*), kas bija trešā šāda gramatika pēc Franča Bopa (*Franz Bopp*) sešsējumu gramatikas (1824–1831) un Augusta Šleihera divsējumu gramatikas (1861–1862). Pirmo jaungramatiķu pētījumu fonētikā un morfoloģijā sarakstījis Karls Brugmanis (*Karl Brugmann*) (1886–1892); šī pētījuma pārstrādāti un papildināti izdevumi: 1897. gadā – fonētika, 1906.–1916. gadā – morfoloģija. Pētījumu sintaksē sarakstījis Bertolds Delbrūks (*Berthold Delbrück*).

¹⁰ Tās izklāstītas Sosīra „Vispārīgās valodniecības kursā” (*Cours de linguistique générale*), ko 1916. gadā, pēc viņa nāves, izdeva Sosīra skolnieki Šarls Balī (*Charles Bally*) un Albērs Sešē (*Albert Sechehaye*).

Uz šīm atziņām balstījās un tās attīstīja 20. gs. pirmajā pusē Eiropā radušās klasiskā strukturālisma skolas – Prāgas lingvistiskais pulciņš un Kopenhāģenas lingvistiskās skolas pārstāvji (glosemātiķi). Amerikāņu strukturālistus, dēvētus arī par deskriptīvistiem jeb distribucionistiem, Sosira idejas tieši un uzskatāmi nav ietekmējušas; viņi savu valodas struktūras pētīšanas metodiku ir radījuši visai patstāvīgi. Amerikāņu strukturālisma savdabīgās iezīmes noteica nepieciešamība aprakstīt izmirstošās Amerikas indiāņu valodas, kurām nebija ne rakstības, ne gramatiku, ne vārdnīcu un kuru gramatiskā struktūra ievērojami atšķīrās no fleksīvā tipa indoeiropiešu valodām. (Babickienē, Venckutē 2013, 35) Ikviens no šīm minētajām skolām ir radījis savdabīgas valodas teorijas un nostiprinājusi daudzus tādas valodniecības jēdzienus, bez kuriem šobrīd būtu grūti iedomāties mūsdienu gramatiku un vispārīgo valodniecību kopumā (piemēram, *fonēma*, *opozīcija*, *neitralizācija*, *distribūcija*, *funkcija* u. c.). Strukturālisti piedāvāja vairākas jaunas valodas struktūras izpētes metodes, kā arī, varētu teikt, atkal ierādīja piemērotu vietu sinhroniskajai gramatikai, kas vēsturiski salīdzināmās gramatikas dēļ 19. gs. nedaudz bija nobīdīta malā. Sinhroniskie pētījumi, kas nodrošināja fonoloģisko un gramatisko (morfoloģisko un sintaktisko) valodas struktūras izpratni, kļuva pat populārāki par diahroniskajiem, tomēr jāpiebilst, ka arī tie bija krietni mainījušies: tagad, diahroniskā aspektā pētot vienas vai vairāku radniecīgu valodu fonoloģisko un gramatisko uzbūvi, neaprobežojās tikai ar atsevišķu tās elementu mainības aprakstu, bet tika meklēti visas sistēmas maiņas iekšējie nosacījumi un iemesli.

Klasiskā strukturālisma skolu uzmanība bija pievērsta ar neapbruņotu aci nepamanāmas valodas sistēmas (*langue*) modelēšanai, citiem vārdiem sakot, pētnieki centās izprast, kāda sistēma slēpjas aiz runas aktiem, kuros tā materiāli ir iemiesojusies. Šim mērķim viņi izmantoja pašu izveidotās metodes: opozīciju, distribūciju, tiešo komponentu, glosemātiskās (loģiski algebriskās) u. c. metodes, kuras visumā izrādījās pietiekami universālas. Piemēram, uz Prāgas skolas piedāvāto opozīciju metodi, kuru sākotnēji veiksmīgi pielāgoja fonoloģiskās sistēmas pētījumiem, vēlāk balstījās morfoloģijā un daļēji arī sintaksē (čehu valodnieks Vilems Matēziuss (*Vilém Mathesius*), radot teikuma aktuālā dalījuma teoriju.

Sava veida lūzums klasiskajā strukturālismā notika 20. gs. 50. gados, kad vairāk uzmanības tika pievērsts tiem procesiem, kas notiek, kad sistēma iemiesojas runas aktos. Tika uzsākta modelēšana, kas atspoguļo runātāja spēju veidot (ģenerēt) gramatiski pareizus un jēgpilnus teikumus, citiem vārdiem, vairāk uzmanības tika pievērsts sintaktiskajām valodas vienībām. Šo pētījumu virzienu pārstāv ģeneratīvās gramatikas skola, kura balstās

uz ideju, ka valodas gramatiskā uzbūve ir likumu kopums, pēc kuriem transformāciju ceļā no runātāja apziņā esošajām dziļajām struktūrām tiek radīta visa gramatisko sakaru dažādība. Ģeneratīvā gramatika, ko dažreiz dēvē par transformatīvo gramatiku, radusies ASV. Par tās aizsācēju tiek uzskatīts Noams Čomskis (*Noam Chomsky*), kura grāmatas „Sintaktiskās struktūras” (*Syntactic Structures*, 1957) un „Sintakses teorijas aspekti” (*Aspects of the Theory of Syntax*, 1965) ir guvušas lielu rezonansi gan Amerikā, gan Eiropā. Ģeneratīvistu radītā transformāciju metode balstās uz pieņēmumu, ka no dziļajā struktūrā esošajiem teikumu modeļiem (bāzes tipiēm) ir iespējams izveidot bezgala daudz reāli pasakāmu (vai potenciālu) teikumu¹¹. (Babickienē, Venckutē 2013, 37)

20. gs. beigās ģeneratīvās gramatikas virziens ir mainījies, ir radušās daudzas jaunas skolas, arī kognitīvās lingvistikas virziens (Dirvenas 2009, 11). Pretēji klasiskajam strukturālismam un ģeneratīvajai gramatikai kognitīvā lingvistika balstās uz pieņēmumu, ka valoda nav slēgta autonoma sistēma, bet gan neatņemama visas mentālās cilvēka darbības daļa. Tātad verbālajā komunikācijā ir daudz būtisku lietu – runātāju pieredze, emocijas, iztēle, situācijas uztvere, nolūki, enciklopēdiskās zināšanas. Šo zināšanu nozīme tiek īpaši uzsvērta, jo tieši tās esot pamats veiksmīgai komunikācijai. Kognitīvās lingvistikas uzmanība tiek pievērsta runātāju apziņā eksistējošiem jēdzieniem (konceptiem), kuri tiek uzskatīti par cilvēka pieredzes un mentālās darbības rezultātu. Kognitīvā lingvistika stingri nenodala semantiku un gramatiku, taču vieni tās novirzieni sliecas vairāk uzmanības veltīt leksiski semantiskajām vienībām, bet citi – gramatiskajām. Pašlaik jau ir iezīmējušies divi kognitīvās lingvistikas virzieni – kognitīvā semantika un kognitīvā gramatika. Par kognitīvā virziena pētījumu aizsācējiem tiek uzskatīti Džordžs Lakofs (*Georg Lakoff*) un Ronalds Langekers (*Ronald Langacker*). (Babickienē, Venckutē 2013, 38–39)

Kādēļ nepieciešama gramatika?

Ja kādam rastos šāds jautājums, iespējams, uz to atbildēt vajadzētu, ņemot vērā raksta sākumā minētās trīs vārda *gramatika* nozīmes: gramatiskā

¹¹ Pēc ģeneratīvistu domām, transformācija ir likumi, uz kuriem balstoties viena sintaktiskā konstrukcija tiek nomainīta ar citu, taču tiek saglabāta tās galvenā doma, piemēram: *Brālis atsūtīja īsziņu* → *Īsziņa bija brāļa atsūtīta*. Vai: transformētu frāzi *dēls sēž* → *dēla sēdēšana* var iekļaut cita teikuma sastāvā, piemēram: *Dēls nemitīgi sēž pie datora* → *Dēla nemitīgā sēdēšana pie datora satrauc vecākus*.

(morfoloģiskā un sintaktiskā) valodas sistēma, 'valodniecības nozare, kas pēti gramatisko sistēmu, 'grāmata, kurā aprakstīta gramatiskā sistēma'.

Paturot prātā vārda pirmo nozīmi, var apgalvot, ka gramatika ir obligāts jebkuras valodas struktūras pamats. Bez tā neviena valoda nespētu normāli funkcionēt. Ja valodai nebūtu savas gramatiskās sistēmas, nebūtu iespējams radīt vārdus un veidot to formas, no vārdiem veidot vārdu savienojumus, no tiem – teikumus, no teikumiem – tekstu. Ikvienas valodas gramatika ar tai raksturīgajiem gramatisko kategoriju izteikšanas veidiem un līdzekļiem ir unikāla, lai gan tajā ir citām valodām līdzīgas īpašības, kuras izriet vai nu no līdzīgas cilvēku domāšanas, vai arī – ja valodas ir radniecīgas – tās var būt mantotas no viena un tā paša pirmavota.

Gramatika kā valodniecības nozare sniedz ziņas par valodas strukturālo pamatu un palīdz dziļāk izziņāt sarežģīto cilvēka valodas fenomenu. Izziņāšana, kā zināms, ir bezgalīgs process, tātad tikpat bezgalīga ir arī valodas gramatiskās sistēmas izpēte. Ilgajā cilvēces vēsturē ir radīti ne mazums valodas teoriju, bet nemitīgi parādās arvien jaunas – tās piedāvā citu skatpunktu, kas ļauj atšķirīgi izskaidrot dažādas gramatikas parādības.

Valodas gramatikas apraksts pirmām kārtām ir nepieciešams šajā valodā runājošajai sabiedrībai, un tam ir jāatbilst sabiedrības aktuālajām vajadzībām. Šī iemesla dēļ līdzās spēj pastāvēt diezgan atšķirīgas gramatikas: gan akadēmiskā sinhroniskā gramatika, kas uztur literārās valodas normu stabilitāti, gan vēsturiskā (vai vēsturiski salīdzināmā) gramatika, kas paskaidro gramatiskās sistēmas izmaiņas, gan, balstoties uz kādu noteiktu valodas teoriju, uzrakstīta zinātniskā (funkcionālā, ģeneratīvā u. tml.) gramatika, gan valodas apguvei pielāgota gramatika u. c. Eksistēdama laikā, valoda it kā nemanāmi, pamazām, taču nemitīgi mainās, arī valodniecība nestāv uz vietas, tādēļ nav iespējams vienreiz un uz visiem laikiem sarakstīt kādas dzīvas, vēl aizvien runātāju lūpās skanošas valodas gramatiku.

Tieši tādēļ latviešu valodas gramatiku plauktā atradīsim ne tikai pirmo latviešu autora sarakstīto Andreja Stērstes „Latweeschu walodas mahzibu” (1879–1880) un monumentālo Jāņa Endzelīna „Lettische Grammatik” (1922), tās papildināto izdevumu latviešu valodā „Latviešu valodas gramatika” (1951), bet arī akadēmiskās gramatikas: autoru kolektīva sarakstīto gramatiku divos sējumos „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika” (I – 1959, II – 1962) un pašu jaunāko, vairāk nekā tūkstoš lappušu lielo darbu „Latviešu valodas gramatika” (2013). Arī lietuviešu valodas gramatiku plauktā ir ne mazums gramatiku: Frīdriha Kuršaiša (*Frydrichas Kuršaitis*) „Grammatik der littauischen Sprache” (1876; tulkojums lietuviešu valodā 2013), Jona Jablonska (*Jonas Jablonskis*) „Lietuvių kalbos gramatika” (1922), kā arī akadēmiskās

gramatikas – trīssējumu „Lietuvių kalbos gramatika” (I – 1965, II – 1971, III – 1976) un „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” (1994)¹².

Ikviena no minētajām gramatikām savulaik atbilda (vai arī atbilst) kopējam valodniecības un gramatikas teorijas un abu baltu valodu izpētes līmenim, jo katra paaudze var (un varbūt tas pat ir tās pienākums) radīt savu gramatiku, taču valodas gramatikas izpētes darbs ir nebeidzams.

No lietuviešu valodas tulkojusi *Lāsma Sirmule*,
konsultējusi *Laimute Balode*

1. Babickienė, Venckutė 2013 – Babickienė, Zofija, Venckutė, Regina. *Kalbos mokslo pagrindai*. Vilnius : Mykolo Romerio universiteto leidykla, 2013.
2. Dirvenas 2009 – Dirvenas, Renė. Kognityvinė lingvistika. In: *Kalba ir žmonės*. Sud. Artūras Judžentis. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2009, 11–38 p.
3. Heinz 1978 – Heinz, Adam. *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978.
4. Ivič 1973 – Ivič, Milka. *Lingvistikos kryptys*. Vilnius : Mintis, 1973.
5. Kabelka 1987 – Kabelka, Jonas. *Latvių kalba*. Vilnius : Mokslas, 1987.
6. Kabelka 1939 – Kabelka, Jonas. Latviški žodžiai 1603 m. Thesaurė Polyglotte. *Archivum Philologicum*, kn. 8. Kaunas, 1939, 19–21 p.
7. Амирова, Ольховиков, Рождесвенский 1975 – Амирова, Тамара Александровна, Ольховиков, Борис Андреевич, Рождесвенский, Юрий Владимирович. *Очерки по истории лингвистики*. Москва : Наука, 1975.

¹² Šajā rakstā, protams, nebūt nav nosauktas visas nozīmīgākās latviešu un lietuviešu valodas gramatikas, jo šī raksta mērķis nav visu gramatiku apskats.

GRAMATIKA

Gunta Smiltneice

Jaunā „Latviešu valodas gramatika” un valodas prakse: morfoloģiskais aspekts

2013. gada nogalē klajā nāca latviešu valodniecībā nozīmīgs darbs – jauna „Latviešu valodas gramatika” (LVG 2013). Filologu vidē tā bija gaidīta, jo kopš pirmā un latviešu valodniecībā vienīgā sinhroniskā tipa akadēmiskā izdevuma „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika” (MLLVG I–II 1959; 1962) ir pagājis vairāk nekā pusgadsimts. Šajā laikā gramatikā, tāpat kā citās latviešu valodniecības nozarēs, daudz kas ir mainījies: ir veikti daudzi nozīmīgi pētījumi (sk., piemēram, Konceptija 2008, 23–25), ir izaugusi jauna valodnieku paaudze ar savu skatījumu uz daudzām lingvistiskām parādībām, un, protams, ir notikušas pārmaiņas arī pašā latviešu valodas gramatiskajā sistēmā un dažādās struktūrās. Tāpēc jau sen bija radusies objektīva nepieciešamība pēc jaunas akadēmiska tipa gramatikas, kuras mērķis būtu izpētīt, izvērtēt un aprakstīt latviešu literārās valodas gramatisko sistēmu, tās struktūru, formas un funkcionēšanu mūsdienās.

Jaunās gramatikas saturs ir daudzpusīgs: tā ietver ne tikai tradicionālo gramatikas nozaru morfoloģijas un sintakses sistēmas analīzi, bet arī plašu fonētiski fonoloģiskās, morfonoloģiskās, morfēmiskās un vārddarināšanas sistēmas analīzi un aprakstu. Gramatikā izmantotais faktiskais izpētes materiāls ir latviešu valodas dotumi dažādu stilu tekstos, galvenokārt daiļliteratūrā un plašsaziņas līdzekļu tekstos, sākot no 20. gadsimta 20.–30. gadiem līdz mūsdienām.

Kaut gan „Latviešu valodas gramatika” ir zinātniska jeb akadēmiska tipa gramatika, būtu maldīgi domāt, ka tā paredzēta tikai akadēmiskās vides filologiem. Protams, tā nav rokasgrāmata, kas sniedz konkrētus padomus dažādos valodas prakses jautājumos, taču gramatikas teorētiskums un akadēmiskais raksturs nekādā ziņā nav šķērslis tās izmantošanai ikdienā, un adresātu loks var būt visai plašs – studenti, skolotāji, žurnālisti, visi kultūras cilvēki, kuru darbs vai intereses ir saistītas ar latviešu valodas izpēti, lietojumu un arī ar valodas prakses jautājumiem. Gramatikas apjoms – ar pielikumiem vairāk nekā tūkstoš lapušu – nekādā ziņā nedrīkstētu biedēt lasītāju, jo detalizēti izstrādātais un pārskatāmi strukturētais satura rādītājs bez grūtībām ļauj sameklēt kādu konkrētu tēmu vai jautājumu. Turklāt labs palīgs gramatikas lietotājiem ir „Alfabētiskais jēdzienu rādītājs”, kurā apkopoti vairāki simti gramatikā lietoto jēdzienu un pievienotas lapušu norādes, kur tos atrast (LVG 2013, 984–1020).

Šī raksta mērķis ir raksturot jaunās „Latviešu valodas gramatikas” morfoloģijas daļu, akcentējot šīs daļas saturu saistību ar valodas praksi, kā arī sniegt ieskatu dažu problemātisku jautājumu un tēmu risinājumos, tādējādi preventīvi atbildot uz iespējamiem gramatikas lietotāju jautājumiem un kļiedējot dažu labu neskaidrību, kas, iespējams, varētu rasties.

„Latviešu valodas gramatika” ir izstrādāta Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūtā, tās autori ir trīspadsmit valodnieki, dažādu augstskolu mācībspēki un zinātnisku institūciju pētnieki. Gramatikas koncepcijas autore un sākotnējā projekta vadītāja bija Daina Nītiņa, bet gramatikas izstrādes beigu posmā projekta koordinators pienākumus veica Juris Grigorjevs. Morfoloģijas daļu ir izstrādājušas četras autoras: Daina Nītiņa (morfoloģijas vispārīgs raksturojums, īpašības vārds un adjektīviskais divdabis, vietniekvārds, prievārds, divdabis), Gunta Smiltneiece (lietvārds, skaitļa vārds, apstākļa vārds, saiklis, izsaukmes vārds), Andra Kalnača (darbības vārds) un Ieva Breņķe (partikula). Darbības vārda atsevišķu nodaļu līdzautoras ir Baiba Ivulāne un Ilze Lokmane.

Ir gaidāms, un tas ir gluži dabiski, ka jaunā gramatika tiks salīdzināta ar savu pusgadsimtu veco priekšteci, Rūdolfa Grabja redakcijā izstrādāto „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatiku” (MLLVG), un tiks vērtēta gan no teorētiskā un zinātniskā viedokļa, gan arī citos aspektos, un tas arī ir saprotams, jo pēckara latviešu valodnieku paaudzei MLLVG ir kļuvusi gandrīz vai par tādu kā kanonu. Atšķirībā no MLLVG, kas saturiski, stilistiski un tehniski liekas kā labi noslīpēts viena autora darbs, jaunajā gramatikā, īpaši morfoloģijas daļā, šāda slīpējuma nav, bet ir jūtama visai liela autoru personības izpausmes brīvība un patstāvība, kas realizējas dažādos veidos. Īsumā par dažiem no tiem.

„Latviešu valodas gramatikas” koncepcijā tika noteikts, ka tās teorētiskā bāze balstās gan uz tradicionāliem gramatikas teorijas atzinumiem, gan uz jaunākiem lingvistiskiem pētījumiem (Koncepcija 2008, 20). Par teorētisko pamatu, pirmkārt, tika izmantoti pētījumi latviešu valodniecībā – gan klasiskie pētījumi (Kārlis Mīlenbahs, Jānis Endzelīns u. c.), gan MLLVG teorija, gan arī 20. gs. 2. puses, 21. gs. sākuma pētījumi latviešu morfoloģijā; otrkārt, gramatikas teorijai ir sasaiste ar lingvistiskām teorijām citās valodās (lietuviešu, krievu, angļu, vācu u. c.) (sk. LVG 2013, 960–983). Tā kā gramatikas autori pārstāv dažādas lingvistiskās skolas un uzskatus, teorētiskās bāzes izmantojumā ir jūtamas atšķirības: dažādās morfoloģijas nodaļās ārzemju teoriju īpatsvars ir dažāds.

Kā ikvienā zinātniskā darbā, gramatikā būtiska nozīme ir terminiem. Lingvistisko terminu lietojumā gramatikas autoriem būtisks balsts bija

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca” (VPSV 2007). Terminu izvēlē bija svarīgi divi galvenie principi: no vienas puses, jānodrošina sasaiste ar MLLVG un citām līdzšinējām latviešu valodas gramatikām, lietojot sabiedrībā aprobētus un pazīstamus terminus, no otras puses, izmantojot citu valodu teorētiskos pētījumus un modernas valodniecības atziņas, gramatikas atsevišķās nodaļās ir izmantoti līdz šim latviešu valodniecībā maz lietoti un maz pazīstami termini, piemēram, dažās nodaļās par darbības vārdu (LVG 2013, 498–502; 511–514). Taču tas nenozīmē, ka gramatikas teksts ir grūti saprotams, satura teorētiskajā izklāstā šo terminu nozīme ir pietiekami skaidri atklāta.

Atšķirības vērojamas diahroniskās un sinhroniskās pieejas sabalansētībā. Morfoloģijas tēmu izpētē un aprakstā vairāk nekā citās valodas jomās saskaras diahroniskais un sinhroniskais aspekts – vēsturiskais un mūsdienu skatījums uz valodas formu sistēmas attīstību un funkcionēšanu. Jau gramatikas koncepcijā tika noteikts, ka gramatika ir sinhroniska tipa gramatika, resp., tā pievēršas mūsdienu valodas attīstības perioda gramatisko parādību izklāstam. Tikai atsevišķos gadījumos gramatiskās struktūras pilnīgākas izpratnes dēļ sinhroniskais skatījums tiek papildināts ar diahroniskiem faktiem (Konceptija 2008, 14). Jāatzīst, ka morfoloģijas parādību aprakstā pilnīga norobežošanās no valodas vēstures tomēr nav bijusi iespējama, bet balstīšanās uz vēstures faktiem dažādās nodaļās ir atšķirīgā pakāpē atkarībā no apskatāmā jautājuma un arī no nodaļas autoru viedokļa un zinātniskās pārliecības. Tā, piemēram, vēsturiskuma princips zināmā mērā ievērots, locījumu paradīgmā saglabājot instrumentāli, par kura statusu mūsdienu locījumu sistēmā ir daudz diskutēts (LVG 2013, 352–353). Arī darbības vārdu laika formu un konjugāciju aprakstos var saskatīt vēsturisku pieeju (LVG 2013, 472–473; 545–548).

Autoru kā radošu personību noteiktas atšķirības izpaužas arī morfoloģijas daļu tekstveidē: atšķirīgs autoru stils, teorijas izklāsta paņēmieni, apraksta veids u. tml.

Kā vērtēt šādu dažādību? No vienas puses, var, protams, iebilst un pārņemt nepietiekamu konsekvenci šāda darba izstrādē, bet, no otras puses, tas ir objektīvs pašreizējā posma, t. i., 21. gadsimta sākuma, latviešu valodnieku lingvistiskās domas atspoguļojums, kā arī sabiedrībā visās jomās augstu vērtētās demokrātijas izpaušme.

Pievērsoties morfoloģijas daļas raksturojumam valodas prakses un valodas kultūras aspektā, vispirms gribas komentēt jaunās gramatikas attieksmi pret valodas normu. Daļai sabiedrības jēdzieni *gramatika* un *valodas norma* šķiet nedalāmi – gramatika tiek uzskatīta par valodas standartu

noteicēju un sargātāju. Ir pieņemts, ka gramatikā var atrast atbildes uz visiem problēmjautājumiem un norādes, ko valodas lietotāji „drikst” un ko „nedrikst”, kas ir „pareizs” un kas „nepareizs”. Šajā ziņā jaunās gramatikas morfoloģijas daļa, iespējams, var sagādāt vilšanos, jo daudzos problēmgadījumos nav dots viens noteikts risinājums vai viena atbilde. Šāda pieeja jau noteikta gramatikas koncepcijā, akcentējot, ka zinātniskās gramatikas prioritāte nav normatīvais aspekts: „Kopumā jaunajai latviešu valodas zinātniskajai gramatikai ir nosacīti normatīvs raksturs, proti, normu noteikšana nav šīs gramatikas pašmērķis vai galvenais uzdevums. [...] gramatikā tiek iezīmētas normu pārmaiņas vai to attīstības tendences.” (Koncepcija 2008, 14–15) Valodas normu sakarā morfoloģijas daļā daudzu tēmu izklāstā ir atspoguļota reālā situācija pašreizējā latviešu valodas funkcionēšanas periodā – gramatisko formu svārstības un gramatisko variantu lietošanas iespējas. Teiktā ilustrācijai daži piemēri.

Literārajā valodā ir izveidojušās galvenās nenoteikto un noteikto galotņu lietojuma likumības īpašības vārdiem un lokāmajiem divdabjiem. Kopš 20. gs. 60.–70. gadiem latviešu gramatikās bija vērojami centieni detalizēti klasificēt un stingri normēt noteikto īpašības vārdu un adjektīvisko divdabju lietošanas nosacījumus, nepieļaujot nekādas atkāpes, taču valodas praksē nenoteikto/noteikto galotņu lietojumā nereti vērojamas svārstības vai formu paralēlisms. Jaunās gramatikas teorijā šīs parādības ir analizētas un pamatoti pieļauta iespēja atsevišķos gadījumos lietot formas kā ar noteiktajām, tā ar nenoteiktajām galotnēm, īpaši locījumos, kuros ir tā saucamās garās jeb paplašinātās noteiktās galotnes, jo teksti ar šādām īpašības vārdu vai divdabju vārdformām mēdz būt smagnēji un stilistiski neveikli (LVG 2013, 397–402).

Lietvārda skaitļa kategorijas aprakstos gramatikās parasti ir nošķirti tā saucamie vienskaitlinieki un daudzskaitlinieki. Taču jaunākie valodas fakti liecina, ka šis iedalījums ir visai nosacīts. Tikai vienskaitļa vai tikai daudzskaitļa formu izvēli lielā mērā nosaka valodas tradīcijas un valodas normu noteiktās prasības kādā laika periodā. 20. gadsimta 70.–90. gados latviešu valodniecībā tika norādīts uz nepieļaujamiem literārās valodas normu pārkāpumiem vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojumā, cenšoties „ieviest kārtību” pēc principa pareizs/nepareizs, vēlams/nevēlams. Taču 20. gadsimta beigu un 21. gadsimta sākuma valodas dotumi liecina, ka vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojumā ir notikušas diezgan būtiskas pārmaiņas, īpaši plašsaziņas līdzekļu valodā, daiļliteratūrā, kā arī sarunvalodā. Daudzi līdz šim tā saucamie īstie vienskaitlinieki arvien biežāk tiek lietoti arī daudzskaitlī (piemēram, *riski*, *naudas*, *rīcības*, *izglītības*, *pieredzes*, *politikas* u. c.), un

otrādi – ierasto daudzskaitlinieku vietā ieviešas šo vārdu vienskaitļa formas (piemēram, *vecāks* ‘tēvs vai māte’, *debate*, *baža*). Valodas kultūras aspektā šīs formas var vērtēt kritiski, bet ikdienas saziņā tās funkcionē, un gramatikā tās nav ignorētas. Tradicionālo robežu zudums starp vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku grupām uzskatāmi liecina, ka gramatisko formu sistēma nav nemainīga, un šo mainīgumu ietekmē dažādi faktori: vārdu nozīmju maiņa, valodas lietotāju loģika un valodas izjūta, analogijas princips, kā arī dažādi ekstralingvistiski faktori (LVG 2013, 337–343).

Gramatisko formu svārstības atspoguļotas arī lietvārdu dzimtes un deklināciju aprakstos (LVG 2013, 336; 360–361). Tādējādi gribas pieminēt vairākus gadu desmitus garās debātes par lietvārda *sāls* dzimti. Kaut par normu tika noteikta vīriešu dzimte jau kopš pagājušā gadsimta 70. gadiem, valodas praksē šis lietvārds joprojām funkcionē arī sieviešu dzimtē (piemēram, *smalkā sāls*, *vārāmā sāls*). Jaunā gramatika, ņemot vērā ilgstošā periodā izveidojušos situāciju, pieļauj šī lietvārda dzimtes izvēles brīvību (LVG 2013, 336–337).

Raksturojot vietniekvārdu, interesanti pieminēt trešās personas vietniekvārdu *viņš*, *viņa* tradicionālās normas prasību attiecināt tos tikai uz dzīvām būtnēm. Jau skolā tiek iemācīts, ka šo vietniekvārdu izmantojums priekšmetu apzīmēšanai literārajā valodā nav pieļaujams, ka tā ir stila kļūda. Taču jaunajā gramatikā uzskatāmi pierādīts, ka šī savulaik noteiktā norma neatbilst realitātei, jo daudzos tekstos (un ne tikai sarunvalodā, bet arī citos valodas stilos) trešās personas vietniekvārdi apzīmē ne tikai personu, bet jebkuru lietu vai parādību, un tas nebūt nav pretrunā ar latviešu valodas dabu (LVG 2013, 438).

Pieļaujot gramatiskos variantus un aprakstot to lietošanas iespējas literārajā valodā, gramatikā ir aplūkoti un vērtēti arī tādi valodas fakti, kas vismaz pašreizējām latviešu valodas normām neatbilst, kaut valodā ir bieži sastopami. Tā, piemēram, atgriezenisko darbības vārdu semantisko grupu aprakstā analizētas tādas atgriezenisko darbības vārdu konstrukcijas, kā, piemēram, *diski pārdodas*, *māja ceļas*, *vārdi uzrakstijās*, *mums gulējās labi* u. c., uzsverot, ka literārajā valodā tās nav vēlamas (LVG 2013, 514–515). Nelokāmo divdabju aprakstā pievērsta uzmanība divdabju ar *-am*, *-ām*, *-amies*, *-āmies* aktivizācijai mūsdienu tekstos, norādot, ka dažas arhaiskas konstrukcijas jau kļuvušas uzņēmīgas, piemēram, *liekas esam*, *nešķiet esam*, *zinu esam*, *sakās esam* (LVG 2013, 588–589). Lietvārdu deklināciju aprakstā norādīts uz tādu valodas praksē izplatītu, bet nevēlamu parādību kā deklināciju jauksana lietvārdiem ar *-eris/-ers*, piemēram, *dispečers* – *dispečēris*, *dizainers* – *dizaineris*, *spikers* – *spikeris* (LVG 2013, 360–361).

Gramatikas morfoloģijas daļā nav tikai vārdšķiru gramatiskās sistēmas apraksts. Morfoloģisko formu gramatiskās funkcijas ir cieši saaugušas ar stilistiski semantiskām funkcijām, tādēļ vārds un vārda formas ir aplūkotas ne tikai kā morfoloģiskās sistēmas vienības, bet vārdšķiru aprakstos ir rodams visai plašs materiāls par vārdu un vārdformu kontekstuālo semantisko un stilistisko lietojumu. Tādējādi gramatikas materiāls veido saikni ar stilistiku, semantiku, valodas kultūru un arī ar valodas praksi. Gandrīz visu vārdšķiru morfoloģiskās sistēmas analītiskie apraksti ir papildināti ar šo vārdšķiru vārdformu leksiski semantiskā un stilistiskā lietojuma kontekstuālu analīzi. Protams, dažādām vārdšķirām šī morfostilistiskā aspekta īpatsvars ir atšķirīgs.

Plašs vārdformu semantikas apraksts ir rodams nodaļās par darbības vārda laika un izteiksmes formām. Gan laika, gan izteiksmes formas ir analizētas kontekstuālā lietojumā, uzskatāmi parādot gan formu pamatnozīmi, gan atvasinātās nozīmes un atklājot formu polisēmiju un sinonīmiju (LVG 2013, 474–480; 493–498). Darbības vārda izteiksmju aprakstā ir akcentēta izteiksmju loma tādu semantisku kategoriju kā modalitāte un evidencialitāte izteikšanā (LVG 2013, 498–502). Līdzās paradigmatiskajām vajadzības izteiksmes formām ir parādīti citi vajadzības izteikšanas līdzekļi, kas plaši funkcionē latviešu valodas sistēmā un kam tekstos piemīt zināmas semantiski stilistiskas potences, piemēram, *nākties + nenoteiksme, bija/ būs + nenoteiksme* u. c. (LVG 2013, 489–491; 578). Plašs stilistiski semantiskā lietojuma apskats dots darbības vārda personu formu aprakstā, parādot katras personas pamatnozīmi un atvasinātās nozīmes (LVG 2013, 524–530). Semantiski un stilistiski izvērstas ir nodaļas par lokāmo un nelokāmo divdabju lietojumu (LVG 2013, 564–594).

Izvērsta leksiski semantiskā analīze kontekstuālā skatījumā ir vietniekvārda aprakstā. Pavisam jauna pieeja ir vietniekvārdu leksiski semantiskajā klasifikācijā, mēģinot rast jaunus leksiski semantisko grupu nošķiršanas principus. Līdz šim latviešu valodniecībā ir pazīstamas deviņas vai desmit vietniekvārdu leksiski semantiskās grupas, taču šis iedalījums, kā norādīts jaunajā gramatikā, nebūt neatspoguļo visu vietniekvārdu semantisko daudzveidību, tādēļ par klasifikācijas pamatu tiek ņemts nevis atšķirīgais, bet kopīgais. Jaunais iedalījums ir kvantitatīvi šaurāks, bet semantiski ietilpīgāks. Semantiskās sistēmas centrālie pretstati ir: personas – nepersonas nojēgums, noteiktības – nenoteiktības nojēgums (LVG 2013, 430–431). Ņemot vērā šos principus, vietniekvārdi ir klasificēti trijās pamatgrupās: personu un norādāmie vietniekvārdi, vispārīgas nozīmes vietniekvārdi un nenoteiktie vietniekvārdi. Katrai no šīm pamatgrupām ir

pakārtotas divas vai vairākas apakšgrupas (LVG 2013, 435–455). Jāatzīst, ka pirmajā mirklī šis dalījums var likties neparasts, pat mulinošs, īpaši skolotājiem un citiem valodas praktiķiem, kas pieraduši pie tradicionālā vietniekvārdu iedalījuma, bet gribas uzsvērt, ka tas latviešu valodniecībā ir jauns skatījums uz vietniekvārdu, kas semantiski un arī stilistiski ir ļoti daudzveidīga vārdšķira. Laiks rādīs, vai šīs semantiskās grupas tiks pieņemtas un nostiprināsies latviešu valodniecībā.

Šajā rakstā nav iespējams iedziļināties visās jaunās gramatikas morfoloģijas daļas novitātēs, kas, bez šaubām, var tikt uzskatītas par diskutablām vai problemātiskām, un droši vien diskusijas arī būs. Gribas cerēt, ka šajā rakstā minētie akcenti spēs ieinteresēt plašu lasītāju loku un ka „Latviešu valodas gramatika” būs noderīga gan teorētisku jautājumu tālākā izpētē, gan valodas praksē.

1. Konceptija 2008 – *Latviešu valodas gramatika* : koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008.
2. LVG 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
3. MLLVG I–II 1959; 1962 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, I–II. Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1959; 1962.
4. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Ilze Lokmane

Sintakse „Latviešu valodas gramatikā”

Ja man kāds jautātu, kāpēc ir vērts nodarboties ar valodniecību un jo īpaši ar gramatiku, es, visticamāk, atbildētu apmēram šādi.

Pirmkārt, laikā, kad esam apzinājušies, cik svarīga ir pasaules valodu daudzveidība, ka tā ir kopjama un saglabājama vērtība, ir svarīgi, lai taptu zinātniski pasaules valodu apraksti, kas ir gan vērtīgi no tipoloģiskās valodniecības viedokļa, gan svarīgi nācijas pašapziņai. Valodas izpēte ir viens no identitātes apzināšanās un saglabāšanas pamatiem. Tāpēc jo svarīgi ir pašu dzimtās valodas runātāju veidoti zinātniski valodas apraksti. Tiesa, arī skatījums no malas, resp., cittautieša skatījums uz latviešu valodas sistēmu, ir visnotaļ noderīgs un ļauj pamanīt kādas valodas iezīmes, ko, ikdienā runādami un domādami savā mātes valodā, ne vienmēr saskatām. Tomēr mūsdienu valodniecība, kas, no vienas puses, tiecas būt aizvien objektīvāka, meklē no autora subjektivisma un iespējamā vienpusīguma pasargātas pētījumu metodes, no otras puses, rehabilitējusi introspekciju jeb pašvērojumu kā respektablu pētīšanas metodi. Kā norādījusi valodniece Anna Vežbicka, valodas izpētē īpaši svarīga ir paša pētnieka kā dzimtās valodas runātāja valodiskā intuīcija: „Pirmkārt, pētniekam ir tieši pieejama tikai viņa paša valodiskā intuīcija, un tikai uz tās pamata viņš var pētīt citu runātāju intuīciju. Otrkārt, dažādu dzimtās valodas runātāju intuīcija praktiski sakrīt. [...] Intuīcijas daba ir tāda, ka tās izpētes metode neizbēgami var būt tikai introspekcija. Tomēr jāuzsver, ka introspekcija nozīmē nevis gadījuma rakstura spriedumu „man liekas”, bet gan sistemātisku, neatlaidīgu tiekšanos savas valodiskās apziņas dziļumos.” (Вежбицка 1983, 245) Arī citi pētnieki atzinuši, ka individuālā valodas, resp., runas, sistēma ir tikai konkrēta vispārīgās valodas sistēmas izpausme, tāpēc arī šīs individuālās sistēmas izpēte, lai iepazītu un izprastu vispārīgo, ir pilnībā likumīga (Санников 2008, 32; Шмелёв 2002, 25).

Otrkārt, valodas izpēte, tāpat kā jebkura cita zinātniska izpēte, sniedz vispirms pētniekam un pēc tam arī lasītājam domāšanas un atklāsmes prieku. Tieši to, manuprāt, šobrīd sāk zaudēt gan mūsu izglītības sistēma kopumā, gan dzimtās valodas apguves sistēma ar nemīlīgi uzdotajiem jautājumiem: kam tas skolēniem vēlāk dzīvē būs vajadzīgs, kur to varēs izmantot darba tirgū. Tikpat labi varētu jautāt, kam gan ir vajadzīgi gudri un zinātkāri cilvēki. To, ka valodas sistēmas, īpaši gramatiskās sistēmas, izpratne attīsta domāšanu, vajadzētu atcerēties visiem latviešu valodas skolotājiem, standartu un

programmu veidotājiem. Nav pareizi par dzimtās valodas apguves mērķi skolā izvirzīt tikai raitas runas un rakstu apguvi atbilstoši saziņas situācijai, jo tas rada aplamu priekšstatu par valodniecību, kas patiesībā ir nevis pareizrūnas un pareizrakstības normu iekalšana, bet aizraujoša zinātne par valodas kā dabiskas zīmju sistēmas uzbūvi, šīs sistēmas pārmaiņām, valodas, individuāla valodas lietotāja un sabiedrības mijiedarbi, kā arī ļoti daudziem citiem jautājumiem.

Var pilnībā pievienoties Dainas Nītiņas teiktajam: „Skolā apgūst zinātņu pamatus, un tas attiecas arī uz valodniecību kā zinātņi par valodu. Tātad gramatika ir vajadzīga, lai mācītos valodu un izprastu tās uzbūvi. Šajā nolūkā gramatika ir nepieciešama kā skolas bērniem un jauniešiem, tā studentiem un citiem pieaugušajiem. Taču saprotams, ka katrai no šīm gramatikas izmantotāju grupām ir citādas vajadzības un atšķirīgs valodas parādību uztveres un izpratnes līmenis, atšķirīgas spējas uztvert abstraktus modeļus un interpretācijas, sarežģītus lingvistiskus domu gājienu.” (Nītiņa 2014, 210)

Skolu gramatika atšķiras gan ar to, ka vairāk balstās uz tradīciju un ir konservatīvāka, gan ar vienkāršāku izklāsta veidu, tomēr **sistēmisks** dzimtās valodas gramatikas kurss, kas turklāt nav pārlietu vecmodīgs un pilnībā atrauts no laika garam atbilstoša zinātniska valodas apraksta, skolā ir absolūti nepieciešams. Jāatceras, ka dzimtās valodas gramatiskās sistēmas izpratne noteikti palīdzēs arī veiksmīgāk apgūt svešvalodas. Jaunākie eksperimentālie pētījumi liecina, ka divvalodīga un daudzvalodīga runātāja apziņā valodas mijiedarbojas un, lai kurā no apgūtajām valodām viņš runātu, arī citas valodas vienlaikus ir aktīvas (sk., piemēram, Traxler 2012, 419–429). Tādējādi vēl nesenā pagātnē populārā tēze par to, ka svešvalodu var iemācīties, nesastatot to ar dzimto valodu un pat pilnībā abstrahējoties no tās, izrādījusies nepatiesa.

Treškārt, sistēmiski gramatikas pētījumi un valodas gramatiskās sistēmas aspekts ir svarīgs lietišķajā valodniecībā – gan tulkošanā, gan valodu mācīšanas metodikas izstrādē, gan literārās valodas normu izveidē. Valodas sistēma, kā zināms, mainās. Kaut gan ne visas pārmaiņas izrādās dzīvotspējīgas un ne vienmēr viegli pateikt, kas jau iegājis valodas sistēmā un kas ir tikai individuāla runas vai rakstības īpatnība, tomēr valodnieka galvenais uzdevums ir fiksēt to, kas valodā ir, jeb šī brīža sistēmu, pārlietu neaizraujoties ar kategoriskiem norādījumiem par to, kas ir vai nav pareizi. Tiesa, ieteicams gan norādīt arī uz vēlamo un nevēlamo, bet tikai tad, ja iespējams pamatot, kāpēc tā vai cita parādība no valodas kultūras viedokļa nebūtu apsveicama. Jāpatur prātā, ka arī norma ir mainīga, kaut arī samērā konservatīva, jeb, kā, atsaukdamās uz

Vilema Matēziusa (*Vilém Mathesius*) teoriju, norādījusi Inta Freimane, normai raksturīga „elastīga stabilitāte” (Freimane 1993, 54).

Jebkurš sistēmisks valodas apraksts balstās uz kādu lingvistisko tradīciju. Jaunajā „Latviešu valodas gramatikā” (LVG 2013), kurā sintakses daļas autore ir Ilze Lokmane, Baiba Valkovska, Daina Nītiņa un Linda Lauze, apkopoti ne tikai minēto pētnieču, bet arī Jūlija Kārklīņa, Jāņa Valdmaņa, Jāņa Rozenberga, Maigones Beitiņas, Intas Freimanes, Sarmītes Lagzdiņas un citu latviešu valodnieku pētījumi sintaksē. „Lai tā nebūtu atsvešināta no jebkura inteliģenta latviešu lasītāja, kas vēlētos ieskatīties savas dzimtās valodas akadēmiskajā un ne tikai skolas gramatikā vien, tai nevajadzētu būt atrautai no latviešu gramatiku rakstīšanas tradīcijām un terminoloģijas. Vienlaicīgi gramatikai jābūt modernai, jāatklāj uzskatu dažādība un viedokļu daudzveidība.” (Nītiņa 2014, 211) Teorētiskā ievirze, tāpat izmantotā terminu sistēma latviešu sintakses pētījumos ir līdzīga, jo tās pamatā ir galvenokārt strukturālās sintakses idejas, kas latviešu valodniecībā ienākušas no slāvu, īpaši čehu valodniecības. Bija nepieciešams visus šos pētījumus sistematizēt, apvienot, strukturēt, nenoklusējot arī uzskatu atšķirības.

Jaunās gramatikas lasītāji pamanīs atšķirīgo arī dažādu nodaļu autoru rokrakstā un izklāsta veidā. Tam ir vairāki cēloņi. Pirmkārt, pagājis ļoti ilgs laiks kopš iepriekšējās akadēmiskās gramatikas sintakses daļas iznākšanas 1962. gadā (MLLVG 1962), pētnieki strādājuši patstāvīgi un savus uzskatus aizstāvējuši vienīgi paši savās publikācijās vai gramatikai veltītās konferencēs, polemizējot ar kolēģiem. Tādējādi vienota latviešu sintakses koncepcija šajā posmā nav izveidojusies. Otrkārt, sintakse ir tā gramatikas joma, kurā raksturīga īpaša viedokļu daudzveidība visā pasaulē – dažādās sintakses teorijas un to paveidus nevar ne saskaitīt. Tāpēc viedokļu atšķirības nav nivelējamas. Tieši otrādi – tās rosina vēlreiz pārdomāt argumentācijas pamatotību un, ja nepieciešams, arī atteikties no viena otra tradicionāla vai iesīkstējuša, vai – tieši otrādi – moderna, bet līdz galam nepārdomāta uzskata turpmākos latviešu sintakses pētījumos.

Kaut arī „Latviešu valodas gramatikas” sintakses daļas apjoms ir visai iespaidīgs (apmēram 260 lappušu), noticis pavērsiens no pamatos empīriskā valodas materiāla apraksta uz augstāku vispārīguma pakāpi. Turpmāk īsi par šīs daļas struktūru un galvenajām teorētisko nostādņu atšķirībām salīdzinājumā ar 1962. gadā izdoto „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” sintakses daļu un lielā mērā arī skolu sintaksi.

Sintakses sistēma ir strukturēta **trīs apakšsistēmās**: vienkāršs teikums, salikts teikums un teksts. Vārdu savienojumu sintakse nav aplūkota atsevišķi, uzsverot, ka vārdu savienojumi ir teikuma būvmateriāls un saziņā funkcionē tikai

komunikatīvu vienību – teikumu – sastāvā. Sakārtojums un pakārtojums, kas ir tradicionāli aplūkoto vārdu savienojumu – vārdrindu un vārdkopu – pamatā, īsi aplūkots nodaļā par sintaktiskajiem sakariem. Sekojot latviešu gramatikas tradīcijai, atsevišķi aplūkots salikts teikums, kaut gan ir pamats uzskatīt, ka sintaksē būtu aplūkojamas tikai divas apakšsistēmas: vienkāršs teikums un teksts. Tādā gadījumā arī salikts teikums uzskatāms par tekstu (Valdmanis 1985, 69, 73). Tomēr teikuma daļu saistījums saliktā teikumā atšķiras no izteikumu saistījuma tekstā, turklāt strukturāli pārveidojumi salikta teikuma daļā tikai daļēji atbilst vienkārša teikuma struktūras pārveidojumiem tekstā, tāpēc sintakses sistēma gramatikā iedalīta trīs komunikatīvi nozīmīgās apakšsistēmās: vienkārša teikuma sintakse, salikta teikuma sintakse, teksta sintakse (LVG 2013, 695). Ir bijuši ieteikumi par atsevišķu sintakses līmeni uzlūkot vārda sintaksi (Kārklīņš 1976, 9), bet vārds nav komunikatīva vienība, tāpēc vārds un vārda formas aplūkotas kā minimālas sintakses vienību sastāvdaļas.

Gramatikā aplūkoti dažādi **vienkārša teikuma** struktūras aspekti: teikuma formālā jeb strukturālā (īsti sintaktiskā) organizācija, saturiskā organizācija jeb teikuma semantiskā struktūra, kā arī teikuma piesaiste saziņas situācijai jeb daži komunikatīvās struktūras aspekti. Šāds teikuma struktūras dalījums trīs līmeņos nav jauns, un, kaut gan līmeņu nosaukšanai palaiķam izmantoti atšķirīgi termini, līdzīga sistēma postulēta vairāku pētnieku darbos (sk., piemēram, Daneš 2000; Halliday 2004, 58–62; CPЯ 1999).

Vislielākā uzmanība sintakses teorijās tradicionāli pievērsta **sintaktiskajai struktūrai**, kas ir galvenokārt formāla. Par sintakses vienību pamatu strukturālā aspektā uzskatāmi sintaktiskie sakari. Jautājums par sintaktisko sakaru būtību un tipiem ir viens no svarīgākajiem, bet varbūt pats svarīgākais jebkurā sintakses teorijā, un uz šo sakaru izpratni arī balstās pieeja jebkurai sintakses problēmai. Pīters Metjūss (*Peter Matthews*) grāmatā „Syntactic relations” norāda, ka sintaktiskie sakari patiesībā ir daudzveidīgāki, nekā tas tiek uzskatīts vienā no mūsdienu ietekmīgākajām sintakses teorijām – generatīvajā gramatikā. Viņš uzsver, ka jebkuras valodas sintakses sistēma ir sarežģīta, un jautā, vai tiešām tā būtu gramatikas aprakstā jāpadara vienkāršāka, nekā patiesībā ir (Matthews 2007). Šajā gramatikā postulēti pieci sintaktisko sakaru veidi. Ja neņemam vērā terminoloģiskas atšķirības, trīs no tiem latviešu sintakses aprakstos pēc būtības ir tradicionāli: teikuma virslocekļus savā starpā saista predikatīvs sakars, virslocekļi var piesaistīt sev palīglocekļus pakārtojumā (līdzīgi saliktā teikumā virsteikums piesaista palīgteikumu), savukārt sintaktiski līdztiesīgus komponentus (vienlīdzīgus teikuma locekļus vai vienlīdzīgas teikuma daļas) savā starpā saista sakārtojums. Tomēr vienkāršā teikumā iespējami vēl divi sintaktisko sakaru veidi, kas

nosaukti par sekundāri predikatīvu un determinatīvu sakaru. Abiem sakariem kopīgs tas, ka atkarīgā vārdforma piesaistīta nevis vienam vārdam, bet gatavai predikatīvai vienībai (tātad visam teikumam vai vismaz tā gramatiskajam centram), dažos gadījumos – vārdu savienojumam. Sekundāri predikatīvs sakars iesaista teikumā papildu gramatisko centru, piemēram, teikumā *Rīts aust spirdzinošs* ir pateikts, ka rīts aust un tajā pašā laikā tas ir spirdzinošs – tātad tajā ietverts vēl viens papildu apgalvojums, kas nosauc teikuma priekšmeta pazīmi izteicēja nosauktās darbības laikā. Savukārt determinatīvs sakars iesaista teikumā t. s. brīvos paplašinātājus, kas attiecas uz visu teikumu, nevis vienu vārdu, tātad raksturo situāciju kopumā un parasti atrodas teikuma sākumā: *Mežā šalca, kauca, plīkšķēja*. Tādējādi atšķirībā no tradicionālā skatījuma ne visiem palīglocekļiem ir vienāda kvalitāte. Ir vārda sakaru nosacīti paplašinātāji – vārdformas, kas pakārtotas vienam vārdam, – un teikuma sakaru nosacīti paplašinātāji, kas iesaistās teikumā uz sekundāri predikatīva vai determinatīva sakara pamata un raksturo situāciju kopumā.

Par vienkārša teikuma kodolu atzīts gramatiskais centrs, kas vairumā gadījumu latviešu valodā ir divlocekļu (divkomponentu teikumi jeb tradicionālajā terminoloģijā divkopu teikumi, piemēram, *Gaisma aust*), dažos gadījumos – vienlocekļa (vienkomponenta jeb vienkopas teikumi, piemēram, *Krēslo*). Šāds skatījums ir tradicionāls, kaut gan būtu iespējams latviešu sintakses aprakstu veidot arī pēc atkarību gramatikas principiem, kur galvenais teikumā ir darbības vārds, resp., izteicējs. Izteicēja īpašo lomu teikuma struktūrā nevar noliegt – pirmkārt, verba finītās formas kategorijas laiks un modalitāte ir arī visa teikuma kategorijas, proti, bez tām teikums nevar pastāvēt kā saziņas vienība. Otrkārt, verba saistīšanas spēja jeb valence nosaka gan teikuma priekšmeta, gan papildinātāju un daļēji arī apstākļu iespējamību teikumā. Tomēr teikuma priekšmets būtiski atšķiras no pārējiem paplašinātājiem – tas vairumā gadījumu teikumā ir obligāts, tātad konstruktīvi nepieciešams teikuma loceklis, turklāt vērojama teikuma priekšmeta un izteicēja formu atbilstība.

Sekojoš nepieciešamībai šķirt valodas un runas vienības, norobežoti jēdzieni *izteikums* jeb konkrēts teikums konkrētā tekstā vai saziņas situācijā un *teikuma modelis* jeb *struktūras shēma* kā vispārinājums, tipveida paraugs, kas pastāv valodas sistēmā un pēc kura runātāji veido konkrētus teikumus. Ir konstatēti galvenie vienkārša teikuma modeļi latviešu valodā. Te gan var diskutēt par nepieciešamo vispārinājuma pakāpi – pārāk detalizēts dalījums nebūtu pārskatāms, tāpēc modeļu skaits nav liels, toties aprakstīti modeļu varianti, kuros konkretizēta struktūras shēmas komponentu vārdšķira (LVG 2013, 726–732).

Problemātisks arī jautājums par teikuma modeli jeb struktūras shēmā ietilpināmo komponentu skaitu. Loģiski būtu teikuma minimumā ietilpināt visus semantiski obligātos komponentus – tos, bez kuriem teikums nevar būt semantiski pabeigta, autonoma saziņas vienība. Semantiski nepabeigti, kaut gan gramatiski pilnīgi ir tādi teikumi kā *Es satiku [..]*, *Mēs paņēmām [..]*, *Ciems atrodas [..]*, *Bērns uzvedās [..]*. Tātad teikuma semantiskajā minimumā bez gramatiskā centra locekļiem ietilpst arī obligātie paplašinātāji. Tomēr vairāku apsvērumu dēļ vienkārša teikuma modeļu aprakstā paturēta tradicionālā pieeja, proti, minimumu veido teikuma gramatiskais centrs. Tas pamatots šādi: „Pirmkārt, sintaktisko obligātumu nevar analizēt tikai kā teikuma kategoriju atrauti no konteksta un situācijas. Runātājs izvēlas verbalizēt no saziņas viedokļa svarīgākos situācijas komponentus, savukārt tos komponentus, kas saprotami no situācijas, verbalizēt nav nepieciešams. [..] otrkārt, sintaktiskajam obligātumam ir dažādas pakāpes, nevaram runāt par bināru opozīciju obligāts – neobligāts. Obligātuma pakāpe atkarīga gan no aprakstāmās situācijas dabas [..], gan (galvenokārt) no runātāja interpretācijas atbilstoši saziņas vajadzībām. Treškārt, modeļu relatīvi zemās vispārinājuma pakāpes dēļ to skaits būtu ļoti liels.” (LVG 2013, 713)

Visneparastākā, iespējams, daudziem lasītājiem šķītis ideja par vienkārša teikuma paradigmu. Paradigmu līdz šim pazīstam galvenokārt no morfoloģijas, kur tā ir vārda formu sistēma. Tomēr arī sintaksē, kas tradicionāli ir galvenokārt sintagmatiska, iespējams paradigmatisks skatījums uz teikuma formu sistēmu. Pirmkārt, tas palīdz realizēt sistēmisma principu, apvienojot bezgalīgo izteikumu daudzveidību noteiktos tipos un apakštipos, – tātad sintaktiskās sistēmas apraksts kļūst vienkāršāks. Piemēram, teikumi ar formāli realizētu izteicēju – *būt* patstāvīgā nozīmē – un šī paša izteicēja nullformu ir vienas paradigmas locekļi un tātad pieder pie viena teikumu tipa: *Principā jums ir taisnība* vai *Principā jums [ir] taisnība*. Nebūtu pamata pirmo no šiem teikumiem uzskatīt par divkomponentu, bet otro – par vienkomponta teikumu, jo semantiski tie ir identīti. Otrkārt, paradigmatiski kritēriji ļauj noteikt vārdformu teikumlocekļa funkciju gadījumos, kad formālais un semantiskais aspekts ir asimetriski jeb nonāk pretrunā. Šādiem gadījumiem mūsdienu sintaksē tiek pievērsta īpaša uzmanība. Tāds ir, piemēram, viens no latviešu sintaksē visvairāk apspriestajiem jautājumiem par datīva sintaktiskajām funkcijām, kas ir visai daudzveidīgas un grūti klasificējamas. Piemēram, datīvam pie izteicēja vajadzības izteiksmē (*Mums jāiet*) vienlaikus piemīt gan teikuma priekšmeta, gan palīglocekļa iezīmes. Datīva atzišanu par teikuma priekšmetu balsta ne tikai semantiski, bet arī paradigmatiski kritēriji, ja šo teikumu uzskata par īstenības izteiksmes teikuma atkarīgo formu. Jāuzsver

arī, ka vissarežģītākais ir jautājums par sintaktiskās paradigmas robežām, proti, kādas formālas un semantiskas variācijas paradigmā ir pieļaujamas un kādas jau liecina par citu sintaktisku modeli. Ārpus paradigmātiskām attieksmēm paliek sintaktiskā sinonīmija, kas ietver visas viena un tā paša satura sintaktiskās izteikšanas iespējas, piemēram, *Saule apspīd zaļo lauku*, *Saules apspīdētais lauks ir zaļš*, *Saule apspīd lauku, kas ir zaļš* utt. Sinonīmijā var apvienoties dažādu sintakses līmeņu vienības – vārdu savienojums, vienkāršs teikums, salikts teikums –, turpretim paradigma vienmēr paliek viena līmeņa un viena sintaktiskā modeļa ietvaros.

Gramatikā nedaudz ieskicēta vienkārša teikuma **semantiskā struktūra** (LVG 2013, 767–773). Ir minētas galvenās semantiskās lomas (tādas kā darītājs jeb agenss, cietējs jeb pacienss, izjutējs jeb eksperienss un citas), norādot arī uz problēmām, kas objektīvi saistītas ar semantisko lomu izpratni. Piemēram, semantisko lomu saraksts nekad nevar būt galīgs un universāls jeb vienādi labi izmantojams visām valodām un visu izpētes mērķu sasniegšanai. Semantikā kategorijas grūti norobežot, jo nav formālu rādītāju, tāpēc arī semantisko struktūru var traktēt dažādi. Tādējādi pētnieks, balstoties uz šī universālā pamata, var veidot savas pētījuma mērķim vislabāk atbilstošas semantisko lomu sistēmas. Jāpatur prātā arī tas, ka semantisko lomu sistēma nevar būt pilnīgi brīva no valodas formām. Radīt pilnīgi objektīvu, no valodas lietotāja neatkarīgu semantisko kategoriju sistēmu acīmredzot nav iespējams, jo jebkura valoda iemieso kādu noteiktu skatu uz pasauli jeb subjektīvu īstenības interpretāciju. Piemēram, reālijas, ko nosaucam ar teikuma priekšmetu nominatīvā, tiecamies interpretēt kā darītājus, pat ja tām trūkst kādu tipiskam darītājam raksturīgu iezīmju, piemēram, tās ir nedzīvas: *Mašīna apstājās pie durvīm*, *Koks noliecies pār upi*. Tomēr, neraugoties uz objektīvi pastāvošām grūtībām, semantiskā struktūra ir svarīgs un pētījumos visai noderīgs teikuma struktūras līmenis. Semantiskā struktūra ir daudz lielākā mērā universāla nekā sintaktiskā, tāpēc ir izmantojama kā salīdzināšanas pamats jeb *tertium comparationis* valodu sastatāmajos pētījumos. Katrā valodā veidojas specifiskas attieksmes starp semantisko un sintaktisko struktūru. Piemēram, latviešu valodā izjutēja nosaukums mēdz būt datīvā palīglocekļa funkcijā (*Bērnām salst*), turpretim angļu valodā, tāpat kā citās ģermāņu valodās, tas parasti ir teikuma priekšmeta funkcijā. Semantiskās struktūras apskatā īsi raksturots arī propozīcijas jēdziens un predikātu semantiskie tipi. Propozīcija ir kāda konkrēta teikuma semantiskais modelis, ko veido leksiskas vienības jeb vārdi, abstrahējoties no konkrētām gramatiskām formām un gramatiskām nozīmēm. Piemēram, teikumiem *Viņš ir atbraucis*, *Viņš atbrauks*, *Kaut viņš atbrauktu!* ir viena un tā pati propozīcija, kuru veido viens situācijas

dalībnieks – darītājs *viņš* – un predikāts *atbraukt*. No predikāta semantiskā tipa ir atkarīgas iespējas piesaistīt dalībnieku nosaukumus, piemēram, piederības predikāti piesaista īpašnieka (piemērā *tev*) un piederuma jeb īpašuma (piemērā *bērniņi*) nosaukumus: *Tev ir mazi, skaisti bērniņi*.

Tā kā sistēmisku teikuma semantiskās struktūras pētījumu latviešu valodniecībā pagaidām nav, šis būtu uzskatāms par problemātikas pieteikumu, jo latviešu valodas teikuma semantiskās struktūras, bet jo īpaši semantiskās un sintaktiskās struktūras attieksmju izpētei nepieciešams veltīt atsevišķus fundamentālus pētījumus.

Tas pats sakāms par izteikuma **komunikatīvās struktūras** aprakstu. Komunikatīvā struktūra ir visdaudzveidīgākā un līdz šim latviešu valodniecībā vismazāk pētītā. Tā ir cieši saistīta ar teikuma funkcionēšanu saziņā un ietver visas tās nozīmes, kas piesaista teikumu runas situācijai un runas akta dalībniekiem. Par komunikatīvās struktūras līmeņiem, izpētes aspektiem un izmantojamo terminoloģiju valodnieku vidū nav vienprātības. To pēta dažādas disciplīnas – gan funkcionālā gramatika, gan pragmatika, gan diskursa analīze. Šajā gramatikā analīzei izvēlēti trīs dažādi komunikatīvās struktūras aspekti: izteikuma komunikatīvie tipi, nolieguma izteikšana un izteikuma aktuālais dalījums. Komunikatīvais tips rāda runātāja komunikatīvo nolūku (informēt, izteikt emocijas, iegūt informāciju, pamudināt uz rīcību). Komunikatīvo tipu apraksts saistīts ar runas aktu teoriju, aplūkot gan tiešie, gan netiešie runas akti, kas rāda asimetriju starp izteikuma formu un runātāja komunikatīvo nodomu, piemēram, jautājumu daudzās valodās mēdz izmantot lūguma izteikšanai: *Vai tu varētu man aizdot pildspalvu?* Savukārt noliegums kā viena no polaritātes kategorijas izpausmēm valodā ir daudz interesantāka un daudzveidīgāka, nekā sākumā tas varētu šķist, un arī šajā jomā vēl daudz kas pētāms. No semantikas un sintaktiskās struktūras viedokļa savdabīgs šķiet atkārtots noliegums, piemēram, *Nekur citur pasaulē mans paziņa neko tādu nav redzējis*.

Jaunums latviešu sintaksē ir nodaļa par aktuālo dalījumu. Arī šis tēmas aplūkojums pasaules valodniecībā, neraugoties uz visai seno vēsturi, ir daudzveidīgs. Vienots ir uzskats, ka visa teikumā paustā informācija nav vienādi svarīga jeb aktuāla, tātad izteikumā no informācijas svarīguma viedokļa šķirami vismaz divi komponenti, ko tradicionāli saucam par tēmu un rēmu, piemēram, *Dienas otrā pusē* (tēma) *debesis vairāk skaidrosies* (rēma). Tomēr terminus *tēma* un *rēma* nereti piepilda ar dažādu saturu: 1) tēma ir zināmā informācija, rēma – jaunā, 2) tēma ir mazāk svarīgā informācija, rēma – svarīgākā informācija, 3) tēma ir ziņojuma izejas punkts, rēma – galvenais ziņojuma saturs. Tieši šī trešā izpratne gramatikā pieņemta, jo tas

dod relatīvi objektīvu formālu tēmas noteikšanas kritēriju – tēma teikumos ar neutrālu vārdu secību atrodas teikuma sākumā. Abas pārējās izpratnes šādu drošu formālu rādītāju nepiedāvā, tāpēc tēmas un rēmas noteikšana izteikumā kļūst pārāk subjektīva, lai to varētu izmantot valodas sistēmas aprakstā. Aktuālā dalījuma izteikšanas līdzekļi ir daudzveidīgi – pirmkārt, tā ir prosodija, proti, izteikuma uzsvars, intonācija un pauzes, kas gan rakstītā tekstā nav nepārprotami nosakāmi. Tāpēc nozīmību iegūst citi aktuālā dalījuma izteikšanas līdzekļi, kā partikulas, īpašas sintaktiskas konstrukcijas un vārdu secība. Vārdu secības funkcija gan ir ne tikai aktuālā dalījuma izteikšana vien – par spīti tam, ka latviešu valodā vārdu secība ir relatīvi brīva, konstatēti arī vairāki gadījumi, kad vārdu secība veic gramatisku funkciju – proti, no tās atkarīgas vārdformu sintaktiskās funkcijas. Tā tas ir, piemēram, semantiski atšķirīgajos teikumos *Māksla ir pretošanās* un *Pretošanās ir māksla*, kur teikuma priekšmets atrodas izteicēja priekšā.

Salikti teikumi gramatikā raksturoti gan pēc sintaktiskā sakara starp teikuma daļām (sakārtoti, pakārtoti un jaukti salikti teikumi), gan komponentu skaita (nepaplašināti un paplašināti salikti teikumi), gan daļu saistīšanas līdzekļiem (saikļa, bezsaikļa un kombinēta saistījuma teikumi), gan jēdzieniskajām attiecībām starp teikuma daļām. Tā kā salikta teikuma daļas strukturāli ir veidotas pēc vienkārša teikuma parauga un pēc formālās uzbūves būtiski neatšķiras no vienkārša teikuma, galvenā uzmanība pievērsta jēdzieniskajām attiecībām starp predikatīvām vienībām gan sakārtojumā, gan pakārtojumā, īpaši norādot uz nozīmju saplūšanu jeb sinkrētismu, kā arī stilistikām niansēm noteiktu teikuma tipu lietojumā.

Būtiski, ka atsevišķa nodaļa veltīta **teksta sintaksei**. Ar teikuma sintaksi šo līmeni saista galvenokārt minimālās teksta vienības – izteikuma – izpratne. Izteikums ir teikuma konkrētā realizācija, un tikai daļa izteikumu tekstā ir strukturāli pilnīgi un neatkarīgi no konteksta un/vai saziņas situācijas. Tekstā iespējami daudzveidīgi teikuma struktūras pārveidojumi, piemēram, teikuma dalīšana vairākos izteikumos jeb parcelācija: *Autobuss pieturēja. Rūkdams cēlās pakalnos. Grozījās pa meža ceļiem. Ieskrējās klajumos.* (M. Zīle) Konsituatīvi saistītu izteikumu apzināšana un konsekventa šķiršana no konsituatīvi nesaistītiem, semantiski autonomiem teikumiem latviešu sintaksē sākusies ar Jūlija Kārklīņa pētījumiem, vēlāk šai tematikai pievērsušies Jānis Rozenbergs, Inta Freimane, Sarmīte Lagzdiņa, Ilze Lokmane. Šāda pieeja ļāvusi ievērojami atslogot teikuma sintaksi, samazinot teikuma tipu skaitu – daļa par vienkopas jeb vienkomponta teikumiem uzskatīto izteikumu, kā arī visi bezkopas teikumi patiesībā ir kontekstuāli saistīti un aplūkojami teksta, nevis vienkārša teikuma līmenī. Dainas Nītiņas veidotajā pētījumu apkopojumā galvenā

uzmanība pievērsta tekstveides procesiem – redukcijai un parcelācijai, bet reizē ar to arī konsituatīvi saistītu izteikumu galvenajām strukturālajām un semantiskajām pazīmēm un klasifikācijai.

Arī nodaļa par **runāta teksta** sintaksi sistēmiskos latviešu gramatikas aprakstos parādās pirmoreiz. Šajā nodaļā ietvertais saturs atgādina, ka, pretēji visai izplatītam uzskatam par rakstu valodas noteicošo lomu mūsdienu sabiedrībā, runātais teksts patiesībā ir primārs, tā ir sākotnējā saziņas forma, tāpēc arī pilntiesīgs izpētes objekts. Ar to izskaidrojama mūsdienu valodniecībā vērojamā interese par mutvārdu teksta īpatnībām, dialoga struktūru, prosodijas un neverbālo saziņas līdzekļu lomu komunikācijā. Tā kā mutvārdu tekstā liela nozīme ir saziņas situācijai un visiem tās komponentiem – adresāta un adresanta dzimumam, vecumam, sociālajai lomai, saziņas apstākļiem, kanālam un citiem faktoriem –, runāta teksta raksturojumam atšķirībā no iepriekšējām nodaļām ir daļēji sociolingvistiska ievirze. Neraugoties uz to, visai detalizēti atspoguļotas arī mutvārdu izteikumu – vienkāršu un saliktu teikumu, kā arī parcelātu, reducējumu, nosaucējvienību – strukturālās īpatnības. Atsevišķi aplūkots izteikuma komunikatīvo tipu lietojums mutvārdu saziņā, tādējādi iespējams salīdzināt sintakses vienību strukturālo un komunikatīvo īpatnību izpausmi rakstītā un runātā tekstā. Lasītājos interesi radīs arī autentiskie dažādās saziņas situācijās fiksētie piemēri.

Raksta nobeigumā gribētos uzsvērt, ka gramatikas autori ir piedzīvojuši gan radošas mokas, gan atklāsmes prieku. Tiesa gan, šo prieku nākamajā brīdī nereti aptumšojusi atskārsmē, ka visi fakti diemžēl neiekļaujas izveidotajā sistēmā, atgādinot nepielūdzamo patiesību – proporcionāli mūsu zināšanu apjomam palielinās nezināmais. Tāpēc jāatceras, ka šis ir tikai viens no iespējamajiem skatījumiem uz latviešu valodas sintakses sistēmu. Pie mērķa gandrīz vienmēr var nonākt pa dažādiem ceļiem. Vai varam apgalvot, ka kāds viens skatījuma veids ir labāks par citiem, ka tas pilnīgāk un precīzāk atspoguļo valodas sistēmu? Noteikti ne, katram skatījumam ir savas priekšrocības un savi trūkumi. Virkne jautājumu var likties strīdīgi un rosināt diskusijas, var atšķirties dažādu pētnieku izmantotā terminoloģija un arī terminu izpratne jeb jēdziena saturs. Nekad neviens valodas apraksts nebūs galīgs, un jebkurš pētījums ir tikai solis bezgalīgajā izziņas ceļā. Tāpēc autori priedātos, ja gramatiku izmantotu ne tikai filoloģijas studenti, kuriem tā ietilpst obligāti lasāmo darbu sarakstā, bet arī latviešu valodas un citu valodu skolotāji, redaktori, rakstnieki, tulkotāji, žurnālisti un citi interesenti. Viedokļi par aplūkotajiem jautājumiem būs dažādi, bet galvenais – lai šis izdevums būtu ierosmes avots turpināt izziņāt vienu no seniskākajām un tipoloģiski interesantākajām Eiropas valodām.

1. Daneš 2000 – Daneš, František. A Three-Level Approach to Syntax. *Jazyk a Text*, II. Praha, 2000, pp. 124–139.
2. Freimane 1993 – Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
3. Halliday 2004 – Halliday, Michael Alexander Kirkwood. *An introduction to functional grammar*. London : Arnold, 2004.
4. Kārklīš 1976 – Kārklīš, Jūlijs. Vārda formas sintaktisko potenču problēma. *Valodniecības un literatūrzinātnes teorijas un prakses jautājumi*. Rīga : Zvaigzne, 1976, 54.–101. lpp.
5. LVG 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
6. Matthews 2007 – Matthews, Peter. *Syntactic relations. A critical survey*. Cambridge : Cambridge UP, 2007.
7. MLLVG 1962 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, II. Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1962.
8. Nītiņa 2014 – Nītiņa, Daina. Kam un kāda gramatika vajadzīga? *Ne tikai gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 209.–216. lpp.
9. Traxler 2012 – Traxler, Matthew J. *Introduction to psycholinguistics. Understanding language science*. Wiley-Blackwell, 2012.
10. Valdmanis 1985 – Valdmanis, Jānis. Sintakses vienības un to izpētes aspekti. *LPSR ZA Vēstis*, 9, 1985, 67.–74. lpp.
11. Вежбицка 1983 – Вежбицка, Анна. Семантические примитивы: Введение. *Семиотика*. Москва, 1983, с. 225–252.
12. Санников 2008 – Санников, Владимир. *Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве*. Москва : Языки славянской культуры, 2008.
13. СРЯ 1999 – *Современный русский язык* (под ред. В. А. Белошапковой). Москва : Азбуковник, 1999.
14. Шмелёв 2002 – Шмелёв, Алексей. *Русский язык и внеязыковая действительность*. Москва : Языки славянской культуры, 2002.

VĀRDDARINĀŠANA

Andrejs Veisbergs

Abreviatūras teorijā un praksē

Abreviatūras ir saīsinātas konstrukcijas/struktūras, kas veidotas no vārdkopu vai vārdu sākumburtiem vai zilbēm. Tās saglabā to pašu nozīmi, kāda ir pilnajām struktūrām. Abreviatūrām raksturīga īpatnība nereti ir atšķirība to rakstībā un izrunā.

Abreviatūru plašs lietojums latviešu valodā ir samērā jauna parādība. Agrīnajos latviešu tekstos līdz 19. gs. vidum tās praktiski neeksistēja (Bergmane 1986, 205), tās ir kultūrvalodas īpatnība, kas aizgūta pēc citu valoda parauga. Abreviatūru lietojumam ir tendence palielināties (Veisbergs 2013, 17). Par to liecina arī Andreja Bankava „Saīsinājumu vārdnīca” (Bankavs 2003), kas ietver vairāk nekā 1000 veidojumu. Dažādu valodu tekstos abreviatūras var sasniegt pat ļoti biežu lietojumu (5–10 % teksta), piemēram, laikrakstu ziņās, specializētos medicīnas vai militāros tekstos (Crystal 2004; Dent 2006, 140; Alberti 2008; Cartier 2009; Elsen 2011, 109). Daudzas abreviatūras ir nemainīgas jau gadu desmitiem, citas mainās, atspoguļojot arvien jaunu dzīves realitāti, sevišķi tas attiecas uz organizāciju nosaukumiem. Bieži abreviatūras aizstāj pilno nosaukumu (LVG 2013, 253), vai arī šis nosaukums plašākām aprindām ir mazāk pazīstams, piemēram, **BMW**, **OECD** vai datorjomā bieži lietotais **USB** (*Universal Serial Bus*, universālā seriālā kopne).

Abreviatūras visvairāk lieto plašsaziņas līdzekļos, informatīva rakstura tekstos, zinātnē, mazāk daiļliteratūrā (pavisam reti dzejā). Starp tām ir daudz aizguvumu, kas lietoti gan kā tulkotas, gan netulkotas abreviatūras. To, kuras abreviatūras tiek tulkotas, nosaka to nozīmība un lietojuma biežums, specifiski vēsturiskie apstākļi, kad tās aizgūtas vai izveidotas, starpniekvalodu ietekme un atveides ērtums. Tā, piemēram, **ANO** ir **UNO** (angļu *United Nations Organization*) tulkojums, bet **NATO** aizgūta kā netulkota abreviatūra (angļu *North Atlantic Treaty Organization*).

Nereti abreviatūras vietā lieto vārdu *saīsinājums*. Taču saīsinājuma jēdziens ir neskaidrāks, vairāk izplūdis, nereti iekļauj strupinājumus un saplūdeņus (Konceptija 2008, 105).

Izšķirami vairāki abreviatūru paveidi: iniciāļismi, akronīmi, grafiskās abreviatūras jeb grafiskie saīsinājumi.

Grafiskos saīsinājumus lieto tikai rakstībā, bet runājot lieto pilnu vārdu vai vārdu savienojumu. Starp šiem saīsinājumiem ir daudz vienburta abreviatūru: **m** (metrs), **l** (litrs), **J** (džouls) vai to kombināciju: **kW** (kilovats),

mg (miligrams), **kg** (kilograms). Starp grafiskajiem saīsinājumiem ir arī specifiskas grupas, piemēram, mūzikas terminu apzīmējumi: **ppp** (*piano pianissimo*), **ff** (*fortissimo*), ķīmisko elementu simboli: **Cl** (hlors), **H** (ūdeņradis), **O** (skābeklis) u. c.

Aktīvās abreviatūras valodā mainās. Dažas pirmskara periodā populāras abreviatūras mūsdienās ir zudušas vai tiek lietotas reti, piemēram, **vltn.** (virslieņants), **dep-ts** (departaments), **pr-ks** (priekšnieks), **b-ba** (biedrība) u. c., bet citas ir saglabājušās, piemēram, **k-gs**, **k-dze**, u. c., **plkst.**, **lpp.** Samērā nesen latviešu valodā ienākuši tādi simboliski apzīmējumi kā **EUR** (eiro), **Ls**, **LVL** (lats), **WC** (tualete), **BT** (aviokompānija *airBaltic*). Grafiskās abreviatūras galējā spektra daļā robežojas ar citu alfabētu burtu lietojumu, piemēram, **β**, **Ω**, vai pat neburtu simboliem **&**, **@**.

Vairumu saliktenņveida abreviatūru veido divi (27 %), trīs (40 %) vai četri (17 %) burti (Bankavs 1997, 11). Tradicionāli abreviatūrām būtu jābūt samērā viegli izrunājamām un rakstāmām, kā arī atmiņā paliekošām, taču realitāte nereti ir atšķirīga. Turklāt latviešu valodā ir papildu problēma, proti, daudz abreviatūru pēdējā laikā ir aizgūtas no angļu valodas, un lietotājiem zināma arī to angļiskā izruna, kas nereti ir atšķirīga no latviskās izrunas – par to turpmāk.

Visizplatītākie saliktenņveida abreviatūru veidi latviešu valodā ir iniciālistmi jeb grafēmismi, ko izrunā, nosaucot katru burtu, piemēram, **LU** (Latvijas Universitāte), **LR** (Latvijas Republika, Latvijas Radio), **MK** (Ministru kabinets), **LNNK** (Latvijas Nacionālās neatkarības kustība), **LZA** (Latvijas Zinātņu akadēmija), **GNP** (Gaujas Nacionālais parks), **VDK** (Valsts drošības komiteja), **VVF** (Vaira Viķe-Freiberga), kā arī tulkotās citvalodu abreviatūras: **ASV** (Amerikas Savienotās Valstis, *United States of America, USA*), **KLP** (Kopējā lauksaimniecības politika, *Common Agricultural policy, CAP*), **SVF** (Starptautiskais Valūtas fonds, *International Monetary Fund, IMF*), **PB** (Pasaules Banka, *World Bank, WB*), **PVO** (Pasaules Veselības organizācija, *World Health Organization, WHO*), **SOK** (Starptautiskā Olimpiskā komiteja, *International Olympic Committee, IOC*). Vairumu iniciālistu izrunā neatšifrētā veidā, bet dažus runā lieto pilna nosaukuma formā, piemēram, **LR** (Latvijas Republika), **RS** (Rakstnieku savienība, *SIA Rīgas Satiksmē*).

Starp iniciālistiem ir arī aizguvumi ar nemainītu oriģinālrakstību: angļu **OECD** (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija), **UEFA** (*Union of European Football Association*, Eiropas Futbola asociāciju savienība), **GPS** (*Global Positioning System*, globālā pozicionēšanas sistēma), **SMS** (*Short message service*, īsziņu dienests); vācu **BMW** (*Bayerische Motoren Werke*, Bavārijas motoru uzņēmums),

SS (*Schutzstaffel*, Aizsardzības nodaļa), **NSDAP** (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija), **ZDF** (*Zweites Deutsches Fernsehen*, Otrā vācu televīzija); franču **FFF** (*Fédération Française de Football*, Francijas Futbola federācija); no kirilicas transkribētais **FSB** (*Федеральная служба безопасности*, Federālais drošības dienests). Daudzi ārzemju firmu un uzņēmumu nosaukumi ir veidoti, izmantojot abreviatūras, piemēram, **DHL**, **IBM**, **GE**, **LG** u. c. Dažus iniciāļismus lieto tikai rakstu valodā, bet runājot lieto attiecīgā objekta pilnos nosaukumus, kā, piemēram, grafisko abreviatūru gadījumā: **VW** [folksvāgen(s)], **LH** [lufthans/za]. Iniciāļismus var veidot arī salikteņa komponentu pirmie burti: **TV** (televīzija), **KKF** (Kultūrkapitāla fonds), **DNS** (dezoksiribonukleīnskābe).

Akronīmi ir salikteņabreviatūras, ko izrunā kā vārdu: **KNAB** (Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs), **ANO** (Apvienoto Nāciju Organizācija), **LOK** (Latvijas Olimpiskā komiteja), **VEF** (Valsts elektrotehniskā fabrika), **HES** (hidroelektrostacija), **TEC** (termoelektrostacija), **SIA** (sabiedrība ar ierobežotu atbildību), **LITTA** (Latvijas Informācijas tehnoloģijas un telekomunikāciju apvienība). Arī starp plaši lietotajiem akronīmiem ir gan daudz tulkoto aizguvumu: **ANO** (Apvienoto Nāciju Organizācija, *United Nations Organization*, *UNO*), **CIP** (Centrālā izlūkošanas pārvalde, *Central Intelligence Agency*, *CIA*), gan netulkoto abreviatūru: **NATO** (*North Atlantic Treaty Organization*, Ziemeļatlantijas līguma organizācija), **OPEC** (*Organization of the Petroleum Exporting Countries*, Naftas eksportētājvalstu organizācija), **NAFTA** (*North American Free Trade Agreement*, Ziemeļamerikas Brīvās tirdzniecības līgums), **ISO** (*International Standards Organisation*, Starptautiskā Standartu organizācija), **UNESCO** (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*, Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija), **SAS** (*Scandinavian Airlines (System)*, Skandināvijas avioliņijas, vārds *sistēma* pēdējā laikā ir atmests), **HIV** (*human immunodeficiency virus*, cilvēka imūndeficīta vīruss). Dažreiz aizgūtā abreviatūra sakrīt ar nosaukuma latvisko atveidi: **PIN** (*personal identification number*, personīgais identifikācijas numurs), **ECB** (*European Central Bank*, Eiropas Centrālā banka).

Akronīmi aizgūti arī no citām valodām: no franču, piemēram, **FIFA** (*Fédération Internationale de Football Association*, Starptautiskā Futbola federāciju asociācija), **FIDE** (*Fédération Internationale des Échecs*, Starptautiskā Šaha federācija); no zviedru, piemēram, **SEB** (*Skandinaviska Enskilda Banken*, Skandināvu īpašā banka). Akronīmi no krievu valodas tiek transkribēti: **ITAR-TASS** (*ИТАР-ТАСС, Информационное телеграфное агентство России – Телеграфное агентство Советского Союза*), **KAMAZ**, **KamAZ** (*КАМАЗ, Камский автомобильный завод*).

No izrunas viedokļa akronīmi parasti atbilst ierastām latviešu valodas fonētiskām struktūrām, taču ne vienmēr tie ir ērti, īsi un skanīgi (Marchand 1969, 452), piemēram, **RPIVA** (Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija), **RSEBA(A)** (Rīgas Starptautiskā ekonomikas un biznesa administrācijas augstskola) vai **VARAM** (Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija), kas asociējas ar verba *varēt* daudzskaitļa 1. personas formu. To, vai abreviatūra tiek veidota kā iniciālisms vai akronīms, nosaka dažādi apstākļi, piemēram, abreviatūras garums. Parasti ļoti garas abreviatūras tiek veidotas tā, lai būtu izrunājamas kā akronīmi, piemēram, **PROMETHEUS** (*PROgramme for a European Traffic of Highest Efficiency and Unprecedented Safety*), **SAPARD** (*Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development*), **PHARE** (*Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies*).

Akronimizāciju ietekmē arī izrunas ērtums, citu valodu paraugs un sākotnējā lietojuma inerce. Piemēram, **SAS** latviešu valodā izrunā kā akronīmu, bet oriģinālvalodā tas ir iniciālisms, **SEB** zviedru un igauņu valodā izrunā kā iniciālisimu, latviešu valodā kā akronīmu. **LU** ir iniciālisms, bet **LUIS** (Latvijas Universitātes informatīvā sistēma) – akronīms. Jāatzīst, ka nav tiešas sakarības starp avotvalodas abreviatūras veidu un tās atveidi latviešu valodā, tā **VIP** un **HIV** angļu valodā ir iniciālismi, bet latviešu valodā akronīmi.

Daži akronīmi kļūst par parastiem sugasvārdiem, kuru akronīma izcelsme nav plaši zināma, dažreiz tas notiek jau aizgūšanas laikā: **lāzers** no angļu *laser* (*light amplification by stimulated emission of radiation*), **radars** no angļu *radar* (*radio detecting and ranging*), **fiats** no itāļu *FIAT* (*Fabrica Italiana Automobili Torino*), **Gulags** no krievu *ГУЛАГ* (*Главное управление исправительно-трудовых лагерей и колоний*). Līdzīgi arī **čeka** no krievu *(В)ЧК* (*Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при СНК РСФСР*), **neps** no krievu *НЭП* (*Новая экономическая политика*), **dzots** no krievu *дзот* (*деревоземляная огневая точка*). Šie vārdi iegūst latviskās galotnes un tiek asimilēti – iekļauti latviešu gramatiskajā sistēmā. Līdzīgi arī latviešu **Vefs** (VEF – Valsts elektrotehniskā fabrika), **tecs** (TEC – termoelektrostacija).

Dažos gadījumos latviešu valodā no abreviatūrām tiek darināti atvasinājumi: **dīpītis** ‘trimdas latviešu apzīmējums Rietumos pēc Otrā pasaules kara’ (no angļu **DP** [*dī pī*] – *Deported Person*), **didžejs** ‘diskžokejs’ (no angļu *DJ/deejay* [*dī džeij*]), **bembuks**, **bembis** (no automašīnas *BMW* abreviatūras).

Dažu akronīmu rakstība nav nostabilizējusies: tos raksta gan ar lielajiem, gan ar mazajiem burtiem, piemēram, **AIDS**, **Aids**, **aids**. Paretam iniciālismi

un akronīmi kombinējas vienā abreviatūrā, piemēram, **CD-ROM** [cē dē rom], savukārt abreviatūra **UEFA** tiek izrunāta daļēji kā akronīms, daļēji kā iniciālisms [u efa].

Lielo burtu abreviatūras rakstu valodā parasti neloka, bet runā notiek leksikalizācija un gramatizācija, piemēram, *Politīki vēlas kontrolēt KNAB* [knabu]. Savukārt mazo burtu akronīmi pakļaujas vārddarināšanas (**vefs** – *vefiņš, vefietis*) un formveides (*vefā, vefu*) normām, piemēram, **Vefu** *uzskatīja par pirmrindas fabriku. Latvijas iespējamā nākotne – te būs mūsu nākošie vefi.* (Diena); **Vefiņš** *uzvarējis. Kādreiz skaitījās vefietis. Aizbraucu līdz hesam. Mani izsauca uz ceku. Cik jauka gan tāda sisīte (sirds išēmiskā slimība), atpūties, nestrādā.* (Diena); **PR** – *pīārs, pīārēties: [...] varu teikt – tas bija izplānots pīārs.* (Kultūras Diena)

Retāku ārzemju abreviatūru atveidē latviešu valodā nereti lieto svešo abreviatūru un latvisko pilno nosaukumu (vismaz ievadot to tekstā): *Šāds secinājums izriet no Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) ziņojuma.* (Diena); *Starptautiski LDDK ir pārstāvēta Starptautiskajā darba devēju organizācijā (IOE), Uzņēmējdarbības un rūpniecības konsultatīvajā padomē (BIAC) pie Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD).* (Diena)

Veidojot jaunas abreviatūras, der izvairīties no polisēmijas izplatīšanās, kas traucē saziņu, piemēram, **MP** (Mākslas padome, Muļķu partija, Militārā policija, Municipālā policija, Ministru padome, Ministru prezidents u. c.); **LB** (Latvijas Banka, Lietuvas Banka, Latvijas balzams u. c.).

Jaunās parādības abreviatūru jomā

Jaunās parādības ir galvenokārt saistītas ar angļu valodas kā galvenās kontaktvalodas ietekmi. Ir aizgūts jauns un plaši lietots abreviatūru saliktena paveids/modelis – defissaliktenis, kura pirmais komponents ir motivētājbārda pirmais burts, ar otro komponentu to vieno defise. Sākumā latviskie veidojumi bija kalki: **e-pasts** (*e-mail*), **e-pārvalde** (*e-government*), **e-klase** (*e-class*). Taču pēc analogijas līdzīgas abreviatūras tagad tiek plaši darinātas arī latviešu valodā, izmantojot vārdu *internets* un *elektronisks* pirmos burtus **i** un **e**: **i-banka**, **i-veikals**, **i-radio**, **i-deja**, **i-karte**, **i-kino**, **e-pakalpojumi**, **e-talons**, **e-paraksts**, **e-draugs**, **e-baznīca**, **e-klase**, **e-pārvaldnieks**, **e-zemesgrāmata** u. c.

Lai gan pastāvējis uzskats, ka iniciālisumus vajadzētu veidot tikai no lielajiem burtiem (Freimane 1993, 167), praksē patlaban redzam arī mazo burtu „ielavišanos” abreviatūrās, piemēram, **LiepU** (Liepājas Universitāte),

abreviatūrā izmantots vārda *Liepāja* segments, lai atšķirtos no *LU*; **LDz** (Latvijas Dzelzceļš). Dažreiz tas palīdz atšķirt abreviatūru no līdzīgām, dažreiz tā šķiet modes lieta.

Kopš aktīvas mobilo telefonu (arī savulaik peidžeru) izmantošanas parādījušās dažādas jauna tipa neformālas abreviatūras, kas lietotas galvenokārt īsziņās, taču nereti pārceļo arī uz citiem tekstu paveidiem, piemēram, **vnk** (vienkārši), **dkn** (diez kas nav): *[..] es uzskatu, ka šādas vizuālās mākslas izpausmes ir vnk. bezjēdzīgi „analizēt” un „aprakstīt”.* (Kultūras Diena); *Man vnk šādi blokbasteri derdzas – jo tajos absolūti nav humora.* (Dienas Izklaide)

Uz latviešu valodas tekstiem „pārceļo” arī angļu īsziņu valodas (tekstinga) elementi, piemēram, *Tev vienkārši skauž ka man ir vecis [..] **OMG!*** (Kultūras Diena); *Manā e-pastā ātri vien ieripoja atbilde: „Riktīgs lol un **ZOMG.**”* (Diena); **ZOMG** ir sarkastisks **OMG** ← *Oh My God!*, bet **lol** ← *laughing out loud* vai *laugh out loud*.

Nereti parādās paralēlismi: latviskā abreviatūra un oriģinālvalodas abreviatūra, piemēram, **VDK** un **KGB**, **ASV** un **US(A)**. Nostabilizējušos latvisko abreviatūru gadījumā tas nebūtu vēlams, izņemot īpašus stilistiskus apsvērumus. Pēdējā laikā paralēli stabilajam **DNS** (dezoksiribonukleīnskābe) šad tad parādās angļu **DNA** (*deoxyribonucleic acid*): *Klaudija uzstāj, lai Karina veiktu DNA pārbaudi.* (Diena) Pretēja virziena attīstība savukārt būtu vēlāmāka. Piemēram, vācu **CDU** (*Christlich Demokratische Union*) tulkotajā variantā **KDS** (Kristīgi demokrātiskā savienība), domājams, ir skaidrāka arī no skaniskā viedokļa.

Vēl zināmu jucekli var radīt starptulkojumi, piemēram, tulkojot Krievijas reāliju apzīmējumus no angļu valodas, latviešu valodas tekstā dažreiz parādās angļu abreviatūras: *Krievijas Vienotā enerģijas sistēma* nodēvēta par **UES** (*United Energy System*) (Goldfarbs 2007, 140), *Krievijas Nacionālā drošības padome* saīsināta kā **NSC** (*National Security Council*) (Turpat, 356). Šajā gadījumā būtu jālieto oriģinālvalodas abreviatūras vai to latviskojumi vai arī jāizvairās no maz zināmām abreviatūrām vispār.

Taču visnopietnākā ir daudzu jauno abreviatūru izrunas nestabilitāte un arī izrunas principu teorētiskā neskaidrība. Atšķirībā no abreviatūru rakstības, kur svārstības vērojamas tikai atsevišķos gadījumos, bet kopumā tā ir stabila, izrunā vērojamas diezgan lielas atšķirības un nekonsekvences. Piemēram, kā izrunāt akronīmu **OPEC** – [opec] vai [opek]? Parasti lieto otro variantu, bet tas neatbilst latviešu valodas pamatprincipam – rakstīt, kā izrunājam, un izrunāt, kā rakstām. Īpaši aktuāla šī problēma ir aizgūto neasimilēto iniciālismu gadījumos, piemēram, **DVD** izrunā gan kā [dē vē dē], gan angliskajā

variantā [dī vī dī]; **CV** ir gan [sī vī], gan [cē vē], varētu būt arī [kā vē]; **OECD** ir [o ē cē dē] un [ou ī sī dī]; **UEFA** bieži ir [jū ef ā]. Akronīmu **UNESCO** tradicionāli izrunā [junesko].

Par angļu valodas lielo ietekmi liecina angliskās izrunas izmantošana latviskajās abreviatūrās, piemēram, **OCTA** (obligātās civiltiesiskās atbildības apdrošināšana) bieži tiek izrunāts kā [okta], nevis [octa]. To ir gan vieglāk izrunāt, gan jūtama angļu/latīņu aizguvumu ietekme (sal. *oktobris, oktāva, akts, aktuāls, aktieris* u. tml.). Tomēr no šādas „angliskošanas” vajadzētu izvairīties; **OCTA** nav uzskatāms par veiksmīgu darinājumu (varēja būt **OCA** [o cē ā] vai **OCABA**). Vērojama tendence angļu abreviatūras ar burtu **h** izrunāt atbilstoši latviskajiem burtu nosaukumiem: **DHL** parasti izrunā kā [dē hā el], **SWH** – [es vē hā], **NHL** – [en hā el]. Acīmredzot burta **h** angliskais nosaukums [eič] latvietim šķiet dīvains, un tas liek latviskot arī citus abreviatūras elementus.

Dažos gadījumos ir paralēli pāri: **LG** [el dži] (Korejas kompānija *Lucky Goldstar*) un **LG** (*Latvijas Gāze*, ko gan parasti izrunā pilnā veidā), šajās abreviatūrās izrunai varētu būt atšķiršanas funkcija.

Nestabilo abreviatūru, kurās notiek svārstības starp latvisko un anglisko izrunu, ir daudz: **MTV** [em tī vī] un [em tē vē], **DAAD** [dē ā dē] un [dād], **CD** [cē dē] un [sī dī], **NBA** [en bē ā] un [en bī ei], **LNG** [el en gā] un [el en dži], **IT** [ī tē] un [ai tī]. Dažreiz oriģinālizrūna parādās rakstībā, piemēram, *Ir vairākas televīzijas, kas izteikušas interesi par filmu, piemēram, CDF*. (Diena) Šajā gadījumā notikusi vai nu vācu **ZDF** izrunas pārnese rakstībā, vai arī abreviatūra tulkota no krievu valodas.

Aicinājums valodniekiem izstrādāt striktus abreviatūru izrunas noteikumus nez vai situāciju kardināli mainīs lielās abreviatūru dažādības, izcelsmes un lietošanas tradīciju dēļ. Latviskot visas aizgūtās abreviatūras gan rakstībā, gan izrunā ir nereāli, grūti iedomāties, ka ierasto angļu **BBC** [bi bi sī] varētu aizstāt ar latviešu [bē bē cē]. Bet ir nopietni jautājumi par latviešu alfabētā neesošo burtu **w, q, y, x** izrunu abreviatūrās, piemēram, **BMX** – [iks] vai [eks]?, veikals **JYSK** [jisk, jusk, jaisk]? Burtu **w** parasti izrunā [vē], kas neļauj izrunāt nošķirt to no **v**, piemēram **WWF** (*World Wildlife Fund (for Nature)*) un **VVF** (Vaira Viķe-Freiberga). Turklāt valodā paralēli funkcionē citi svešvalodu elementi un dažādi principi to izrunā, piemēram, vārda *air* izruna daudzu lidsabiedrību nosaukumos svārstās starp [air] un [ēr]. Kompānijas nosaukumu **Xerox** parasti izrunā [kseroks], dažreiz angļu ietekmē [zeroks]. Kompānijas **Whirlpool** precīza izruna latviski ir ļoti smagnēja, un parasti dominē angļu valodai pietuvināta izruna. Golfa, tenisa un citas sporta sacensības **US Open** parasti izrunā angļiski [jū es oupen], tas ietekmē abreviatūras **US** lietojumu arī atsevišķi.

Šie un arī citu retāk zināmu valodu (franču, spāņu) īpašvārdu gadījumi erodē latviešu valodas pamatprincipu „izrunājam, kā rakstām” un rada arvien jaunu noviržu precedentus. Acīmredzot būtu jākodificē esošais stāvoklis, nosakot, kurām abreviatūrām tradicionāli ir nostiprinājusies angļiskā izruna, uzskatot tās par izņēmumiem. Tomēr abreviatūru „jaunienācēju” izruna būtu jācenšas latviskot.

Avoti

Diena – Laikraksts „Diena”, 2004, 2013.

Dienas Izklaide – Laikraksts „Dienas Izklaide”, 2013.

Kultūras Diena – Laikraksts „Kultūras Diena”, 2012, 2013.

1. Alberti 2008 – Alberti, John. *Text Messaging*. Houghton Mifflin Harcourt Pub, 2008.
2. Bankavs 1997 – Bankavs, Andrejs. Abreviatūras 90. gadu leksikā. *Linguistica Lettica*, 1. Rīga : LVI, 1997, 7.–13. lpp.
3. Bankavs 2003 – Bankavs, Andrejs. *Saišinjumu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2003.
4. Bergmane 1986 – Bergmane, Anna, Blinkena, Aina. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga : Zinātne, 1986.
5. Cartier 2009 – Cartier, Patrice. *Le langage des sigles*. Ed. La Martinière, 2009.
6. Crystal 2004 – Crystal, David. *A Glossary of Netspeak and Textspeak*. Edinburgh University Press, 2004.
7. Dent 2006 – Dent, Susie. *The Language Report*. Oxford University Press, 2006.
8. Elsen 2011 – Elsen, Hilke. *Grundzüge der Morphologie des Deutschen*. Berlin Boston : Walter de Gruyter, 2011.
9. Freimane 1993 – Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
10. Goldfarbs 2007 – Goldfarbs, Aleks. *Disidenta nāve*. Rīga : Diena, 2007, 140. lpp.
11. Konceptija 2008 – *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli*. Rīga : LU LVI, 2008.
12. LVG 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU LVI, 2013.
13. Marchand 1969 – Marchand, Hans. *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*. München : Beck, 1969.
14. Veisbergs 2013 – Veisbergs, Andrejs. *English and Latvian Word Formation Compared*. Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2013.

TERMINOLOĢIJA

Baiba Bankava

Vērojumi un ieteikumi par itāļu ēdienu un dzērienu nosaukumu atveidi latviešu valodā

Pēdējos gadu desmitos par šī raksta tēmai radniecīgām jomām izteikušies gan lingvisti un žurnālisti, gan pavārmākslas lietpratēji, uzmanību pievēršot kulinārijas terminiem un to tulkojumiem latviešu valodā, galvenokārt no angļu, vācu, franču valodas, retāk pretējā virzienā, t. i., no dzimtās valodas kādā svešvalodā. Tulkojumu veicinātās žanrisko un stilistisko stereotipu pārmaiņas latviešu valodā ir pētījusi, piemēram, tulkojumzinātniece tulkotāja Ieva Zauberga (Zauberga 2002), kā arī, viņas pamudināta, Ineta Bernota pievērsusies kulinārijas nozares latviskās terminoloģijas aizsākuma atspoguļošanai (Bernota 2008). Romāniste Regīna Beldava ir referējusi par tēmu „Leksikogrāfisks ieskats kulinārijas terminu atveidē Franču-latviešu vārdnīcā” (Beldava 2002), savukārt par internacionālo nosaukumu latvisko atveidi rakstijis Jānis Sīlis (Sīlis 2011, 128). Jautājumam par ēdienu nosaukumu tulkošanu no latviešu valodas angļu valodā ir pieskāries žurnālists Kārlis Streips (Streips 2010), bet „Pavāru kluba” valdes loceklis un ēdienkaršu sastādītājs Uldis Šulte ir autors virknei rakstu par kulinārās terminoloģijas jautājumiem, t. sk. par pārtikas produktu nosaukumiem un arī aizguvumiem latviešu valodā (Šulte 2007). Ēdienu un dzērienu nosaukumu izpētei latviešu valodā ir pievērsušies arī citi humanitāro zinātņu nozaru pētnieki, piemēram, Brigita Bušmane, Linda Dumpe, Janīna Kursīte, Egita Proveja u. c.

Raksta aktualitāti nosaka faktors, ka mūsdienās, ienākot jaunām reālijām un jauniem jēdzieniem, rodas nepieciešamība pēc šo reāliju un jēdzienu apzīmējumiem latviešu valodā. Valodu kontaktu un starpkultūru ietekmē latviešu valodā ir sastopams ievērojams daudzums itāļu izcelsmes ēdienu un dzērienu nosaukumu, tomēr latviešu valodniecībā ir maz pētījumu par šiem kulinārijas terminiem lingvistiskā aspektā, tāpēc nereti to atveidē latviešu valodā netiek ievēroti vienoti principi. Valodas lietotāju, t. sk. valodnieku un tulkotāju, vidū nav vienprātības par attiecīgā termina lietojumu latviešu valodā. Tādēļ ne tikai rakstiskajā, bet arī mutiskajā saziņā novēroti kļūdaini vai neprecīzi itāļu ēdienu un dzērienu nosaukumi.

Raksta autore ir izvirzījusi **divus mērķus**: pirmkārt, sniegt īsu ieskatu itāļu kultūridentitātes jeb ēšanas kultūras fenomenā, kas balstīts uz ilggadēju

dzīves pieredzi, kura gūta, uzturoties Itālijā, un, otrkārt, konstatēt itāļu ēdienu un dzērienu nosaukumu atveides tendences (t. i., kādi apzīmējumi un kā tiek lietoti/tulkoti) mūsdienu latviešu valodā. Pētījumā izmantoti divi tekstu tipi:

- sešu kazuāli izvēlētu Latvijas restorānu un picēriju ēdienkartes;
- plašsaziņas līdzekļi: kulinārijas portāli, kurus veido *vox populi*, t. i., ikviens reģistrējoties var iesūtīt/papildināt receptes (www.receptes.lv, www.bonappetit.lv), un Latvijas pavārmākslas speciālistu veidotā žurnāla „Četras Sezonas” mājaslapa (www.cetrassezonas.lv), kā arī „Pavāru kluba” mājaslapa (www.chef.lv).

Ētisku apsvērumu dēļ netiks norādīts, kuru restorānu un picēriju ēdienkartes ir tikušas apskatītas. Jāpiebilst, ka ēdiena vai dzēriena nosaukuma neveiksmīgs tulkojums mērķvalodā neliecina par ēdiena vai dzēriena zemu kvalitāti. Apkopotais piemēru klāsts ilustrē valodas materiālā konstatētās nepilnības. Iespēju robežās rakstā ir mēģināts ieteikt veiksmīgākus tulkojumus.

Ēšana kā kultūrientitātes fenomens

Itālija... Ja jums vaicātu par ēdieniem un dzērieniem, kas asociējas ar šo zemi, tad, domāju, ikviens minēs tradicionālos stereotipus: pica, pasta un vīns. Taču jēdziens *itāļu nacionālie ēdieni* ir patiešām daudzveidīgs. Iespējams, tieši Itālijā vairāk nekā citās Eiropas valstīs viens no kultūrientitātes elementiem ir ēšanas kults, proti, tradīcija sapulcēties visai ģimenei kopā, lai nesteidzīgi dalītos satikšanās priekā un ēdiena baudīšanā. Pilnīga nodošanās maltītei, lai arī cik vienkārša vai izsmalcināta tā būtu, izpaužas laikā, ko itāļi pavada pie galda. Lielākajā daļā Itālijas reģionu pusdienlaikā darbs tiek pārtraukts vismaz uz divām stundām, lai dotos mājup paēst ģimenes lokā. Jāatzīmē, ka 2005. gadā slavenā šefpavāra Mārtiņa Ritiņa Latvijā ieviestās „Slow Food” kustības aizsākums radies tieši Itālijā.¹

Jāpiekrīt tam, ko 2012. gadā „Virtuves vārdenes” atvēršanas svētkos sacījusi tās autore Janīna Kursīte: „Ir svarīgi apzināties, ka ēšana ir arī atmiņu kultūra, daļa no mūsu kultūrientitātes. Tas, kas notiek mūsu virtuvē, un tas, ko mēs ēdam, bieži vien ir noturīgāks un īstāks par to, ko mēs runājam. Ēdiens ir gan nepieciešamība dzīvības uzturēšanai, gan bauda, gan svētku sajūta, gan

¹ „Slow Food” organizācija ir dibināta 1989. gadā kā pretstats ātrajai ēdināšanai („Fast Food”) un steidzīgajam dzīvesveidam. „Slow Food” vērsas pret sekām, ko izraisa globalizācija, radot ēdienu vienveidību, vietējo tradicionālo ēdienu izzušanu un cilvēku vienaldzību pret ēdiena izcelsmi, pret to, kā tas garšo un kādu ietekmi pārtikas izvēle atstāj uz apkārtnējo vidi.

arī sociālais statuss.” (Kursīte 2012) Itāļu virtuve no citām atšķiras ar lieliskām garšas īpašībām un veselīgumu. Vidusjūras klimata ietekmē tiek iegūti ļoti labas kvalitātes produkti, un, tā kā to apstrāde nav sarežģīta, ēdieni saglabā svaigumu un dabisko garšu. No Itālijas gadsimtu laikā visā pasaulē izplatījušies ļoti daudzu ēdienu pagatavošanas varianti, kas atspoguļo dažādo šīs valsts reģionu vēsturi un tiem raksturīgus produktus.

Kā raksta vēsturniece Linda Dumpe – sākot ar 17. gadsimtu, sevišķi liela loma bija Francijas ietekmes pieaugumam Eiropā. Kulinārijā sākās izteikta orientācija uz franču virtuvi, bet to savukārt jau agrāk bija ietekmējusi Itālija. Kultūras ietekmju virzība aptvēra arī Baltiju – tās augstāko sabiedrības kārtu galdā 18. gs. jau bija tai laikā Eiropā populārie dažādas izcelsmes – vācu, franču, itāļu, angļu, holandiešu u. c. tautu – ēdieni. Latvijā izmantoja vācu valodā izdotās pavārgrāmatas, bet, tā kā par pavāriem muižās strādāja lielākoties latviešu zemnieki, bija nepieciešamas pavārgrāmatas arī latviešu valodā. (Dumpe 1999, 49) Piemēram, 1796. gadā latviešu valodā tulkotajā pavārgrāmatā iekļauts vārds *torte* (< it. *torta* < lat. *tortus*), savukārt J. Kursīte iesaka frikadeļu zupu saukt par *lodīšu viru*, jo vārds *frikadeles* ir aizgūvums no vācu *frikadelle*, kur tas ienācis no franču vai tieši no itāļu *frittadella* – tulkojumā ‘cepts uz pannas’. Pirmās Latvijas brīvvalsts gados frikadeļu vietā lietoja nosaukumu *lodītes*. (Sk. Rokasgrāmata „Latviešu virtuve”)

Kur slēpjas itāļu meistarība ēdienu gatavošanā? Viņu izpratnē tā rodama reģionālās virtuves vienkāršībā, kas ietver augstvērtīgu izejvielu klāstu, prasmi pareizos daudzumos un kombinācijās ēdienam pievienot garšvielas un citas sastāvdaļas, kā arī to sagatavot un pasniegt kopā ar piemērotāko dzērienu. Nekas šajā procesā, sākot no izejvielu atlases līdz ēdiena servēšanai, itāļiem nav nejaušs, un tas nav tikai ēdiena uzņemšanas brīdis, bet drīzāk baudas mirklis. Nevar noliegt, ka *Made in Italy* ir starptautiski atpazīstams zīmols, sinonīms vārdam *kvalitāte*, kas neapšaubāmi liecina par produkta augstvērtīgumu un oriģinalitāti. Varbūt tāpēc vēl arvien tālu aiz Itālijas robežām ne tikai izsmalcinātu, bet arī demokrātisku restorānu un kafejnīcu ēdienu un dzērienu kartēs ir atrodami apzīmējumi, kas, ja ne pēc satura, tad pēc nosaukuma tiek saistīti ar itāļiem un Itāliju.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas pirmais itāļu restorāns Rīgā tika atvērts pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu beigās, tam strauji sekoja vairāku citu itāļu (vai par tādiem dēvētu) restorānu un picēriju atklāšana. Tas liecina par vēlmi atdarināt šīs tautas virtuvi, ieviest un pat pārveidot tās ēdienus, izmantojot Latvijā pieejamos produktus tādās kombinācijās, kādas itāļim pat neienāktu prātā. Piemēram, pasniegt makaronu piena zupu vai ((pār)vārītu, nevis *al dente*) pastu ar kečupu un majonēzi. Šī raksta nolūks nav

kritizēt atšķirīgu pieeju ēdiena gatavošanā, bet pievērst lasītāja uzmanību ne tikai valodas, bet arī ēšanas starpkultūru niansēm.

2012. gadā pētījumu kompānijas „GfK” veiktā aptauja rāda, ka gandrīz visi Latvijas iedzīvotāji ikdienā ēd makaronus. „GfK” pārstāve Ilze Kronberga apgalvo: „legūtie aptaujas rezultāti liecina – jo vairāk cilvēku ģimenē, jo biežāk saimes galdā ceļ dažādus makaronu jeb pastas ēdienus. Publiskajā telpā vēl ir grūti runāt par makaronu ēšanas kultūru Latvijā, un pašreizējos patēriņa ieradumus stipri ietekmē „pagātnes mantojums”. Aptaujā to parāda arī aplami gatavošanas paradumi vai apgalvojumi. Katrs trešais uzskata, ka, vārot makaronus, jāpievieno eļļa vai buljona kubiņš, pēc vārīšanas jānoskalo zem auksta ūdens strūkļas vai arī – makaroni ir neveselīgs ēdiens, rada lieko svaru, un, jo makaroni ir dzeltenāki, jo vairāk to sastāvā ir olas.” (Sk. „GfK” aptauja.)

20 gadu laikā Latvijas tirgū ir ievests ievērojams daudzums dažādu Itālijas produktu, izdotas šīs valsts virtuves mākslai veltītas grāmatas. Rīgā esošie itāļu restorāni interesentiem piedāvā iespēju apgūt kulinārijas prasmes ēdiena gatavošanas kursos, pilnveidot zināšanas, kā pareizāk pagatavot šos ēdienus mājas apstākļos, piedāvā tos nogaršot vietējos restorānos, picērijās, kafējnicās. Jautājums, vai, atverot ēdienkarti, ikvienam ir saprotami latviešu valodā lietotie itāļu ēdiena nosaukumi?

Makaroni, pasta un nūdeles

Plašsaziņas līdzekļos un jaunāko laiku kulinārijas grāmatās termini *makaroni* un *pasta* bieži tiek lietoti kā sinonīmiski apzīmējumi. Tāpēc pēdējo gadu laikā ir vērojama iedzīvotāju pastiprināta interese par šo terminu nozīmi un lietojumu. Pareizāko terminu cenšas noskaidrot gan ar preses izdevumu palīdzību (sk. www.diena.lv), gan konsultējoties Latviešu valodas aģentūrā (sk. Konsultācija).

Latviešu valodā atšķirībā no itāļu valodas vārdiem *pasta* un *makaroni* ir atšķirīgas nozīmes. Itāļu valodā *pasta* (it. *pasta*) ir virsējdziedziens pārtikas produktam, ko parasti gatavo no kviešu miltiem, bet *makaroni* (it. *maccheroni*) – apakšjēdziens, t. i., viena caurulīšveida pastas forma no vairāk nekā 300 cietās pastas formām. Vārdnīcās ir sastopami atšķirīgi vārdu *makaroni* un *pasta* skaidrojumi: ‘kaltēti neraudzētas kviešu mīklas izstrādājumi caurulīšu (arī lentīšu, spirāļu, zvaigzņīšu u. c.) veidā, piemēram, olu makaroni (LVV 2006, 617), bet jēdziens *pasta* apzīmē ‘masu, ko gatavo no pulverveida vielām, tās sajaucot ar viskozu šķidrumu; bieza vai pusšķidra masa, piemēram, zobu pasta, saimniecības pasta, slīpēšanas pasta, tomātu pasta (LVV 2006, 803). Līdzīgi abas

leksēmas tiek skaidrotas arī citos avotos, piemēram, ISV (2005, 443, 552) un LLVV (sk. LLVV www.tezaurs.lv). Leksēmai *nūdeles* dots skaidrojums 'pārtikas produkts, ko gatavo no neraudzētas, parasti kviešu miltu mīklas, izveidojot to lentes, skaidu formā un izkaltējot', piemēram, baltās nūdeles, olu nūdeles, nūdeļu zupa (sk. LLVV www.tezaurs.lv).

Savukārt citās vārdnīcās leksēma *pasta* tiek skaidrota šādi: 'makaronu ēdiens (ar tomātiem un sieru)' (ALV 1996, 771); 'dažādi makaronu izstrādājumi, viens no pamatēdieniem itāļu virtuvē' (PLSV 2004, 357); 'makaroni pl, pasta; makaronu ēdiens' (ILV 2007, 381); 'dažādi makaronu izstrādājumi; ēdiens, kas gatavots no kāda makaronu veida' (MLVV 2014). Tātad itāļu (arī angļu) valodas un tradīciju ietekmē Latvijā *makaroni* vai to ēdieni var tikt un leksikogrāfiskajos avotos jau tiek saukti par *pastu*, attiecinot to uz ēdienu.

2010. gadā Latvijas Terminoloģijas komisija ir apstiprinājusi līdz šim lietoto terminu *makaroni*, paužot viedokli, ka šobrīd nav pamatota iemesla šo terminu mainīt, tomēr vienlaikus nenoliedzot iespēju, ka ar laiku termins *pasta* lielāko Rietumeiropas valodu ietekmē varētu aizstāt terminu *makaroni* (sk. www.termini.lza.lv). Latviešu valodā, precizējot pastas veidu, ir sastopami tādi apzīmējumi kā *ravioli nūdeles*, *spageti makaroni*, taču autore piekrīt ēdienkaršu sastādītāja Ulda Šultes komentāram, ka tas ir tāpat, kā ābolus saukt par „ābolu augļiem”, turklāt viņš uzsver: „Ēdienkarte ir komunikācijas akts ar stingri norobežotu kulinārās valodas leksiku.” (Sk. Intervija.)

Raksta autore par atbilstošāko uzskata terminu *pasta*, nevis *makaroni*, jo, kā iepriekš minēts, makaroni ir tikai viena no daudzām cietās pastas formām. Itāļu cilmes vārdu *makaroni* un *pasta* lietojums latviešu valodā, iespējams, ir saistīts ar attiecīgā vēsturiski politiskā posma starpniekvalodas lomu, proti, pēc Otrā pasaules kara vairākus gadu desmitus noteicošā bija krievu valoda, ar kuras starpniecību latviešu valodā nostiprinājās vārds *makaroni*. Veikalos bija pieejami tikai daži šādi miltu izstrādājumu veidi, un tos tradicionāli pagatavoja „flotes gaumē” vai vārija (piena) zupā. Pēc neatkarības atgūšanas, nonākot saskarē ar Rietumeiropas valstu valodām un iepazīstot dažādu tautu virtuves kultūras un jaunas reālijas, ar angļu valodas starpniecību ir aizgūts termins *pasta*. Jaunākajai paaudzei, kas prot svešvalodas, bet neprot krievu valodu, ir raksturīga tendence pārņemt aizguvumus no citām svešvalodām.

Terminu *pasta* vārda *makaroni* vietā lieto arī filoloģe, tulkotāja Dace Meiere, no itāļu valodas tulkojot Jeļenas Kostjukovičas grāmatu „Kāpēc itāļiem patīk runāt par ēdienu. Vēstures, kultūras un paražu ceļvedis”, turklāt viņa atveido latviešu valodā līdz šim vēl tādu maz zināmu jēdzienu kā *pastašuta*

(Kostjukoviča 2012, 483) (no itāļu val. *pastasciutta* vai *pasta asciutta*), apzīmējot sālsūdenī novārītu, notecinātu pastu ar kādu no mērcēm.

Itāļu ēdienu un dzērienu konstatētie tulkojumi latviešu valodā

Raksta autore vārdu *ēdieni* lieto paplašinātā nozīmē, attiecinot to arī uz garšvielām un/vai piedevām, kas ir ēdienu sastāvā.

Citzemju ēdienu nosaukumu tulkošana ir sarežģīts uzdevums. J. Silis pētījumā „Ieskats ēdienu internacionālo nosaukumu tulkošanā latviešu valodā” min četrus ēdienu un dzērienu internacionālo nosaukumu tulkojumu paņēmienus. Tie ir:

- 1) leksikosemantiski un funkcionāli ekvivalents tulkojums;
- 2) oriģinālnosaukuma praktiskā transkripcija (kādas valodas vārdu – īpašvārdu, sugas vārdu – izrunas ortogrāfiska atveide citā valodā vienā grafētiskajā sistēmā;
- 3) oriģinālnosaukuma grafiskās formas burtiskā pārnese tulkojumvalodas grafiskajā vidē;
- 4) oriģinālnosaukuma transliterācija – vienas valodas, vienas grafētiskās sistēmas burtu un burtkopu rakstījuma atveidošana ar atbilstošiem citas sistēmas burtiem un burtkopām (Silis 2011, 130).

Kā konstatēts pētāmajā materiālā, itāļu ēdienu un dzērienu reāliju atveidē latviešu valodā izmantoti pirmie trīs paņēmieni. Diemžēl nereti ēdienkartes tulkojums un ēdiena nosaukuma izruna latviešu valodā nespeciālistam saprotama tikai daļēji, tāpēc itāļu valodas tulkiem un tulkotājiem noderīgi būtu pārlapot bijētenu „Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrūnu latviešu literārajā valodā, XIII. Itāliešu īpašvārdi”, tā ievadā var rast atbildes par itāļu (īpaš)vārdu atveides principiem latviešu valodā, turklāt tajā norādīts, ka latviešu valodas praksē tos atdarina pēc šo vārdu izrunas itāļu valodā (Stelle 1967).

Pārskats par Latvijā iecienītāko itāļu ēdienu un dzērienu nosaukumiem rakstā apkopots četrās tabulās. Atsevišķos gadījumos norādīta pareizā itāļu nosaukuma izruna latviešu valodā un/vai autores komentārs. Tabulas pirmajā ailē ir minēti ēdiena nosaukumi itāļu valodā, iekavās norādot arī lietvārda skaitli, jo skaitļa forma ir svarīga, latviskojot nosaukumu; otrajā ailē – ēdienkartēs konstatētie (neprecīzie, t. sk. ortogrāfiski kļūdainie) ēdienu apzīmējumi, bet trešajā ailē ir raksta autores komentāri un ieteicamie ēdienu nosaukumi latviešu valodā (izruna netiek norādīta).

1. tabula. Uzskodu (it. *antipasto* (vsk.), *antipasti* (dsk.)) **nosaukumi**

Tabulā iekļautas raksturīgākās ēdienu nosaukumu neprecizitātes šajā ēdienkaršu sadaļā.

Ēdienu nosaukumi itāļu valodā	Ēdienkartēs konstatētie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā	Ieteicamie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā
<i>arancino</i> (vsk.) <i>arancini</i> (dsk.)	<i>arancini</i>	arančīni 'pildītas rīsu bumbiņas'
<i>bruschetta</i> (vsk.) <i>bruschette</i> (dsk.)	<i>brušetta</i> ar spāņu šķiņķi un baziliku <i>bruschetta al pomodoro fresco</i> – grauzdēta maize ar tomātiem, ķiplokiem un garšvielām <i>brušeta</i> <i>bruščeta</i>	brusketa 'grauzdēta (balt)maize ar tomātiem, ķiplokiem un olīveļļu'
<i>ciabatta</i> (vsk.) <i>ciabatte</i> (dsk.)	<i>ciabata</i>	čabata 'baltmaize' (burtiskā nozīmē 'ritakurpe', 'čība', šo nosaukumu ieguvusi savas formas dēļ)
<i>crostino</i> (vsk.) <i>crostini</i> (dsk.)	<i>crostini</i>	baltmaizes grauzdiņi
<i>grissino</i> (vsk.) <i>grissini</i> (dsk.)	<i>grissini</i> <i>grisīni</i> <i>grisīņi</i>	grisīni 'nūjiņformas (cepums), salmiņš'
<i>focaccia</i> (vsk.) <i>focacce</i> (dsk.)	<i>focaccia</i> ar olīveļļu un rozmarīnu balta <i>focaccia</i> <i>fokkača</i>	fokača '(picas mīklas) plācenis'
<i>carpaccio</i> (parasti vsk.)	<i>carpaccio</i>	karpačo 'liellopu gaļas fileja, atdzesēta un sagriezta ļoti plānās šķēlēs'

2. tabula. Pirmo ēdienu nosaukumi

Itāļu virtuvē kā pirmais ēdiens (it. *primo piatto*) tradicionāli tiek piedāvāta zupa, rizoto vai pasta. Zupu gatavošana raksturīga valsts ziemeļu un centrālajā daļā, bet pasta visā Itālijas teritorijā. Bieži pastu mērču un sastāvdaļu nosaukumi ir arī picu nosaukumu pamatā, ja tās veido vienādas sastāvdaļas. 2. tabulā iekļauti daži iecienīti siera un gaļas izstrādājumi. Tabulas pirmajā ailē pie pastas nosaukuma ir dots īss tās formas un izmēra raksturojums, pamatojoties uz vēstures, kultūras un paražu aprakstu grāmatā „Kāpēc itāļiem patīk runāt par ēdienu” (Kostjukoviča 2012, 484).²

Ēdienu nosaukumi itāļu valodā	Ēdienkartēs konstatētie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā	Ieteicamie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā
<i>ceci</i> (<i>Zuppa di</i>) (parasti dsk.)	zupa „Čeči”	<i>aina zirņu zupa, turku zirņu zupa</i>
<i>minestrone</i> (parasti vsk.)	zupa „ <i>Minestrone</i> ”	<i>minestrone</i> ‘dārzenu zupa’
<i>risotto</i> (parasti vsk.)	<i>risoto</i> „Jūras veltes”	<i>rizoto</i> (latviešu valodā gan ir ieviesies variants <i>risoto</i>)
<i>gnocco</i> (vsk.) <i>gnocchi</i> (dsk.)	<i>gnocchi</i> – vārītas kartupeļu klimpiņas ar sarkano mērci <i>gnoči</i> <i>gņoki</i>	<i>njoki</i> (arī paralēlformas <i>njoki, ņoki</i>) ‘klimpas no kartupeļu, kukurūzas miltiem vai mannas’
<i>lasagna</i> (vsk.) <i>lasagne</i> (dsk.) (garas, ļoti platas miklas plāksnes)	<i>lazaņa</i> ar maltās gaļas mērci	<i>lazaņa</i>
<i>raviolo</i> (vsk.) <i>ravioli</i> (dsk.) (pildītās pastas veids)	kliju <i>ravioli</i> – nūdeļu miklas spilventiņi, pildīti ar sēnēm	<i>ravioli</i>
<i>tortellini, tortelli</i> (parasti dsk.) (ravioli paveids, parasti pildīti ar gaļu un/vai sieru, apaļā formā)	<i>tortellini „alla panna”</i> (<i>tortellini alla panna</i>) <i>tortellini</i> <i>tortellini</i>	<i>tortellini, tortelli</i> <i>tortellini alla panna</i> – <i>tortellini</i> saldkrējuma mērcē (it. <i>panna</i> ‘saldais krējums’)
<i>cannellone</i> (vsk.) <i>cannelloni</i> (dsk.) (resnas, pagaras caurules; diametrs 30 mm, garums 100–150 mm)	<i>kaneloni</i> <i>cannelloni</i> <i>kanelloni</i>	<i>kannelloni</i>

² Saglabāta sākumburtu un pēdiņu oriģinālrakstība.

Ēdienu nosaukumi itāļu valodā	Ēdienkartēs konstatētie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā	leteicamie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā
<i>farfalline</i> (dsk.) (tauriņu forma)	<i>farfallines</i> amatričas gaumē (<i>Farfalline alla amatriciana</i>)	farfalline Amatričas gaumē (Amatriča – vietas nosaukums)
<i>linguine</i> (dsk.) (tievas garas strēmeles)	<i>lingvīnes</i> tunča mērcē (<i>Linguine al tonno</i>) <i>linguīnes</i>	lingvīne
<i>penne</i> (dsk.) (šķeltas caurulītes, līdzīgas tintes rakstāmspalvai)	<i>pennes</i> ar lasi (<i>al salmone</i>)	penne
<i>tagliatelle</i> (dsk.) (300 mm garas, plakanas miklas strēmelītes, kuras sapin ligzdās)	<i>tagliatele</i> ar garnelēm <i>tagliatelles</i> ar liellopu gaļas ragū <i>taglatelle</i> ar baltvīnā sautētu lasi un piparmētrām <i>tagliatelle</i>	taglatelle
<i>conchiglie</i> (dsk.) (gliemežvāku forma)	<i>conchiglie</i> <i>koņkili</i> <i>konkili</i>	konkilje
<i>fusilli</i> (dsk.) (spirāles 5 mm diametrā, garums 40 mm)	<i>fusilli</i> ar tomātiem un origano	fuzilli
<i>spaghetti</i> (dsk.) (diametrs 1,8–2,0 mm, garums 300 mm un vairāk)	<i>spageti</i> no vectēva Libero <i>spageti</i> <i>spageti</i> <i>spaghetti</i> ar jūras produktiem tomātu mērcē (<i>Spaghetti ai frutti di mare</i>)	spageti (pirmais ēdienkartē fiksētais nosaukums ir mulsiņošs, tulcotājs laikam domājis <i>spageti</i> vectēva Libero gaumē)
<i>mozzarella</i> (vsk.) <i>mozzarelle</i> (dsk.)	„Mozzarella” <i>mozzarella</i>	mocarella (itāļu virtuvē tiek lietota arī augstvērtīgā <i>Mozzarella di Bufala</i> jeb <i>bifeļmātes piena mocarella</i> , <i>bifeļpiena mocarella</i>)
<i>gorgonzola</i> (vsk.)	<i>pica Cipolla e gorgonzola</i> – tomātu mērce, <i>Mozzarella</i> siers, sarkanie sīpoli, <i>Gorgonzola</i> siers	gorgonzola ‘puscietais zilā pelējuma siers’

Ēdienu nosaukumi itāļu valodā	Ēdienkartēs konstatētie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā	leteicamie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā
<i>parmigiano</i> (vsk.)	<i>parmezans</i> <i>parmezāns</i> <i>parmesans</i> <i>parmadžāno</i> <i>parmedžāno</i> <i>parmas siers</i> baklažāni ar sieru „ <i>Parmezan</i> ”	<i>Parmas siers,</i> <i>parmidžāno</i> ‘cietā siera šķirne, ko gatavo no nepasterizēta piena’
<i>ricotta</i> (vsk.)	kraukšķīgie rulliši ar spinātu <i>ricottas</i> siera pildījumu „ <i>ricotta</i> ” siers	<i>rikota</i> (līdzīgs mājas sieram)
<i>pecorino</i> (vsk.)	<i>pecorino</i>	<i>pekorīno</i> ‘sālš cietais siers no aitas piena’
<i>scamorza</i> (vsk.)	grilēts <i>skamorzas</i> siers ar burkānu	<i>skamorca, skamorcās</i> <i>siers</i> ‘viegli kūpināts siers’
<i>mascarpone</i>	<i>Mascarpone</i>	<i>maskarpone</i> ‘mīksts krēmveida siers’
<i>pancetta</i> (vsk.)	<i>Spaghetti all'amatricana</i> – Spageti ar svaigiem tomātiem un cūkas krūtiņu „ <i>pancetta</i> ”	<i>pančeta</i> ‘cūkas krūtiņa, cauraudzis speķis’
<i>prosciutto</i> (vsk.)	Cepta tītara fileja <i>prosciutto</i> mētelīti Pica <i>Prosciutto e funghi</i> – Tomātu mērce, <i>Mozzarella</i> s siers, <i>Cotto</i> šķiņķis, šampinjoni Pica <i>Prosciutto Crudo</i> – Tomātu mērce, <i>Mozzarella</i> siers, <i>Prosciutto</i> šķiņķis	<i>prošuto</i> ‘šķiņķis’ (itāļu virtuvē ir <i>prosciutto</i> <i>crudo</i> [prošuto krudo] ‘vītināts šķiņķis’ un <i>prosciutto cotto</i> [prošuto koto] ‘tvaicēts šķiņķis’)

3. tabula. Otro ēdienu nosaukumi

Šajā tabulā ir iekļauti dažī otro ēdienu nosaukumi. Tāpat kā Latvijā, otrā ēdiena (it. *secondo piatto*) pamatā ir gaļas vai zivju produkti ar dažādām piedevām un salātiem.

Ēdienu nosaukumi itāļu valodā	Ēdienkartēs konstatētie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā	Ieteicamie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā
<i>orata</i> (vsk.) <i>orate</i> (dsk.)	<i>Orata con pistachi</i> – zeltainās jūras karūsas fileja ar maigām sinepēm un zaļajām pistācijām, rozmarīnā ceptiem kartupeļiem un grillētu dārzeņu izlasi <i>Dorado a la Mediterraneo</i> ar grauzdētu čiabatu un svaigu lapu salātiem Krāsni cepta <i>dorada</i> ar kartupeļu čipsiem un rozmarīnu	<i>dorāde, dorāda</i> ‘zeltainā jūras karūsa’, ‘zeltgalvainais jūras plaudis’
<i>cottoletta</i> (vsk.) <i>cottolette</i> (dsk.)	<i>Cottoletta alla milanese</i> – Milānas kotlete ar dārzeņu izlasi un olīveļu <i>Cotoletta alla Milanese</i> – Panēta teļa gaļas karbonāde Milānas gaumē ar rozmarīna kartupeļiem uz lapu salātiem <i>Eskalops</i> Milānas gaumē (<i>Carne frita panata alla milanese</i>)	<i>karbonāde, Vīnes šnicele</i> (lai arī itāļu valodā <i>cotoletta</i> izrunā līdzīgi kā latviešu <i>kotlete</i> , tas ir t. s. viltusdraugs, jo <i>cotoletta</i> ir latv. val. <i>karbonāde, šnicele</i> , bet latviešu vārds <i>kotlete</i> itāļu valodā ir jātulko kā <i>polpetta</i>)
<i>rucola</i> (vsk.)	<i>Insalata Di Rucola</i> – <i>Rucolas</i> salāti <i>ruccola</i> <i>Rucolla</i> salāti <i>rucola</i> salāti	<i>rukola, rukolas salāti</i> (jāatzīmē, ka vēlāma būtu dsk. forma <i>rukolu salāti</i> (latv. val. salātu u. c. ēdienu nosaukumos tradicionāli lieto dsk. ģenitīvu: <i>gurķu salāti, biešu salāti, kāpostu zupa</i> u. c.), taču, ņemot vērā, ka ir jau nostiprinājies šis nosaukums ar vsk. formu, šādam lietojumam nākas piekrist arī raksta autorei)
<i>zucchini</i> (vsk.) <i>zucchine</i> (dsk.)	<i>cukini</i> <i>cukiņi</i>	<i>cukini</i>
<i>aceto balsamico</i> (vsk.)	<i>Aceto balsamico</i> <i>balzāmetiķis</i> <i>balzamiko</i>	<i>balzāmetiķis</i>

4. tabula. Deserts un bezalkoholiskie dzērieni

Maltītes noslēgumā tiek pasniegti augļi un deserts. 4. tabulā ir iekļauti divu tradicionālo itāļu saldo ēdienu un dažu bezalkoholisko dzērienu nosaukumi.

Ēdienu nosaukumi itāļu valodā	Ēdienkartēs konstatētie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā	leteicamie ēdienu apzīmējumi latviešu valodā
<i>tiramisù</i> (vsk.)	<i>Tirami su</i> <i>tiramisu</i> <i>tiramisù</i>	tiramisu (vārdkopas <i>tirami su</i> rakstība laika gaitā saplūdusi vienā vārdā, burtiski tas nozīmē 'tiekties uz augšu, uzlabot omu', jo, pateicoties sastāvā esošajai kafijai, tas vairo enerģiju)
<i>panna cotta</i> (vsk.)	<i>Panna cotta</i> <i>panna cotta</i>	vārīts saldā krējuma krēms
<i>ristretto</i> (vsk.)	<i>ristretto</i>	ristreto 'īpaši stipra kafija ar spēcīgu garšu'
<i>espresso</i> (vsk.)	<i>esspresso</i> kafija kafija „ <i>Espresso</i> ”	espreso 'tumša, stipra kafija, ko pagatavo zem spiediena'
<i>latte macchiato</i> (vsk.)	<i>latte macchiato</i> <i>macchiato</i> <i>mačiato</i>	late makjato 'kafija ar nelielu daudzumu piena'
<i>cappuccino</i> (vsk.)	kafija „ <i>Kapučino</i> ” <i>Kapučino</i> <i>cappuccino goloso</i>	kapučīno (golozo) 'kafija, ko pasniedz ar karstu, uzputotu pienu'

Itāļi ir ne vien ēdiena, bet arī izsmalcināti kafijas baudītāji, piemēram, kapučīno pieņemts dzert tikai no rīta. Itālijā kafejnīca vai bārs ir galvenā tikšanās vieta, un bārmenis jeb *barista* ir pieredzējis kafijas pagatavošanas meistars. Bārmenim ir jāpārzina ap 30 dažādi kafijas pagatavošanas un pasniegšanas veidi. Rīgā, ja mājaslapas www.innocent.lv informācija atbilst šī brīža realitātei, darbojas viena no *Università del caffè* (Kafijas universitāte) 23 filiālēm, kurā profesionālu un praktizējošu speciālistu vadībā var iegūt starptautiski atzītu *barista* (latviski varētu tulkot – *kafijas meistara*) sertifikātu. Tas liecina par kafijas dzeršanas kultūras attīstību arī Latvijā, tomēr jāšaubās, vai aizguvums *barista* latviešu valodā šobrīd ir nepieciešams, jo, pirmkārt, tas attiecināms uz ļoti šauras specializācijas profesiju, otrkārt, no angļu valodas aizgūtais un līdz šim lietotais

termins *bārmenis*, t. i., 'bāra kalpotājs, kas aiz letes pārdod dzērienus' (ISV 2005, 95) nozīmes ziņā pilnībā attiecināms arī uz terminu *barista*.

Secinājumi

Itāļu kulinārijas termini bagātina leksiku, ja tos lieto latviešu valodā maz zināmu reāliju apzīmēšanai. Gadījumos, kad latviešu valodā jau pastāv vispārpieņemti ēdienu apzīmējumi, piemēram, *klimpas*, *dārzeņu zupa*, *grauzdiņš*, *raudene*, lietot tiem atbilstošos itāļu terminus, proti, *njoki*, *minestrone*, *krostino*, *origano*, šķiet, ir lieki.

Problēmas, atveidojot itāļu valodas aizguvumus (piemēram, *pastašuta*, *al dente*, *semifreddo* u. c.) latviešu valodā, ir saistītas ar to, ka trūkst valodnieku pētījumu un dažādu speciālistu – valodnieku, pārtikas tehnologu u. c. – diskusiju par itāļu ēdieniem un dzērieniem, kā arī citu ar to pagatavošanas terminoloģiju saistītiem jautājumiem. Rakstā aplūkoto piemēru analīze pierāda, ka gan ēdienkartēs, gan plašsaziņas līdzekļos, t. i., speciālistu un nespeciālistu lietotie itāļu ēdienu un dzērienu nosaukumi tiek gan transkribēti, gan latviskoti, gan arī atstāti oriģinālformā. Gadījumā, kad kāds Latvijas pārtikas ražotājs, piemēram, „Dobeles dzirnavnieks” (sk. www.dzirnavnieks.lv) izvēlas uz pastas vai citas itāļu izcelsmes produkcijas fasējuma norādīt produkta nosaukumu itāļu valodā, šīs valodas nepratējs latviešu valodā nosaukumu var nesaprast un, iespējams, to izrunās pēc saviem ieskatiem. Tāpēc var apgalvot, ka tas ir viens no iemesliem, kas neveicina produkta vienota (pareiza) nosaukuma nostiprināšanos latviešu valodā. Turpretī maiznīcas „Dona” produkcijas klāstā iekļauto cepumu *kantuči* (it. *cantucci*) nosaukums uz iesaiņojuma ir transkribēts (sk. www.dona.lv).

Ielūkojoties ēdienkartēs, raksta autore varēja pārliecināties par to, cik prasmīgi vai neprasmīgi tulkotājs ēdiena nosaukumam ir piemeklējis atbilstošu latviešu valodas ekvivalentu vai skaidrojumu. Diemžēl pārāk bieži ēdienkartēs sastopami kļūdaini, pavirši tulkojumi, kas norāda uz tulkotāja neprofesionalitāti un dažkārt var apgrūtināt vai radīt komisku situāciju latviešu vai itāļu valodā runājošam klientam. Kā apliecina šis pētījums, latviešu valodā jau ir nostiprinājies nepareizs dažu itāļu ēdienu nosaukumu lietojums.

Raksta tematika ir plaša, tāpēc šādā nelielā apjoma rakstā nav iespējams aptvert un padziļināti aplūkot daudzus ne vien ar leksiku saistītos, bet arī citus jautājumus, kas skar, piemēram, ortogrāfiju, gramatiskās formas, izrunu.

Autore cer, ka šis raksts būs pamudinājums turpmākiem valodnieciskiem pētījumiem.

Avoti

www.bonappetit.lv

www.chef.lv

www.cetrassezonas.lv

www.dona.lv

www.dzirnavnieks.lv

www.innocent.lv

www.receptes.lv

www.slowfood.lv

1. ALV – *Angļu-latviešu vārdnīca*, Rīga : Jāņa sēta, 1996.
2. Beldava 2002 – Beldava, Reģina. Leksikogrāfiskais ieskats kulinārijas terminu atveidē „Franču-latviešu vārdnīcā” (2002), LU 61. konference (Rīga, 02.2003.).
3. Bernota 2008 – Bernota, Ineta. *Kulinārijas nozares latviskās terminoloģijas aizsākumi 18. gs. beigās* [tiešsaiste], 2008 [skatīts 05.08.2014.]. Pieejams: http://home.lu.lv/~pva/Latviesu_valodas_vesture/18_19%20gs%20mija/Bernota_Kulinarijas%20terminologijas%20aizsakumi_2008_19_26.pdf
4. Dumpe 1999 – Dumpe, Linda. Nepētīta Latvijas kultūrvēstures lappuse: pirmās pavārgrāmatas latviešu valodā. *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*, 4. Rīga, 1999, 49.–63. lpp.
5. „GfK” aptauja – „GfK” aptaujas dati [tiešsaiste] [skatīts 09.05.2014.]. Pieejams: <http://dzirnavnieks.lv/lv/jaunumi/aptauja-jo-kuplaka-gimene-jo-biezak-uztura-lieto-makaronus>
6. ILV – *Itāļu-latviešu vārdnīca*. Sast. D. Meiere. Rīga : Jumava, 2007.
7. Intervija – Alberte, Ieva. Tas ir tiramisu? [tiešsaiste]. *Diena*, 2009, 15. nov. [skatīts 25.07.2014.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/izklaide/izklaide/tas-ir-tiramisu-699419>
8. ISV – *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005.
9. Konsultācija – *Latviešu valodas aģentūras konsultācijas – 2011. gads* [tiešsaiste] [skatīts 14.07.2014.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/Leksika/2011_gads/1048/mid_625#pasta-makaroni
10. Kostjukoviča 2012 – Kostjukoviča, Jeļena. *Kāpēc itāļiem patik runāt par ēdienu*. Tulk. Dace Meiere. Rīga : Jāņa Rozes apgāds, 2012.
11. Kursīte 2012 – Balode, Dace. Notiks Janīnas Kursītes ēdamlietu grāmatas „Virtuves vārdene” atvēršanas svētki [tiešsaiste]. *LU preses centrs*, 2012, 11. jūn. [skatīts 14.07.2014.]. Pieejams: <http://www.lu.lv/zinas/t/12030/>

12. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* [tiešsaiste] [skatīts 14.08.2014.]. Pieejams: www.tezaurs.lv
13. LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006.
14. MLVV 2014 – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* [tiešsaiste]. LU Latviešu valodas institūts [skatīts 25.07.2014.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
15. PLSV 2004 – *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca*. Sast. I. Rozenvalde. Rīga : Nordik, 2004.
16. Proveja 2012 – Proveja, Egita. Pirmās pavārgrāmatas latviešu valodā – kopīgais un atšķirīgais. *Tulkojums ar garšu. Ēdiena valodnieciskie un starpkultūru aspekti*. Rakstu krājums. Valmiera, 25.–39. lpp.
17. Rokasgrāmata „Latviešu virtuve” – *Latviešu virtuve*. Rokasgrāmata lauku tūrisma uzņēmējiem [tiešsaiste] [skatīts 14.08.2014.]. Pieejams: <http://www.epkk.ee/7585>
18. Silis 2011 – Silis, Jānis. Ieskats ēdienu internacionālo nosaukumu tulkošanā latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 6. Rīga : Latgales druka, 128.–139. lpp.
19. Stelle 1967 – *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrūnu latviešu literārajā valodā, XIII. Itāliešu valodas īpašvārdi. Itāļu personvārdi un vietvārdi*. Sast. A. Stelle. Rīga : Zinātne, 1967.
20. Šulte 2007 – Šulte, Uldis. Leksika un terminoloģija. *HorReCa*, Nr. 23, maijs–jūnijs, 2007.
21. termini.lza.lv – *Par terminu makaroni un pasta lietojumu latviešu valodā* [tiešsaiste]. LZA TK protokols Nr. 4/1100 (24.08.2010.) [skatīts 14.08.2014.]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/article.php?id=311>
22. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
23. Zauberga 2002 – Zauberga, Ieva. Tulkojumu veicinātās žanrisko un stilistisko stereotipu pārmaiņas latviešu valodā. *Linguistica Lettica*, 11. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002, 167.–181. lpp.

Anita Helviga

Teātra izrāžu žanroloģiskie apzīmējumi: no ierastās terminoloģijas uz netradicionāliem izrāžu pieteikumiem (Liepājas teātra piemērs)

Ievads

Ikviens skatītājs, kas dodas uz teātri, grib noskaidrot – ko rādīs. Atbilde uz šo jautājumu parasti skan divos izteikumos: pirmajā norādot izrādes nosaukumu, bet otrajā – žanroloģisko apzīmējumu. Nereti izrādās, ka dramaturģijā tradicionāli izmantotā terminoloģija – *drāma, komēdija, traģēdija, melodrāma, traģikomēdija* – mūsdienu teātri vairs īsti neiederas, jo arī pats teātris vairs nav klasiski viendabīgs un tradicionāli monolīts.

Pārmaiņas, kas mūsdienu teātri sākās 20. gadsimta 80. gados un turpinās joprojām, cieši saistītas ar būtiskiem notikumiem sabiedriski politiskajā dzīvē: „Pagājušā gadsimta 80. gadu beigās, 90. gadu sākums ir lūzuma punkts gan valsts, gan sabiedrības dzīvē, un tas, protams, ietekmē arī teātri. Krītot Berlīnes mūrim, rodas milzīgs pilnīgi jaunas informācijas lauks. Tas liek pieredzējušiem profesionāļiem pārskatīt daudzus pieņēmumus, bet topošiem profesionāļiem palaikam atteikties no bijušām vērtībām. Tostarp apšaubīts tiek arī latviešu teātra tradicionālais spēles un režijas virziens – psiholoģiskais realisms.” (Tišheizere, Borga 2010, 46)

Jaunu izteiksmes formu meklējumi aizvadītajos divdesmit trīsdesmit gados Latvijas teātri liek runāt ne vairs tikai par dramatisko un episko teātri, ideju un absurda drāmu, bet arī par improvizācijas, provokācijas, neverbālo, stilizācijas, parodijas, imitācijas, dokumentālo, reprezentācijas, rituāla, interaktīvo, semiotizācijas, dekonstrukcijas, depersonalizācijas, decentralizācijas u. c. teātri (parasti to visu nodēvējot par postmodernisma un/vai postdramatisma teātri). Tā raksturošanai izmantojamas līdz šim mazāk zināmas filozofijas, estētikas un poētikas kategorijas, kas saistās arī ar terminoloģijas jautājumu. Kā norādījis Normunds Naumanis, tas viss ir novedis „pie teātra teorijas instrumentārija atrofēšanās”, un, kaut gan joprojām mēdz teātrus dalīt „tradicionālistos un avangardistos, modernistos un postmodernistos”, jau labu laiku „žanru un māksliniecisko virzienu robežas ir izplūdušas, tāpat kā pats jēdziens *teātra izrāde*” (Naumanis 2013, 35).

Šī raksta mērķis ir aplūkot, kādas pārmaiņas ir notikušas teātra izrāžu žanroloģiskajā apzīmējumā. Par pētījuma priekšmetu izvēlēti Liepājas teātra izrāžu apakšnosaukumi laikā no 1980. gada līdz 2013. gadam. Šādai izvēlei ir gan objektīvi, gan subjektīvi faktori. Subjektivitāte saistās ar manu personisko teātra baudīšanas pieredzi vairākus gadu desmitus Liepājas teātrī. Bet netrūkst arī objektīvi pamatojamu iemeslu: kā jau minēts, kopš 20. gadsimta 80. gadiem ir notikušas būtiskas pārmaiņas Latvijas teātrī kopumā, t. sk. Liepājas teātrī, turklāt vairāk nekā trīsdesmit gadu ilgs laikposms ir pietiekami apjomīgs, pārmaiņas atspoguļojošs, lai izpētes materiāls būtu reprezentatīvs. Pētījumā zināmā mērā ir notikusi paļaušanās arī uz nejaušības principu – kopskaitā aplūkoti 150 iestudējumi un to apakšnosaukumi jeb žanroloģiskie apzīmējumi, kas nebūt nav viss repertuārs noteiktajā laikposmā, bet tieši tik daudz programmu pētījuma veikšanas laikā (2013. gada rudenī) bija pieejamas Liepājas teātra arhīvā. Paldies Liepājas teātrim un personīgi literārajai padomniecei Zandai Borgai par atsaucību šī pētījuma materiāla nodrošināšanā!

Ar jēdzienu *apakšnosaukums* šajā pētījumā jāsaprot visa informācija, kas sniegta aiz izrādes nosaukuma. Tā var būt norāde par izrādes apjomu, adresātu, autorību un žanrisko piederību. Savukārt, ja izrādei ir divi nosaukumi, kā, piemēram, „Sods un noziegums” („Katrīna Ivanovna”), tad iekavās minētais būtu saucams par *otro nosaukumu*, nevis *apakšnosaukumu*, kā dažviet presē redzams.

Pētījumā aplūkotās izrādes iestudējuši vairāk nekā 40 dažādi režisori, no kuriem četriem – katram vairāk par desmit iestudējumiem (Oļģertam Kroderam, Naurim Klētniekam, Jurim Rijniekam, Valdim Lūriņam), sešiem – katram vairāk par pieciem iestudējumiem (Herbertam Laukšteinam, Dž. Dž. Džilindžeram, Rolandam Atkočūnam, Ivaram Lūsim, Jurim Bartkevičam, Jurim Stobovam), bet vairāk nekā divdesmit režisori pētījumu pārstāv tikai ar vienu atsevišķu uzvedumu. Tātad arī režisoru aspekts raksturojams kā daudzveidīgs. Ceļā no tradicionālā uz postmoderno teātri, kur teksts un ideja pakļauta konkrētajai režijas koncepcijai, kas drīzāk uztverams kā „postmoderna rotaļa ar klasisko tekstu un tēliem” (Ulberte 2013, 4), izrādes žanroloģiskajā apzīmējumā galvenokārt noteicošais ir režisora redzējums, kas var būtiski atšķirties no autora sākotnējās ieceres.

Centoties atklāt raksturīgākās iezīmes un tendences Liepājas teātra izrāžu apakšnosaukumos izmantotajā terminoloģijā, apzināti ir notikusi norobežošanās no vērtējoša viedokļa teātra zinātnē, nav analizēta žanroloģiskās norādes atbilstība vai neatbilstība konkrētās izrādes raksturam. Tāpat arī nav izvērsti skatīts jautājums par to, vai žanroloģisko apzīmējumu

devis lugas autors, vai režisors to saglabājis vai devis pats iestudējuma tapšanas laikā u. tml. Un tomēr, kas nav mazsvarīgi – apakšnosaukuma atslēgvārds ir svarīgs ne tikai teātra skatītājam, bet arī teātra kritiķim, kas caur to „atslēdz” izrādes būtību, kvalitātes, veiksmes un neveiksmes.

Visas aplūkotās izrādes rakstā marķētas ar saīsinājumu, bet pilnībā tiek nosauktas raksta beigās¹.

Apakšnosaukumos ietvertā papildinformācija

Sākot žanroloģijas terminu raksturojumu, jānorāda uz dažiem faktiem, kas veido it kā fona informāciju. No 150 izrāžu iestudējumiem piecos gadījumos (jeb 3,33 %) nav norādes par žanrisko piederību, nav arī citu norāžu, jo šī komponenta izrādes programmā vienkārši nav: *CV (Curriculum Vitae)* 2007; *Paula kungs* 1998; *Pērs Gints* 1996; *Trauslais ledus* 2003; *Ugunī* 2010, tāpēc turpmākiem aprēķiniem par bāzi izmantoti 145 iestudējumi, un katrs konkrētais gadījums veido 0,69 %.

Pirmkārt, par papildinformāciju ir uzskatīta apakšnosaukumā ietvertā norāde par cēlienu vai daļu skaitu izrādē. Tā sastopama lielākajā daļā programmu – 71,03 %. Izrādes kvantitatīvais raksturojums visbiežāk norādīts *daļās* vai *cēlienos*, piemēram, *komēdija 3 cēlienos* (*Teātris aiz skatuves* 2004), *tragēdija 3 cēlienos* (*Hamlets* 1999), *muzikāla izrāde 2 daļās* (*Dāmu paradīze* 2001), *drāma 2 daļās* (*Laiimes istabiņa* 1986). Bet nereti skaidrojums ir vēl detalizētāks – arī par ainām (daļām) – *tragēdija 3 cēlienos, 5 ainās* (*Dons Karloss* 1986), *drāma 3 cēlienos, 5 ainās* (*Kamēliju dāma* 1985). Reizēm šī norāde veidota plašāk, ietverot informāciju arī par epilogu, prologu un starpbrīžiem, piemēram, *tragēdija 3 cēlienos ar epilogu* (*Nakts, kad aptumsa mēness* 1982), *dramatizējums 2 cēlienos ar prologu un epilogu* (*Zītaru dzimta* 1984), *komēdija 5 cēlienos ar 2 starpbrīžiem* (*Figaro kāzas jeb Trakā diena* 1994), *dziesmu spēle 4 cēlienos ar vienu starpbrīdi* (*Bij' Jāņu nakts...* 1991). Daudz retāk šādai norādei lietots saliktenis – *viencēliens, divcēlienu*, piemēram, *trīs teātrnieku atkalsatikšanās divcēlienu komēdijā* (*Mīlais melis* 2000), *viencēlieni* (*Jubileja*

¹ No izrāžu programmām sniegta šāda informācija: 1) izrādes nosaukums (atsevišķos gadījumos arī otrs nosaukums) un pirmizrādes gads; 2) apakšnosaukums, kas ietver ziņas par žanrisko piederību; 3) ziņas par lugas vai dramatizējuma autorību; 4) režisors, piemēram: *Vīnes meža stāsti* 1990 – **tautas luga 3 daļās**; Ēdens fon Horvāts „Vīnes meža stāsti”; Romans Grabovskis.

Ja kāds no komponentiem nav minēts, tad šāda informācija programmā nav bijusi atrodamā. Dažreiz ziņas par autorību minētas kopā ar žanriskās piederības apzīmējumu, tad pieraksts saglabāts kā oriģinālā, piemēram: *Uz veselību* 1997 – **Pjera Šeno tragikomēdija 3 cēlienos**; „Uz veselību”; Felikss Deičs.

un Lācis 2009). Protams, šāda veida informācijai ir galvenokārt organizējošs raksturs, tai maza saistība ar žanroloģijas terminoloģiju, bet, aplūkojot pieteikto tēmu kopumā, tā tomēr ir jāpiemin.

Otrkārt, komponents ar papildinformāciju ir norāde par izrādes adresātu. Visbiežāk tā vēsta, ka izrāde domāta *bērniem, maziem un lielākiem bērniem, pieaugušajiem, jauniem cilvēkiem, piemēram, izrāde bērniem* (Īkstīte 1998), *muzikāla izrāde maziem un lielākiem bērniem* (Sniegbaltītes skola 2007), *brīva tikšanās pieaugušajiem* (Cenzors 2010), *pasaka jauniem cilvēkiem* (Brāļi 2009), *muzikāli patiesīgs stāsts jaunatnei* (Sūnu ciema zēni 1999). Dažreiz šī norāde ir ne tikai informējoša, bet arī asprātīga un skatītāju ieintrīģējoša – *komēdija bērniem no astoniem līdz astondesmit gadiem* (Punktiņa un Antons 1985). Pavisam 8,28 % gadījumu apakšnosaukumā ir norāde par izrādes adresātu².

Skatuves darbu formu tradicionālie nosaukumi

Turpmāk tiks analizēts atslēgvārds jeb nomenklatūras vārds visos aplūkotajos apakšnosaukumos. Tradicionālais dalījums – *tragēdija, komēdija* un *drāma*, arī *tragīkomēdija* un *melodrāma* – izmantots tikai 39,31 %, t. i., 57 no aplūkotajiem iestudējumiem (*tragēdija* – 5, *komēdija* – 32, *drāma* – 13, *tragīkomēdija* – 3, *melodrāma* – 4).

No visa pētījuma materiāla 22,07 % ir nodēvētas par *komēdijām*. Vairāk nekā divās trešdaļās šis žanrisko piederību nosaucošais vārds kā nomenklatūras vārds viens pats (vai kopā ar informāciju par izrādes apjomu un adresātu) veido izrādes apakšnosaukumu – *komēdija* (*Beigta balle* 2009; *Šikās kāzas* 2011). Dažreiz žanriskās piederības apzīmējumam izmantots arī saliktenis – *detektīvkomēdija* (*Laternu stunda* 2011). Pārējos gadījumos nomenklatūras vārdam pievienots vēl kāds diferencētājelements (piemēram, *muzikāla, dzīves, lauku*), bet par tiem sk. raksta turpinājumā.

Izrādēm, kuras nodēvētas par tragēdijām, apakšnosaukumi veidoti bez kādiem papildinājumiem – *tragēdija* (*Nakts, kad aptumsa mēness* 1982; *Sarkofāgs* 1987; *Otello. Venēcijas moris* 2000). Interesanti, ka pēdējos gados vairāk izmantots nosaukums *tragīkomēdija* (*Gogolmogols* 2012; *Filumena Marturano* 2013).

Līdzīgi veidoti apakšnosaukumi drāmai, lielākoties šis nomenklatūras vārds viens pats veido norādi uz žanrisko piederību – *drāma* (*Līgava bez pūra* 1982; *Medus garša* 1987; *Hanana* 2010). Īpaši raksturīgs šis apzīmējums bijis 20. gadsimta 80. gados. Interesanti, ka aplūkotajā materiālā nav

² Turpmāk raksta piemēros papildinformācija par izrādes apjomu un adresātu netiek vairs minēta.

sastopami tādi tradicionāli drāmas paveidu nosaukumi kā *psiholoģiskā drāma*, *romantiskā drāma*, *sadzīves drāma*, *simbolu drāma*, *intelektuālā drāma*, *varoņdrāma* u. c.

Savukārt jaunākajam posmam raksturīgāks ir termina *melodrama* izmantojums – *melodrama* (*Vasara un dūmi* 2000; *Advents Silmačos* 2012; *Sods un noziegums* 2012; *Lukrēcija Bordžija* 2013). Normunds Akots izrādi „Sods un noziegums” cenšas „atslēgt” ar žanroloģisko apzīmējumu *melodrama*, uzsverot, ka „tēlainais spēles izkāpinājums raisa melodramai nepieciešamo emocionālo līdzpārdzīvojumu” un „melodramai nepieciešamās noskaņas režisors forsē ar krievu romancēm” (Akots 2012). Sākotnēji melodramā būtisks ir bijis izrādes muzikālais raksturs, bet mūsdienā izpratnē melodrama ir drāmas paveids, kurā visas darbojošās personas tiek dalītas varoņos un antivaroņos, sižeta risinājumā valda sakāpināta emocionalitāte un pozitīvs atrisinājums. Neiedziļinoties tālāk literatūrzinātnes termina *melodrama* skaidrojumā un tā biežajā ekspluatēšanā arī kino pasaulē, jāatzīst, ka šī termina jēdzieniskā izpratne piedzīvo pārmaiņas, kas, iespējams, savu atspulgu radīs ne vienā vien teātra izrādē.

Bez jau aplūkotajiem dramatikas terminoloģijas nomenklatūras vārdiem bieži izmantoti daudz vispārinošāki apakšnosaukumi – *luga*, *izrāde*, *dramatizējums*. Analizējamajā materiālā tie konstatēti 28,28 % jeb 41 gadījumā (*luga* – 18, *izrāde* – 14, *dramatizējums* – 9).

Ar *lugu* var apzīmēt jebkuru dramaturģisku sacerējumu, kuram nav dots precizējošs žanriskais apzīmējums – *luga* (*Ko tur liegties, nav vērts...* 1983; *Harolds un Moda* 1990; *Un saule lec. Fiesta* 2001). Varētu šķist, ka, nosaucot uzvedumu vienkārši par *lugu*, būs doti kādi diferencējoši papildu apzīmētāji par lugas raksturu, bet tādi konstatējami tikai atsevišķos gadījumos – *atmiņu luga* (*Stikla zvērnīca* 2010), *bērnu luga* (*Pīfa piedzīvojumi* 1993), *tautas luga* (*Vīnes meža stāsti* 1990).

Tiem iestudējumiem, kam apakšnosaukumā ir atslēgvārds *izrāde* – proti, skatuves mākslas darba uzvedums – tikai retos gadījumos nav pievienota papildinformācija – *izrāde* (*Aija* 1985; *Stavangera* 2012). Visbiežāk vārdam *izrāde* pievienots apzīmētājs *muzikāla*, tādējādi kā žanrisko apzīmējumu norādot *muzikāla izrāde* (*Mūzikas skaņas* 1993; *Kā brālītis trusītis uzvarēja lauvu* 2009; *Runcis zābakos* 2012).

20. gadsimta 80. gados ir bijis populāri apakšnosaukumā ietvert terminu *dramatizējums*, kas nozīmē – skatuvei pārstrādāts literārs darbs. Šādi apakšnosaukumi veidoti divējādi. Pirmkārt, līdzās terminam *dramatizējums* norādīts tā autors jeb dramatizējuma veicējs, kas parasti ir arī izrādes režisors – *O. Krodera dramatizējums* (*Vējiem līdzī* 1987), *Naura Klētnieka dramatizējums* (*Nezinīša un viņa draugu piedzīvojumi* 1986), vai arī režisors ir viens no

vairākiem dramatisējuma veicējiem – Valda Grēviņa, Arvīda Cepuriša un Valda Lūriņa dramatisējums (Šveiks 1986).

Papildus ir jānorāda uz dažiem apakšnosaukumiem, kas semantiski ir analogi, bet kuros izmantoti citi lingvistiskie līdzekļi. Pirmkārt, dramatisējums nodēvēts par skatuves variantu, piemēram, Imanta Jaunzema skatuves variants divās daļās (Bovari kundze 1998), Naura Klētnieka skatuves variants 2 cēlienos (Pepija Garzeķe 1994). Otrkārt, apakšnosaukumā norādīts autors literārajam darbam, kas ticis dramatisēts – Anšlava Egliša romāna dramatisējums (Ligavu mednieki 1998). Ja dramatisējuma nosaukums atšķiras no oriģināldaļdarba, tad papildinformācijā ietvertas arī ziņas par dramatisējuma avotu – Zentas Mauriņas autobiogrāfiskā romāna „Tālā gaita” dramatisējums (Cilvēka griba ir viņa debesis 1997). Pētāmais materiāls rāda, ka šāds formulējums – dramatisējums – Liepājas teātrī nav izmantots jau daudzus gadus.

No citiem teātra uzveduma veidiem aplūkojami mūzikli un operas, kas jaunākajā posmā ir būtiska Liepājas teātra repertuāra daļa. Par mūzikliem, kas pēc definīcijas ir muzikāls skatuves darbs ar operetes, baleta, dramaturģijas un estrādes mākslas elementiem, nodēvēti vairāki vērienīgi iestudējumi – mūzikls (Neglītāis pilēns 2000; Vestsaidas stāsts 2010; Pūt, vējiņi! 2011).

Mūzikls sola skatītājam divējādu estētisko baudījumu – dramatisko un muzikālo –, tādēļ teātra kritika šāda formāta izrādi cenšas „atslēgt” tieši ar minēto žanroloģisko skatījumu: „[...] Vestsaidas stāsts savā dramatiskā daļā ir ļoti piezemēts un reālistisks, tam nepiemīt gandrīz nekā no latviešu mūziklu poētiskuma – tas atstāts mūzikas ziņā.” (Tišheizere 2011) Arī izrādes „Pūt, vējiņi!” augstā novērtējuma pamatā galvenokārt ir tieši žanriskais kritērijs, uzsverot, ka „šis beidzot ir mūzikls ar savu domu un loģiku, nevis dziesmotu iznācienu šovs” (Jundze 2011, 10), ka „neticami ir jau tas vien, ka mūzikla žanrā vispār izdevies ietilpināt attiecību psiholoģiju” (Ģibiete 2011, 3), ka „iestudējuma veidotāji, definējot žanru kā mūziklu pēc Raiņa lugas un latviešu tautasdziesmu motīviem, to konsekventi arī realizējuši” (Eglīte 2011).

Savukārt tām dažām izrādēm, kam dots operas vārds, kas arī ir muzikāli dramatisks skatuves darbs, termins konkretizēts ar dažādiem papildkomponentiem – opera melodrāma (Agrā rūsa 2007), rokopera (Kaupēn, mans miļais 1999), tautas opera (Stikla kalns 2003). Par tautas operas žanrisko apzīmējumu varētu izvērst plašāku apskatu, jo apzīmētājs tautas šajā gadījumā ārkārtīgi ironiskā un skeptiskā izrādē (Tišheizere, Borga 2010, 62) atspoguļo, „kā teātrī tiek attēlota tauta un ar kādiem nosacījumiem atsevišķu indivīdu kopums top par tautu”, kā arī tas, „kā teātris redz postmodernās sabiedrības esamību, attīstību un saistību ar Latvijas kultūrtelpu” (Rutkēviča 2004, 56). Nelielās atsauces uz atsevišķiem teātra zinātnieku atzinumiem par it kā tradicionālu

teātra formātu – *operu* – norāda, ka arī Liepājas teātrī līdzīgi kā Eiropas režijā gadsimtu mijā, „literārs teksts netiek uzskatīts par noslēgtu vienību un teātris par vietu, kur tiek vizualizēta literatūra” (Fridrihsone 2011, 44).

Ar to arī pārskats par tradicionālajām skatuves darbu formām būtu beidzams, jo terminoloģiskā līmenī ne *salonkomēdija*, ne *likteņtragēdija*, ne *kamerluga*, ne *operete*, ne *vodeviļa*, ne *skečs*, ne *farss*, ne *bufonāde*, ne *klaunāde* u. c. dramaturģiska darba paveidi Liepājas teātrī nav konstatēti. Līdz šim aplūkoti 71,73 % no pētījumam atlasītajām izrādēm, no kurām 39,31 % bija nodēvētas par *tragēdiju*, *komēdiju*, *drāmu*, *tragīkomēdiju*, *melodrāmu*, 28,28 % – par *lugu*, *izrādi*, *dramatizējumu*, 4,14 % – par *mūziklu* vai *operu*. Rodas jautājums, kāds žanroloģiskais apzīmējums dots pārējiem 28 % izrāžu.

Dažādi literatūrzinātnes termini izrāžu apakšnosaukumā

Tālākos meklējumos uzmanību saista dažādi literatūrzinātnes termini – *pasaka*, *stāsts*, *poēma*, *leģenda* u. c., kas likti izrāžu apakšnosaukumā. Iespējams, tas saistāms ar teātra epizāciju – vēstījuma detaļu pārsvaru pār dramatisko elementu –, bet daudzos gadījumos tas skaidrojams ar to, ka dramatizējumā saglabāts oriģināldarba žanriskais apzīmējums.

Visplašāk no minētajiem terminiem izmantots apzīmējums *pasaka*, kas rosina domāt par fantastikas elementu klātbūtni – *pasaka* (*Smaragda pilsētas burvis* 1983; *Sarkangalvīte un vilks* 1990; *Buratīno piedzīvojumi* 1999; *Kaķīša dzirnavas* 2003). Redzams, ka termina *pasaka* lietojums lielākoties aizstāj norādi par izrādes adresātu – bērniem.

Otrs biežāk izmantotais žanriskās piederības apzīmējums no prozas terminoloģijas ir *stāsts*. Termins *stāsts* ir lietots nevis, lai apzīmētu episkās literatūras paveidu, bet lai nosauktu kaut ko tādu, ko kāds stāsta – notikumu, vēstījumu, stāstījumu, tāpēc izrādes apakšnosaukumā tas papildināts ar informāciju par patiesumu/nepatiesumu vai arī par stāsta objektu – *pilnīgi izdomāts stāsts* (*Veco zēnu atvasara* 1993), *stāsts par kādu milestību* (*Trīs draugi* 2012), *stāsts iz klaušu laikiem* (*Vecais pilskalni* 1988). Atsevišķos gadījumos apakšnosaukumā saglabāta informācija, ko oriģināldarba autors devis savam sacerējumam, piemēram, *muzikāli patiesīgs stāsts jaunatnei* (*Sūnu ciema zēni* 1999). Andreja Upīša stāsta apakšnosaukums izrādes programmā papildināts vienīgi ar vārdu *muzikāli*. Bet nav noraidāms arī pieņēmums, ka atslēgvārds *stāsts*, kas mūsdienu latviešu valodā ir daļēji determinoloģizējies, apzīmē izrādes rezultātu, proti, to *stāstu*, „ko katrs skatītājs izveido pats, savas atmiņas un izpratnes robežās sastatot stāstus” (Tišheizere, Borga 2010, 101).

Semantiski atšķirīgs ir saliktenis *dzīvesstāsts*, ko lieto konkrētas personas biogrāfiski mākslinieciska apraksta apzīmēšanai, piemēram, *muzikāls dzīvesstāsts* (Piafa 2013). Šajā konkrētajā gadījumā, zinot, cik ļoti leģendārās dziedātājas Edītes Piafas atveidotāja Agnese Jēkabsone ir pietuvojusies titulvarones būtībai, jāatzīst, ka apakšnosaukums *dzīvesstāsts* savā terminoloģiskajā un filozofiskajā ietilpīgumā ir ļoti precīzs izrādes raksturotājs. „Tikai caur viņu un ar viņu – es visu laiku skatījos Piafas filmas, ierakstus, lasīju grāmatas. Es visu laiku biju kopā ar viņu. Man bija bail pazaudēt saikni ar viņu. Ir tik patīkami, kad spēlējot prāts it kā saprot, ka tas ir teātris, bet tai pašā laikā tavā balsī iezogas intonācija – viņas intonācija!” – tā savu darbu Edītes Piafas *dzīvesstāsta* atveidē komentējusi Agnese Jēkabsone. (Meiere 2014, 10–11)

Ar teātra zinātni cieši saistīts neviennozīmīgais termins *spēle*, kas asociējas ar izklaidi, īpašu nodarbi, sacensību, rotaļu, arī izpildījumu, tēlojumu; tas izmantots par atslēgvārdu tādos apakšnosaukumos kā *dziesmu spēle* un *joku spēle* vairākās komēdijtipa izrādēs, piemēram, *dziesmu spēle* (Bij' Jāņu nakts... 1991, *Ezermalju krokodils* 2008), *joku spēle* (*Dullais barons Bunduls* 1985). Savukārt saliktenī *likteņspēle*, kā nosaukta izrāde par Aleksandru Čaku (*Spēlē, spēlmani!* 2011), konkrētais komponents iegūst pavisam citu semantikas niansi – ne tik daudz rotaļīgu, bet vairāk smeldzīgu, fatālu notikumu un apstākļu virkni.

Atsevišķi pieminami divi Rūdolfa Blaumaņa lugas „Skroderdienas Silmačos” uzvedumi, kuru apakšnosaukumā abos gadījumos saglabāts autora dotais apzīmējums – *sadzīves skati ar dziedāšanu* (*Skroderdienas Silmačos* 1984 un 2006). *Skats*, kā zināms, apzīmē nelielu epizodi lugā, kurā darbojošos personu skaits ir nemainīgs, dažkārt to lieto arī kā sinonīmu terminam *aina*. Savukārt R. Blaumaņa laikā par *skatu lugu* dēvēja dramatisku darbu, kas estētiskā pārdzīvojuma ziņā atrodas starp drāmu un komēdiju, jo skar nopietnus dzīves jautājumus, bet tā izklāsta veids ir vairāk raksturīgs komēdijai, ne drāmai.

Interesi piesaista vēl daži ar literatūrzinātnes terminoloģiju saistīti izrāžu atslēgvārdi – *poēma*, *leģenda*, *parodija*, *fantāzija*, *improvizācija*, *dialogs*, *trilleris*, piemēram, *muzikāli dramatiska poēma* (*Māte un neitronbumba* 1985), *muzikāla leģenda* (*Minhauzena precības* 2013), *komiska parodija* (*Atsaldētais* 2012), *teatrāla fantāzija* (*Bonžūr, mesjē Pero!* 1985), *skatuviska improvizācija* (*Tās dullās Paulīnes dēļ...* 1996), *dialogs* (*Rīt 17.04* 1984), *trilleris* (*Bērniņi* 2008). Jāatzīst, ka gandrīz visi minētie gadījumi ir tikai vienreizēji. Dažkārt vārds *trilleris* tiek saistīts ar sarunvalodas leksiku, nevis terminoloģiju, bet svešvārdu vārdnīcās jau kopš 20. gadsimta beigām

vārds *trilleris* 'filma, grāmata vai teātra izrāde, kuras sižetam piemīt aizvien pieaugošs sasprindzinājums' skaidrots bez ierobežojuma tā lietojumā (resp. – ne kā sarunvalodas vārds).

Nepretendējot atrast visaptverošu izskaidrojumu šādai apakšnosaukumu izvēlei un neiedziļinoties katras izrādes būtībā, lai atklātu tās konkrēto elementu saistību ar attiecīgo žanroloģisko apzīmējumu, gribas izteikt minējumu, ka vienreizēji lietotie apakšnosaukumi varētu būt saistīti ar mūsdienu teātra meklējumiem – žanru un stilu sajaukumu, tradīciju pārkāpšanu, tekstu pārveidi, modernizētu kontekstu, arī detaļu pārblīvību, teatralizētu un deformētu izvēli konflikta risinājumā, rotaļāšanos ar tekstuālo materiālu un izteiksmes līdzekļiem. Mūsdienu teātri, kur atļauts ir gandrīz viss, skatītājam jābūt gatavam konkrēto fabulu ieraudzīt jebkādā interpretācijā. Ja izrādes apakšnosaukums uz to tieši vai aplinkus norāda (piemēram, *parodija*, *improvizācija*, *trilleris* u. c.), tas ļauj skatītājam minēt – vai teātra baudījums pārsteigs, smīdinās, stindzinās, šokēs, muļķos, izjokos, mulsinās, provocēs...

Vēl daži izrāžu apakšnosaukumus raksturojoši elementi

Kā redzams analizējamajā materiālā, apakšnosaukumi arī pēc uzbūves veidoti ļoti dažādi, tāpēc dodams neliels ieskats arī terminoloģijas gramatiskajā aspektā.

No visām aplūkotajām izrādēm 42,76 % apakšnosaukums veidots ar vienvārda terminu – *komēdija*, *tragēdija*, *dramatizējums* u. c. Dažos gadījumos vienvārda termins ir saliktenis – *tragīkomēdija*, *detektīvkomēdija*, *rokopera* u. c.

Pavisam retos gadījumos izmantoti divi pamattermini, kas sintaktiski apvienoti sakārtojuma attieksmēs – *opera melodrāma* (*Agrā rūsa* 2007). Turklāt vienā gadījumā abi termini saistīti kā defissavienojums – *luga-romance* (*Santa Krusa* 1995).

Visos pārējos gadījumos terminam pievienota paskaidrojošo vārdu grupa. Visbiežāk atslēgvārdam ir pievienots viens vai vairāki apzīmētāji; visraksturīgākais apzīmētājs ir *muzikāls* resp. *muzikāla*, piemēram, *muzikāla izrāde* (*Sprīdītis* 2013), *muzikāla leģenda* (*Minhauzena precības* 2013), *muzikāla, tragiska komēdija* (*Mīla, džezs un velns* 2010). Dažkārt norāde uz izrādes muzikālo raksturu gramatiski veidota citādi – *muzikāli satīriskā komēdija* (*Ceplis* 2010). Pavisam kopā norāde uz izrādes muzikālo raksturu ir 12,41 %; iespējams, ka izrāžu veidotāji šo informāciju uzskata par ļoti būtisku, kas noteikti ir iekļaujama apakšnosaukumā.

Raksturojot tendenci apakšnosaukumā pievienot pamatterminam vēl kādu diferencētājelementu, izceļamas trīs iezīmes. Pirmkārt, atslēgvārdam tiek pievienots vēl kāds literatūrzinātnes termins, kas kopā ar pamatterminu veido vārdkopterminu – *muzikāli dramatiska poēma* (*Māte un neitronbumba* 1985), *skatuviska improvizācija* (*Tās dullās Paulīnes dēļ...* 1996), *komiska parodija* (*Atsaldētais* 2012), *romantiska drāma* (*Vaidelote* 1981). Otrkārt, daudz biežāk par diferencētājelementu izmantots kāds vispārlietojamās leksikas vārds, kas kopā ar pamatterminu veido savdabīgu termina precizējumu, tematisku vai emocionālu iekrāsojumu – *dzīves komēdija* (*Laimesciema podniekdarbņica* 2011), *lauku komēdija* (*Nebrauc tik dikti!* 1998), *sadzīviska traģikomēdija* (*Gogolmogols* 2012), *mīlestības drāma* (*Eiridike* 1999), *jautrības luga* (*Seši mazi bundzenieki* 1982), *atmiņu luga* (*Stikla zvērnīca* 2010), *objektu izrāde* (*Mazais cilvēks* 2009). Treškārt, izvēloties apzīmētāju, apzināti veidots aloģisms, kas labi noder skatītāju intereses piesaistīšanai, bet terminoloģiski ir pretrunīgs – *muzikāla, traģiska komēdija* (*Mila, džezs un velns* 2010), *bēdu komēdija* (*Liksim jumtus!* 1999).

Turklāt pastāv arī tāds modelis, kurā līdzās nomenklatūras vārdam ir norāde par oriģināldaļdarba vai dramatisējuma autorību; tas saskatīts 8,97 % – *Anšlava Eglīša romāna dramatisējums* (*Līgavu mednieki* 1998), *E. Zālītes komēdija* (*Maldu Mildas sapņojums* 1997), *R. Briknera pasaka* (*Sarkangalvīte un vilks* 1997), *Naura Klētnieka skatuves variants* (*Pepija Garzeķe* 1994), *J. Rijnieka dramatisējums* (*Dzimtene* 1986).

Netradicionāli veidotie apakšnosaukumi jeb viss, kas jāpasaka izrādes pieteikumā

Apskata beigu daļā atsevišķi aplūkojami tādi izrāžu apakšnosaukumi, kas veidoti tik netradicionāli un unikāli, ka tie nav nekādi klasificējami.

Dažos gadījumos pamattermins gan ir pavisam tradicionāls (piemēram, *izrāde, komēdija*), bet tam pievienotā paskaidrojošā daļa ir daudz svarīgāka, jo tieši tā piesaista potenciālā skatītāja uzmanību, piemēram, *izrāde re minorā* (*Pīļu medības* 2009), *komēdija ar raudāšanas elementiem* (*Maiznieka sieva* 2001), *komēdija iz Saeimas deputātu un Liepājas domnieku ģimenes dzīves* (*Spāniešu muša* 1995).

Apmēram 10 % no aplūkotajiem izrāžu apakšnosaukumiem nekādi nav mērāmi ar parasto mērauklu, proti, ar kādu no literatūras vai teātra terminiem. Tie aplūkojami kā metaforiski veidoti nomināli izteikumi, kuru uzdevums ir uzmanības piesaistīšana un skatītāja saintriģēšana, jo tādi atslēgvārdi kā *kaislības, tikšanās, ekskursija, atklāsmes, notikums, karnevāls,*

vakars ir vai nu alūzija, vai metafora par izrādes vēstījumu, piemēram, *kaislības senlaiku garā* (Ragana 2011), *brīva tikšanās pieaugušajiem* (Cenzors 2010), *ekskursija skolas laikā* (Kauja pie... 2009), *vīriešu pasaules atklāsmes* (Viss par vīriešiem 2007), *sieviešu pasaules atklāsmes* (Viss par sievietēm 2008), *karnevāls latviešu garā* (Malēnieši 2012), *visādi atgadījumi* (Pāris – nepāris 2008), *Cēzara Kalniņa atceres vakars muzikālā gaisotnē* (Citi balti krekli 2009). Teātra kritika, analizējot šādas terminoloģiski brīvi nosauktas izrādes, žanroloģiskajam jautājumam pievērš lielu uzmanību. Atis Rozentāls par izrādi „Malēnieši”, kura nodēvēta par *karnevālu*, saka: „Klaunāde ir atslēga, ar kādu šis materiāls ir slēgts [...] klaunāde jeb balagāns.” (Rozentāls 2012, 2) Ilze Kļaviņa, analizējot izrādi „Ragana”, kuras apakšnosaukums ir *kaislības senlaiku garā*, lieto tādus izteikumus kā „šausmu pasaka”, „dekadentiski manierīgs” un „grotesks spēles veids”, kas atgādina agrīnā ekspresionisma pirmās „gotiskās” jeb „šausmu filmas” (Kļaviņa 2011, 8).

Kā provokācija vai izaicinājums uztverami tādi visai interesanti, daiļrunīgi un asprātīgi apakšnosaukumi, kuros pat nav jāmeklē atslēgvārds – *garnējums franču gaumē* (Pidzama sešiem 2009), *trīs stundas neziņā – smieties vai raudāt* (Trīs māsas 2001), *trīs teātrnieku atkalsatikšanās* (Miļais melis 2000), *mīklains notikums Klusā okeāna salās* (Lietus 1999), *kāda blēža dzīve un nāve* (Lilioms 1997).

Iestudējuma kvalitāte un mākslinieciskais baudījums, protams, nav atkarīgs no tā, kā terminoloģiski veidots apakšnosaukums – ar vienu vārdu vai veselu teikumu. Izrāde kļūst par notikumu arī tad, ja tai nav dots nekāds žanroloģiskais apzīmējums. Tāpat arī jāatzīst, ka dažkārt visnetradicionālāk pieteiktā izrāde veidota absolūti tradicionālā manierē, un otrādi – izrāde, kas nosaukta vienkārši par *izrādi*, iestudēta kā pavisam cits formāts, kas saņem gan nosodījumu un izbrīnu, gan atzinību un balvas, piemēram, režisora Konstantīna Bogomolova veidotā „Stavangera” (2012).

Nobeiguma vieta

Pēc visa iepriekš teiktā var rasties daudz jautājumu: *Vai šis materiāls rāda teātra attīstības iezīmes?*, *Vai tas ietekmē potenciālā skatītāja izvēli?*, *Vai izrādes veidotāji apakšnosaukumam veltī pietiekami lielu vērību?*, *Vai tas atspoguļo teātra repertuāra politiku?*, *Vai tas ir kļuvis par teātra mārketinga komponentu?*, *Vai tas vispār ir svarīgi?*, *Ko ar to visu iesākt?* u. tml. Lai arī interesanti liekas visi šie jautājumi, šajā vietā liekams punkts. Raksta iecere bija ieskatīties Liepājas teātra izrāžu žanroloģijas jautājumā tikai lingvistiskā aspektā, ar interesi vērojot un aprakstot apakšnosaukumu terminoloģiskos risinājumus.

Avoti

- Advents Silmačos* 2012 – **melodrāma**; Lauris Gundars „Advents Silmačos”; Ģirts Ēcis.
- Agrā rūsa* 2007 – **opera melodrāma 2 cēlienos**; Jānis Lūsēns, Pēters Brūveris „Agrā rūsa”; Ivars Lūsis.
- Aija* 1985 – **izrāde 3 daļās**; Jānis Jaunsudrabiņš „Aija”; Oļģerts Kroders.
- Amadejs* 2003 – **komēdija 2 cēlienos**; Alans Reino-Furtons „Amadejs” („Lubenite”); Valentīns Maculēvičs.
- Ansītis un Grietiņa* 1995 – **izrāde 3 cēlienos pēc brāļu Grimmu pasakas motīviem**; Lauris Gundars „Ansītis un Grietiņa”; Ēriks Vilsons.
- Astoņpadsmitais kameļis* 1984 – **komēdija 2 cēlienos**; Samuils Aļošins „Astoņpadsmitais kameļis”; Ilmārs Elerts.
- Atsaldētais* 2012 – **komiska parodija**; Vadims Koršs „Atsaldētais”; Dž. Dž. Džilindžers.
- Beigta balle* 2009 – **komēdija**; pēc N. Erdmana lugas *Pašnāvnieks* „Beigta balle”; Rolands Augustīns (Atkočūns).
- Bērniņi* 2008 – **trilleris 2 cēlienos**; pēc Dīna Kunca romāna *Nakts balsis* motīviem „Bērniņi”; Ivars Lūsis.
- Bij' Jāņu nakts... 1991* – **dziesmu spēle 4 cēlienos ar vienu starpbrīdi**; Jānis Akuraters „Bij' Jāņu nakts...”; Pēteris Viksne.
- Bonžūr, mesjē Pero!* 1985 – **teatrāla fantāzija 2 daļās**; Nonna Sļepakova „Bonžūr, mesjē Pero!”; Romans Grabovskis.
- Bovari kundze* 1998 – **Imanta Jaunzema skatuves variants divās daļās**; Gistavs Flobērs „Bovari kundze”; Imants Jaunzems.
- Brāļi* 2009 – **pasaka jauniem cilvēkiem**; pēc brāļu Grimmu pasakas *Divi brāļi* motīviem „Brāļi”; Andrejs Jarovojš.
- Bundziniece* 1984 – **drāma 3 cēlienos**; Afanasijs Salinskis „Bundziniece”; Oļģerts Kroders.
- Burātino piedzīvojumi* 1999 – **pasaka 2 daļās**; Nauris Klētņieks pēc Alekseja Tolstoja pasakas motīviem „Burātino piedzīvojumi”; Nauris Klētņieks.
- Ceļa jūtis* 1986 – **luga 3 cēlienos, 4 daļās**; Anna Brigadere „Ceļa jūtis”; Pēteris Viksne.
- Cenzors* 2010 – **brīva tikšanās pieaugušajiem**; Entonijš Nelsons „Cenzors”; Valters Silis.
- Ceplis* 2010 – **muzikāli satiriska komēdija**; Pāvils Rozītis „Ceplis”; Juris Rijnieks.
- Cilvēka griba ir viņa debesis* 1997 – **Zentas Mauriņas autobiogrāfiskā romāna „Tālā gaita” dramatisējums**; „Cilvēka griba ir viņa debesis”; Andrejs Migla.
- Cilvēks nakti* 1986 – **drāma 3 cēlienos**; Egils Lukjanskis „Cilvēks nakti”; Ilmārs Elerts.
- Citi balti krekli* 2009 – **Cēzara Kalniņa atceres vakars muzikālā gaisotnē**; pēc Gunāra Priedes lugas *Trīspadsmitā* motīviem „Citi balti krekli”; Mārtiņš Eihe, Krišta Burāne.
- CV* 2007 – pēc Antona Čehova darbu *Tēvocis Vaņa, Kaija, Trīs māsas, Ķiršu dārzs un Gulbja dziesma* motīviem „CV” („Curriculum Vitae”); Rolands Atkočūns.

- Dāmu paradīze* 2001 – **muzikāla izrāde 2 daļās**; Emīls Zolā „Dāmu paradīze”; Valdis Lūriņš.
- Dons Karloss* 1986 – **tragēdija 3 cēlienos, 5 ainās**; Frīdrihs Šillers „Dons Karloss”; Oļģerts Kroders.
- Dullais barons Bunduls* 1985 – **muzikāla joku spēle 2 cēlienos**; Zeiboltu Jēkabs „Dullais barons Bunduls”; Kārlis Marsons.
- Dzimtene* 1986 – **J. Rijnieka dramatisējums 4 daļās**; Jēkabs Janševskis „Dzimtene”; Juris Rijnieks.
- Eiridike* 1999 – **mīlestības drāma 2 daļās**; Žans Anuijs „Eiridike”; Imants Jaunzems.
- Ezeraļu krokodils* 2008 – **dziesmu spēle 2 cēlienos**; Jānis Jaunsudrabiņš „Ezeraļu krokodils”; Jānis Kaijaks.
- Figaro kāzas jeb Trakā diena* 1994 – **komēdija 5 cēlienos ar 2 starpbrīžiem**; Pjērs de Bomaršē „Figaro kāzas jeb Trakā diena”; Herberts Laukšteins.
- Filumena Marturano* 2013 – **tragikomēdija**; Eduardo de Filipo „Filumena Marturano” („Tā precas itālieši”); Paolo Emilio Landi.
- Gaidīt* 1986 – **luga 3 cēlienos**; Lelde Stumbre „Gaidīt”; Haralds Ulmanis.
- Gesta Berlings* 1983 – **Oļģerta Krodera dramatisējums 3 cēlienos**; Zelma Lāgerlefa „Gesta Berlings”; Oļģerts Kroders.
- Gogolmogols* 2012 – **sadzīviska tragikomēdija**; pēc Natālijas Vorožbitas darba motīviem „Gogolmogols”; Regnārs Vaivars.
- Ģimenes lietas* 2011 – **komēdija**; Rejs Kūnijs „Ģimenes lietas”; Rolands Augustīns A.
- Hamlets* 1999 – **tragēdija 3 cēlienos**; Viljams Šekspīrs „Hamlets”; Juris Rijnieks.
- Hanana* 2010 – **drāma**; Germans Grekovs „Hanana”; Dž. Dž. Džilindžers.
- Harolds un Moda* 1990 – **luga divos cēlienos**; Kolīns Higinss, Žans Klods Karjērs „Harolds un Moda”; Herberts Laukšteins.
- Ienesīga vieta* 1998 – **komēdija 5 cēlienos ar starpbrīdi**; A. N. Ostrovskis „Ienesīga vieta”; Herberts Laukšteins.
- Īkstīte* 1998 – **izrāde bērniem 2 daļās**; Ēriks Vilsons pēc H. K. Andersena pasakas motīviem „Īkstīte”; Nauris Klētnieks.
- Jautrās vindzoriētes* 1984 – **komēdija 2 cēlienos**; Viljams Šekspīrs „Jautrās vindzoriētes”; Kārlis Marsons.
- Jubileja un Lācis* 2009 – **viencēlieni**; divi A. Čehova joki „Jubileja” un „Lācis”; Vītauts un Velta Anuži.
- Kaija* 1987 – **komēdija 3 cēlienos, 4 ainās**; Antons Čehovs „Kaija”; Oļģerts Kroders.
- Kaķīša dzirnavas* 2003 – **muzikāla pasaka 2 cēlienos**; pēc Kārļa Skalbes darbu motīviem Inese Zandere „Kaķīša dzirnavas”; Ivars Lūsis.
- Kam no Vulfa kundzes bail? ...* 1980 – **luga 3 cēlienos**; Edvards Olbi „Kam no Vulfa kundzes bail? ...”; Nauris Klētnieks.

Kamēliju dāma 1985 – **drāma 3 cēlienos, 5 ainās**; Aleksandrs Dimā (dēls) „Kamēliju dāma”; Oļģerts Kroders.

Kauja pie... 2009 – **ekskursija skolas laikā**; Krista Burāne pēc J. Poruka stāsta *Kauja pie Knipskas* motīviem „Kauja pie...”; Mārtiņš Eihe.

Kaupēn, mans mīļais 1999 – **rokopera**; Jānis Lūsēns, Māra Zālīte „Kaupēn, mans mīļais”; Valdis Lūriņš.

Kā brālītis trusītis uzvarēja lauvu 2009 – **muzikāla izrāde bērniem 2 cēlienos**; pēc afrikāņu tautu pasaku motīviem „Kā brālītis trusītis uzvarēja lauvu”; Lelde Kaupuža-Egļinska.

Ko tur liegties, nav vērts... 1983 – **luga 3 cēlienos**; Jānis Lūsīs „Ko tur liegties, nav vērts...”; Oļģerts Kroders.

Kraukļi 1987 – **drāma 2 cēlienos**; J. Jurkāns „Kraukļi”; Oļģerts Kroders.

Laimes istabiņa 1986 – **drāma 2 daļās**; Jons Druce „Laimes istabiņa” („Kasa mare”); Nauris Klētnieks.

Laimesciema podniekdarbnīca 2011 – **dzīves komēdija**; Lauris Gundars pēc Pēta Vallaka stāsta motīviem „Laimesciema podniekdarbnīca”; Lauris Gundars.

Laternu stunda 2011 – **detektīvkomēdija**; pēc Mārtina Makdonas lugas *Konnemāras galvaskauss* „Laternu stunda”; Rolands Augustins A.

Lielkungs Puntīla un viņa kalps Mati 1999 – **komēdija 3 daļās**; Bertolds Brehts „Lielkungs Puntīla un viņa kalps Mati”; Juris Rijnieks.

Lietus 1999 – **miklains notikums Klusā okeāna salās**; Somersets Moems „Lietus”; Zane Kreicberga.

Liksim jumtus! 1999 – **bēdu komēdija 2 cēlienos**; Ēriks Vilsons „Liksim jumtus!”; Juris Bartkevičs.

Lilioms 1997 – **kāda blēža dzīve un nāve 7 ainās**; Ferencs Molnārs „Lilioms”; Juris Bartkevičs.

Līgava bez pūra 1982 – **drāma 3 cēlienos**; Aleksandrs Ostrovskis „Līgava bez pūra”; Oļģerts Kroders.

Līgavu mednieki 1998 – **Anšlava Egļiša romāna dramatisējums**; „Līgavu mednieki”; Nauris Klētnieks.

Lukrēcija Bordžija 2013 – **laikmetīga melodrāma**; Viktors Igo „Lukrēcija Bordžija”; Dž. Dž. Džilindžers.

Maiznieka sieva 2001 – **komēdija 2 cēlienos ar raudāšanas elementiem**; Marsels Paņjols „Maiznieka sieva”; Ivars Lūsīs.

Maldu Mildas sapņojums 1997 – **E. Zālītes komēdija 3 cēlienos**; „Maldu Mildas sapņojums”; Nauris Klētnieks.

Malēnieši 2012 – **karnevāls latviešu garā**; Rainis un Jēkabs Zvaigznīte „Malēnieši”; Juris Rijnieks.

Mazais cilvēks 2009 – **objektu izrāde bērniem un pieaugušajiem**; Ērihs Kestners „Mazais cilvēks”; Mārtiņš Eihe.

Mazā raganiņa 1982 – **luga 3 daļās**; Otrfrīds Preislers „Mazā raganiņa”; Juris Stobovs.

Māte un neitronbumba 1985 – **muzikāli dramatiska poēma**; Jevgeņijs Jevtušenko „Māte un neitronbumba”; Nauris Klētnieks.

Medus garša 1987 – **drāma 2 cēlienos**; Šeila Dilenija „Medus garša”; Juris Rijnieks.

Meli 1987 – **drāma 3 cēlienos**; Edvards Vulfs „Meli”; Oļģerts Kroders.

Minhauzena precības 2013 – **muzikāla leģenda**; Mārtiņš Ziverts „Minhauzena precības”; Valdis Lūriņš.

Mis Hobsa 1982 – **komēdija 4 cēlienos**; Džeroms K. Džeroms „Mis Hobsa”; Juris Stobovs.

Mīla, džezs un velns 2010 – **muzikāla, traģiska komēdija**; Jozs Grušs „Mīla, džezs un velns”; Velta un Vītauts Anuži.

Mīļais melis 2000 – **tris teātrnieku atkalsatikšanās divcēlienu komēdijā**; Džeroms Kiltijs „Mīļais melis”; Oļģerts Kroders.

Modernā laulība 1984 – **komēdija 3 cēlienos**; Somersets Moems „Modernā laulība”; Ilmārs Elerts.

Mūzikas skaņas 1993 – **muzikāla izrāde 2 cēlienos**; Rihards Rodžers un Oskars Hammeršteins II „Mūzikas skaņas”; Herberts Laukšteins, Valdemārs Zandbergs.

Naidā atskaties 1996 – **luga 3 cēlienos**; Džons Osborns „Naidā atskaties”; Herberts Laukšteins.

Nakts, kad aptumsa mēness 1982 – **traģēdija 3 cēlienos ar epilogu**; Mustajs Karims „Nakts, kad aptumsa mēness”; Oļģerts Kroders.

Nakts Venēcijā 1996 – **muzikāla komēdija 3 cēlienos ar vienu starprīdi**; Johans Štrauss „Nakts Venēcijā”; Juris Bartkevičs.

Natālija, Nata-lija 1997 – **luga 3 cēlienos**; Monika Zīle „Natālija, Nata-lija”; Juris Bartkevičs.

Nebrauc tik dikti! 1998 – **lauku komēdija ar ziņgēm 2 cēlienos**; Jānis Lejiņš „Nebrauc tik dikti!”; Juris Rijnieks.

Neglītais pilēns 2000 – **mūzikls**; Jānis Lūsēns, Māra Zālīte „Neglītais pilēns”; Rims Morkūns.

Nejaukie vecāki 1981 – **luga 3 cēlienos**; Ž. Kokto „Nejaukie vecāki”; Oļģerts Kroders.

Neziniša un viņa draugu piedzīvojumi 1986 – **Naura Klētnieka dramatisējums 3 daļās**; N. Nosovs „Neziniša un viņa draugu piedzīvojumi”; Nauris Klētnieks.

Nezinītis 2010 – **komēdija bērniem**; pēc N. Nosova darba *Nezinītis un viņa draugu piedzīvojumi* motīviem „Nezinītis”; Lelde Kaupuža-Eglinska.

Otello. Venēcijas moris 2000 – **traģēdija 2 daļās**; Viljams Šekspīrs „Otello. Venēcijas moris”; Māra Ķimele.

Paula kungs 1998 – Tankreds Dorsts „Paula kungs”; Juris Rijnieks.

Pāris – nepāris 2008 – **visādi atgadījumi 2 daļās**; Lelde Stumbre „Pāris – nepāris”; Fēlikss Deičs.

Pelnušķīte 2012 – **muzikāla izrāde bērniem**; Jevgeņijs Švarcs „Pelnušķīte”; Leons Leščinskis.

- Pepija Garzeķe* 1994 – **Naura Klētnieka skatuves variants 2 cēlienos**; Astrīda Lindgrēne „Pepija Garzeķe”; Nauris Klētnieks.
- Pēdējais kvēlais milnieks* 2006 – **komēdija trīs īsos cēlienos**; Nils Saimons „Pēdējais kvēlais milnieks”; Ivars Lūsis.
- Pērs Gints* 1996 – „Pērs Gints”; Oļģerts Kroders.
- Piafa* 2013 – **muzikāls dzīvesstāsts**; Pema Džemsa „Piafa”; Laura Groza-Ķibere.
- Pidžama sešiem* 2009 – **garnējums franču gaumē 2 daļās**; Marks Kamoleti „Pidžama sešiem”; Rolands Augustins (Atkočūns).
- Pifa piedzīvojumi* 1993 – **bērnu luga 2 cēlienos**; J. Žukovska, M. Astrahanovs „Pifa piedzīvojumi”; Herberts Laukšteins.
- Pīļu medības* 2009 – **izrāde re minorā divās daļās**; Aleksandrs Vampilovs „Pīļu medības”; Dž. Dž. Džilindžers.
- Precējies nav miris* 2007 – **komēdija 2 cēlienos**; Rejs Kūnijs „Precējies nav miris”; Valentīns Maculēvičs.
- Precību viesulis* 2000 – **muzikāla komēdija 2 daļās**; Jēkabs Janševskis „Precību viesulis”; Valdis Lūriņš.
- Punktiņa un Antons* 1985 – **komēdija bērniem no astoņiem līdz astoņdesmit gadiem 2 daļās**; Ērihs Kestners „Punktiņa un Antons”; Valdis Lūriņš.
- Pūt, vējiņ!* 2011 – **mūzikls pēc Raiņa lugas un latviešu tautasdziesmu motīviem**; Kārlis Lācis, Jānis Elsbergs, Evita Mamaja „Pūt, vējiņ!”; Dž. Dž. Džilindžers.
- Ragana* 2011 – **kaislības senlaiku garā**; Karls Šēnhers „Ragana”; Dž. Dž. Džilindžers.
- Raudupiete* 1983 – **drāma 5 cēlienos**; Anna Brigadere „Raudupiete”; Juris Stobovs.
- Rīt 17.04* 1984 – **dialogs 2 daļās**; Hermanis Paukšs „Rīt 17.04”; Nauris Klētnieks.
- Runcis zābakos* 2012 – **muzikāla izrāde bērniem**; pēc Šarla Pero pasakas motīviem Andris Kalnozols „Runcis zābakos”; Mārcis Lācis.
- Santa Krusa* 1995 – **luga-romance 3 cēlienos ar priekšspēli**; Makss Frišs „Santa Krusa”; Herberts Laukšteins.
- Sarkangalvīte un vilks* 1979; 1990 – **pasaka 3 cēlienos**; K. Brikners „Sarkangalvīte un vilks”; Juris Stobovs.
- Sarkangalvīte un vilks* 1997 – **R. Briknera pasaka 3 cēlienos**; „Sarkangalvīte un vilks”; Nauris Klētnieks.
- Sarkofāgs* 1987 – **traģēdija 2 cēlienos**; Vladimirs Gubarevs „Sarkofāgs”; Nauris Klētnieks.
- Seši mazi bundzenieki* 1982 – **jautrības luga ar dziedāšanu un dancošanu 2 cēlienos, 5 ainās**; Ādolfs Alunāns „Seši mazi bundzenieki”; Pēteris Viksne.
- Sievas un mīļākās* 1996 – **komēdija 3 cēlienos**; Hermanis Bārs „Sievas un mīļākās”; Nauris Klētnieks.
- Skroderdienas Silmačos* 1984 – **sadzīves skati ar dziedāšanu 3 cēlienos, 6 bildēs**; Rūdolfs Blaumanis „Skroderdienas Silmačos”; Valdemārs Zandbergs.

Skroderdienas Silmačos 2006 – **sadzīves skati ar dziedāšanu 2 cēlienos**; Rūdolfs Blaumanis „Skroderdienas Silmačos”; Ivars Lūsis.

Smaragda pilsētas burvis 1983 – **pasaka 2 cēlienos**; Aleksandrs Volkovs, „Smaragda pilsētas burvis”; Juris Stobovs.

Sniegbaltītes skola 2007 – **muzikāla izrāde maziem un lielākiem bērniem**; Georgijs Landau „Sniegbaltītes skola”; Ivars Lūsis.

Sods un noziegums 2012 – **melodrāma**; Leonīds Andrejevs „Sods un noziegums” („Katrīna Ivanovna”); Dž. Dž. Džilindžers.

Spāniešu muša 1995 – **komēdija iz Saeimas deputātu un Liepājas domnieku ģimenes dzīves 3 cēlienos**; Dr. Orientācijs (pēc E. Baha un F. Arnolda lugas motīviem) „Spāniešu muša”; Nauris Klētņeks.

Spēlē, spēlmani! 2011 – **likteņspēle 2 daļās**; Aleksandrs Čaks „Spēlē, spēlmani!”; Valdis Lūriņš.

Spēlēsim Strindbergu 1982 – **luga 2 daļās**; pēc Augusta Strindberga lugas *Nāves deja* Fridrihs Dirrenmats „Spēlēsim Strindbergu”; Nauris Klētņeks.

Spītnieces savaldīšana 1992 – **komēdija 5 cēlienos ar 1 starpbrīdi**; Viljams Šekspīrs „Spītnieces savaldīšana”; Herberts Laukšteins.

Sprīdītis 2013 – **muzikāla izrāde bērniem 1 cēlienā**; pēc Annas Brigaderes lugas motīviem „Sprīdītis”; Valdis Lūriņš.

Stavangera 2012 – **izrāde 1 cēlienā**; pēc Marinas Krapivinas lugas motīviem „Stavangera” („Pulp people”); Konstantīns Bogomolovs.

Stikla kalns 2003 – **tautas opera 2 cēlienos**; pēc Raiņa lugas *Zelta zirgs* motīviem „Stikla kalns”; Juris Rijņeks.

Stikla zvērnīca 2010 – **atmiņu luga**; Tenesijs Viljamss „Stikla zvērnīca”; Velta un Vītauts Anuži.

Sūnu ciema zēni 1999 – **muzikāli patiesīgs stāsts jaunatnei**; Andrejs Upīts „Sūnu ciema zēni”; Ģirts Nagainis.

Šikās kāzas 2011 – **komēdija**; Robins Hodons „Šikās kāzas”; Dž. Dž. Džilindžers.

Šūpuļdziesma 1986 – **luga 2 cēlienos**; T. Manuļins „Šūpuļdziesma”; Nauris Klētņeks.

Šveiks 1986 – **Valda Grēviņa, Arvida Cepuriša un Valda Lūriņa dramatisējums 3 daļās**; Jaroslavs Hašeks „Šveiks”; Valdis Lūriņš.

Tās dullās Paulīnes dēļ... 1996 – **skatuviska improvizācija divos cēlienos**; Vizma Belševica, Tatjana Šverste „Tās dullās Paulīnes dēļ...”; Fēlikss Deičs.

Teātris aiz skatuves 2004 – **komēdija 3 cēlienos**; Maikls Freins „Teātris aiz skatuves”; Valentīns Maculēvičs.

Trauslais ledus 2003 – Baņuta Rubesa, Beverlija Kūpere „Trauslais ledus”; Juris Rijņeks.

Trešais vārds 1985 – **komēdija 3 cēlienos**; Alehandro Kasona „Trešais vārds”; Ilmārs Elerts.

Trīs draugi 2012 – **stāsts par kādu milestību**; Ērihs Marija Remarks „Trīs draugi”; Valdis Lūriņš.

- Trīs māsas* 2001 – **trīs stundas neziņā – smieties vai raudāt**; Antons Čehovs „Trīs māsas”; Oļģerts Kroders.
- Trollīša Mumina lielais ceļojums* 1991 – **pasaku „Komēta nāk” 2 cēlienos dramatisējis J. Stobovs**; Tuve Jansone „Trollīša Mumina lielais ceļojums”; Juris Stobovs.
- Ugunī* 2010 – Rūdolfs Blaumanis „Ugunī”; Rolands Augustins (Atkočūns).
- Un saule lec. Fiesta* 2001 – **luga divās daļās**; pēc Ernesta Hemingveja darbu motīviem Igors Kosaks „Un saule lec. Fiesta”; Mihails Gruzdovs.
- Uz veselību* 1997 – **Pjera Šeno traģikomēdija 3 cēlienos**; „Uz veselību”; Felikss Deičs.
- Vaidelote* 1981 – **romantiska drāma no leišu vēstures 5 cēlienos**; Aspazija „Vaidelote”; Oļģerts Kroders.
- Valentīnas cerīnkrāsas kleita* 1992 – **luga 2 cēlienos**; Fransuāza Sagāna „Valentīnas cerīnkrāsas kleita”; Ints Burāns.
- Vasara un dūmi* 2000 – **melodrāma 2 daļās**; Tenesijs Viljams „Vasara un dūmi”; Imants Jaunzems.
- Vecais pilskungs* 1988 – **stāsts iz klaušu laikiem 2 daļās ar dziedāšanu un dančošanu**; Augusts Deglavs „Vecais pilskungs”; Pēteris Viksne.
- Veco zēnu atvasara* 1993 – **pilnīgi izdomāts stāsts 2 cēlienos**; Bernards Sabats „Veco zēnu atvasara”; Felikss Deičs.
- Vestsaidas stāsts* 2010 – **mūzikls**; Džeroma Robina koncepcija „Vestsaidas stāsts”; Valdis Lūriņš.
- Vējiem līdzi* 1987 – **O. Krodera dramatisējums 3 daļās**; M. Mičela „Vējiem līdzi”; Oļģerts Kroders.
- Vēl tuvāk* 2009 – **drāma 2 cēlienos**; Patriks Mārbers „Vēl tuvāk”; Kārlis Krūmiņš.
- Viens, divi, trīs...* 1998 – **komēdija divos cēlienos**; Ferencs Molnārs „Viens, divi, trīs...”; Juris Bartkevičs.
- Viss par sievietēm* 2008 – **sieviešu pasaules atklāsmes**; Miro Gavrans „Viss par sievietēm”; Rolands Atkočūns.
- Viss par vīriešiem* 2007 – **vīriešu pasaules atklāsmes**; Miro Gavrans „Viss par vīriešiem”; Rolands Atkočūns.
- Vīnes meža stāsti* 1990 – **tautas luga 3 daļās**; Ēdens fon Horvāts „Vīnes meža stāsti”; Romans Grabovskis.
- Zaļā zeme* 1987 – **dramatisējums 3 cēlienos, 10 ainās**; Andrejs Upīts „Zaļā zeme”; Oļģerts Kroders.
- Zītaru dzimta* 1984 – **O. Krodera dramatisējums 2 cēlienos ar prologu un epilogu**; Vilis Lācis „Zītaru dzimta” („Vecā jūrnieku ligzda”); Oļģerts Kroders.

TERMINOLOĢIJA

1. Akots 2012 – Akots, Normunds. Izrādes apskats: Džilindžera „Katrīna Ivanovna” Liepājā [tiešsaiste]. *Delfi*, 24.04.2012. [skatīts 20.10.2013.]. Pieejams: <http://www.delfi.lv/kultura/news/theatre/izrades-apskats-dzilindzera-katrina-ivanovna-liepaja.d?id=42303956>
2. Eglīte 2011 – Eglīte, Dita. Izrādes apskats: tikumu maltuvē – „Pūt, vējiņi!” Liepājas teātrī [tiešsaiste]. *Delfi*, 21.11.2011. [skatīts 18.10.2013.]. Pieejams: <http://www.delfi.lv/kultura/news/theatre/izrades-apskats-tikumu-maltuve-put-vejini-liepajas-teatri.d?id=41847845>
3. Fridrihsone 2011 – Fridrihsone, Inga. Vācijas režija 21. gadsimta pirmā gadu desmita vidū. *Teātra režija pasaulē*, II daļa. Zin. red. Silvija Radzobe. Rīga : Jumava, 2011, 43.–73. lpp.
4. Ģībiete 2011 – [Ģībiete, Linda]; Gūtmane, Inita. Uzdrīkstēšanās. Kvalitāte. Un sirdsapziņa... *Kurzemes Vārds*, 2011, 15. nov., 3. lpp.
5. Jundze 2011 – Jundze, Arno. „Pūt, vējiņi!” Liepājas teātrī. *Neatkarīgā*, 2011, 17.–20. nov., 10. lpp.
6. Kļaviņa 2011 – [Kļaviņa, Ilze]; Gūtmane, Inita. „Ragana” apbūra arī publiku. *Kurzemes Vārds*, 2011, 29. marts, 8. lpp.
7. Meiere 2014 – Lauku meitene ar zvaigznes mirdzumu. Ar Agnesi Jēkabsoni sarunājas Agnese Meiere. *Ieva*. Nr. 30. 2014, 6.–11. lpp.
8. Naumanis 2013 – Naumanis, Normunds. Klusums un troksnis. *Teātra Vēstnesis*. Nr. 1. 2013, 34.–35. lpp.
9. Rozentāls 2012 – Rozentāls, Atis. Liepājas malēnieši uz Rīgas asfalta. *Kultūras Diena*, 2012, 17. aug. 2. lpp.
10. Rutkēviča 2004 – Rutkēviča, Andra. Nacionālā identitāte un postmodernā sabiedrība. *Postmodernisms teātrī un drāmā*. Sast. Silvija Radzobe. Rīga : Jumava, 2004, 53.–58. lpp.
11. Tišheizere 2011 – Tišheizere, Edīte. Vestsaidas stāsts: Liepājas trumpji. *Kultūras Diena*, 2011, 21. janv. [tiešsaiste] [skatīts 18.10.2013.]. Pieejams: <http://liepajasteatris.lv/vestsidas-stasts-liepajas-trumpji/>
12. Tišheizere, Borgia 2010 – Tišheizere, Edīte, Borgia, Zanda. *Režijas virzieni un personības Liepājas teātrī*. Liepāja : LiePA, 2010.
13. Ulberte 2013 – Ulberte, Līga. Blaumaņa skola: Elmāra Senkova Blaumaņa triloģija. *Teātra Vēstnesis*. Nr. 1. 2013, 2.–6. lpp.

ONOMASTIKA

Sintija Doniņa, Laimute Balode

Ieskats Latvijas neoficiālajos urbanonimos¹

Pasaules socioonomastikā arvien stabilāku vietu ieņem neoficiālie/slenga toponīmi, kas ir aktuāls pētīšanas objekts (Ainiala, Vuolteenaho 2006, 2008). Latvijā, kā arī visā Baltijā šādi pētījumi veikti samērā maz. Latvijā par šo tematu ir rakstījusi un referējusi Laimute Balode (Balode 2004, 2009, 2010, 2011). L. Balodes aizsāktos pētījumus ir turpinājusi Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes studente Sintija Doniņa savā semestra darbā un vēlāk arī bakalaura darbā „Neoficiālie vietvārdi jauniešu valodā”.

Slenga vietvārdi, kā norāda somu valodnieks Heiki Paunonen (*Heikki Paunonen*), eksistē, kamēr tie nepieciešami aktīvajā saziņā; tie ir pilsētas kultūras daļa, kolektīvās identitātes nozīmīga sastāvdaļa (Paunonen I, 2010, 6). Slenga vietvārdu radītāji komunikācijas ērtībai izmanto neoficiālos nosaukumus, kuri saziņā tiek lietoti daudz biežāk nekā oficiālie nosaukumi (Стрельцова 2011, 26). Jāpiebilst, ka neoficiālie vietvārdi ir daļa no pilsētnieku lietotās valodas, kuru veido vairākas valodas apakšsistēmas: sarunvaloda, vienkāršruna, žargoni (Шарипова 2012a, 203). Valodas minētās apakšsistēmas ir izplatītas īpaši jauniešu leksikā, jo jauniešu runas stili ir protesta un nolieguma izpausme pret dominējošo valodas kultūru ar tās pareizību un valodas normu (Ernstsonē, Tidriķe 2006, 101), un tādā veidā indivīds demonstrē piederību pie noteikta slāņa un domubiedru grupas, tāpēc tieši jaunieši visbiežāk ir slenga toponīmu jaunradītāji.

Šī raksta pamatā ir vairāku Latvijas pilsētu neoficiālo vietvārdu apkopojums un salīdzinājums, kas balstīts uz jauniešu aptauju, ko veikusi Sintija Doniņa, savākdama ap 700 urbanonīmu no Rīgas (306), Valmieras (121), Kuldīgas (114), Rēzeknes (93) un Bauskas (82). Vienota definīcija terminam *jaunieši* vēl nav izstrādāta, bet tiek norādīts, ka „pie jauniešu vecumgrupas pieder apmēram 13 līdz 25–30 gadus veci indivīdi” (Ernstsonē, Tidriķe 2006, 7), tāpēc aptaujas laikā uzrunāti tikai tie respondenti, kuri atbilst iepriekš minētajam vecumam. Lai sasniegtu pētījuma mērķi – gūtu priekšstatu par dažādos Latvijas reģionos lietotajiem neoficiālajiem urbanonīmiem, to darināšanas tendencēm, izveides motivāciju, lietojuma biežumu un funkcijām – tika izveidota anketa, kas galvenokārt tika izdalīta iepriekš minēto pilsētu skolās. 2012. gadā aptaujā

¹ Raksta pamatā izmantoti LU HZF studentes S. Doniņas semestra darba (2012), bakalaura darba (2013) un topošā maģistra darba materiāli (2014–2015).

piedalījās dažādu Latvijas Universitātes fakultāšu studenti, Kuldīgas Mākslas un humanitāro zinību vidusskolas un Rēzeknes 5. vidusskolas vecāko klašu skolēni, bet 2013. gadā Rīgas Centra sākumskolas 6. klašu skolēni, Rīgas Hanzas vidusskolas, Valmieras Valsts ģimnāzijas un Bauskas Valsts ģimnāzijas vecāko klašu audzēkņi.

Anketā jauniešiem tika lūgts ierakstīt viņiem zināmos savas pilsētas neoficiālos vietvārdus, papildus norādot arī minēto neoficiālo vietvārdu oficiālos nosaukumus vai to atrašanās vietu, kā arī iespēju robežās raksturot nosaukuma rašanās motivāciju, to, cik sens ir minētais neoficiālais vietvārds un kas attiecīgo neoficiālo nosaukumu lieto. Rīgā, Valmierā, Bauskā, Kuldīgā un Rēzeknē kopā tika izdalītas 760 anketas, no kurām atpakaļ saņemtas 519 derīgas anketas (25 anketas bija nederīgas, jo slenga vietvārdu vietā tika minēti slenga apelatīvi). Mēģinot gūt pēc iespējas plašāku neoficiālo vietvārdu materiālu bakalaura darba pētījumam, 2013. gadā jaunieši tika uzrunāti arī sociālajos tīklos, tomēr atsaucība bija neliela – uzaicinājums aizpildīt anketu elektroniski papildus izdalītajām anketām tika nosūtīts 196 jauniešiem, kas par savu dzīvesvietu norādīja Rīgu, Valmieru vai Bausku, bet no tiem anketu internetā piekrita aizpildīt tikai 55 respondenti. Aizpildītās anketas tika apkopotas un analizētas par katru pilsētu atsevišķi, sadalot neoficiālos vietvārdus grupās pēc topoobjektiem, kurus tie apzīmē, kā arī pēc to darināšanas veida. Šāds princips ievērots arī šajā rakstā.

Pētījumā uzmanība pievērsta *urbanonīmiem* – vietvārdiem, kas nosauc pilsētā esošu ģeogrāfisku objektu (VPSV 2007, 413), precīzāk, neoficiālajiem jeb slenga nosaukumiem. Jāpiebilst, ka rakstā termini *slenga vietvārds* un *neoficiālais vietvārds* lietoti sinonīmiski, jo termini *slenga vietvārds* (sal. *slengs* – subliterārā leksika [...], ko galvenokārt izmanto neformālā mutvārdu saziņā (VPSV 2007, 367)) un *sarunvalodas vietvārds* (sal. *sarunvaloda* – valodas paveids, ko lieto ikdienas mutvārdu saziņā (VPSV 2007, 342)) ir grūti nošķirami.

Tā kā vairums neoficiālo vietvārdu tiek lietoti nelielā runātāju lokā un bieži vien visiem pilsētas iedzīvotājiem nemaz nav zināmi (Шарипова 2012a, 204), neoficiālo vietvārdu vākums noteikti vēl ir papildināms gan ar jauniem piemēriem no rakstā jau minētajām pilsētām (domājams, ka, anketējot vēl arī citu skolu audzēkņus, neoficiālo vietvārdu vākums – īpaši lielākajās pilsētās – kļūtu vēl plašāks), gan ar materiālu, ko var iegūt, veicot līdzīgu pētījumu arī citās Latvijas pilsētās, kā arī aptaujājot citu paaudžu iedzīvotājus.

Topoobjekti, nosaukti neoficiālos vietvārdos

Šajā nodaļā materiāls izkārtots grupās pēc topoobjektiem, kurus neoficiālie vietvārdi nosauc. Piemēri izkārtoti alfabēta secībā, norādot arī topoobjektu oficiālo nosaukumu, skaitu, resp., cik reizes attiecīgais slenga vietvārds minēts anketās, kā arī pilsētu (saīsinātā formā – sk. saīsinājumu sarakstu), kur minētais neoficiālais nosaukums ir reģistrēts.

Apkopotajā anketu materiālā visbiežāk minēts ir ātrās ēdināšanas restorāna „Hesburger” slenga nosaukums *Hesītis*² (Rīgā tas minēts 85 reizes, Kuldīgā – 44 reizes). Valmierā visbiežāk minēts Dzelzs tilta neoficiālais nosaukums *Dzelzīts*, Bauskā – degvielas uzpildes stacijas „Statoil” neoficiālais nosaukums *Staķiks*, bet Rēzeknē vispopulārākais ir Rēzeknes Ziemeļu rajona neoficiālais nosaukums *Severka*.

Vienam topoobjektam visbiežāk fiksēts viens vai divi slenga nosaukumi, bet ir gadījumi, kad vienam objektam konstatēti arī vairāki neoficiālie nosaukumi. Visvairāk atšķirīgu nosaukumu – deviņi – reģistrēti vienam objektam Rīgā – ātrās ēdināšanas restorānam „McDonald’s”: *Mačītis* (1x) // *Mahītis* (1x) // *Makčiks* (1x) // *Makdaks* (3x) // *Makijs* (1x) // *Maķiks* (1x) // *Maķis* (2x) // *Maķītis* (74x) // *Maķīts* (38x).

Salīdzinot atsevišķu topoobjektu biežumu, neoficiālo vietvārdu materiālā daudziem respondentiem zināmi pilsētas mikrorajonu nosaukumi, hodonīmi³ un ergonīmi⁴, bet visretāk anketās tiek minēti hidronīmi⁵, piemēram: *Aleksene* (1x) (= Alekšupīte) K; *Kaušiks* (1x) // *Kovšiks* (15x) (= Kovšu ezers) Rz; *Ķīsīts* (5x) // *Ķīsītis* (4x) (= Ķīšezers) Rg; *Nabīte* (1x) (= Nabas ezers) K.

Apkopotais neoficiālo vietvārdu materiāls uzskatāmi liecina, ka visbiežāk slenga toponīmi tiek darināti, lai nosauktu jauniešu satikšanās un pulcēšanās vietas – arī tādas, kurām oficiālo nosaukumu nav, piemēram, *Bedre* (1x) // *Domčiks* (1x) (= Doma laukuma daļa) Rg – neoficiālais nosaukums radies tāpēc, ka agrāk veikto izrakumu rezultātā Doma laukumā ir izveidojusies ieplaka; *Černobiļa* (1x) (= pamesta ēka aiz Pontonu tilta) B; *Čortovka* (1x) (= jauniešu pulcēšanās vieta Maskavas ielā) Rz; *Getiņš* (7x) (= „Ghetto Games”

² Tekstā visi analizējamie urbanonīmi – neoficiālie vietvārdi – tiek kursivēti; oficiālie veikalu, kafejnicu, klubu nosaukumi tiek rakstīti pēdējās.

³ Hodonīms – vietvārds, kas nosauc ielu vai ceļu (dažreiz par hodonīmiem uzskata tikai ielu nosaukumus), piemēram, *Matīsa iela*, *Ganību dambis*, *Tallinas šoseja* (VPSV 2007, 145).

⁴ Ergonīms – īpašvārds, kas nosauc noteiktai darbībai izveidotu cilvēku apvienību (organizāciju, uzņēmumu, iestādi u. tml.), piemēram, *Latvijas Universitāte*, *Skonto*, *Tēvzemei un Brīvībai* (VPSV 2007, 109).

⁵ Hidronīms – vietvārds, kas nosauc ūdenstilpni vai ūdensteci, piemēram, *Ķīšezers*, *Gauja*, *Lorupe* (VPSV 2007, 142).

Grīziņkalnā) Rg; *Ģertrūde* (1x) // *Purvs* (1x) (= satikšanās vieta Ģertrūdes ielā) Rg; *Karātavu laukums* (1x) (= laukums pie Kuldīgas Centra vidusskolas); *Kurilca* (1x) // *Kurilka* (3x) // *Marina* (1x) (= smēķētava netālu no Rēzeknes 5. vidusskolas) – respondents anketā piebildis, ka *Marina* ir kādas skolotājas vārds; *Kvadrāts* (2x) (= vieta blakus Pēterbaznīcai) Rg – šāda neoficiālā nosaukuma motivācijas pamatā ir vietas forma, kas līdzīga kvadrātam; *Monsterītis* (3x) // *Monsterīts* (3x) (= iekšstelpu skeitparks „Monsterparks”) Rg; *Origo salīņa* (2x) (= gājēju salīņa pie Merķeļa, Marijas un Satekles ielas krustojuma) Rg; *Seši-vienpadsmit* (4x) (= 6. tramvaja un 11. tramvaja galapunkts Stacijas laukumā) Rg; *Pentagons* (5x) (= basketbola laukums Dārza ielā) B; *Titāniks* (2x) (= Sv. Sīmaņa baznīcas skatu laukums) V – skatu laukums respondentiem atgādina kuģi; *Truba* (1x) (= Rīgas termoelektrocetrālās skurstenis Imantā) Rg; *Vecais pasts* (1x) (= būvlaukums Satekles ielā pie tirdzniecības centra „Origo”) Rg; *Graviņa* (2x) (= smēķētava pie Valmieras Valsts ģimnāzijas).

Jauniešu leksikā bieži tiek lietoti arī slenga nosaukumi, kas apzīmē dažādas jauniešu atpūtas un izklaides vietas, galvenokārt klubus un kafējnīcas, piemēram: *Čebēkā* (7x) // *Krekli* (5x) (= klubs „Četri balti krekli”) Rg; *Čīls* (1x) // *Ščilins* (1x) (= bārs „Chill Inn”) V – aptaujātie jaunieši norāda, ka šos neoficiālos nosaukumus lieto bāra apmeklētāji un darbinieki; *Džasts* (3x) // *Justs* (1x) (= bārs/klubs „Just”) Rg; *Empīrs* (1x) (= klubs „Empire”) Rg; *Hārdijs* (2x) (= klubs „Ed Hardy”) Rg; *Īzijs* (1x) // *Īzis* (1x) // *Īzītis* (1x) // *Īzūks* (22x) (= bārs „Easy”) B; *Kaķis* (1x) (= spēļu klubs „Melnais kaķis”) Rz; *Kojjoti* (24x) // *Kojjots* (1x) // *Kojotī* (2x) (= klubs „Coyote Fly”) Rg; *Mironītis* (2x) (= riteņu noma „Eži”) V – tiek norādīts, ka minētajā vietā agrāk ir bijuši kapi un krogs, ko iedzīvotāji saukuši par *Miroņkrogu*; *MK* (1x) // *Muļķiks* (8x) // *Muļtiks* (1x) (= klubs „Multiklubs”) V; *Muņiks* (1x) (= klubs „Moon Safari”) Rg; *Naudas maiss* (1x) (= totalizators „Optibet”) Rg; *Negatīvs* (3x) (= klubs/bārs „Pozitīvs”) K; *Olimpiskais centrs* (1x) (= spēļu zāle „Olimpic Casino”) Rg; *Oļa* (1x) // *Vuģiks* (2x) (= kazino „Olympic Voodoo Casino”) Rg; *Piektdienis* (1x) (= klubs „Melnā piektdiena”) Rg; *Pulkvedis* (3x) (= klubs „Pulkvedim neviens neraksta”) Rg; *Rococo* (1x) (= klubs „Coco”) Rz; *Stendere* (1x) // *Stendž* (3x) // *Stendža* (1x) // *Stendžs* (1x) (= bārs/klubs „Stender`s”) K; *Zabis* (6x) (= nekomerciālās kultūras iestāde „Zabadaks”) K; *Studentnieks* (1x) (= „Studentu klubs”) Rg.

Visās pilsētās ir konstatēti neoficiālie nosaukumi arī dažādām mācību iestādēm, piemēram: *BVG* (1x) // *Cietums* (1x) // *Pirmā videne* (7x) (= Bauskas Valsts ģimnāzija) – interesanti, ka neoficiālo nosaukumu *Cietums* lielākoties lieto Bauskas 2. vidusskolas audzēkņi; *Draudziņa* (3x) // *Natālija* (4x) (= Natālijas Draudziņas vidusskola) Rg; *Fifaks* (1x) // *Visvaldis* (1x) // *Visvalža pils* (1x) (= Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte, agrāk – Filoloģijas

fakultāte) Rg – vietvārdu *Visvaldis* // *Visvalža pils* motivācija skaidrojama ar fakultātes atrašanās vietu, resp., adresi – Visvalža ielā 4a; *Fizmati* (3x) // *Fizmats* (1x) (= Latvijas Universitātes Fizikas un matemātikas fakultāte) Rg; *Francis* (1x) (= Rīgas Franču licejs) Rg; *Hanza* (8x) // *Hanzene* (10x) (= Rīgas Hanzas vidusskola); *Jūrene* (1x) (= Latvijas Jūras akadēmija) Rg; *Ķīmiķi* (3x) (= Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāte) Rg; *Humanitārā* (2x) // *Humāni* (1x) // *Humpalas* (1x) // *Humpaļi* (4x) (= Kuldīgas Mākslas un humanitāro zinību vidusskola) K; *Sotņa* (6x) (= Rēzeknes 14. arodvidusskola); *Stabiņi* (1x) // *Vakarene* (4x) // *Vakarskola* (1x) (= Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmijas filiāle) K; *Stradi* (2x) (= Rīgas Stradiņa universitātes galvenā ēka) Rg; *Šahene* (1x) (= Rīgas Šaha skola) Rg; *Valstene* (6x) // *Varoņi* (2x) (= Valmieras Valsts ģimnāzija) V – neoficiālais nosaukums *Varoņi* atvasināts no ģimnāzijas agrākā nosaukuma Valmieras 11 varoņu komjauniešu vidusskola, un to biežāk lieto vecākās paaudzes pārstāvji; *Zviedri* (7x) (= Rīgas Ekonomikas augstskola) – neoficiālā nosaukuma motivācija skaidrojama ar augstskolas ciešo saikni ar Zviedriju.

Oikodomonimus⁶, kā minējuši aptaujātie respondenti, nereti pazīst un lieto ne tikai jaunieši, bet dažāda vecuma grupu pārstāvji: *Baltā baznīca* (3x) (= Sāpju dievmātes katedrāle) Rz; *Banāni* (2x) // *Banāns* (1x) (= ēka Purva ielā) V; *Burkāns* (2x) // *Morkovka* (2x) (= ēku komplekss oranžā krāsā Ilūkstes ielas un Augusta Deglava ielas krustojumā) Rg – neoficiālais nosaukums radies, jo ēku komplekss ir oranžā krāsā; *Elzē* (1x) // *Kolhoznieku nams* (2x) // *LZA* (2x) // *Staļina dzimšanas dienas torte* (1x) // *Staļina smaidis* (1x) // *Tramplīns* (1x) // *Zinātnu augstceltne* (1x) (= Latvijas Zinātnu akadēmijas ēka) Rg; *Kaļķene* (1x) (= Rīgas Tehniskās universitātes galvenā ēka) Rg – atrodas Kaļķu ielā; *Kongress* (1x) (= Rīgas Kongresu nams) Rg; *Ķīnas mūris* (2x) (= gara ēka Nīcgales ielā) Rg; *Mauzolejs* (2x) (= ēka Stirnu ielā 31) Rg; *Mazā pils* (1x) (= Slimnīcas ēka) V; *Māmuļa* (1x) (= Latviešu biedrības nams) Rg; *Rainītis* (2x) (= Latvijas Universitātes galvenā ēka) Rg – arī šī neoficiālā vietvārda pamatā ir ielas, kurā atrodas ēka, nosaukums; *Sīmanene* (1x) // *Sīmanis* (1x) (= Sv. Sīmaņa baznīca) V; *Skābbarības tornis* (4x) (= Lauksaimniecības ministrija) Rg – neoficiālais nosaukums, kā norāda viens no respondentiem, radies saistībā ar neveiksmīgo ēkas dizainu; *Stūra māja* (2x) (= ēka Brīvības un Stabu ielas krustojumā) Rg; *Vefiņš* (1x) (= VEF Kultūras pils) Rg.

Mikrorajonu slenga nosaukumu visvairāk fiksēts Rīgas aptaujā, piemēram: *Agenčiks* (1x) // *Āģenītis* (1x) // *Āģis* (1x) // *Āģītis* (4x) // *Āģīts* (1x)

⁶ Oikodomonīms – vietvārda paveids, kas nosauc atsevišķu ēku (parasti pilsētā vai ciematā), piemēram, *Benjamiņa nams*, *Tiesu nams*, *Stūra māja* (VPSV 2007, 267).

(= Āgenskalns); *Bastejs* (1x) // *Bastenonka* (1x) (= Bastejkalns); *Bolča* (1x) // *Boldis* (1x) // *Boldža* (3x) (= Bolderāja); *Dauģene* (= Daugavgrīva); *Juglaška* (1x) (= Jugla); *Ku-kuška* (1x) (= Dzegužkalns); *Pļavas* (1x) // *Pļavčiks* (1x) // *Pļivki* (1x) (= Pļavnieki); *Purčiks* (22x) // *Purvčiks* (1x) // *Purvs* (2x) (= Purvciems). Citās, teritoriāli mazākās pilsētās tie sastopami retāk, piemēram: *Augša* (1x) (= Valmieras pilsētas centrs) V – atrodas kalnā; *Brukliņa* (1x) (= daudzstāvu ēku kvartāls ap Stacijas ielu) V; *Prieduškā* (1x) // *Priedža* (1x) // *Priedž* (1x) (= Priedaine) K; *Buharests* (= rajons pie Pulkveža Briēža ielas un Avotu ielas krustojuma) Rz; *Svoboda* (2x) (= rajons pie Rēzeknes bērnu patversmes) Rz.

Slenga nosaukumi bieži tiek darināti, lai nosauktu ielas un ceļus jeb hodonīmus, kuri – tāpat kā mikrorajonu neoficiālie nosaukumi – ir visai bieži konstatēti Rīgas neoficiālo vietvārdu materiālā: *Avotene* (7x) (= Avotu iela) Rg; *Barons* (1x) (= Krišjāņa Barona iela) Rg; *Čakene* (1x) (= Čaka iela) Rg; *Dzirnavene* (1x) (= Dzirnavu iela) Rg; *Ģertrūde* (1x) (= Ģertrūdes iela) Rg; *Kantorene* (= Kantora iela) Rg; *Kurbads* (1x) (= Kurbada iela) Rg; *Lubančiks* (2x) (= Lubānas iela) Rg; *Sīlikakta* (1x) (= Silikātu iela) Rg; *Stabene* (18) (= Stabu iela) Rg; *Valdemārene* (3x) // *Valdemāriela* (1x) // *Valdžene* (1x) (= Krišjāņa Valdemāra iela) Rg. Citās pilsētās slenga hodonīmi ir mazāk izplatīti, piemēram: *Boķa naba* (1x) (= rotācijas aplis pie lielveikala „Valleta”) V; *Salātene* (5x) (= Salātu iela) B; *Liepene* (1x) (= Liepu iela) B.

Pieminekļu neoficiālo nosaukumu skaits slenga vietvārdu materiālā ir neliels. Tie galvenokārt minēti Rīgas respondentu anketās: *Augstā meiča* (1x) // *Fiona* (1x) // *Milda* (2x) (= Brīvības piemineklis) Rg; *Čakmeistars* (1x) (= piemineklis Aleksandram Čakam Ziedoņdārzā) Rg; *Kauna stabs* (2x) (= Uzvaras piemineklis) Rg. Daži pieminekļu neoficiālie nosaukumi reģistrēti arī Rēzeknē: *Ļoša* (1x) (= piemineklis Rēzeknes atbrīvotājiem) Rz; *Māra* (3x) // *Māras piemineklis* (3x) (= piemineklis „Vienoti Latvijai”, saukts arī par *Latgales Māru*) Rz.

Konstatēts arī neliels skaits neoficiālo nosaukumu, kas apzīmē parkus, laukumus: *Aldarītis* (1x) (= Aldara parks) Rg; *Bomžparks* (1x) (= Dziesmusvētku parks) Rg; *Fesčiks* (1x) // *Festiks* (1x) // *Festivalka* (1x) // *Festparks* (1x) (= Festivāla parks) Rz; *Raiņa parks* (6x) // *Raiņiks* (5x) (= Kultūras un atpūtas parks) Rz; *Jānītis* (2x) (= Jāņparks) V; *Parks uz elli* (1x) (= Nordeķu parks) Rg; *Placis* (3x) (= stāvlaukums pie lielveikala „Rimi”) B; *Vecpuišis* (1x) (= Vecpuišu parks) V; *Vērmanis* (2x) // *Vērmanītis* (7x) // *Vērmanīts* (5x) (= Vērmanes dārzs) Rg – neoficiālais nosaukums *Vērmanītis* tiek lietots jau kopš 20. gs. 30. gadiem (Balode 2011, 4); *Ziedonis* (8x) // *Ziedonītis* (11x) // *Ziedonīts* (8x) // *ZZ* (3x) (= Ziedoņdārzs) Rg.

Neoficiālajiem vietvārdiem – tāpat kā slenga apelatīviem – piemīt dažādas konotācijas. Vairākums no tiem ir ar negatīvu, bieži ironisku konotāciju, piemēram, *Psihene* (= Rīgas Psihoneiroloģiskā slimnīca) Rg; *Seksagals* (= Sakstagals) Rz, *Skābbarības tornis* (= Lauksaimniecības ministrija) Rg; *Stajlīna dzimšanas dienas torte* (= Latvijas Zinātņu akadēmija) Rg. Tomēr sastopami arī neoficiālie nosaukumi ar neitrālu konotāciju, piemēram, *Arkādijs* (= Arkādijas parks) Rg; *Kreisais krasts* (= Pārdaugava) Rg; *Viesturi* (= Viesturu laukums) V. Visretāk tiek lietoti neoficiālie vietvārdi ar pozitīvu konotāciju, piemēram, *Bauzīte* (= Bauzes tirgus) B; *Čiekurītis* (= Čiekurkalns) Rg; *Māmuļa* (= Latviešu biedrības nams) Rg.

Neoficiālo vietvārdu darināšana

No derivatīvā viedokļa, lai taupītu valodas līdzekļus, neoficiālo vietvārdu darināšanā galvenokārt lietotas dažādas saīsinātas urbanonīmu formas, resp., no vārda (visbiežāk no salikteņa) tiek atmesta tā beigu vai sākuma daļa, radot jaunu leksēmu (LVG 2013, 259).

Visbiežāk ir reģistrēti salikteņnosaukumi, kuriem, darinot saīsinātās urbanonīmu formas, tiek atmests otrais komponents, bet reducētajai salikteņa pirmā komponenta daļai (saknei vai celmam) pievienota derivatīvā galotne, piemēram, *Bastejs* (< Bastejkalns) Rg; *Burkāni* // *Burkāns* (< Burkānciems) V; *Ķenga* (< Ķengarags) Rg; *Ziedonis* (< Ziedoņdārzs) Rg. Atmetot salikteņa otro komponentu, tiek īsināts arī pirmais komponents, kam pēc īsināšanas pievienota derivatīvā galotne, piemēram, *Čieris* (< Čiekurkalns) Rg; *Ķeizis* (< Ķeizarmežs) Rg; *Zass* (< Zaslauks) Rg. Pirmais komponents, kļūstot par urbanonīmu, var tikt arī fonētiski pārveidots: *Āģis* (< Āgenskalns) Rg; *Ķendzis* (< Ķengarags) Rg; *Mezis* (< Mežaparks) Rg. Kā redzams piemēros, daudzi saīsinātie urbanonīmi darināti ar derivatīvo galotni *-is*.

Otrais komponents nereti tiek atmests, saīsinot arī oficiālos vārdkopnosaukumus, piemēram, *Ezītis* // *Ezīts* (< „Ezītis miglā”) Rg, *Galerija* (< „Galerija Centrs”) Rg; turklāt vārdkopas pirmais komponents tiek pārveidots vienskaitļa vai daudzskaitļa nominatīvā, piemēram, *Čuguns* (< „Čuguna roze”) B; *Inženieri* (< Inženieru iela) R; *Pulkvedis* (< „Pulkvedim neviena neraksta”) Rg, vai arī īsināts: *Ezis* (< „Ezītis miglā”) Rg.

Retāk neoficiālo nosaukumu saīsinājumi tiek veidoti, atmetot oficiālā urbanonīma pirmo komponentu: *Ciems* (< Iļģuciems) Rg; *Saule* (< „Jauna saule”) V. Pēc iepriekš minētajiem paraugiem tiek saīsināti arī citvalodu cilmes salikteņi: *Abra* (< „Abrakadabra”) V; *Delī* (< „Delisnack”) Rg; *Netto* (< „Supernetto”) Rg. Nereti šādi saīsinājumi tiek latviskoti, tiem pievienojot

derivatīvo galotni *-s* vai *-is*: *Bigs* (< „Bigbank”) Rg; *Hesis* (< „Hesburger”) Rg, V, B; *Staķis* (< „Statoil”) Rg, V, B.

Rīgas neoficiālo vietvārdu materiālā ir konstatēti gadījumi, kad atmests vairākvārdu vārdkopas sākuma komponents, kas visbiežāk ir pilsētas nosaukums, un beigu komponents – nomenklatūras vārds, pēc saīsināšanas atstājot tikai vārdkopas vidusdaļu, kura tiek pārveidota nominatīvā: *Francis* (< Rīgas Franču licejs); *Hanza* (< Rīgas Hanzas vidusskola); *Kongress* (< Rīgas Kongresu nams); *Pirmā* (< Rīgas Valsts 1. ģimnāzija). Reģistrēts arī vienas Rīgas ielas vārdkopnosaukums, kur atmests sākuma komponents – personvārds, kā arī trešais komponents – nomenklatūras vārds: *Barons* (< Krišjāņa Barona iela) Rg.

Rīgā plaši izplatīts slenga hodonīms, kurš radies kā saliktenis no diviem dažādiem ielu nosaukumiem: *Čakmarijas iela* (= Čaka iela un Marijas iela) Rg. Rēzeknē reģistrēti divi piemēri, kur saliktenis veidojies no vārdkopnosaukuma: *Festparks* (= Festivāla parks) Rz; *Kultnams* (= Rēzeknes Kultūras nams) Rz.

Kuldīgas neoficiālo vietvārdu saīsinātajās formās saskatāmas tāmnieku izlokšņu iezīmes, piemēram: *Kuldž* // *Kuldža* // *Kūldža* (= Kuldīga); *Stendž* // *Stendža* // *Stendžs* (= bārs/klubs „Stender’s”), ko var skaidrot ar to, ka katrā pilsētā izplatītais vietvārdu slengs atspoguļo noteikta reģiona runas īpatnības (Шарипова 2012b, 85).

Nereti neoficiālie nosaukumi tiek veidoti kā abreviatūras⁷: *BC* (< Burkānciems) V; *KK* (< Kreisais krasts) Rg; *KKC* (< Kaņepes kultūras centrs) Rg; *MCMZ* (< Mežciems) Rg; *MK* (< „Multiklubs”) V; *PK* (< Bauskas pilskalns); *ZB* (< ēka „Ziemeļblāzma”) Rz; *ZZ* (< Ziedoņdārzs) Rg. Dažos gadījumos nosaukumi ir fiksēti tā, kā tos izrunā, piemēram, *Čēbēkā* (< „Četri balti krekli”) Rg, *GāCē* // *GēCē* (< „Galerija Centrs”) Rg, tomēr vairumā gadījumu abreviatūru lietojums runā nav skaidrs, jo aptaujas ir veiktas rakstiski. Dažas reģistrētās abreviatūras var lasīt kā vārdu, tāpēc tās var uzskatīt par akronīmiem⁸, piemēram: *Osis* (< Organiskās sintēzes institūts) Rg; *VOC* // *Vocs* (< Vidzemes Olimpiskais centrs) V. Neoficiālo vietvārdu materiālā saskatāma arī kāda mūsdienu latviešu sarunvalodā jauna tendence, resp., abreviēšanas modeļu kopēšana no angļu valodas, jo sastopami vairāki abreviēšanas piemēri,

⁷ Abreviatūra jeb saīsinājumu saliktenis – saliktenis, ko darina no vārdu savienojuma vai salikteņa sastāvdaļu sākumburtiem, piemēram, *Apvienoto Nāciju Organizācija* – ANO, *Latvijas Republika* – LR, vai sākumdaļām, piemēram, „*Lattelekom*”, *medmāsa* (VPSV 2007, 333).

⁸ Akronīms – no vārdkopas (vārdkoptermina, vārdkopnosaukuma) vārdu vai salikteņa komponentu sākumburtiem darināts īsinājums, ko izrunā kā vārdu, piemēram, *Vefs* (no *Valsts Elektrotehniskā fabrika*) (VPSV 2007, 23).

kuros pirmais komponents ir iniciālisms – motivētājpārda pirmais burts, bet otrais – pilns vārds (LVG 2013, 258), piemēram: *A-kojas* (< studentu viesnīca Ausekļa ielā) V; *B-kojas* (< studentu viesnīca Beātes ielā) V; *Z-kojas* (< studentu viesnīca Zvejnieku ielā) V; *C-ielā* (< Cēsu ielā) V; *T-ielā* (< Tērbatas ielā) V. Dažreiz abreviatūras var tikt veidotas arī no citvalodu vietvārdiem, piemēram, *Deka // Dekāška // DK* (= Rēzeknes Kultūras nams) < krievu *дом культуры*.

Visu pilsētu neoficiālajā vietvārdu materiālā var izšķirt lielu sufiksālo derivātu grupu.

Neoficiālie nosaukumi ļoti bieži tiek darināti ar latviešu cilmes izskaņu *-ene* (kas raksturīga arī apelatīvu slengam (Ernstsonē, Tidriķe 2006, 36; Bušs, Ernstsonē 2006), piemēram, daudzi ielu, ceļu nosaukumi: *Atbrīvene* (= Atbrīvošanas aleja) Rz; *Avotene* (= Avotu ielā) Rg; *Brīvībene* (= Brīvības ielā) Rg; *Čakene* (= Čaka ielā) Rg; *Dzirnavene* (= Dzirnāvu ielā) Rg; *Gogolene* (= Gogoļa ielā) Rg; *Jūrmālene* (= Jūrmālas šoseja) Rg; *Kantorene* (= Kantora ielā) Rg; *Kuģene* (= Kuģu ielā) Rg; *Liepājene* (= Liepājas ielā) K; *Liepenē* (= Liepu ielā) B; *Limbene* (= Limbažu ielā) V; *Matīsenē* (= Matīsa ielā) Rg; *Salātene* (= Salātu ielā) B; *Stabene* (= Stabu ielā) Rg; *Tērbatene* (= Tērbatas ielā) Rg; *Valdemārene // Valdžene* (= Krišjāņa Valdemāra ielā) Rg.

Reizēm izskaņu *-ene*, *-enis* lietojums novērojams arī mikrorajonu neoficiālo nosaukumu darināšanā, piemēram: *Dauģene* (= Daugavgrīva) Rg; *Ilģenis* (= Ilģuciems) Rg; *Ķīpene* (= Ķīpsala) Rg; *Sarcene // Sarķene* (= Sarkandaugava) Rg; *Vīpingene* (= Vīpinga) Rz.

Izskāņa *-ene* nereti tiek lietota arī slenga ergonīmu (dažādu iestāžu nosaukumu) darināšanā. Visbiežāk šādu atvasinājumu pamatā ir kāds komponents no attiecīgās iestādes nosaukuma, piemēram, *Centrene* (= Kuldīgas Centra vidusskola) K; *Čilene // Čillene* (= „Čili pica”) Rg; *Etiķene* (= Bauskas Etiķa fabrika) B; *Gotene* (= Bauskas Gotiņu fabrika) B; *Hanzene* (= Rīgas Hanzas vidusskola) Rg; *Jūrene* (= Latvijas Jūras akadēmija) Rg; *Krievene* (= Valmieras 2. vidusskola) V; *Mākslene* (= Valmieras Mākslas vidusskola) V – slenga ergonīms *Mākslene* reģistrēts arī Kuldīgā, kur ar šādu nosaukumu apzīmē Kuldīgas Mākslas skolu; *Psihene* (= Rīgas Psihoneiroloģiskā slimnīca) Rg; *Putnēne* (= Bauskas Putnu fabrika) B; *Šahene* (= Rīgas Šaha skola) Rg; *Valstene* (= Valmieras Valsts ģimnāzija) V; *Viesturene* (= Viestura vidusskola) V. Tomēr ir gadījumi, kad slenga ergonīmi tiek darināti no iestādes atrašanās vietas, resp., ielas nosaukuma, kurā atrodas attiecīgā iestāde, piemēram, *Kaļķene* (= Rīgas Tehniskās universitātes ēka) Rg – atrodas Kaļķu ielā; *Tvaicene* (= Rīgas Psihoneiroloģiskā slimnīca) Rg – atrodas Tvaika ielā.

Valmieras aptaujā reģistrēti daži piemēri, kur ar izskaņu *-ene* darināti slenga oikodomoni: *Mālene* (= nepabeigta ēka Mālu ielā) V; *Sīmanene*

(= Sv. Sīmaņa baznīca) V. Bauskā konstatēts piemērs, kur ar izskaņu *-ene* atvasināts jauniešu satikšanās vietas nosaukums: *Ķirbacene* (= Ķirbaksala).

Latviešu cilmes deminutīvu izskaņas *-ītis/-īts/-īte*, *-iņš/-iņa* var tikt pievienotas vietvārdu saīsinājumiem vai pārveidotajiem celmiem, piemēram: *Ķīpīts* < *Ķīpītis* < **Ķīpis*⁹ (= Ķipsala) Rg; *Memīts* < *Memītis* < **Memis* < *Memoriāls* (= Otrajā pasaules karā kritušo karavīru brāļu kapu piemiņas memoriāls) V; *Centrītis* (= Rīgas Centrāltirgus) Rg; *Čilītis* // *Čilīts* (= „Čili pica”) Rg; *Esītis* (= Estrādes parks) K; *Fēnītis* (= spēļu zāle „Fēnikss”) Rg; *Ķīsītis* // *Ķīsīts* (= Ķīšezers) Rg; *Mežītis* (= Mežaparks) Rg; *Pauzīte* (= kafejnīca „Pauze”) B; *Skeitītis* // *Skeitīts* (= Kuldīgas skeitparks) K; *Vansītis* (= Vanšu tilts) Rg; *Vērmanītis* // *Vērmanīts* (= Vērmanes dārzs) Rg; *Ziedonītis* // *Ziedonīts* (= Ziedoņdārzs) Rg; *Bruņinieciņš* (= Bruņinieku iela) Rg; *Grīziņš* (= Grīziņkalns) Rg; *Rītiņš* (= veikals „Rīts”) V; *Rīdziņa* (= Rīga) Rg.

Bieži deminutīvu izskaņas tiek pievienotas arī nelatviskas cilmes nelokāmiem ergonīmiem, lai atvieglotu to deklinēšanu, piemēram: *Depiņš* (= veikals „Depo”) Rg; *Dunītis* // *Dunīts* (= veikals „Duni”) Rg; *Elvītis* // *Elvīts* (= veikals „Elvi”) Rg; *Getiņš* (= skeitparks „Ghetto Games”) Rg; *Hesītis* // *Hesīts* (= ātrās ēdināšanas restorāns „Hesburger”) B, K, Rg, V; *Ikītis* (= veikals „Iki”) Rg; *Lidiņš* (= restorāns „Lido”) Rg; *Narvītis* // *Narvīts* (= kiosks „Narvesen”) Rg; *Rimītis* // *Rimīts* (= veikals „Rimi”) B, K, Rg; *Topiņš* (= veikals „Top”) K, Rg.

Bauskas vietvārdu materiālā fiksēts viens angļu cilmes ergonīma piemērs, kurš darināts kā sufiksālais derivāts ar izskaņu *-uks*: *Īžuks* (= bārs „Easy”).

Nereti konstatētas arī izskaņas *-nieks*, *-inieks*, *-nieks*, kas tiek pievienotas saīsinātām vietvārdu formām: *Kultūrnīeks* (= Kuldīgas Kultūras centrs); *Pontonīeks* (= Pontonu tilts) B; *Studentnīeks* (= „Studentu klubs”) Rg; *Trošnīeks* (= Trošu tilts) B; *Vanšnīeks* // *Vanšinīeks* // *Vantenīeks* // *Vantinīeks* (= Vanšu tilts) Rg; *Vidzemnīeks* (= „Vidzemes tirgus”) Rg. Arī šajos gadījumos var rekonstruēt derivatīvās ķēdes, piemēram: *Salenīeks* < **Sala* < *Salu tilts* Rg.

Rīgā un Rēzeknē daudz biežāk nekā Bauskā, Valmierā un Kuldīgā slenga vietvārdi tiek darināti ar slāvu cilmes izskaņām *-iks*, *-čiks*, *-ka*, *-aška*, piemēram: *Basīks* (= Rēzeknes pilsētas peldbaseins); *Centriks* (= Centra rajons) Rg, B; *Festīks* // *Fesčīks* (= Festivāla parks) Rz; *Grīziņīks* (= Grīziņkalns) Rg; *Tirziķis* (= Tirzas iela un tās apkārtnē) Rg; *Vuģīks* (= „Olympic Voodoo Casino”) Rg; *Zanzīks* (= kafejnīca „Zanzibar”) Rz; *Zoļīks* (= Zolitūde) Rg; *Agencīks* (= Āgenskalns) Rg; *Lubančīks* (= Lubānas iela) Rg; *Pļavčīks* (= Pļavnieki) Rg; *Purčīks* // *Purvčīks* (= Purvciems) Rg; *Rimčīks* // *Rimīks* (= veikals „Rimi”) Rg; *Stačīks* // *Staķīks* (= degvielas uzpildes stacija „Statoil”) Rg, K, B, V, Rz; *Zemitančīks* (= Zemitāna

⁹ Ar zvaigznīti tiek apzīmēta rekonstruēta urbanonīma forma.

tilts) Rg; *Zepčiks* // *Ziepčiks* (= Ziepniekkalns) Rg; *Ančupki* (= Ančupānu mežs) Rz; *Juglaška* (= Jugla) Rg. Materiālā ir reģistrētas arī ar slāvu cilmes piedēkļiem *-ik-*, *-čik-* darinātas bezgalotnes formas, kas nav adaptētas latviešu valodā: *Čīļik* (= „Čili pica”) Rg; *Ķenčik* (= Ķengarags) Rg; *Mežik* (= Mežciems) Rg; *Stadik* (= Sporta skolas stadions) Rz; *Zoļik* (= Zolitūde) Rg.

Neoficiālie vietvārdi bieži tiek darināti, izmantojot semantisko vārddarināšanas paņēmieni¹⁰. Jauniešu slenga vietvārdu darināšanā metaforu lietojums ir izplatīts arī citu valstu – Somijas, Krievijas, Bulgārijas u. c. – neoficiālajos urbanonīmos (Ainiala, Vuolteenaho 2008, 1031; Васильева 2011, Влахова-Ангелова 2008). Apkopotajā latviešu valodas materiālā konstatēts liels neoficiālo vietvārdu skaits, kas veidoti kā metaforas. Visvairāk šādu piemēru konstatēts Rīgā: *Augstā meiča* (= Brīvības pieminekļis); *Burkāns* // *Morkovka* (= ēku komplekss Ilūkstes un Augusta Deglava ielas krustojumā) – līdzība saskatīta ēku oranžās krāsas dēļ; *Cepešpanna* (= restorāns „Vairāk saules”) – restorāna logo rada asociācijas ar pannu; *Garderobe* (= gājēju tunelis, kas savieno Ķertrūdes ielu ar Daugavpils ielu) – minētajā gājēju tunelī bieži zog jeb „izģērbj”; *Ķīnas mūris* (= ēku virkne Nīcgales ielā) – respondentiem atgādina *Lielo Ķīnas mūri*; *Māmuļa* (= Latviešu biedrības nams) – kā vairāku paaudžu auklētājs un kultūras šūpulis; *Mauzolejs* (= ēka Stirnu ielā 31) – vizuāli līdzinās *Leņina mauzolejam* Maskavā; *Mazā Ķīna* (= gājēju pāreja blakus tirdzniecības centram „Origo”) – cilvēku pūlis jauniešos raisa asociācijas ar lielo cilvēku daudzumu Ķīnas ielās; *Naudas maiss* (= totalizators „Optibet”) – totalizatorā, kā skaidro respondents, var laimēt lielas naudas summas; *Parks uz elli* (= Nordeķu parks) – motivācija šādam parka nosaukumam nav skaidra; *Purvs* (= jauniešu satikšanās vieta Ķertrūdes ielā) – tiek lietots daudz alkohola (anketā minēta metaforiska līdzība – „levelk kā akaci”); *Vecene* // *Vecenīte* (= Vecrīga) – kā senākā Rīgas pilsētas daļa.

Daudzas interesantas metaforas slenga vietvārdu darināšanā konstatētas arī citās pilsētās, piemēram: *Banāni* (= ēka Purva ielā) V – ēkas izliekums līdzinās banānam; *Brukliņa* (= daudzstāvu ēku kvartāls ap Stacijas ielu) V – analogija ar Bruklinas rajonu Ņujorkā; *Garāžas durvis* (= veikals „Zelta apelsīns”) K – līdzība radusies veikala durvju īpatnējā dizaina dēļ; *Karātavu laukums* (= laukums pie Kuldīgas Centra vidusskolas) – laukumā esošās lampas pirms rekonstrukcijas atgādinājušas karātavu stabus; *Pufaikciems* (= Rumbas ciems) – metaforiskais nosaukums izskaidrojams ar to, ka Rumbas ciema ģeogrāfiskais novietojums jauniešiem varētu radīt asociācijas ar laukiem, nomaļu vietu; *Putnu būris*

¹⁰ Semantiskais vārddarināšanas paņemiens – vārdu darināšana, piešķirot jau esošai leksiskai vienībai jaunu nozīmi, piemēram, informātikas termins *pele* 'kursora pozicionēšanas ierīce, ar kuru tiek vadīta kursora kustība' blakus sākotnējai nozīmei 'neliels grauzēju kārtas dzīvnieks ar slaidu ķermeni, smailu purnu un garu asti' (VPSV 2007, 350).

(= lapene pie Valmieras muzeja) V – vizuāla līdzība ar putnu būri; *Šķūns* (= veikals „Viss lauksaimniekiem”) K – līdzība radusies ēkas vizuālā izskata dēļ; *Vatikāns* (= vieta netālu no Rēzeknes 4. vidusskolas) – motivācija šādam nosaukumam nav skaidra.

Neoficiālie vietvārdi rodas, pamatojoties arī uz vēsturi (iestādes iepriekšējais nosaukums), lokalizāciju vai citām asociācijām, kuru pamatā ir kādas zīmīgas objekta īpatnības, funkcijas u. tml., piemēram: *Komjauniešu kalniņš* (= Karātavu kalns) V – nosaukuma pamatā ir kalna agrākais nosaukums, kā arī fakts, ka kalnā atrodas 20. gs. sākumā nonāvēto Valmieras komjauniešu apbedījuma vieta; *Lapu ielas parks* (= Ļermontova parks) Rg – atrodas pie Lapu ielas; *Leja* (= Pārgauja) V – mikrorajons atrodas ieplakā; *Maizītis* (= veikals „Liepkalni”) V – veikalā pieejams plašs maizes sortiments.

Slenga vietvārdu materiālā novērojamas arī vārdu spēles, piemēram: *Brakadabra // Baraks Obama* (= bistro „Abrakadabra”) V; *Cooldiga* (= Kuldīga) K; *Ghetto shops // Supergetto* (= veikals „Supernetto”) K; *Kojoti* (= klubs „Coyote Fly”) Rg; *Negatīvs* (= klubs/bārs „Pozitīvs”) K; *Rococo* (= klubs „Coco”) Rz; *Stendere* (= bārs/klubs „Stender`s”) K; *Vientulība* (= Zolitūde) Rg – motivācijas pamatā ir latīņu un franču vārdi *sōlitūdō*, *solitude* ‘vientulība, vientuļa vieta’; *Zosu lauks* (= Zasulauks) Rg.

Konstatētas arī vārdu spēles, kuru pamatā ir angļu valoda, piemēram: *Horseburger* (= ātrās ēdināšanas restorāns „Hesburger”) Rg – neoficiālais nosaukums *Horseburger* radies 2013. gada pavasarī un izplatījies sociālajos portālos kā joks zirga gaļas skandāla kontekstā; *South Park // Southparks* (= Dienvidu rajons) Rz; *Vestkoust* (= veikals „Vesko”) B. Rīgas neoficiālo vietvārdu materiālā fiksētas arī vārdu spēles, kuru pamatā ir krievu valoda, piemēram: *Pļivki* (= Pļavnieki); *Sijļakta* (= Silikātu iela).

leskats neoficiālo vietvārdu cilmē

Visās aplūkotajās pilsētās slenga vietvārdi galvenokārt ir latviešu cilmes, bet Rīgā – līdzīgi kā Rēzeknē – līdzās latviskas cilmes urbanonīmiem sastopami arī daudzi slāvu cilmes vietvārdi, piemēram: *Agarodi* (= Rēzeknes mazdārziņu rajons) < krievu *огород* ‘sakņu dārzs’ Rz; *Kraska* (= Sarkandaugava) Rg < krievu *красный* ‘sarkans’; *Ku-kuška* (= Dzegužkalns) Rg < krievu *кукушка* ‘dzeguze’; *Zapravka* (= degvielas uzpildes stacija „Statoil”) Rz < krievu *заправить* ‘uzpildīt’; *Ž-deška* (= Rīgas Centrālā dzelzceļa stacija) < krievu *железнодорожка* ‘dzelzceļš’. Vairāki slāvismi veidoti kā kalki: sk. *Kraska* (Sarkandaugava), *Ku-kuška* (Dzegužkalns). Daži slāvismi ir veidoti arī kā metaforas, piemēram: *Butka* (= viesnīca „Reval Hotel”) Rg < krievu *будка* ‘būda’; *Čortovka*

(= jauniešu pulcēšanās vieta Maskavas ielā) Rz < krievu *чэpm* 'velns'; *Staruška* (= Vecrīga) Rg < krievu *смарушка* 'vecenīte'; *Zadņica* (= Dienvidu rajons) Rz < krievu *зад* 'mugurpuse, sēžamvieta'.

Visās darbā analizētajās pilsētās ir arī daži angļu cilmes neoficiālie vietvārdi, piemēram: *Indoors* (= Kuldīgas iekštelpu skeitparks) < angļu *indoor* 'īstabas-, iekštelpu-'; *Pentagons* (= Latvijas Valsts policijas pārvalde Gaujas ielā) Rg < angļu *pentagon* 'piecstūris', *Pentagons* 'ASV Aizsardzības ministrija'; *South Park* // *Southparks* (= Dienvidu rajons) Rz < angļu *south* 'dienvidi'.

Nereti svešas cilmes nosaukumi ir latviskoti un piemēroti latviešu valodas fonētiskajai un morfoloģiskajai sistēmai, piemēram, *Džasts* (= bārs/klubs „Just”) Rg; *Empīrs* (= klubs „Empire”) Rg; *Garāža* (= restorāns/vīna bārs „Garage”) Rg; *Olimpija* (= kazino „Olympic”) V.

Secinājumi

Neoficiālo/slenga toponīmu vākums, kuru veido aptuveni 700 urbanonīmu no dažādu Latvijas reģionu pilsētām, liecina par to, ka slenga toponīmi – līdzīgi kā slenga apelatīvi – ir izplatīta valodas parādība visā Latvijā, īpaši jauniešu sarunvalodā. Nevar aizvērt acis un izlikties, ka šādi urbanonīmi nemaz netiek lietoti. Ir svarīgi pētīt šos neoficiālos nosaukumus, jo tie ir attiecīgā laikmeta sociolingvistiska parādība, kas atklāj konkrētas pilsētas noteiktas vides iedzīvotāju runas īpatnības un paradumus, kurus ietekmē vairāki faktori. Analizējot slenga vietvārdus vairākās Latvijas pilsētās, saskatāmas ne tikai atšķirīgas, konkrētam reģionam raksturīgas īpatnības, bet arī kopīgas neoficiālo vietvārdu darināšanas tendences – saīsinātas urbanonīmu formas, specifiskie sufiksi, metaforas, vārdu spēles.

Neoficiālie/slenga nosaukumi tiek radīti, lai sarunvalodā nosauktu runātājam nozīmīgus pilsētas ģeogrāfiskos objektus, kuru oficiālie nosaukumi ikdienas komunikācijā šķiet pārāk gari, sarežģīti, vai arī oficiālo nosaukumu attiecīgām vietām vispār nav. Izmainot un dažādi pārveidojot oficiālos nosaukumus, pilsētu jaunieši zināmā mērā pauž protestu pieņemtajām valodas normām, kā arī demonstrē savu piederību pie domubiedru grupas, jo vairums pētījumā reģistrēto slenga urbanonīmu tiek lietoti šaurā runātāju lokā un visiem pilsētas iedzīvotājiem nav zināmi.

Latvijas neoficiālo jeb slenga vietvārdu vākums, anketējot citu pilsētu iedzīvotājus, kā arī jaunus respondentus, arī vecāko paaudžu pārstāvjus, noteikti vēl būtu papildināms. Interesanti būtu salīdzināt arī Latvijas neoficiālo vietvārdu veidošanas principus ar citu kaimiņvalstu slenga urbanonīmu pētījumiem.

Saisinājumi

// – paralēli lietojamās formas

x – norāda reizes, cik daudz attiecīgais slenga vietvārds minēts anketās

B – Bauska

K – Kuldīga

Rg – Rīga

Rz – Rēzekne

V – Valmiera

1. Ainiala, Vuolteenaho 2006 – Ainiala, Terhi, Vuolteenaho, Jani. How to study urban onomastic landscape? *Acta Onomastica*, XLVII. Prague, 2006, pp. 58–63.
2. Ainiala, Vuolteenaho 2008 – Ainiala, Terhi, Vuolteenaho, Jani. Slang Toponyms in Early Twentieth Century Helsinki [tiešsaiste]. *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact*. Toronto, pp. 1030–1035 [skatīts 08.05.2013.] Pieejams: <http://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/4047>
3. Balode 2004 – Balode, Laimute. Slenga vietvārdi un to izpēte: Somijas pieredze. *Onomastica Lettica*. 2. laidziens. Sast. Dz. Hirša. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004, 232.–238. lpp.
4. Balode 2009 – Balode, Laimute. Slang Urbanonyms in Riga, Latvia. *Urban Place Names. International symposium*. Abstracts. Helsinki, 2009, p. 4.
5. Balode 2010 – Balode, Laimute. Slang Urbanonyms in Latvia, Lithuania and Finland. *Baltic Studies in the Nordic Countries: The Baltic Languages – Structure and Contact*. Stockholm University : Stockholm, June 11–12, 2010 (referāta teksts).
6. Balode 2011 – Balode, Laimute. Sarunvalodas elementi urbanonimijā. *Valodas elementu cilme un attīstība. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 138. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 3.–5. lpp.
7. Bušs, Ernstsone 2006 – Bušs, Ojārs, Ernstsone, Vineta. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.
8. Ernstsone, Tidriķe 2006 – Ernstsone, Vineta, Tidriķe, Laura. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
9. LVG 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Autori: Auziņa, Ilze u. c. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
10. Paunonen I, II – Paunonen, Heikki. *Stadin mestat*, I–II. Helsinki : Edico Oy, 2010.
11. VPSV 2007 – Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

12. Стрельцова 2011 – Стрельцова, Марина Юрьевна. Неофициальные названия внутригородских объектов в аспекте соотношения языка и культуры [tiešsaiste]. *Вестник ЦМО МГУ*, с. 26–29, 2011 [skatīts 03.05.2013.]. Pieejams: http://ifl.vvsu.ru/rya/pubs/article/details/material/11992/eoficialnye_nazvaniya_vnutrigorodskih_obektov
13. Шарипова 2012а – Шарипова, Олга Александровна. Неофициальные топонимы как подсистема языка города [tiešsaiste]. *Ярославский педагогический вестник*. Nr. 4, Том I (Гуманитарные науки). 2012, с. 203–206 [skatīts 03.05.2013.]. Pieejams: http://vestnik.yspu.org/releases/2012_4g/45.pdf
14. Шарипова 2012b – Шарипова, Олга Александровна. Некодифицированная лексика в топонимическом пространстве языка [tiešsaiste]. *Вестник МГОУ*. Серия „Русская филология“ Nr. 3. 2012, с. 83–87 [skatīts 03.04.2013.]. Pieejams: <http://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/3479>
15. Васильева 2011 – Васильева, Татьяна. Способы образования неофициальных урбанонимов: метафорические и метонимические наименования [tiešsaiste]. *Известия вузов*. Серия „Гуманитарные науки“. Nr. 4. 2011, с. 266–269 [skatīts 04.05.2013.]. Pieejams: <http://www.isuct.ru/e-publ/gum/ru/2011/t02n04/annot/266>
16. Влахова-Ангелова 2008 – Влахова-Ангелова, Мая. Възникване и употреба на уличните названия в София. *Агресията на уличния език*. Виденов М., Алексова К., Ангелов А. (ред.), София. Международно социолингвистично дружество. 2008, с. 194–202.

LEKSIKOGRĀFIJA

Renāte Matuseviča

Zinātniskā konsultante – profesore Lidija Leikuma

Rediģējams rediģējums jeb 2012. gadā izdotā „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca”

Īss ieskats latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas vēsturē

Ierosmi šā raksta tapšanai sniedzis šķietami vienkāršs uzdevums studijās – leksikogrāfijas kursā bija jāraksturo kāda no latviešu vārdnīcām. Raksta autore izvēlējās aplūkot patlaban jaunāko sinonīmu vārdnīcu, kas ir plaši lietojams izdevums un lieti noder dzimtās valodas bagātināšanai ikvienam, kam tas rūp. Tā uzmanība tika pievērsta 2012. gadā iznākušajai „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcai” (turpmāk – LSV₄₋₂₀₁₂¹), kas tās priekšvārdā tiek pieteikta kā „2002. gadā izdotās „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas” papildināts un pārstrādāts izdevums” (LSV₄₋₂₀₁₂, 5). Papētot līdz šim iznākušās sinonīmu vārdnīcas², radās jautājums, kura agrāka iespieduma papildināts un pārstrādāts izdevums šis ir. Apzinot visas bibliotēkās atrodamās LSV, kļuva skaidrs, ka 2012. gada LSV₄₋₂₀₁₂ ir jau ceturtais LSV izdevums (neskaitot atkārtotus iespiedumus).

Īpašas latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas izstrādei vēl pirms Otrā pasaules kara bija pievērsusies Edīte Hauzenberga-Šturma. Ir ziņas, ka tāda veidota jau 1938. gadā. Tolaik vārdnīca netika pabeigta. Valodniece pie latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas strādājusi arī Vācijā, tomēr arī tur tā netika pabeigta (Sproģere 1991, 10, 12).

Latviešu sinonīmu vārdnīcas veidošana atsākta pagājušā gadsimta 60. gados. Līdz tam sinonīmikai, sinonīmijas izpētei, sinonīmu sistematizēšanai latviešu valodniecībā bijis pievērsts maz uzmanības³. Autoru kolektīvam (Elza Grīnberga, Oskars Kalnciems, Gustavs Lukstiņš, Jānis Ozols) bija jāveic liels darbs

¹ Šis un citi rakstā aplūkoti vārdnīcas izdevumi marķēti ar saīsinājumu LSV un kārtas numuru atbilstoši tam, kurš izdevums pēc kārtas tas ir, pēc defises aiz numura norādot arī vārdnīcas izdošanas gadu.

² Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcu bibliogrāfiju skatīt raksta beigās.

³ Sinonīmijai latviešu valodā uzmanību pievērsis Kronvalda Atis rakstā „Sinonīmiski vārdi” (1870), Jānis Broka grāmatā „Latviešu valodas izteiksmes līdzekļi” (1935) devis morfoloģisko, sintaktisko, leksisko un frazeoloģisko sinonīmu paraugus, bet nelielu leksikas tematisku grupējumu sniedzis Jānis Ozols izdevumā „Daži latviešu leksikas materiāli” (1956).

materiāla vākšanā un apstrādē, meklējot atbildes uz latviešu valodniecībā līdz tam nerisinātiem teorētiskās leksikogrāfijas jautājumiem.

Pirmā LVSV (pieņemtajā apzīmējumā LVSV₁₋₁₉₆₄) iznāca 1964. gadā. Izdevuma visai izvērstajā recenzijā Alise Laua un Ruta Veidemane vārdnīcu vērtē atzinīgi, kaut arī atzīst, ka netrūkst pārdomu teorētiskā plāksnē, un rosina leksikogrāfus un valodniekus teorētiskus darbu turpināt (Laua, Veidemane 1964, 135–137). R. Veidemanei leksiskās sinonīmijas tematika kļuva par svarīgu darba lauku turpmākam – tapa latviešu valodas sinonīmikai veltīta disertācija (1968), vēlāk iznāca grāmata (1970).

Dažu gadu laikā šim pašam autoru kolektīvam izdevās iegūt papildu materiālu, un 1972. gadā varēja laist klajā papildinātu sinonīmu vārdnīcas izdevumu (LVSV₂₋₁₉₇₂). Arī tas saņēma pozitīvas atsauksmes. Recenzijā Konstantīns Karulis uzteic un atzinīgi novērtē otro sinonīmu vārdnīcas izdevumu (LVSV₂₋₁₉₇₂), sniedzot vēl dažas rosinošas norādes izdevuma pilnīgošanai. Nākamā izdevuma veidotājiem tiek izvirzīts uzdevums „veikt priekšdarbus zinātniskai sinonīmu vārdnīcai, kur jābūt pamatvārdu nozīmes precīzam dalījumam, sinonīmu atšķirības skaidrojumam un literāriem citātiem” (Karulis 1973, 5).

Būtiski papildinājumi, kas tuvinājuši LVSV zinātniskai vārdnīcai, veikti tās 3. pārstrādātajā un papildinātajā izdevumā (autoru kolektīvam pievienojas Anitra Pārupe un Eižens Rauhvargers). Vārdnīca iznāca vairāk nekā pēc 20 gadu pārtraukuma, šai laikā tā tika ievērojami papildināta un pilnveidota. Ekscerpējot lielu daudzumu daiļliteratūras, periodikas un citu vārdnīcu materiāla, iegūts bagātīgs sinonīmu klāsts, kas kārtots pārsvarā garās, izvērstās sinonīmu rindās, kur leksēmas papildinātas ar vārda nozīmi paskaidrojošiem piemēriem. Šāds vārdnīcas materiāls un leksikogrāfu veikums, saprotams, vērtējams atzinīgi. Varētu teikt, ka ar šo izdevumu latviešiem beidzot ir radīta pilnīga, mūsdienīga sinonīmu vārdnīca. Diemžēl šis LVSV 3. izdevums nav recenzēts – leksikogrāfu teorētisku vērtējums par to nav izteikts.

Pati vārdnīcas iznākšana uzdod kādu mīklu, jo izrādās, tā izdota divas reizes: pirmoreiz 1998. gadā (LVSV₃₋₁₉₉₈), otrreiz – 2002. gadā (LVSV₃₋₂₀₀₂). Nav saprotams, kurš no šiem iespiedumiem uzskatāms par „īsto” LVSV 3. izdevumu, kas ņemts par pamatu 2012. gada LVSV₄₋₂₀₁₂ veidošanā (par to arī turpmāk).

Kas sunītim asti cels?

Rakstā aplūkojamās vārdnīcas (LVSV₄₋₂₀₁₂) izdevējs SIA „Izdevniecība Avots” ir nopietns latviešu vārdnīcu sagatavotājs, kurš jau vairāk nekā 30 gadu ilgās darbības laikā uzkrājis bagātu pieredzi, iegūvis lielu vārdnīcu lietotāju

uzticību. Izdevniecība apzinās savu nozīmību Latvijas grāmatrūpniecībā un mājaslapā pārliecinoši norāda uz savu izdevumu kvalitāti, pašslavinoši piebilstot: „Un kas gan sunītim asti cels, ja ne pats [...]” (Avots 2014).

Nenoliedzami, šim grāmatu apgādam ir lieli nopelni latviešu vārdnīcu, atkārtotu un jaunu izdevumu klajā laišanā, tāpēc „celt asti gaisā” ir visai pašsaprotami. Tomēr arī tik pieredzējušam vārdnīcu izdevējam var gadīties pa kļūmei. Tāda diemžēl piemeklējusi 1998. gada LSVV izdevumu (LVS_{V3-1998}), kas pie lietotājiem nonāca ar kļūdainu vārdu rādītāju (sk. 1. attēlu).

Vārdnīcā šķirkļa vārdi kārtoti alfabēta secībā, nešķirot garos un īsos patskaņus, piemēram, *abējāds*, *ābele*, *abi*, *ābolains*, *ābolājs*, *āboliņš*, *abonēt* (LVS_{V3-1998}, 12). Kā redzams attēlā, šis pašas vārdnīcas rādītājā vārdu secība ir stipri sajaukta. Piemēram, vārdi uzskaitīti šādi: *uzmava*, *uzmaņa*, [...] *uzmuldēt*, [...] *uzmāka*, [...] *uzmūrēt*, kaut atbilstoši pašā vārdnīcā izvēlētajai alfabētiskajai secībai tiem būtu jābūt kārtotiem secībā *uzmāka*, [...] *uzmaņa*, *uzmava*, [...] *uzmuldēt*, [...] *uzmūrēt*. Skaidrs, ka vārdnīca ar šādu rādītāju ir nepilnīga un lietotājam neparocīga – vārdu meklēšana prasa lielākas pūles un vairāk laika.

Iespējams, cenšoties labot radušos kļūmi, 1998. gada LSVV 3. izdevums (LVS_{V3-1998}) 2002. gadā tika izdots otrreiz (LVS_{V3-2002}). Vārdnīcai nedaudz mainīts vāka noformējums, un vārdi rādītājā sakārtoti atbilstošā alfabētiskā secībā. Lappušu skaits jaunajā LVS_{V3-2002} ir sarucis, jo rādītājam izvēlēts mazāks burtu lielums. Vārdnīcas pamattekstis – šķirkļu daļa – saglabāta nemainīta.

Lai gan abi šie izdevumi atšķiras vizuāli, pēc apjoma un saturiski, tie izdoti ar vienu ISBN (*International Standard Book Number*) – starptautisko grāmatu standartnumuru. Latvijā ISBN aģentūras pienākumus veic Latvijas Nacionālā bibliotēka. Tās mājaslapā lasāms, ka „ISBN ir unikāls identifikators, ko izmanto konkrētā izdevuma atrašanai, pasūtīšanai, izplatīšanai. Viena nosaukuma dažādiem formātiem (mīkstos vākos, cietos vākos, iespiests vai elektronisks), dažādiem nesējiem, izdevumu versijām un atkārtotiem izdevumiem vajadzīgs katram savs ISBN” (LNB 2014). Ņemot vērā iepriekš minētās atšķirības, 1998. un 2002. gada LSVV būtu bijis jābūt reģistrētām ar atšķirīgiem identifikatoriem.

Kā tas gadījies, ka abiem minētajiem izdevumiem piešķirts viens ISBN, un kurai no abām vārdnīcām atbilst piešķirtais identifikators, nevarēja paskaidrot arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas ISBN/ISMN eksperte Aiva Gailīte, kas e-pasta sarakstē atzina: „ISBN datu bāzē ziņu par minēto ISBN nav, jo šis ISBN ir piešķirts laikā, kad vēl nepastāvēja Latvijas ISBN aģentūra.” Eksperte arī apstiprināja, ka „pēc minētajām atšķirībām, kas pastāv izdevumos, tiem būtu jālieto atšķirīgi ISBN”.

uzkūdit	– sakūdit, rosināt	uzmaņa	– uzmanība
uzkūsāt	dusmās – sadusmoties	uzmēģināt	– uzlaikot
uzlabot	– izkopt, labot, kāpināt	uzmeisterot	– iztaisīt
uzlaboties	– palielināties	uzmelsties	– uzmākties
uzlaist	– iesist, uzstīt	uzmērs	– uzvija
uzlaist gaisā	– uzspridzināt	uzmest	– apgērbt, atzīmēt, iesist, uzrakstīt
uzlaist slimību	– inficēt	uzmest aci	– paskatīties
uzlaisties	– uzlidot	uzmest degunu	– sadusmoties
uzlaizīt	– apēst	uzmest garu	– dzert, iedzert
uzlasīt	– apēst, salasīt	uzmest lūpu	– apvainoties, dusmoties, sadusmoties
uzleja	– uzlējums	uzmest mirkli	– paskatīties
uzlēkt augšā	– piecelties	uzmest skatienu	– paskatīties
uzlēkt kājās	– piecelties	uzmest ursku	– apvainoties
uzlēkt stāvus	– piecelties	uzmesties	– apgērbt, apsēsties, rasties
uzlēkts	– saullēkts	uzmetis garu	– iereibis
uzlīcis	– salicis	uzmetis	
uzlīdināt	– uzmest I	kūkumu	– salicis
uzlidot gaisā	– uzsprāgt	uzmetnis	– apmetnis
uzlielijums	– cildinājums	uzmetums	– melnraksts, skice, uzbērums
uzlielit	– uzslavēt	uzmīet	– uzdurot
uzliesmot	– aizdegties, iedegties, sākties	uzmirkšķināt	– pamirkšķināt
uzlieve	– uzlējums	uzmocīt	– uzcelt
uzlija	– uzlējums	uzmodināt	– pamodināt
uzlikt kroni	– vainagot	uzmodrināt	– pamudināt
uzlikt slogu	– noslogot	uzmosties	– pamosties
uzlikt sodu	– sodīt	uzmudinājums	– pamudinājums
uzlingot	– uzmest I	uzmudināt	– pamudināt
uzlocīt	– atrotīt	uzmuldēt	– atklāt
uzlāpstot	– uzmest I	uzmunsturēt	– uzcelt II
uzlūgt	– ielūgt	uzmunsturēties	– iestāties I
uzlūkot	– uzskatīt	uzmāka	– uzmācīgs cilvēks
uzlūks	– uzraugs	uzmāklis	– uzmācīgs cilvēks
uzmaldīties	– atklist, uzklist	uzmākoņa	– uzmācīgs cilvēks
uzmanīgs	– apdomīgs, vēriģis	uzmāktenis	– uzmācīgs cilvēks
uzmanīgums	– apdomīgums	uzmākties	– pārņemt
uzmanīt	– sargāt, uzraudzīt	uzmākulis	– uzmācīgs cilvēks, viesis
uzmanīties	– sargāties	uzmūrēt	– uzcelt II
uzmanītājs	– uzraugs		
uzmāukt	– uzaut, uzlikt		
uzmāukties	– uzaut		
uzmava	– ietvere, uzrocis		

Ar šādām neskaidrībām, iespējams, saskāries ne viens vien LVSV vārdnīcas lietotājs un leksikogrāfs, kam bijis nepieciešams veidot bibliogrāfiskās norādes 1998. gada un 2002. gada sinonīmu vārdnīcām.

Jaunākajos avotos par LVSV 3. izdevumu tiecas uzskatīt 2002. gada vārdnīcu (LVSV₃₋₂₀₀₂). Kā jau iepriekš minēts, rakstā aplūkojamā 2012. gada LVSV₄₋₂₀₁₂ tās priekšvārdā pieteikta kā 2002. gada LVSV₃₋₂₀₀₂ papildināts un pārstrādāts izdevums, bet 1998. gada izdevums (LVSV₃₋₁₉₉₈) nez kāpēc tiek noklusēts. Vienā no jaunākajiem pētījumiem par latviešu leksikogrāfiju „Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010” Astra Šmite, uzrādot pēdējos gados izdoto vārdnīcu bibliogrāfiju, sniedz ziņas tikai par vienu no šiem izdevumiem, proti, par 2002. gada vārdnīcu (LVSV₃₋₂₀₀₂) (sk. Šmite 2012, 195). Arī Ilga Jansone un Andrejs Veisbergs pārskatā par līdz 2013. gadam izdotajām vārdnīcām kā LVSV 3. izdevumu uzrāda 2002. gada sinonīmu vārdnīcu, turklāt latviešu valodas sinonīmu vārdnīcu uzskaitījumā dīvainā kārtā nemin jaunāko – LVSV₄₋₂₀₁₂ (Jansone, Veisbergs 2013, 452).

No citiem avotiem var uzzināt, ka LVSV 3. izdevums tomēr iznācis 1998. gadā. „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas skolām” priekšvārdā lasāms, ka „ši skolēniem domātā vārdnīca ir saīsināts latviešu valodas sinonīmu krājums, kam par pamatu ņemts E. Grīnbergas, O. Kalnciema, G. Lukstiņa, J. Ozola, A. Pārupes un E. Rauhvarģera „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas” trešais papildinātais un pārstrādātais izdevums, ko izdevniecība „Avots” laidusi klajā 1998. gadā” (Rauhvarģers 2000, 4). Tātad liela apjoma mūsdienīga latviešu valodas sinonīmu vārdnīca iznākusi jau 1998. gadā. Kādēļ šis izdevums (LVSV₃₋₁₉₉₈), kas atzīts par pietiekami nozīmīgu, lai no tā veidotu saīsinātu vārdnīcu, turpmāk būtu jānoklusē, skaidrs neķļūst.

Acimredzot kļūdainā rādītāja dēļ par nederīgu atzītā un tāpēc noklusētā 1998. gada izdevuma (LVSV₃₋₁₉₉₈) eksemplāri tomēr lielā skaitā nonākuši bibliotēku plauktos (droši vien kā dāvinājums). Piemēram, Rīgas Centrālās bibliotēkas filiālbibliotēkās pieejami 37 LVSV₃₋₁₉₉₈ eksemplāri un tikai 6 LVSV₃₋₂₀₀₂ eksemplāri. Pat filoloģijas studentiem, kas vārdnīcas priekšvārdā minēti kā mērķauditorija, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes lasītavā brīvi pieejami 6 „kļūdainā” LVSV₃₋₁₉₉₈ izdevuma eksemplāri, bet tikai 2 „uzlabotā” LVSV₃₋₂₀₀₂ izdevuma eksemplāri, kas pieejami lietotājiem, tos īpaši pasūtot. Kā tas nākas, ka vārdnīcu lietotājiem ir pieejams izdevums, kas, ja spriestu pēc jaunākajām latviešu leksikogrāfijas bibliogrāfijām, vispār nepastāv? Un, runājot „Izdevniecības Avots” līdzībās, cik augstu nez sunītim aste ceļama šādās reizēs?

LVS₄₋₂₀₁₂ nav no jauna sastādīta vārdnīca; tas ir rediģēts iepriekšējais LVS₄₋₂₀₁₂ izdevums. Papildinājumus un labojumus vārdnīcā veikusi valodniece Dorisa Šnē, grāmatas maketētāja – Lilija Rimicāne.

Neiedziļinoties daudzajās neapšaubāmi noderīgajās leksikogrāfu teorētiskajās atziņās, kas iepazītas, gatavojot šo rakstu, raksta autore turpmāk pievēršas jaunākās LVS₄₋₂₀₁₂ saturam, vērtējot to parasta vārdnīcas lietotāja skatījumā. Papildinājumi un labojumi LVS₄₋₂₀₁₂ šajā rakstā tiek salīdzināti ar tās pamata izdevumu. Tā kā nav izdevies izdibināt, kurš no iespiedumiem ir uzskatāms par patieso 3. pārstrādāto un papildināto LVS₄₋₂₀₁₂ izdevumu, atsauce tiek dota uz abiem, lietojot saīsinājumu LVS₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂.

Vārdu atlase un šķirkļa uzbūve

Kopš LVS₄₋₂₀₁₂ pirmsākumiem par vārdnīcā uzņemamiem sinonīmiem tiek uzskatīti vārdi ar identu vai tuvu nozīmi. Kā sinonīmi tiek uztverti arī frazeoloģismi un vārdu savienojumi, kas nozīmes ziņā tuvi šķirkļa vārdam. Sinonīmi var atšķirties ar kādu nozīmes niansi, stilistisku vai emocionālu nokrāsu. Šāda izpratne par sinonīmu jēdzienu dod iespēju vārdnīcā ietvert lielu skaitu vārdu, taču rada grūtības sinonīmu kārtošanā šķirkļos (Laua, Veidemane 1964, 135–156). Nav vienkārša arī sinonīmu rindas pamatvārda (dominantes) jeb šķirkļa vārda noteikšana, īpaši, ja vārdnīcu veido viens autors ar savu subjektīvo valodas izjūtu.

LVS₄₋₂₀₁₂ sastopami šķirkļi, kuros ir apšaubāma šķirkļa vārda izvēle, piemēram, **firziķis** – *persiks* (110. lpp.). Vārds *firziķis* nevar būt par sinonīmu rindas pamatvārdu, jo mūsdienu valodā tas netiek aktīvi lietots. Nav redzēts, piemēram, ka veikalos pārdotu firziķus vai firziķu sulu. Var jau būt, ka šo augli par firziķi sauca kādreiz, kad tas Latvijā bija tikko iepazīts un nosaukums tika pārņemts no vācu valodas (sal. vācu *Pfirsich*). Turklāt šāda šķirkļa vārda izvēle nesaskan ar vārdnīcas definīciju, ka pamatvārds (dominante) ir vārds, „kas iespējami vispārīgāk apzīmē kādu priekšmetu, parādību, īpašību, darbību u. c. un tai pašā laikā stilistiskā un emocionālā ziņā ir maksimāli neitrāls” (LVS₄₋₁₀₁₂, 5). Vienā no jaunākajām latviešu skaidrojošajām vārdnīcām leksēma *firziķis* pat fiksēta kā žargona vārds ar humoristisku emocionālo nokrāsu (sal. MLVV).

Vērojot, kā vārdnīcas veidotāja par šķirkļa vārdu izvēlas svešvārdu, piemēram, **ekslibris** – *grāmatas īpašumzīme, grāmatzīme* (LVS₄₋₂₀₁₂, 108), kaut iepriekšējā izdevumā bijis: **grāmatzīme** (*mākslas darbs*) – *ekslibris* (LVS₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 128), u. tml., rodas iespaids, ka jaunākajā latviešu sinonīmu vārdnīcā pārņemti svešvārdu vārdnīcas principi. LVS₄₋₂₀₁₂ nācis klāt daudz

jaunu šķirkļu, kas atgādina svešvārdu vārdnīcu, piemēram, **absints** – *vērmeļu degvīns* (11. lpp.), **džins** – *kadiķogu degvīns* (107. lpp.), **fruktoze** – *augļu cukurs* (110. lpp.), **hermētisks** – *cieši noslēgts* (123. lpp.), **ekshumācija** – *liķa izrakšana* (107. lpp.), **ebonīts** – *cietgumija* (107. lpp.), **adenoma** – *labdabīgs audzējs* (12. lpp.), **gangrēna** – *brants_{novēc.}* (113. lpp.) u. c. Sinonīmu rindas locekļi aiz šķirkļa pamatvārda drīzāk ir svešvārdu skaidrojums latviešu valodā, nevis sinonīmu rinda sinonīmu vārdnīcā. Arī par vārdu nozīmēm jaunajā LVSV₄₋₂₀₁₂ ne viss ir rūpīgi pārdomāts. Tā šajā gadījumā (sk. pēdējo šķirkļa piemēru) vārdnīcas lietotājs varētu domāt, ka *gangrēna* var iemesties arī kādā ēkā, jo šis svešvārds taču nozīmē ‘ķermeņa daļa, orgāna vai audu atmiņšanu, kam traucēta asinsapgāde’ (LLVV 3, 69, kaut sal. ar LLVV 2, 113, kur pie vārda *brants* kā 1. nozīme dota norāde uz *gangrēnu* un tikai otrā ir ‘koka konstrukciju trupe’). Vārdnīcai par svarīgu mērķi izvirzot svešvārdu skaidrojumus, par semantiskajām atbilstībām būtu jāpārlicinās īpaši. Lasītāju var izbrīnīt arī sinonīmu rinda, kuras pamatvārds ir auga latīniskais nosaukums, piemēram, **tsuga** – *hemlokegle* (LVSV₄₋₂₀₁₂, 401), vai arī šķirklis, kurā franču cilmes svešvārdam pretī minēts pašdarināts saliktenis: **trimo** – *stāvspogulis* (LVSV₄₋₂₀₁₂, 104).

Skaidrojošajām vārdnīcām raksturīgu principu izmantojums caurauž visu LVSV₄₋₂₀₁₂ materiālu. Tajā uzņemts liels skaits dažādu sintaktisko vienību, kas vairāk atgādina vārdu skaidrojumus, nevis sinonīmus, piemēram, *pirmmācības grāmata* (**ābece**)⁴, *ādas cimdi* (**ādaīni**), *tehniskā zīmēšana* (**rasēšana**), *karsēt uz uguns* (**cept**), *velnu mājoklis* (**elle**), *slimīgs process* (**iekaisums**), *dzīvojamā telpa* (**istaba**), *apgrūtināta vēdera izeja* (**aizcietējums**). Tomēr šādi sintaktiskie sinonīmi, īpaši vārdkopas, kuru lietošanai pārējo sinonīmu rindas locekļu vidū ir tikai gadījuma raksturs, kā arī dažādi brīvie vārdu savienojumi vārdnīcās tiek atzīti par nevēlamiem (Veidemane 1968, 243; Karulis 1973, 5).

Atšķirībā no iepriekšējā LVSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂ izdevuma LVSV₄₋₂₀₁₂ sinonīmu rindas bieži papildinātas ar zemāka leksikas slāņa fonētiskajiem variantiem: *amzieris_{sar.}*, *amzieris_{sar.}* (**firts**), *apetelīgs_{sar.}*, *apetītīgs_{sar.}* (**garšīgs**), *zafte_{barb.}*, *zapte_{barb.}* (**ievārijums**), *šancēt_{žarg.}*, *šansēt_{žarg.}* (**darboties**). R. Veidemane un K. Karulis uzskata, ka šādi varianti sinonīmu vārdnīcā nav jāuzņem vispār vai vismaz uz tiem jāraugās piesardzīgi (Veidemane 1968, 244–245; Karulis 1973, 5). No vārdnīcas lietotāja viedokļa varianti vārdnīcā ir vēlami, jo tā paveras iespēja atrast sev nepieciešamo labskanīgāko vārdu. Tomēr – vai sinonīmu vārdnīcā iekļaujami zemāka leksikas slāņa varianti, ja plašu piedāvājumu sniedz tiem paredzētās žargona un slenga vārdnīcas?

⁴ Iekavās rādīts šķirkļa vārds, pie kura atrodams attiecīgais sinonīms.

Izstrādājot vārdnīcu, liela uzmanība būtu jāvelti kā uzņemamo vārdu atlasei, tā arī sinonīmu klasificēšanai, kārtošānai sinonīmu rindās un šķirkļa uzbūves pamatprincipu izstrādei. LSV₄₋₂₀₁₂ no iepriekšējā izdevuma pārņemti vairāki nozīmes ziņā tuvi šķirkļi, kurus būtu ieteicams apvienot vienā, jo tie ietver vienus un tos pašus sinonīmus, piemēram,

pirmpiena gov – *pirmpiene* (LSV₄₋₂₀₁₂, 288) un **govs** – [...] (*pirmo reizi slaucama*) *pirmpiene*; [...] (LSV₄₋₂₀₁₂, 117),

gaļas veikals – *gaļas tirgotava, skārnis*_{novēc.} (LSV₄₋₂₀₁₂, 113),

tirgotava – *veikals, pārdotava; bode*_{novēc.}, *magazīna*_{novēc.} (*vajadzēja aizķert no [...] mēbeļu magazīnas naudas Deglavs*); *kiosks, tirgus būda; (neliela) piparbodīte*_{sar., niev.} (LSV₄₋₂₀₁₂, 398).

Piemēros redzams, ka pirmais šķirklis ir atvasināts no otrā un tie ir viegli apvienojami, ļaujot lietotājam visus sinonīmus atrast vārdnīcā vienuviet. Rodas priekšstats, ka LSV₄₋₂₀₁₂ nav domāts par vārdnīcas pilnveidošanu lasītāja labā, bet īstenoti centieni vārdnīcu padarīt apjomīgāku, vairojot šķirkļu daudzumu, – par to liecina gan divvārdu sinonīmu virkņu pieaugums (piemērus sk. iepriekš), gan sinonīmu šķirkļu šķelšana vairākās sinonīmu rindās. Tā vietā, lai apvienotu divus no LSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂ pārņemtus šķirkļus vienā, tie tiek saglabāti, „atvasinot” jaunu un patiesībā lieku sinonīmu rindu. Piemēram, LSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂ atrodami divi līdzīgi šķirkļi:

pārsmalcināts cilvēks – *smalkmanis*_{sar.} [...], *vīzmanis*_{apv.} (LSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 282),

švīts – *modes āksts, frants, dendijs* [...]; *glauniķis*_{sar.} [...]; *vīzmanis*_{apv.} (LSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 420).

LSV₄₋₂₀₁₂ abi šie šķirkļi nevis apvienoti, bet pārņemti, papildināti, un no tiem izveidota vēl viena sinonīmu rinda:

dendijs – *frants, švīts* (LSV₄₋₂₀₁₂, 92),

pārsmalcināts cilvēks – *švīts, dendijs* [...], *smalkmanis*_{sar.} [...], *vīzmanis*_{apv.} (LSV₄₋₂₀₁₂, 262),

švīts – *modes āksts, frants, dendijs* [...]; *glauniķis*_{sar.}; *vīzmanis*_{apv.} (LSV₄₋₂₀₁₂, 392).

Ekonomiskāk būtu apvienot arī tādas sinonīmu rindas, kurās vārdi atšķiras vienīgi ar kādu gramatisko kategoriju, piemēram, ar lietvārda dzimti: **šķirtene** – *atšķirtene*_{sar.}, *atlaulene*_{novēc.}, *atšķirtule*_{apv., niev.} (LSV₄₋₂₀₁₂, 391), **šķirtenis** – *atšķirtenis*_{sar.}, *atlaulenis*_{novēc.}, *atšķirtulis*_{apv., niev.} (LSV₄₋₂₀₁₂, 391). Šos šķirkļus nenāktos grūti apvienot, sniedzot norādi, ka vārdi lietojami gan sieviešu, gan vīriešu dzimtē.

Dažas piezīmes par šķirkļu ilustratīvo materiālu

LVSV pieder pie apkopojošām sinonīmu vārdnīcām (par sinonīmu vārdnīcu tiptiem sk. Veidmane 1968, 231–233). Lai arī šā tipa sinonīmu vārdnīcās nav nepieciešams sniegt ilustratīvu materiālu, LVSV tomēr tiek papildināta ar piemēriem – citātiem no daiļliteratūras, periodiskajiem izdevumiem un vārdnīcām. Izstrādājot pirmo LVSV₁₋₁₉₆₄, autoru kolektīvs piemērus ar sinonīma lietojumu tekstā dod tikai sevišķas nepieciešamības gadījumā, ņemot vērā, ka vārdnīca paredzēta latviešiem, kas valodu labi prot (Plēsuma 1964, 3).

Salīdzinot pirmos trīs LVSV izdevumus, pamanāms, ka katrā nākamajā ir audzis ietvertu sinonīmu skaits, kā arī ilustratīvais materiāls, kas atklāj sinonīmu lietojumu kontekstā, ir kļuvis plašāks. Tas liecina, ka katra nākamā izdevuma izveidē izmantots arvien vairāk dažādu literāro avotu. Vērtējot jauno sinonīmu vārdnīcu (LVSV₄₋₂₀₁₂) šādi, var secināt, ka tajā citēto autoru un avotu saraksts ir stipri sarucis, jo uzrādīts par aptuveni 60 autoriem un avotiem mazāk nekā iepriekšējā izdevumā.

Lai arī LVSV₄₋₂₀₁₂ iekļauti vairāku mūsdienu periodisko izdevumu (žurnāls „Ilustrētā Zinātne”, „Neatkarīgā Rīta Avīze” u. c.) ekscerpti, tajā nav ietverti dažādu profesionālo jomu pārstāvju, piemēram, tulkotāju, juristu, mākslas zinātnieku, literatūras kritiķu, tēlnieku, žurnālistu, mežkopju, vēsturnieku, botāniķu u. c. teksti. Avotu sarakstā vairs nav atrodami arī dažu daiļdarbu autoru vārdi un folkloras materiālu krājumu nosaukumi. Toties kā ilustratīvais materiāls vārdnīcā parādās tādi piemēri, kuru autora uzvārda, pseidonīma vai darba nosaukuma saīsinājums avotu sarakstā nav dots. Piemēram, vārdnīcā citēts Pērsietis un Ints Lubējs, bet citēto autoru un avotu sarakstā šie vārdi nav minēti.

Pēc šķirkļu ilustratīvā materiāla salīdzināšanas var secināt, ka gan 3., gan 4. papildinātais un pārstrādātais LVSV izdevums ir gatavots, daudz ko pārņemot no „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” (LLVV). LVSV₄₋₂₀₁₂ daudzviet novērstas ar ilustrējošiem piemēriem saistītas neprecizitātes, ko pieļāvuši iepriekšējā izdevuma (LVSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂) autori, piemērus no LLVV pārņemot nepilnīgi un nenorādot to autorību, piemēram,

iedomība – [...] *iepūtība (pilns lepnības, iepūtības)* (LVSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 136),

iedomība – [...] *iepūtība (viņš aizvien mēdza būt pilns lepnības, iepūtības un [...] augstprātības Janševskis)* (LVSV₄₋₂₀₁₂, 125) (sal. ar piemēru no LLVV: [...] *viņš aizvien mēdza būt pilns lepnības, iepūtības un [...] augstprātības. Janševskis 2, 121).*

Kā redzams, no iepriekšējā izdevuma (LVS_V₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂) pārņemtais piemērs LVS_V₄₋₂₀₁₂ ticis papildināts un tam pievienota autora norāde. Reizēm LVS_V₄₋₂₀₁₂ veidotāja tik ļoti sekojusi LLVV paraugam, ka nereti pat mainījusi iepriekšējā izdevuma autoru ekscerpētos piemērus pret LLVV materiālu. Tā, piemēram, ir mainīts Jāņa Sprinģa (autora saīsināts apzīmējums Spr.) piemērs pret Raiņa dzejas rindu, kas pārņemta no LLVV, lai gan J. Sprinģa piemērs nebūt nav sliktāks šķirkļa vārda nozīmes ilustrācijai:

garlaicība – *garlaiks (no garlaika esmu truls un miegains Spr.)* (LVS_V₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 123),

garlaicība – *garlaiks (jums tik žāvas, garlaiks vien Rainis)* (LVS_V₄₋₂₀₁₂, 114).

Kā rāda abu vārdnīcu (LVS_V₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂ un LVS_V₄₋₂₀₁₂) ekscerpti, redaktorei bijis svarīgi ieviest skaidrību piemēru autorībā. Tomēr ar piemēru pārņemšanu nav īsti labi veicies, jo ļoti bieži iepriekšējā izdevuma izrakstos netiek norādīts autors pie citāta no Kārļa Milenbaha un Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” (ME), piemēram,

drosme – [...] *drosa*_{poēt.} (*vīra drosa* R. ME) (LVS_V₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 108),

drosme – [...] *drosa*_{poēt.} (*vīra drosa* ME) (LVS_V₄₋₂₀₁₂, 99).

Lai arī citāts atrodams „Latviešu valodas vārdnīcā” (ar apzīmējumu ME), tas tomēr ir Raiņa (apzīmējums R.) poētisms, nevis K. Milenbaha vai J. Endzelīna dots piemērs.

Tādus piemērus, kas LVS_V₄₋₂₀₁₂ sniegti bez autora norādes, varētu uztvert kā vārdnīcas sastādītājas dotus. LVS_V₄₋₂₀₁₂ bieži vien no iepriekšējā izdevuma pārņemti šķirkļi ar piemēriem, ignorējot autorības norādes pie citātiem:

absolutizēt – [...] *pasludināt par likumu (grūti te citēto absolutizēt, pasludināt par likumu PJ)*, [...] (LVS_V₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 13),

absolutizēt – [...] *pasludināt par likumu (grūti te citēto absolutizēt, pasludināt par likumu)*, [...] (LVS_V₄₋₂₀₁₂, 11).

Piemēru varētu uztvert par sastādītājas tekstu, lai gan tas citēts no avīzes „Padomju Jaunatne” (apzīmējums PJ). Īpaši noraidoša bijusi veidotājas attieksme pret tekstiem, kas saistīti ar Padomju Latvijas vārdu. Atšķirībā no iepriekšējā izdevuma (LVS_V₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂) aplūkojamajā vārdnīcā (LVS_V₄₋₂₀₁₂) netiek ietverti citāti ne no „Padomju Jaunatnes”, ne no „Latvijas Padomju enciklopēdijas”. Tomēr liela daļa vārdnīcā citēto piemēru ir pārņemta no LLVV, kurā tie bagātīgi ekscerpēti no padomju laika izdevumiem. Šādu izdevumu piemērus vārdnīcas veidotāja ar nelielu viltību pamanījusies

integrēt savā 21. gs. vārdnīcā, citāta autora vai avota norādi aizstājot ar atsauci uz LLVV:

saулjums – [..] *markīze*; [..] (LVS₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 374),

saулjums – [..] *markīze (no saules stariem jūs [uz balkona] pasargās krāsaina markīze LLVV); [..] (LVS₄₋₂₀₁₂, 349) (sal. ar piemēru no LLVV: No saules stariem jūs [uz balkona] pasargās krāsaina markīze vai labi nostiprināts saules sargs. PL Siev 58, 6, 20. (PL Siev – žurnāls „Padomju Latvijas Sieviete”)).*

Mūsdienu vārdnīcā, saprotams, nebūtu vēlams bieži atsaukties uz padomju laika avotiem. Bet vai ir pareizi dot mānīgas norādes tā vietā, lai ekscerpētu jaunāku laiku izdevumus?

Vietām vārdnīcas veidotāja centusies ilustratīvos piemērus īsināt, iespējams, atbrīvojot vietu saviem papildinājumiem. Tomēr tādējādi ne vienmēr piemēri kļuvuši skaidrāki un derīgāki vārdnīcas lietotājam. Dažs vārds šķirkli ieguvus dublējošu paskaidrojumu:

aizaugt – [..] *pārklāties (kanāls pārklājies ar ūdensaugiem), [..] (LVS₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 14),*

aizaugt – [..] *pārklāties (pārklāties ar augiem) (kanāls pārklājies ar ūdensaugiem), [..] (LVS₄₋₂₀₁₂, 13).*

Sākotnējais piemērs, bez šaubām, ir vieglāk uztverams.

Vietumis vērojami centieni vārdnīcas materiālu „jaunināt”, vairoties no ekscerptiem ar agrāku laiku reāliju pieminējumu. Atkal jāsecina, ka ne vienmēr tas izdevies veiksmīgi:

iekāpt (*ratos, automašīnā*) – [..] (LVS₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 139),

iekāpt (*ratos, transportlīdzeklī*) – [..] (LVS₄₋₂₀₁₂, 128).

Vai jaunākos laikos rati vairs netiktu uzskatīti par transportlīdzekli? Nepārdomāti redīgējumi var radīt pārpratumus. Vārdnīcā sastopami arī tādi jauni piemēri, kas neprecīzi paskaidro sinonīma nozīmi:

pārkarens – *pārkāries, pārkaru- (pārkaru klints), pārkarus- (pārkarus krasts B.-Up.) (LVS₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 279),*

pārkarens – *pārkāries, pārkaru- (pārkaru klints), pārkarus- (zēns pārkarus izliecies pa logu) (LVS₄₋₂₀₁₂, 259).*

LVS₃₋₂₀₀₂ skaidrojums ir atbilstošāks, jo gan vārds šķirkli, gan vārds piemērā ir vienas vārdšķiras vārds – adjektīvs. Vārds *pārkarus*, kas sniegts kā sinonīms adjektīvam *pārkarens*, ir adjektīvs ar adverbu raksturu (sal. *agrākus*

gadás, vecus laikus Lgr 1951, 579). Turpretim LVSV₄₋₂₀₁₂ dotais piemērs neatbilst šķirkļa vārdam – skaidrojuma (*pārkarus izliecies*) *pārkarus* ir adverbs.

It kā vārdnīcas lietotāju mulsināšanai LVSV₄₋₂₀₁₂ ar piemēru reizēm tiek paskaidrots nevis sinonīmu rindas attiecīgais loceklis, bet gan pamatvārds (šķirkļa vārds) (sk. pasvītrojums):

daļa – *tiesa (vai es līdu svešā tiesā, ka man jāuzlej samazgas); (kopuma) sastāvdaļa, atsevišķa vienība (projektēšanas daļa)* (LVSV₄₋₂₀₁₂, 87),

deja – *dancis*_{sar.}; (dsk.) *dejošana (vakarā paredzētas dejas* LLVV) (LVSV₄₋₂₀₁₂, 92).

Vārda lietojumu ierobežojošas norādes

Lai vērtētu LVSV₄₋₂₀₁₂ ietverto vārdu lietojumu ierobežojošās norādes, būtu jāveic atsevišķs pētījums. Šajā rakstā autore vēlas tikai norādīt uz dažām norāžu lietošanas nesakritībām. Iepriekšējā izdevumā (LVSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂) vārdam *brūvēt* (gan – *brūvēt alu*, gan – *brūvēt degvīnu*) ir dota sarunvalodas vārda norāde (*sar.*), turpretim LVSV₄₋₂₀₁₂ vārds *brūvēt* ar nozīmi 'brūvēt, resp., darīt alu' jau ieguvis novecojuša vārda statusu (*novec.*), kaut tas pats vārds ar nozīmi 'brūvēt, resp., dedzināt spirtu, degvīnu' atspoguļots kā aktīvs sarunvalodas vārds:

darīt II (*alu*) – *darināt, taisīt, tecināt, brūvēt*_{novec.} (LVSV₄₋₂₀₁₂, 89),

dedzināt II (*spirtu, degvīnu*) – *tecināt, brūvēt*_{sar.} (LVSV₄₋₂₀₁₂, 91).

Šķiet, ka norāde *novec.*, kā daudz kas jaunajā LVSV₄₋₂₀₁₂, bez apdoma pārņemta no LLVV, kas jau saņēmusi nopelumu par novecojuša vārda norādes izmantošanu. Juris Baldunčiks norāda: „[LLVV] sastādītāji vārdu nereti „novecina”, lai gan reāli to vēl pietiekami aktīvi lieto sarunvalodā” (Baldunčiks 2012, 117). To pašu atzīmējusi arī Māra Svīre, kā piemēru minot vārdu *brūvēt* (sk. Svīre 1986, 27). Izskatās, ka LVSV₄₋₂₀₁₂ veidotāja, daudz ko nekritiski pārņemdama no LLVV, ir mazinājusi LVSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂ autoru radīto objektivitāti norāžu lietojumā.

Varbūt varētu piekrist, ka vārds *baznīckungs* mūsdienās (ārpus katoļu saziņas) vairs netiek lietots un ir marķējams ar norādi *novec.* Tomēr vārdkopā *baznīckunga sieva* marķējums *novec.* nez kāpēc netiek dots:

cienīgtēvs – *baznīckungs*_{novec.} (LVSV₄₋₂₀₁₂, 81),

cienmāte – *cienīgmāte*_{novec.}, *baznīckunga sieva* (LVSV₄₋₂₀₁₂, 81).

Reizēm LVSV₄₋₂₀₁₂, tāpat kā tās pamatizdevumā LVSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, sinonīmi nav marķēti ar vārda lietojumu ierobežojošām norādēm, kaut, šķiet, tādas

būtu nepieciešamas. Piemēram, šķirkļis **piestātne** – [...] (*laivām*) *sedums* (LVS₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 303) jaunajā izdevumā papildināts ar vārdu *valgums*: **piestātne** – [...] (*zvejas laivu stāvvietā*) *sedums, valgums* (LVS₄₋₂₀₁₂, 284). Vārdi *sedums* un *valgums* nav vispārlietojami vārdi, tāpēc tiem būtu nepieciešams sniegt kādu papildu marķējumu. Benita Laumane norāda, ka šie vārdi literārajā valodā pārņemti no zvejnieku leksikas un tiem ir lokāls lietojums: vārds *sedums* vairāk izplatīts Kurzemes jūrmalā, bet *valgums* Rīgas apkārtnē un Rietumkurzemes piekrastē (Laumane 1996, 18–23; sk. arī karti 23. lpp.). Šiem vārdiem būtu jābūt marķētiem kā apvidvārdiem vai profesionālismiem – zvejnieku leksikai piederīgiem vārdiem. Nozīmes nianse pašas par sevi bieži vien neatklājas, ja nav pieejami konkrēti pētījumi par specifiskākiem sinonīmu rindas vārdiem. Tomēr tās būtu jāsniedz, jo zināt nozīmes nianse vārdnīcas lietotājam ir svarīgi precīzākai izteiksmei.

Visos iepriekšējos LVS₄₋₂₀₁₂ izdevumos nav bijis pieņemts marķēt šķirkļa vārdu. Jaunākajā LVS₄₋₂₀₁₂ dažiem šķirkļa vārdiem norādes tomēr pievienotas, kaut bez vēlāmās konsekvences. Vienā šķirkli norāde sniegta blakus šķirkļa vārdam tāpat kā pie jebkura cita vārda šķirkli: **vakarēdiens**_{rel.} – *dievgalds, sakraments, dievmaizīte* (LVS₄₋₂₀₁₂, 414), citā šķirkli norāde ievietota apaļajās iekavās: **pedēklis**_(val.) – *sufikss* (LVS₄₋₂₀₁₂, 277), vēl citā līdzīgā šķirkli norāde nav likta pie pamatvārda, bet gan pie vārda šķirkli: **priedēklis** – *prefikss*_{val.} (LVS₄₋₂₀₁₂, 298). Redzams, ka gan vārds *pedēklis*, gan vārds *priedēklis* ar sinonīmiem LVS₄₋₂₀₁₂ mēģināti marķēt kā valodniecības termini. Pie citiem šīs nozares terminiem nekādas norādes nav dotas, piemēram, **divskanis** – *diftongs* (LVS₄₋₂₀₁₂, 96), **patskanis** – *vokālis, monoftongs* (LVS₄₋₂₀₁₂, 269), **divvalodu** – *bilingvāls* (LVS₄₋₂₀₁₂, 96).

Neredīgēti redīgējumi

Līdz ar papildinājumiem un labojumiem LVS₄₋₂₀₁₂ ieviesies diezgan daudz drukas kļūdu, kā arī nekonsekvenču interpunkcijas zīmju lietojumā. Šādu šķietami nenozīmīgu neprecizitāšu dēļ dažviet mazinās vārdnīcas materiāla uztveramība un var pat rasties pārpratumi par citētā saturu. Turklāt, ja korektūras kļūdu ir tik daudz kā šajā izdevumā, tās rada negatīvu iespaidu par vārdnīcu kopumā.

Drukas kļūdas vērojamas galvenokārt saīsinājumu lietojumā un to atšifrējumos. Piemēram, neprecīzi tiek atšifrēti vairāku vārdnīcā citēto žurnālu nosaukumi: *levas Ves* – žurnāls „*levas veselība*”, *Ilustr Zin* – žurnāls „*Ilustrētā zinātne*”, *Kas j* – žurnāls „*Kas jauns*”, *Labi pad* – žurnāls „*1000 labi padomi*”. (Saskaņā ar latviešu valodas ortogrāfijas normām visi vārdi,

izņemot palīgvārdus, avižu un žurnālu nosaukumos rakstāmi ar lielo sākuma burtu.)

Citēto autoru un avotu sarakstā žurnālam „Zvaigzne” pieņemts apzīmējums Zv, laikrakstam „Literatūra un Māksla” izmantots apzīmējums Lit M, laikraksts „Rīgas Balss” apzīmēts kā RB, taču bez minētajiem saīsinājumiem šie paši avoti apzīmēti arī vēl citādi: ZV, LM, Lit-M, R_B. Drukas kļūda ir norādes *barbarisms* saīsinājums – pie vārda *ēķelēt* (**tamborēt**) dota lietojuma norāde nevis *barb.*, bet *burb.* Lai arī šādiem neprecīziem marķējumiem to atšifrējums viegli noskaidrojams, nekoncekvences vārdnīcas lietotāju var mulsināt.

LVS_V₄₋₂₀₁₂ atrodami šķirkļi, kuros sinonīmi kārtoti pamīšus vienskaitlī un daudzskaitlī (sk. pasvītrojumus piemēros): **abituriēnts** – *vidusskolas beidzēji, pēdējās klases audzēknis* (LVS_V₄₋₂₀₁₂, 11), **glodeng** – *bezkāju ķirzakas, glaum_a apv.* (LVS_V₄₋₂₀₁₂, 116). Visdrīzāk arī šīs ir korektūras kļūdas, tomēr var rasties iespaids, ka vārdnīcā netiek ievērota vārdu saskaņošana šķirklī.

Ilustratīvais materiāls, kurā pieļautas drukas kļūdas, ilustrējamo vārdu nepadara saprotamāku, piemēram,

ievērojams – *izcils (kinoteātros rāda izcilā spāņu režisora Pedro Almodo vara trilleri „Āda” izkl) [...] (LVS_V₄₋₂₀₁₂, 138).*

Piemērā kļūdaini uzrakstīts režisora uzvārds Almodovars. Ja vārdnīcas lietotājs nepazīst šo filmas veidotāju, viņš var nesaprast, kāda žanra filma tiek pieminēta. Kara (Ģ. no *karš*) vai varbūt vara (Ģ. no *varš*) trilleris?

Daudz biežāk nekā iepriekšējos sinonīmu vārdnīcas izdevumos LVS_V₄₋₂₀₁₂ sniegti sastādītājas citātu papildinājumi kvadrātiem:

aizbraukt – *[...] aizzibsnīt ([automašīna] „Volga” aizzibsnīja caur tūrumiem Indrāne), aizmirdzēt (pēc pusstundas [automašīna] „Pobeda” aizmirdēja pa šoseju Indrāne) [...] (LVS_V₄₋₂₀₁₂, 14).*

Šādi papildinājumi acīmredzot pievienoti tāpēc, ka jaunākās paaudzes vārdnīcas lietotāji var nezināt, ka „Volga” un „Pobeda” ir padomju laika automašīnas. Tomēr reizēm ilustrējošie piemēri papildināti ar liekiem paskaidrojumiem:

ierasts – *[...] parasts (šādas [kādas] sāpes mēs nosacīti varētu saukt par parastām) (LVS_V₄₋₂₀₁₂, 132).*

Arī šādu papildus ieviestu paskaidrojumu norobežošanā LVS_V₄₋₂₀₁₂ vērojamas nekoncekvences, piemēram, citā šķirklī paskaidrojums citātā dots apaļajās iekavās:

gadīties – *[...] atrasties (te (ezerā) diezgan reti atradās pa klajākai vietai, kas nebūtu aizaugusi niedrēm Austriņš) (LVS_V₄₋₂₀₁₂, 111).*

Apaļo iekavu lietojums šādos šķirkļos arī ir viena no korektūras kļūdām. Lielākai konsekvencei te būtu vēlamas kvadrātiekavas; citātos iespraustu paskaidrojumu atdalīšanai to iesaka arī Aina Blinkena (Blinkena 2009, 388–389).

Iekavu lietojumā nav ievērota viendabība arī citviet vārdnīcā. Jaunajā LVSV₄₋₂₀₁₂ dažādi tiek apzīmētas fakultatīvi lietojamas skaņas. Šķirkļos, kas pārņemti no pamata izdevuma (LVSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂), saglabātas kvadrātiekavas:

ribiens – [..] *būkš[ķ]is* [..] (LVSV₄₋₂₀₁₂, 314; LVSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂, 336), bet labojumos to vietā lietotas apaļās iekavas:

ribēt – [..] *būkš(ķ)ēt, būkš(ķ)ināt* [..] (LVSV₄₋₂₀₁₂, 314).

Latviešu interpunkcija vārdus vai vārdu daļas, kas lietojamas fakultatīvi, paredz rakstīt apaļajās iekavās (Blinkena 2009, 388). Lai arī apaļo iekavu lietojums šajā gadījumā ir pareizāks, svarīgāk tomēr ir fakultatīvo skaņu apzīmēšanai izvēlēties un konsekventi lietot viena veida iekavas.

Arī citu interpunkcijas zīmju pareiza lietošana šķirkļos ir nepieciešama, lai to saturs nekļūtu pārprotams. Svarīgi ir, piemēram, lietot domuzīmi aiz šķirkļa pamatvārda, lai to nošķirtu no pārējiem sinonīmu rindas locekļiem, kā arī citiem šķirkļa elementiem. LVSV₄₋₂₀₁₂ sastopami šķirkļi, kuros pamatvārds no tālāk minētajiem sinonīmiem ar domuzīmi netiek norobežots, piemēram,

ekipējums – *viss vajadzīgais [piem., ceļojumam]; ietērs, uzkabe (seržants vēl nolasīja, kas pieder pie pilnās uzkabes: šautene, bruņu cepure, veļas soma, pārtikas soma Plaudis), apbruņojums* (LVSV₄₋₂₀₁₂, 107).

Vai *viss vajadzīgais [piem., ceļojumam]* ir pamatvārda paskaidrojums vai tā sinonīms?

Nobeigumam

Kopš LVSV 3. izdevuma (LVSV₃₋₁₉₉₈₌₃₋₂₀₀₂) klajā laišanas pagājis jau gadu desmits, un daudziem, kam sinonīmu vārdnīca ir liels palīgs radošajā darbā, jaunākās LVSV₄₋₂₀₁₂ iznākšana bija gaidīts notikums. Vārdnīcā iekļauts lielāks šķirkļu un tajos ietvertu leksisko vienību skaits, kas lietotājiem dod iespēju valodas daudzveidošanai, tomēr jaunā LVSV₄₋₂₀₁₂ ir attālinājusies no zinātniskas vārdnīcas veidola. Šajā izdevumā ir mazinājusies izpratne par sinonīma jēdzienu. Šādas vārdnīcas veidošana noteikti būtu jāsāk ar sinonīma jēdziena teorētisko nostādņu noskaidrošanu un sinonīmu grupēšanas principu precizēšanu, ņemot vērā arī citu valstu leksikogrāfu

pieredzi un atzinumus. Nozīmīgāku pētījumu par R. Veidemanes darbiem sinonīmikā Latvijā joprojām nav. Nekā jaunāka, kas teorētiski būtu varējis palīdzēt, sastādot LVSV₄₋₂₀₁₂, latviešiem nav. Ir pašsaprotami, ka vārdnīcu veidotājiem būtu jāraugās, lai nākamajā izdevumā neatkārtotos iepriekšējo iespiedumu neveiksmes un kļūdas. Diemžēl LVSV₄₋₂₀₁₂ iepriekšējie ieteikumi recenzijās nav ņemti vērā. Darbs pie pilnīgas, zinātniskas sinonīmu vārdnīcas, kādu to cerēja nākotnē redzēt otrā LVSV izdevuma recenzents K. Karulis un citi leksikogrāfi, ir jāturpina. Jācer, ka šāda latviešu valodas sinonīmu vārdnīca taps.

Rakstā, īpaši nepievēršoties teorētiskām pārdomām, pievērsta uzmanība tam, ko jaunajā LVSV₄₋₂₀₁₂ saskata un vēlētos ieraudzīt ieinteresēts vārdnīcas lietotājs. Vārdnīcā kā normatīvā avotā ir svarīgs ne tikai saturs, bet arī forma. Daudzkārt iztīrīts, kā dažādas šķietami nesvarīgas neprecizitātes var radīt pārpratumus un veicināt negatīvu attieksmi pret vārdnīcu. Tai ne tikai jāatspoguļo latviešu valodas leksikas daudzveidība, bet arī jāatvieglo redaktoru, tulkotāju, rakstnieku u. c. darbs. Arī skaidrība par iepriekšējiem izdevumiem būtu jāsniedz jau vārdnīcas priekšvārdos, lai tās lietotājam nebūtu jāveic detektīva cienīga izpēte, noskaidrojot, kad kas izdots, kas kam pamatā. Cerams, ka turpmākās bibliogrāfijās tiks uzrādīts arī 1998. gada izdevums. Trešais LVSV izdevums tomēr datējams tieši ar šo gadskaitli, un vārdnīcas materiāls, kas ir pamatā jaunākajai sinonīmu vārdnīcai, ir četrus gadus vecāks, nekā tiek uzskatīts patlaban.

Tomēr nevar apgalvot, ka šis jaunākais LVSV izdevums un tā veidotājas darbs ir mazvērtīgs daudzo rakstā analizēto neprecizitāšu dēļ. Jāpiekrīt J. Baldunčikam, ka „uz leksikogrāfu darbu un kļūdām jāskatās diferencēti: viena attieksme ir, ja vārdnīcu veidojis viens vai divi autori; cita – ja strādājis liels kolektīvs” (Baldunčiks 2012, 110). Ja šai LVSV₄₋₂₀₁₂ būtu bijis vairāk veidotāju, vismaz korektors, tā būtu daudz korektāka un tādēļ, bez šaubām, būtu daudz vērtīgāka. Diemžēl 2012. gada LVSV veidotājai šoreiz pilnībā nav veicies īstenot savas ieceres, resp., vienkopus saliedēt pamatizdevuma materiālu ar no jauna iegūtajiem ekscerptiem un citu izdevumu dotumiem. Bet, kā sena paruna vēstī, – no kļūdām mācāmies.

Saisinājumi

Lgr – Latviešu valodas gramatika

LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka

LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca

LVI – Latvijas Valsts izdevniecība

LVSV – Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca

ME – K. Milenbahs un J. Endzelīns „Latviešu valodas vārdnīca”

MLVV – Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca

Avoti

„Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas” pirmais izdevums

Grinberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Latvijas Valsts izdevniecība, 1964, 528 lpp.

Grinberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols J. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Latvju grāmata, 1967, 528 lpp.

Otrais izdevums

Grinberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Liesma, 1972, 671 lpp.

Grinberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Heivarda : J. Zitara grāmatnīca, 1987, 528 lpp.

Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca: ap 27 000 vārdu. [bez v.] EFI Print, 1997, 526 lpp.

Trešais izdevums

Grinberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J., Pārupe, A., Rauhvargers, E. (red.) *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 1998, 878 lpp. ISBN 5-401-01023-0

Grinberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J., Pārupe, A., Rauhvargers, E. (red.) *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002, 786 lpp. ISBN 5-401-01023-0

Ceturtais izdevums

Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca. Dorisas Šnē redakcijā. Rīga : Avots, 2012, 844 lpp. ISBN 978-9984-859-54-5

Citas sinonīmu vārdnīcas

Rauhvargers, E. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca skolām*. Zvaigzne ABC, 2000, 204 lpp. ISBN 9984-17-380-1

Sinonīmu vārdnīca skolām. Sast. E. Grinberga-Sudmale. Avots, 2001, 793 lpp. ISBN 9984-700-42-9

Tematiskā sinonīmu vārdnīca. Sakārt. J. Ozols, red. J. Osmanis. Annele, 2006, 238 lpp. ISBN 9984-7860-6-4

1. Avots – Avots [tiešsaiste] [skatīts 20.08.2014.]. Pieejams: www.avotsabc.lv/index.php?id=21
2. Baldunčiks 2012 – Baldunčiks, Juris. Pārskats par nozīmīgākajām vienvalodas vārdnīcām: skaidrojošās vārdnīcas, svešvārdu vārdnīcas, etimoloģijas vārdnīcas, slenga vārdnīca. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010*. Atb. red. A. Lauzis. Rīga : LVA, 2012, 108.–190. lpp.
3. Blinkena 2009 – Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
4. Endzelīns 1951 – Endzelīns, Jānis. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LVI, 1951.
5. Jansone, Veisbergs 2013 – Jansone, Ilga, Veisbergs, Andrejs. *Vārdnīcas. Latviešu valoda*. Prof. A. Veisberga redakcijā. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 435.–452. lpp.
6. Karulis 1973 – Karulis, Konstantīns. Latviešu valodas sinonīmu kārtojums. *Literatūra un Māksla*, 1973, 17. marts, 5. lpp.
7. Laua 1969 – Laua, Alise. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1969.
8. Laua, Veidemane 1964 – Laua, Alise, Veidemane, Ruta. Pirmā Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca. *Karogs*. Nr. 12. 1964, 135.–137. lpp.
9. Laumane 1996 – Laumane, Benita. *Zveja, jūra, zvejvietas. Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē*. Rīga : Zinātne, 1996.
10. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* [tiešsaiste] [skatīts 19.08.2014.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/>
11. LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka [tiešsaiste] [skatīts 20.08.2014.]. Pieejams: www.lnb.lv/lv/izdevejiem/isbn-un-ismn
12. MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* [tiešsaiste] [skatīts 19.08.2014.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
13. Plēsma 1964 – Plēsma, Anda. Nāk klajā pirmā Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca. *Literatūra un Māksla*, 1964, 9. maijs, 3. lpp.
14. Sprogēre 1991 – Sprogēre, Ofelija. *Edītes Hauzenbergas-Šturmas biogrāfija*. Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstules Jānim Rudzītim: 1946–1970. ASV : Ramave, 1991, 9.–12. lpp.
15. Svīre 1986 – Svīre, Māra. Novēcojis...? *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 22. laid. 1986, 24.–30. lpp.
16. Šmite 2012 – Šmite, Astra. Latvijā izdotās vārdnīcas (1991–2010). *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010*. Atb. red. A. Lauzis. Rīga : LVA, 2012, 192.–247. lpp.
17. Veidemane 1968 – Veidemane, Ruta. *Sinonīmijas problēma latviešu leksikoloģijā un leksikogrāfijā*: disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda saņemšanai. Rīga : P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1968.
18. Veidemane 1970 – Veidemane, Ruta. *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga : Zinātne, 1970.

INTERPUNKCIJA

Aleksejs Andronovs (Aleksey Andronov), Lidija Leikuma

Par dažām — „sīkajām” — rakstu zīmēm¹

Ikvienai tautai ir sava valoda, ko tā nodod nākamajām paaudzēm, ko cenšas kopt un attīstīt. Primārā valodai ir runas forma, bet, tautas kultūrai attīstoties, rodas un pilnveidojas arī rakstu forma. Rakstības rašanās ir svarīgs solis ceļā uz augstāku sabiedrības attīstības pakāpi. Arī valodas — dažādos līmeņos — kopšana tad kļūst vairāk apzināta, iegūst daudzveidīgas organizācijas formas. Rodas savi nosacījumi ortogrāfijā, savi interpunkcijā, tāpat veidojas, ieviešas un nostiprinās savi noteikti rakstu zīmju un to formas izvēles paradumi. Tas viss dažādām tautām ir vairāk vai mazāk atšķirīgs. Raksta mērķis — aktualizēt latviešu grāmatrūpniecības tradīcijas dažu tipogrāfisko zīmju lietojumā, tām vairāk pievērsties kā rakstu, nevis interpunkcijas zīmēm (kaut vairākas rakstu zīmes var izmantot polifunkcionāli). Ne velti jau pašā pirmajā latviešu valodnieku gramatikā tiek atgādināts: „No pieturas zīmēm izšķījamās rakstu zīmes” (Endzelīns, Mīlenbahs 1907, 239). Jautājuma problemātika ir starpdisciplināra — starp valodniecību un tipografikas mākslu, arī burtveidolu dizaina mākslu.

Tāpat kā par normālu parādību uztveram daudzveidīgo valodu pasauli ap sevi un vairāk vajadzīgās raugām pat (ie)mācīties, par pašsaprotamu uzskatām arī to, ka dažādās valodās ir dažādas skaņas, vārdu formas, teikuma uzbūves principi. Svarīgākos ievērojam, kaut jau vairāk vai mazāk diferencējam, kuri no tiem būtu „svarīgāki”, resp., mums vairāk vajadzīgi un noderīgi, bet kur var „palaist vieglāk”. Pieturzīmes pieder pie tām sistēmām, kam lielu vērību bieži vien neveltījam, drīzāk otrādi, — lietojot svešas valodas rakstu formu, mēdzam pārņest uz to savas dzimtās valodas interpunkcijas gramatiskos un intonatīvos principus. Vēl mazāk cilvēku aizdomājas, ka ne tikai lietošanas nosacījumi, bet arī pašu rakstu zīmju forma dažādās nacionālajās tradīcijās var būt atšķirīga un ka šķietamā nenoteiktība vai „brīvība” to lietojumā patiesībā ir mūsu nevēlēšanās (dažādu iemeslu dēļ, protams) noskaidrot, ka Kolumbam nav jābūt arī tai jomā, ko saucam par grāmatrūpniecību. Poligrāfijas jeb, kā šoreiz vairāk domāts, tipografikas tradīcijas tāpat būtu uzskatāmas par vērtību, kas jāsauglabā un jākopj. Nacionālo identitāšu meklējumu laikā, ar ko patlaban esam aizrāvušies daudzi, tas būtu pat īsti piedienīgi.

¹ Sk. arī 2008. gada Artura Ozola dienas konferences tēzes — Andronovs, Leikuma 2008a; tajās — par dažām tehniskām zīmēm vairāk nekā šai rakstā.

Rakstos lietojamo zīmju forma un funkcijas attīstās reizē ar poligrāfiskās tehnikas attīstību. Tas, kas rokrakstā varēja pastāvēt kā nediferencēts veselums (diez vai rakstītājs īpaši piedomā, cik mm garu strīpiņu viņš rokrakstā kurā reizē pavelk), drukātajā tekstā ar to diskrēto raksturu kļuva neizbēgami šķirams (piemēram, atstarpju lietošana, svītriņu garums, citas zīmju formas izvēle, to lietojuma secības nianšes). Latviešu literārajai valodai piemīt bagātīgs rakstu zīmju inventārs, to lietošana balstās gadsimtiem ilgās tradīcijās un galīgi nostiprinājusies 20. gs., pateicoties gan valodnieku mērķtiecīgam kopšanas darbam, gan korektoru un poligrāfiķu rūpīgumam. (Par latviešu valodas grafisko zīmju kopumu rakstos un to lietošanas principiem plašākais pētījums pieder Aina Blinkenai — sk. Blinkena 1969; 2009; arī Bergmane, Blinkena 1986, uz ko šai rakstā sanāk bieži atsaukties.) Varētu domāt, ka datortehnikas izplatīšanās, kas jūtami sāka atvieglināt maketēšanas procesu un pašu iespiešanas darbu 20. gs. beigās, veicinās arī teksta grafiskā noformējuma kultūras izplatīšanos un attīstību. Diemžēl mūsdienu poligrāfijas produkcijā vērojams tieši pretējs rezultāts, kam ir divi iemesli: 1) pie grāmatu maketēšanas strādā cilvēki ar datorlietotāja pamatprasmēm, bet bez vajadzīgajām profesionālajām zināšanām tipogrāfiskā, 2) datorprogrammu uzstādījumi pēc noklusējuma atbilst angļu valodas tradīcijām, bet ne visi lietotāji māk pārslēgt nepieciešamos parametrus, pieskaņojot savu darba vidi latviešu grāmatrūpniecības tradīcijām (jāatzīst, ka programmu latviskošana joprojām ir veikta tikai daļēji, turklāt bieži vien tā skar vienīgi izvēlņu tulkošanu latviešu valodā, bet ne nacionālo pamatuzstādījumu izstrādi).

Lai varētu attīstīt datortehnoloģijas saskaņā ar klasiskām nacionālajām tradīcijām un mūsdienu prasībām, darbā ar datoru uzmanība pievēršama gan parasto interpunkcijas zīmju pareizai lietošanai, tām pildot dažādas funkcijas, gan īpašu valodniecības simbolu salikšanas iespējām un problēmām, kas saistītas ar korektu salikumu (par to šeit runāts netiks, bet sk. Leikuma, Andronovs 2005, 6–11; Andronovs, Leikuma 2008b).

Šai rakstā galvenā vērība tiek veltīta divām rakstu zīmēm, kas pašreizējā praksē bieži neatbilst latviešu poligrāfijas tradīcijām un kam nav konsekvēncu lietojumā (nenoteiktības vairošanā savu lielu artavu diemžēl piensuši arī valodnieki, par ko konkrētāk — turpmāk). Pirmkārt, tās ir dažāda garuma horizontālās svītras, kā izmantojums ir daudzveidīgs, un, otrkārt, pēdiņas.

1. Horizontālās svītras

Koptā pareizrakstībā būtu jādiferencē vismaz divējāda garuma horizontālās svītras: **domuzīme** (—), kurai parasti no abām pusēm liekamas atstarpes, izņemot (sa)vienotājzīmes funkciju (Blinkena 1969, 355; 2009, 384), un **defise** (-), ko izmanto

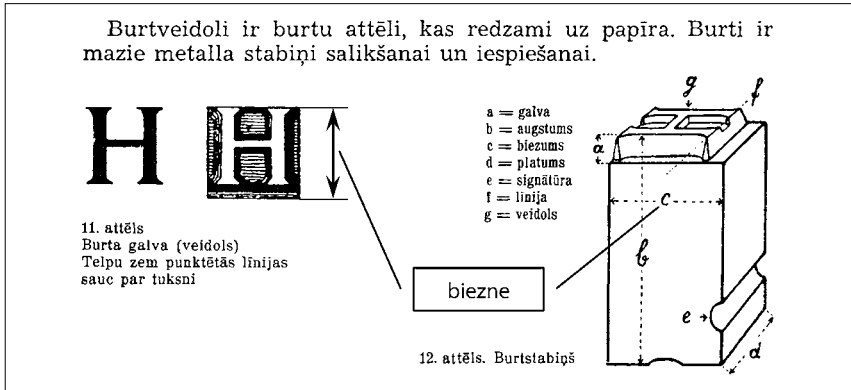
plaši un vienmēr bez atstarpēm no abām pusēm²: pārnesot vārdus jaunā rindā, rakstot dubultuzvārdus (*Vaira Viķe-Freiberga*), pierakstot skaņu atdarinājumus (*pēk-pēkl!*), valodniecībā rādot vārda sastāvdaļas (piedēklis *-tāj-*) u. tml.³ Diemžēl populārākais teksta redaktors „MS Word“, automātiski formatējot tekstu, istās domuzīmes (—) vietā liek pusgāro (–), un datorrakstītājs visbiežāk tam „nepretojas“. Tas pats notiek ar defisi, ja tā gadās pēc atstarpes (piemēram, rādot vārda sastāvdaļu): dators pārvērš pareizo *-tāj-s* par *–tāj-s*. Dažs rakstītājs to pat neievēro vai nepievērš tam uzmanību, cits domā, ka „tā vajag“, ja jau dators piedāvā... Tomēr, ienākot un nostiprinoties jaunām tehnoloģijām ar to daudzveidīgajiem piedāvājumiem, ko, bez šaubām, lietpratēji arī prasmīgi izmanto, nebūtu jāaizmirst, ka katrai no minētajām horizontālajām svītrām latviešu tipogrāfijā jau ir savas lietojuma tradīcijas. Vajag tikai zināt, ko īsti gribam, un prast korekti izmantot datora milzīgās iespējas — lai tas būtu nevis ļaunais gars, kurš nebeidzami kārdina un maldina, tāpēc tā aplamajiem piedāvājumiem jāturas pretī, bet gan veikls un palīdzīgs draugs (ļoti vēlama tam, protams, būtu datorprogrammu pilnīga latviskošana). Un šeit nu nākas pievienoties datortehnoloģiju speciālistiem, ka „tehnoloģijas paver jaunas iespējas valodas lietojumam un izplatībai, taču vienlaikus arī ierobežo un pat izspiež latviešu valodu no lietojumiem, kuros tai vēl nav radīts nepieciešamais tehnoloģiskais nodrošinājums“ (Skadiņa, Vasiļjevs 2013, 453) — minētā izspiešana ir notikusi (un diemžēl turpinās) ar tradicionālo latviešu tipogrāfijas domuzīmi un pēdīnām.

Rūpīgāk pārskatot pirmskara izdevumus, ikvienam interesentam kļūst skaidrs, ka ar **domuzīmi** tolaik tiek saprasta horizontāla svītra, kuras garums tradicionāli atbilst tipogrāfiskās literas jeb burtstabiņa augstumam, resp., burta biezumam (lielumam) jeb biežnei, t. i., burta ķermeņa izmēram burta attēla stāvvirzienā (Auziņš 1942, 39) (tas ir drusku lielāks nekā iespīestā lielā burta augstums, jo nāk klāt vēl malas — sk. 1. attēlu). Biezni tipogrāfiskā sistēmā mēri punktus, un 10 pt burtiem domuzīme ir 10 pt gara; angļiski to sauc par „em-dash“, jo tās garums līdzinās lielā burta *M* platumam⁴ (dažāda dizaina rakstā *M* burta horizontālā platumā un domuzīmes garumā atbilst mūsdienu burtveidolos gan variē). Praktiski šāda domuzīme ir aptuveni trīsreiz garāka par defisi, sal. — un ---).

² Te der atgādināt, ka dators piedāvā iespēju lietot maketā gan nedalāmo defisi (īsinājumaustiņš „Ctrl + Shift + -“), kura pārvietojas uz nākamo rindu kopā ar vārdu vai vārda daļu, ar ko tā saistīta, gan „gaistošo“ defisi (īsinājumaustiņš „Ctrl + -“), kas izdrukā parādās tikai rindas beigās, bet „izzūd“ citur.

³ Par citu vēl vienu svītriņu — mīnusa zīmi — sk. tālāk.

⁴ Savukārt pusgāro domuzīmi angļu valodā sauc par „en-dash“, jo tās garums līdzinās lielā burta *N* platumam (runājot precīzāk, tā ir divreiz īsāka par īsto domuzīmi, tātad 10 pt burtiem tā ir 5 pt gara).

1. attēls. Tipogrāfiskā litera jeb burtstabīņš un attiecīgās mērvienības

Garās (istās) domuzīmes lietojuma ilustrēšanai sniedzam īsus fragmentus no 20. gs. valodnieku darbiem; viņi, domājams, pret teksta grafisko noformējumu bijuši „visuzmanīgākie” arī tolaik (sk. 2. attēlu). Te acīmredzot der vēl piezīmēt, ka „sīko” rakstu zīmju lietojums līdz ar pāreju no fraktūras uz antikvu nemainās, sal. attēlus turpmāk.

b) Īrmatnejee g a r e e patškani un diwškani ir ņaiškfinati tabdās ņilbēs, fas no laifa gala ņahwejuņčas wairafņilbju wahrda beigās, pee kam **ai** un **ee** pahrwehriņchas par **i**, turpretim **au** un **o** — par **u**. Tā peem. garais **a** ņaiškfinats ā-zelnu weenņk. nominatīvā (peem. „ņeewa”; garums paglahbees

Latweeschu walodas mahciba. J. Endzelina un K. Mühlenbacha sarakstīta.
Rīga : K. J. Zichmaņa apgahdībā, 1907, 9. lpp.

Nav iemesla skaust — kā to dažkārt dzird darām — tagadnes divdabjus ar -ošs no intransitīviem vārdiem. **Tekošs ņudens, guļošs zaķis, karjošs valsts** ir bez vainas, un tiem dažkārt cita nianse nekā attiecīgajiem darītālvārdiem ar -tājs, -ējs: „skrejošs zirgs”

Valodas un rakstības jautājumi. Red. J. Endzelins, sak. V. Rūķe.
Rīga : Ramaves apgāds, 1940, 12. lpp.

dialektu starpā atrodas vesela rinda „pārejas izlokšņu”. Šie trīs dialekti ir — t ā m n i e k u, v i d u s u n a u g š z e m n i e k u.

J. Endzelins. Latviešu valodas gramatika.
Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951, 9. lpp.

2. attēls. Tekstu paraugi

Lingvistu darbos, kur tiek skaidrots pieturzīmju lietojums tekstā, domuzīme, saprotams, rādīta istā jeb garā, sk. 3. attēlu.

498. §. Domu zīme (—).

1. Domu zīme lietojama starp teikuma priekšmetu un izteicēju, kad izteicējs ir lietvārds un trūkst saitiņas, piem.: *Meli — taisnības ielāps* (izlaista saitiņa: *ir*). *Es — laba dziedātāja* (izlaists: *esmu*), *tu — labs piebalso-tājs* (izlaists: *esi*), *mums labi kopā saskanēs*.

V. Bērziņa. Latviešu valodas gramatika. Vidusskolas kurss. Otrs, labots un papildināts izdevums. Rīga : Latvju grāmata, 1943, 258. lpp.

8) Sarunās starp diviem vai vairāk runātājiem lietājama domu zīme pēc punkta, jautājamās un izsaukamās zīmes, kur viens runātājs beidz savus vārdus un otrs iesāk runāt: „Kur tecēji tu, gailīti, ritu agri rasiņā?“ — „Ciemā teku meitas celt, nav māmiņas cēlējiņas.“

9) Starp cipariem domu zīme nozīmē „līdz“: 2—3 tūkstoši.

J. Endzelīns, K. Milenbahs. Latviešu valodas mācība. Četrpadsmitais izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1993, 183. lpp.

3. attēls. Domuzīme tekstā

Tradicionālā tipogrāfijas domuzīme, tāpat kā citas svarīgākās rakstu zīmes, tiek minēta un attēlota arī poligrāfijas jautājumiem veltītos izdevumos, piemēram, Anša Auziņa (Auziņš 1942), Jāņa Grinberga un Friča Kleinberga (Grinbergs, Kleinbergs 1944) u. c. darbos (sk. 4. attēlu, kur šķirkli aprakstīts pēdiņu lietojums, bet dotas arī citas zīmes, tostarp domuzīme).

Pēdiņas Gänsefüßchen кавычки. Zos-pēdiņas, zīme vārdu, teikumu, sarunu, citātu atzīmēšanai un izcelšanai no pārējā teksta. Salikumos visbiežāk lieto šādas pēdiņu zīmes: „—“ fraktūras burtiem, „—“ un «—» latīņu burtiem. Angļu valodā lieto „—“ vai ‘—’. Bieži pēdiņas lieto tabulāros salikumos un cenu rādītājos vārdu un nosaukumu atkārtošanai (,,). Ciparu atkārtošanai pēdiņas nelieto. Ja ar pēdiņām apzīmētā teikumā vai citātā vēl jāliek pēdiņas, tad lieto „—“. Ja pēdiņas lieto vārda pa vārdam atkārtotas sarunas vai citāta sākumā un beigās, tad beigu pēdiņas liek pēc punkta, domu zīmes, jautātāja vai izsaucēja.

(Auziņš 1942, 30)

4. attēls. Šķirklis „pēdiņas“ A. Auziņa grāmatā

Par domuzīmes vēsturi sk. Bergmane, Blinkena 1986, 223–232, tās funkciju apraksts sniegts A. Blinkenas monogrāfijā „Latviešu interpunkcija” (Blinkena 1969, 350–358; 2009, 379–387). Šeit gan jāpiezīmē, ka grāmatas jaunajā izdevumā šīs (un dažas citas) rakstzīmes attēls mainās līdz ar iespiedumtehnoloģiju maiņu, kaut lasītājs par to brīdināts netiek (sal.: „*Bio-Savāra—Laplasa likums*”⁵ (1969, 356) un „*Bio-Savāra—Laplasa likums*” (2009, 384) u. tml.).

Jāatzīst, ka monogrāfijas autore ir visai neprecīza lietoto zīmju tehnisko parametru aprakstā. Domuzīme nav „homonīma” mīnuszīmei (Blinkena 1969, 357, 393; 2009, 386, 418), bet ir īsāka (sk. 1969, 357); starpība gan vairs nav redzama grāmatas jaunajā izdevumā (2009, 386). Patiesībā defise nav tikai uz pusi īsāka par domuzīmi (1969, 380) — ja vien šeit domāta pirmajā izdevumā lietotā īstā domuzīme, nevis pusgarā, uz kuru pāriets 2009. gada izdevumā, — bet vēl īsāka. Otrajā, pārstrādātajā, monogrāfijas izdevumā ieviestas alūzijas angļu terminiem: tiek apgalvots, ka domuzīme ir burta m platuma, bet defise — burta n platuma (2009, 379, 407). Tomēr arī te jāaizrāda uz vairākām kļūdām: vispirms, būtu jārunā par lielo, nevis mazo burtu platumu; otrkārt, grāmatā viscaur lietota (pusgarā) domuzīme, kas līdzinās N burta, nevis M burta platumam, treškārt, defise nekad nav bijusi N burta platuma (ar šo apgalvojumu autore sajauc defisi un pusgaro domuzīmi, lai arī grāmatā defise, izmantota, piemēram, vārdu pārnesei, iespiesta pareizi — kā pavisam īsa horizontāla svītriņa (sk. 10. attēlu).

Pāreju no īstās jeb garās domuzīmes (—) uz pusgaro (–) ir veicinājušas attiecīgas datorprogrammas, kas tekstā veic sev vēlamos „uzlabojumus” un rakstzīmes, saprotams, pēc attiecīga iestādījuma, konvertē automātiski. Šo rakstzīmi jeb agrākās īstās domuzīmes pusi, ko nu arī liela daļa valodnieku sauc par domuzīmi, kā vienotājdomezīmi jeb ciešo domuzīmi skaidro Valentīna Skujiņa (1999, 119–120). Monogrāfiskajā izdevumā par latviešu terminoloģijas attīstību (Skujiņa 2002) autore runā par vienotājdomezīmi un defisi, piemēram izmantojot arī jau tradicionālo vārdkopu *Gē-Lisaka—Šarla likums* (2002, 120); šai darbā konsekventi lietota agrākā (īstā, garā) domuzīme, kas izmantota arī intervāla starp skaitļiem rādīšanai, diemžēl jaucot atstarpju lietojumu (sal. „[155, 83 — 86; 259, 1]” (2002, 7, pirmā rindkopa) un „[150, 93—94; 253; 259, 2—4]” (2002, 9, priekšpēdējā rindkopa)), un neba nu autore pie tā vainīga. Par vienotājzīmi runā arī citi autori, piemēram, rakstot: „Vienotājzīmi kā nosacītu grafisku zīmi (mīnuszīmi, vienotājzīmi ķīmijas formulās (kas tomēr nav viens un tas pats, par to sk. turpmāk —

⁵ Citējot tekstu, kas bija kursivēts avotā, kursivējums paturēts un lietotas pēdiņas.

AA, LL)) raksta bez atstarpēm starp vienojamiem elementiem“ (Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002, 218). Arī jaunajā „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā“ (2007) atrodama gan īstā domuzīme (—) (VPSV 2007, 97–98 — šķirklis „domuzīme“), gan pusgarā (–), kas, līdzīgi kā autorēm iepriekš, saukta par vienotājdomuzīmi (VPSV 2007, 448–449 — šķirklis „vienotājdomuzīme“).

Ne tikai A. Blinkenai, arī citiem autoriem gadās „nepamanīt“ rakstu zīmju grafiskā izskata maiņu, atkārtoti izdodot savus darbus. Ir dīvaini, ka autoru darbu pārpublicējumi mūsdienās tehniskā noformējuma ziņā nekļūst kvalitatīvāki, bet bieži ir otrādi. Acīmredzot tas tāpēc, ka „sīkās“ rakstu zīmes netiek uzskatītas par ievēribas vērtām. Un, kamēr autori nesāks par savu darbu tehnisko noformējumu iestāties krasāk, nekas jau arī nemainīsies... Tomēr — vai par to būtu „jāuztraucas“ un iespēšanai iesniegtais manuskripts „jāuzmana“ tikai autoriem? „Nepamanītas“ nepamatotas maiņas notikušas pat apcerējumā, kas veltīts latviešu valodas saīsinājumiem — sk. Bankavs 1994; 117 un 2003, 209; sal. domuzīmes (arī apaļo pēdiņu un vienpēdiņu) atveidojumu 5. attēlā — tradicionālajām latviešu tipogrāfijas zīmēm atbilst tikai pirmā izdevuma (1994) domuzīme).

I. Pieturas (interpunkcijas) zīmes	1. Pieturas (interpunkcijas) zīmes
<p>· punkts : komats ; semikols : kols - defise — domuzīme / slīpsvītra ? jautājuma zīme ! izsaukuma zīme () apaļās iekavas) pusiekava (<i>norādēm, atsaucēm 1) 2)</i>) [] kvadrātiekavas { } figūriekavas " " vai " " apaļās pēdiņas « » stūrainās pēdiņas (<i>tikai iespiestajos tekstos</i>) · · vienpēdiņas .. divpunkte (<i>teksta izlaidums</i>) ... daudzpunkte (<i>domas noklusējums</i>)</p>	<p>· punkts : komats ; semikols : kols - defise — domuzīme / slīpsvītra ? jautājuma zīme ! izsaukuma zīme () apaļās iekavas) pusiekava (<i>norādēm, atsaucēm: 1) 2)</i>) [] kvadrātiekavas { } figūriekavas " " vai " " apaļās pēdiņas << >> stūrainās pēdiņas (<i>tikai iespiestajos tekstos</i>) ‘ ‘ vienpēdiņas .. divpunkte (<i>teksta izlaiduma apzīmēšanai</i>) ... daudzpunkte (<i>domas noklusējuma apzīmēšanai</i>)</p>

(Bankavs 1994, 117)

(Bankavs 2003, 209)

5. attēls. Rakstzīmes A. Bankava saīsinājumu vārdnīcās

Pārlūkojot mūsdienu lingvistiskos izdevumus kopumā, ir redzams, ka jaunā tendence — pāreja uz pusgaro domuzīmi garās vietā — skārusi vai visas izdevniecības. Īsto, resp., garo domuzīmi samērā konsekventi paturējis laikam vairs tikai apgāds „Zinātne”. Līdz aptuveni 90. gadu vidum to izmantoja arī apgāds „Zvaigzne ABC” (agrāk — „Zvaigzne”), kaut datoru ēra ar latviski neiestādītām datorlietojuma programmām jau bija sākusies. Maiņa notika 90. gadu beigās. Tā, piemēram, R. Lāces mācību grāmatā vidusskolai (1995) lietota latviešiem tradicionālā domuzīme (—), un tāda tā redzama arī starp skaitļiem (piemēram, „J. Alunāns (1832—1864)” 66. lpp.), kaut ne grāmatas nosaukumā: „Latviešu valoda 10.-12. klasei”), bet jau 1998. gadā izdotajā autoru kolektīva (J. Kušķis, A. Laua, I. Lokmane, Dz. Paegle, M. Rudzīte) grāmatā ar tādu pašu nosaukumu tradicionālā domuzīme ieraugāma vairs tikai grāmatas „pasītē”. Tajā rakstīts divējādi: minēta „Latviešu valodas programma 1.—12. klasei”, bet titullapā jau ir „Latviešu valoda 10.-12. klasei” — ar defisi starp skaitļiem kā R. Lāces grāmatā (korektore abiem izdevumiem ir Z. Stikute). Stāvi un brīnīes! No otras puses, īstā, resp., garā domuzīme apgādā „Zvaigzne ABC” izmantota Dz. Paegles un J. Kušķa darbā „Kā latvietis runā ...” (2002) (uz vāka — ar atstarpi pirms daudzpunktes, „pasītē” — bez atstarpes, atgādinot par vēl kādu kopjamu latviešu pareizrakstības lietu...) un droši vien vēl kādos izdevumos.

Tradicionālo domuzīmi 20. gs. izskaņā varēja „sarunāt” arī citos apgādos, piemēram, „Jumavā”, sk. „Angļu-latviešu skaidrojošā datorvārdnīca” (1998; maketētāja R. Vilīte, sastādītāji — L. Leikuma, S. Zariņa, M. Ābeltiņš). Izņēmumi ir bijuši visos laikos, un tradicionālo garo domuzīmi „tehniski” varēja (un var joprojām) dabūt gatavu, lai arī tastatūrā nav atsevišķa tai atbilstoša taustiņa⁶. Savukārt — apgādu tradīcijas noteiktu rakstu zīmju lietošanā būtu derīgi aplūkot kādā citā pētījumā.

Pusgarā domuzīme nepārprotami ir ienākusi no angļu valodas (kopā ar attiecīgu iestādījumu datorprogrammās). Pusgaru to diemžēl ir prasījis arī jaunais Latvijas valsts standarts LVS 24-93 (sk. 6. attēlu), tāpat — Tulkošanas un terminoloģijas centrs (Rokasgrāmata 2006, 67).

⁶ „MS Word” tai ir piešķirta taustiņu kombinācija „Ctrl + Alt + - (ciparu tastatūras mīnuss)”; pusgaro domuzīmi var dabūt, nospiežot „Ctrl + -”; var arī, protams, iegūmēt šo simbolu kodus: ASCII („Alt + 0151” resp. „Alt + 0150” (ciparu tastatūrā)) vai „Unicode” („2014” resp. „2013” un taustiņu kombinācija „Alt + x”).

4.5. Pieturzīmes

4.5.1. Pieturzīmju saraksts

<u>simbols</u>	<u>zīmes nosaukums latviski</u>	<u>zīmes nosaukums angļiski</u>
.	punkts	full stop
,	komats	comma
;	semikols	semicolon
:	kols	colon
!	izsaukuma zīme	exclamation mark
?	jautājuma zīme	question mark
-	defise	hyphen
—	domuzīme	dash
(kreisā apaļā iekava	left parenthesis
)	labā apaļā iekava	right parenthesis
[kreisā kvadrātieka	left square bracket
]	labā kvadrātieka	right square bracket
«	kreisās stūrainās pēdiņas	left-pointing double angle quotation mark
»	labās stūrainās pēdiņas	right-pointing double angle quotation mark
„	apakšējās divkmatu pēdiņas	low double comma quotation mark
“	augšējās divkmatu pēdiņas	double comma quotation mark
‘	vienpēdiņa	single comma quotation mark
’	apostrofs	apostrophe
/	slīpsvītra	solidus
..	divpunkte	two dot leader
...	daudzpunkte	dots (horizontal ellipsis)

4.5.2. Latviešu valodā lieto divu veidu pēdiņu pārus [5]:

- labās un kreisās stūrainās pēdiņas un
 - augšējās un apakšējās divkmatu pēdiņas.
- Iespiedumā pēc nozīmes šīs pēdiņas neatšķir.

6. attēls. Simbolu saraksts Latvijas valsts standartā LVS 24-93

Turpinot klasiskās latviešu tipogrāfijas tradīcijas, būtu jāatgriežas pie īstās domuzīmes. Salīdzinot, piemēram, latviešu valodnieku monumentālās izstrādes — „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika“ (I–II, 1959–1962) un „Latviešu valodas gramatika“ (2013) —, secināms, ka domuzīmes lietojums korekts ir 1959. gada izdevumā. Savukārt — kā rāda Latvijas Zinātņu akadēmijas žurnāls „Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis“ (šo rakstot, skatīts „LZA Vēstu“ 2010. gada 3./4. nr.) un atsevišķi apgāda „Zinātne“ izdevumi, arī mūdienās nav necik sarežģīti atrast tradicionālo latviešu garo domuzīmi. „Zvaigzne ABC“ klasisko garo latviešu domuzīmi (—) gan atrod (sk. A. Lauas „Latviešu literārās valodas fonētika“ (1997) (4. pārstr. un papild. izd.)), gan atkal pazaudē (Skujiņa 1999, 119; 2014, 89).

Diezin vai nacionālās tradīcijas atspoguļo šāds uz pazīstamas firmas dzēriena pakas atrodams rakstījums (sk. 7. attēlu.).

7. attēls. Produkta nosaukums trīs valodās

Vērtējot kopumā, tā bez apdoma iegādātā „importa manta“, kas stipri nomākusi pašmāju ražojumu, — pusgarā domuzīme (–) — nav laikam pavisam atmetama: tā var būt noderīga, rādot intervālu starp skaitļiem (1–5; lietojama bez atstarpēm!). Šādi tiek praktizēts arvien biežāk, un, domājams, šis paņēmieni ir atbalstāms (tas ļautu arī diferencēt A. Blinkenas minētos „neērtos“ gadījumus, sal.: *Rīt spīdēs saule un būs arī siltāks – 21–26 grādi* (Blinkena 2009, 386) un *..būs arī siltāks — 21–26 grādi*). Pusgarā domuzīme noder, lai rādītu intervālu starp „plikiem“ skaitļiem, piemēram, *1.–5. aprīlis*, bet ne tādā savienojumā kā *31. marts — 1. aprīlis*.

Te vēl der piebilst, ka agrākajā mūsu publikācijā pusgarā domuzīme nepareizi saukta par mīnusa zīmi (Andronovs, Leikuma 2008a, 6). Patiesībā šīs zīmes ir dažādas (par šo arī 115. lpp.): mīnusa funkcijā lietotā svītriņa, lai arī garuma ziņā līdzinās pusgarajai domuzīmei, ir novietota drusku augstāk — tādā pašā līmenī kā plusa zīmes horizontālā svītra, sal. blakus liktus plusu un mīnusu (+–) ar plusu un pusgaro domuzīmi (+–). Citās burtu garnitūrās šī atšķirība var būt vēl vairāk izteikta, sal. „Times New Roman“: +- un +–.

Horizontālo svītru īsā apskata nobeigumā varbūt varētu pieminēt vēl to, ka iepriekšējo gadsimtu mijā vārda dalīšanai morfoloģiskās sastāvdaļās izmantota istā, resp., garā domuzīme (sk. 8. attēlu). Šādi kādu laiku praktizēts Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstos, bet pie tā atgriezies, saprotams, nevajadzētu. Par **defisi** un tās funkcijām tuvāk sk. Bergmane, Blinkena 1986, 241–247; Blinkena 2009, 407–411; arī šās rakstu zīmes vēsturē netrūkst savu peripetiju, kaut par tās grafisko izskatu „karstu cīniņu“ nav bijis.

Par galotni —ums.

Ar galotni —ums ceļas leetu vārdi no parejošu, neparejošu un bezpersonisku laika vārdu pagatnes celmeem. Šos leetu vārdus darinot, eeverojams sekošs majeens: Pagatnes trešās personas veetá jaleek galotne —ums; ja tagadné citads

Mühlenbachs. Par galotni —ums.

Rakstu krajums izdots no Rigas latveešu Beedribas Zinibu Kommisijas. 13. krajums. Riga, 1901, 47. lpp.

8. attēls. Domuzīme defises funkcijā

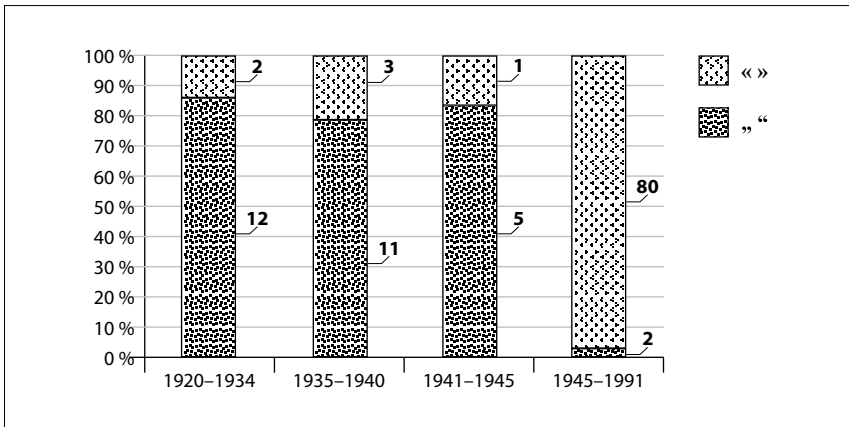
2. Pēdiņas

„Pēdiņas ir divdaļīga izdalītājpieturzīme, kas latviešu rakstos, tāpat kā krievu rakstos, ienāk 18. gs. beigās“ (Bergmane, Blinkena 1986, 234–236). Pēdiņas var būt pāra (atšķirīgas atvērēj- un aizvērējpēdiņas) un nepāra, resp., vienādas sākumā un beigās („..“). Pēc izskata šķir tā saucamās „apaļās“ pēdiņas un «stūrainās» pēdiņas⁷. Latviešu valodā tradicionāli izmanto pāra pēdiņas (apaļās biežāk nekā stūrainās («..» vai »..«)). Nepāra pēdiņas bija raksturīgas „mašīnrakstīšanas laikmetam“, kad vajadzēja taupīt taustiņu skaitu tastatūrā (kaut dažkārt (un pat ne tik reti) tās izmanto arī mūsdienās). Mašīnraksta pēdiņas ir mazāk informatīvas, jo citējuma sākumu un beigas tad diferencē tikai pēdiņu novietojums pēc resp. pirms atstarpes un ne vairs pašu pēdiņu forma. Ar datoru ienākšanu aprītē šis mašīnrakstīšanā būtiskais risinājums vairs nav aktuāls — modelēšanas iespējas tagad ir vai bezgalīgas (un savā ziņā ir pat aizvainojoši ignorēt to, ko datortehnikas un tipografikas speciālisti ir izdomājuši un iestrādājuši programmatūrā). Tipogrāfiskā salikumā par ērtākām tiek uzskatītas atšķirīgas rakstu zīmes, citējumu sākot un citējumu beidzot, tāpēc pāra pēdiņas ir divējādas — atvērējpēdiņas un aizvērējpēdiņas. Tā tam būtu vajadzējis saglabāties arī datorrakstā.

Pēdiņas, ko lietojam salikuma sākumā, saucam tād par **atvērējpēdiņām**, salikuma beigās — par **aizvērējpēdiņām**, un tādas ir gan apaļās, gan stūrainās. Gan stūrainās atvērējpēdiņas, gan stūrainās aizvērējpēdiņas atrodas vienādā augstumā — («..» vai »..«), un šeit vienīgā lietojuma īpatnība praksē ir tāda, ka kādu laiku poligrāfijā tika izmantotas pēdiņas ar „knābi“ uz iekšpusi — («..«), sk. Grīnbergs, Kleinbergs 1944, 77. Šo tradīciju mūsdienās konsekventi uztur, šķiet, tikai Latgales Kultūras centra izdevniecība Rēzeknē (vadītājs J. Elksnis).

⁷ Krievu valodā pirmās sauc „лапки“ (‘ķerpiņas’), otras — „ёлочки“ (‘egļītes’); interesanti, ka latviešu valodā, kur vairāk izplatītas ir tieši apaļās pēdiņas, uz to šķietami norāda arī pats termins („pēdiņas“ — ‘mazas pēdas’).

Otra veida stūraino pēdiņu — ar „knābi” uz ārpusi («..») — lietojums ir daudz plašāks, kaut ne pirmskara izdevējdarbībā. Iestājoties par „tiesībām” lietot latviešu tradicionālās apaļās pēdiņas izdevumā „Psalmu dziedāšana Latgalē” (2012), īpašu pētījumu par pēdiņu lietojumu pirmskara folkloristikas izdevumos veikusi Sanita Bērziņa-Reinsone. Pētījuma rezultātus autore ir ļāvusi izmantot šai rakstā, un viņas dati liecina, ka apaļās pēdiņas nepārprotami dominē līdz 1944. gadam, sk. 9. attēlu (skaitļi stabiņos rāda apskatīto attiecīgā perioda avotu skaitu).

9. attēls. Stūraino un apaļo pēdiņu izmantojuma dinamika folkloristikas apcerējumos

Stūrainās pēdiņas plašumā gājušas pēckara gados krievu poligrāfijas iespaidā, tāpēc nav brīnums, ka dažā valodnieku darbā tās vēlāk rādītas jau kā vienīgās, sk., piemēram, Ceplīte, Ceplītis 1991, 181 (nav mainītas arī otrajā, pārstrādātajā, grāmatas izdevumā: Ceplīte, Ceplītis 1997, 174).

Par latviešu pēdiņu vēsturi sk. Bergmane, Blinkena 1986, 234–235, savukārt A. Blinkenas monogrāfijā (1969, 370) pieminētas tikai tādas apaļās aizvērējpēdiņas („, ”)⁸, kādas Latvijā pirmskara izdevumos, šķiet, nav lietotas vispār. Pretējā gadījumā būtu grūti saprotams to noklusējums mācības grāmatā burtlietiem — sk. Grīnbergs, Kleinbergs 1944, 77; sal. arī Auziņš 1942, 301, sk. 4. attēlu.

„Revolūcija” pēdiņu lietojumā latviešu rakstos sākas līdz ar datoru ienākšanu ikdienas aprītē, un maiņa no tradicionālā uz mehānisko (ar

⁸ Labākai pēdiņu formas variāciju saredzamībai piemēros turpmāk lietosim „Times New Roman” burtkopas pēdiņas.

šo saprotot datorrakstītāja mehānisku pakļaušanos datora programmu piedāvājumam, ne vairs pašam „vadot procesu”) kļūva „nevadāma”, turpmāko latviešu poligrāfisko produkciju padarot raibum raibu. Diemžēl valodnieki pret šo nav protestējuši, bet, taisni otrādi, paklausīgi sekojuši piedāvātajam juceklim. Nav izņēmums arī otrs, pārstrādātais, autoritatīvās A. Blinkenas grāmatas izdevums.

A. Blinkena pēdīgas aplūko nodaļā „Interpunkcija un tradīcija” (1969, 31; sal. 2009, 33), un, lai cik divaini tas arī būtu, šeit pēdīņu formas (un arī to raksturojuma!) ziņā valda īsts haoss (nez cik tā ir pašas autores, cik izdevēju vaina) — sk. citātu 10. attēlā.

jums. Tā, latviešu valodā jau kopš pēdīņu lietošanas sākumiem pieņemts (ar retiem izņēmumiem) apaļās atvērēj-pēdīņas rakstīt apakšā un aizvērēj-pēdīņas augšā, pie tam abos gadījumos pēdīņas raksta divu blakus novietotu komatu veidā („ ”), tāpat kā dara krievu un vācu valodā, turpretim angļu valodā arī atvērēj-pēdīņas raksta virs rindas un turklāt apgrieztu komatu veidā (“— vai “—).⁴⁶ Par zināmu tradīciju var runāt sakarā ar pietur-

<..>

«Здравствуйте, батюшка Аркадий Павлович»⁴⁸. Angļu valodā aizvērēj-pēdīņu novietojums ir diferencēts atkarā no tā, vai tiešā runa atrodas teikuma beigās vai arī tai seko piebilde, piemēram, “—”, *said he*, “—”.⁴⁹

(Blinkena 1969, 31, 32)

visciešākā saskare. Tradicionāli nosacīta, piemēram, ir pieturzīmju tīri grafiskā forma un novietojums. Latviešu valodā jau kopš pēdīņu lietošanas sākumiem pieņemts (ar retiem izņēmumiem) apaļās atvērēj-pēdīņas rakstīt apakšā un aizvērēj-pēdīņas augšā, turklāt abos gadījumos pēdīņas raksta divu blakus novietotu komatu veidā („ ”), tāpat kā dara krievu un vācu valodā, turpretim angļu valodā, bieži arī vācu valodā, atvērēj-pēdīņas raksta virs rindas un turklāt apgrieztu komatu veidā (“— vai “—).¹ Par zināmu tradīciju

<..>

Angļu valodā aizvērēj-pēdīņu novietojums ir diferencēts atkarā no tā, vai tiešā runa atrodas teikuma beigās vai arī tai seko piebilde, piemēram: “—”, *said he*, “—”.¹

(Blinkena 2009, 33, 34)

10. attēls. Par pēdīņu lietojumu A. Blinkenas darbos par interpunkciju

Neatkārtojot vairs par aplamo aizvērējpēdiņu, pirmajā izdevumā acīs krit nepareizās, resp., vietām samainītās, angļu valodas pēdiņas, lai arī autores norādītajā avotā viss ir korekti (A. Blinkenas „cītētais“ atvērējpēdiņu variants („..) tajā nemaz nav rādīts) — sk. 11. attēlu.

**He said, “_____.”
“_____”, said he, “_____.” (The first comma should be
outside the quotation marks since it is not a punctuation of the**

Уэст М., Кимбер П. Ф. Справочник по английской орфографии, пунктуации, грамматике.
Ленинград: Учпедгиз. Ленингр. отдние, 1963, с. 187.
(= M. West, P. F. Kimber. Deskbook of Correct English)

11. attēls. Par pēdiņu lietojumu angļu valodā

2009. gada izdevumā šī vieta ir labota (un atkal — nevar zināt, vai tas ir noticis apzināti, vai varbūt ir tikai automātiskā datora formatējuma „nopelns“). Fragmentā par aizvērējpēdiņu novietojumu pēdiņas rādītas jau pareizi, toties apgalvojums par diviem atvērējpēdiņu variantiem ilustrēts ar visai jocīgām pēdiņām, ko bez īpašas piepūles datorā nav pat iespējams dabūt — „Unicode“ tabulā šādi orientētu pēdiņu (ar „galviņu“ uz leju un „asti“, kas „vijas“ pretī pulksteņa rādītāja virzienam) nav. Turklāt, īpaši pēdiņām veltītajā nodaļā redzam apaļās pēdiņas angļu valodas variantā („sākumā lieto atvērējpēdiņas (« vai “), beigās — aizvērējpēdiņas (« vai ”)“ (Blinkena 2009, 238)), kas galā noved pie aplamas tradicionālās aizvērējpēdiņas saukšanas par atvērējpēdiņu. (Pirmajā izdevumā atvērējpēdiņa vēl ir latviskā: „ (Blinkena 1969, 370).)

Tradicionālās latviešu apaļās pēdiņas („..)“ formas ziņā sakrīt ar lietuviešu, igauņu, krievu un vācu, bet atšķiras no poļu („..)“ un angļu („..“). Par latviešu tekstu salikumos lietojamām pēdiņām sk., piemēram, Auziņš 1942, 301; sk. arī 2. un 3. attēlu iepriekš. Citās garnitūrās jeb burtu komplektos šī atšķirība ir vairāk pamanāma, sal. „Times New Roman“: latviešu („..“), poļu („..“), angļu („..“), citās — mazāk. Mūsdienu latviešu apaļās angliskās pēdiņas būtu ļoti vēlams „atlabot“ atpakaļ uz latviskajām. Tādas tās bija paredzētas arī Latvijas valsts standartā LVS 24-93, sk. 6. attēlu. Par tām ir jāaizdomājas ik reizes, kad latviešu un leišu mūsdienu teksti skatāmi blakus, kā, piemēram, „Baltu valodu atlanta“ projektā (2009), kur kaimiņi tekstā lieto agrākās, abu tautu rakstībai kopīgās, aizvērējpēdiņas, bet „programmklaušigākie“ latvieši — jau angliskās, sal. „Tēvs mūsu“ un „Tēve mūsu“ 17. lpp. u. tml.

Runājot par dažādu burtu dizainu, nākas atzīt, ka pēdiņas reizēm tiek nepareizi orientētas. 12. attēla tabula rāda dažu datoros patlaban lietojamo fontu pēdiņas (rūtīs, kur ir divas pēdiņas, pa kreisi ir rādītas attiecīgajā burtkopā

esošās, pa labi — kādām tām vajadzētu būt). Ļoti pamācoša ir „Trebuchet MS” fonta versiju vēsture: „Windows 2000” operētājsistēmā iekļautajā versijā bija iestrādāta nepareizi orientēta apgriezta divpēdiņa („Unicode” nr. 201C) un attiecīgā vienpēdiņa („Unicode” nr. 2018), vēlākajās versijās šī kļūda labota. Taču tādu pašu kļūdu joprojām redzam fontā „Courier New”. Turklāt šim fontam piemīt vēl viena nepilnība (kopīga ar fontiem „Tahoma”, „Verdana”, „Comic Sans MS”, varbūt vēl citiem): tajā divpēdiņu ar „Unicode” nr. 201C vietā ir liktas divpēdiņas, kam būtu jābūt rūtī ar nr. 201F (starp citu, visai retas mūsdienu datorfontos — no tabulā iekļautiem fontiem tās ir iestrādātas tikai „Times New Roman”), fontos „Tahoma”, „Verdana” un „Comic Sans MS” šī kļūda skar arī vienpēdiņas (nr. 2018 un nr. 201B ir sajaukti vietām). Tāpēc, lietojot minētos fontus, ir jābūt uzmanīgiem. Visai jocīgi izskatās tradicionālās latviešu aizvērējpēdiņas, saliktas ar „Courier New”⁹. Pareizi salikt latviešu pēdiņas šajā fontā vispār nav iespējams. Atliek cerēt, ka arī tas ar laiku tiks labots, kā ticis labots fonts „Trebuchet MS” ar līdzīgu kļūdu.

Mūsdienu latviskotajās datorprogrammās iebūvētas latviešu valodai svešās poļu pēdiņas, acīmredzot saskaņā ar kļūdainu norādījumu literatūrā (Blinkena 1969, 31, 370), kam seko arī mūsu terminologi (Rokasgrāmata 2006, 68). Tomēr, kā redzējam, A. Blinkenai konkrētas rakstu zīmes forma ne vienmēr ir svarīga, un grāmatas jaunajā izdevumā vērojams pēdiņu formas sajaukums ir zīmīgs pats par sevi. Diemžēl, tā kā citu autoritatīvu un mūsdienīgu pētījumu šai jomā latviešiem nav, bet agrākās tipogrāfiskās tradīcijas iepazīt un izmantot esam par kūtru, kļūdās ne tikai datorprogrammu latviskotāji, bet arī valodas konsultanti. Raksturīga šai ziņā ir atbilde uz jautājumu „Kā pareizi lietot pēdiņas?” 6. „Valodas prakses” numurā (sk. VP-6 2011, 178). Atbildēts izvairīgi, lai neteiktu — notikusi „atrstāšanās”, bet ieteikums „atsaukties uz klasiskām vērtībām un lietot pēdiņas pēc A. Blinkenas ieteikuma” (turpat) — izklausās pēc zobošanās, lai neteiktu „stiprāk”. Arī 1996. gadā izveidotais Tulkošanas un terminoloģijas centrs pret šādiem „tehniskiem sīkumiem” (un, tāpat kā konsultanti, — gan jau bez kāda „slikta” nolūka, bet „klausot” nepareizajam instalējumam programmatūrā vai autoritatīvajiem A. Blinkenas grāmatas norādījumiem) izturas līdzīgi un par pēdiņām raksta, piemēram, šādi: „Iespējama tekstā lieto galvenokārt apaļās pēdiņas (“ ”); tās liek tekstam no abām pusēm un augšā” (Rokasgrāmata 2006, 68).

⁹ Var saprast, kā šī kļūda ir radusies: saliekot tekstu angļu valodā, kam fonts sākotnēji arī tika domāts, autentiskās pēdiņas izskatās visai simetriski: “Courier New”, kas varbūt bija visai nevainīgs kāda dizainera izgudrojums (sal. vairāk tradicionāla dizaina angļu pēdiņas: “Palatino Linotype”).

pēc novietojuma	rindas apakšā		rindas augšā							
	parastas		parastas				spoguļattēlā			
parastas vai spoguļattēlā	parastas		parastas		apgrieztas		parastas		apgrieztas	
parastas vai apgrieztas	parastas		parastas		apgrieztas		parastas		apgrieztas	
vienpēdiņas vai divpēdiņas	vien-	div-	vien-	div-	vien-	div-	vien-	div-	vien-	div-
Izskats	’	”	’	”	‘	“	’	”	’	”
Nr. ASCII tabulā	130	132	146	148	145	147	—	—	—	—
Nr. Unicode tabulā	201A	201E	2019	201D	2018	201C	201B	201F	—	—
Times New Roman	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Arial	’	”	’	”	‘	“	’	”		
<i>Monotype Corsiva</i>	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Trebuchet MS (mūsdienu versija)	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Trebuchet MS (2000. g. versija)	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Calibri	’	”	’	”	‘	“				
Myriad Pro	’	”	’	”	‘	“				
Palatino Linotype	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Courier New	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Tahoma	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Verdana	’	”	’	”	‘	“	’	”		
Comic Sans MS	’	”	’	”	‘	“	’	”		

12. attēls. Pēdiņas dažādos fontos

Sīko rakstzīmju tāda vai citāda lietojuma pamatojumam var, protams, meklēt piemērotu mūsdienu poligrāfijas literatūru. Var skatīt, teiksim, 1995. gadā iznākušo „Latviešu-angļu-vācu-krievu poligrāfijas un izdevējdarba terminu vārdnīcu“ (ap 3500 terminu; sastādījis G. Krieviņš), tomēr tajā atrodami vien „pliki“ termini un to tulkojums vairākās valodās, bet ne kas līdzīgs A. Auziņa vārdnīcai (Auziņš 1942), kur grāmatrūpniecībai aktuālie vārdi pēc iespējas un vajadzības ne tikai skaidroti, bet arī ilustrēti (sk. 4. attēlu). Protams, šādi lieliski 20. gs. 40. gadu latviešu poligrāfijas speciālistu izdevumi ir jau pagājība, tomēr tādus nodot aizmirstībai nevajadzētu.

Beidzot šo nodaļu, paliek vēl jautājums par vienpēdiņu lietošanu. No starpkaru laikā praktizētā to lietojuma ar divpēdiņām noformētā teksta fragmentā (sk. A. Auziņa ieteikumu 4. attēlā) vēlāk ir atteikušies, sal. A. Blinkenas aizrādījumu (1969, 379; 2009, 406): „Ja kāda teikuma citāta vai virsraksta sākums vai beigas saskaras ar cita citāta vai virsraksta sākumu un beigām,

liekamas divējas pēdiņas. Katras nozīmes pēdiņām nav vajadzīgs savs veids" (1969. gada izdevumā vēl seko parindes piezīme, ka „krievu valodā, piemēram, šādos gadījumos prasīts, lai katru zīmi parādītu ar sava veida pēdiņām: « „ » ». Jāuzsver, ka A. Auziņš novietoja viēnpēdiņas līdzīgi kā divpēdiņas (‘ ’), bet A. Blinkena iegalvo, ka „atšķirībā no parastajām pēdiņām viēnpēdiņas kā nosaukuma priekšā, tā aiz šī nosaukuma raksta rindas augšā (‘ ’)” (1969, 379) (jaunajā izdevumā atvērējpēdiņa ir labota: ‘..’ (2009, 406))¹⁰. Cik pamatota bijusi atteikšanās no A. Auziņa piedāvātās pēdiņu variēšanas, tāpat atvērējviēnpēdiņas formas, varētu apspriest atsevišķi.

Katrā ziņā mūsdienu valodā viēnpēdiņu pamatfunkcija ir diezgan specifiska un to lietojums ierobežots — vārdu nozīmes un šķirņu oriģinālnosaukumu rādīšana¹¹. Šis paņēmieni kopā ar pašu viēnpēdiņas zīmi tāpat nācis no angļu un vācu valodas (sk. Blinkena 1969, 379), arī krievu valodā šai funkcijā lieto viēnpēdiņas (t. s. „марровские кавычки” — pēc valodnieka N. Marra). Šai ziņā viēnpēdiņu vēsturi varētu salīdzināt ar pusgarās domuzīmes likteni: abas zīmes latviešu valodā ir aizgūtas ar visai šauru funkcionālo slodzi, kas viēnpēdiņu gadījumā jau pilnīgi nostiprinājusies¹², bet pusgarās domuzīmes gadījumā vēl tikai iekaro savas pozīcijas.

Mūsdienās pastāv tendence aizstāt pēdiņas ar kursivējumu. Domājams, šis paņēmieni būtu vērtējams piesardzīgi. Visai ierasts ir kursivēt piemērus valodnieku rakstos, bet izmantot kursivējumu īpašvārdu (piemēram, organizāciju nosaukumu) un citātu izcēlumam diez vai būtu saskaņā ar

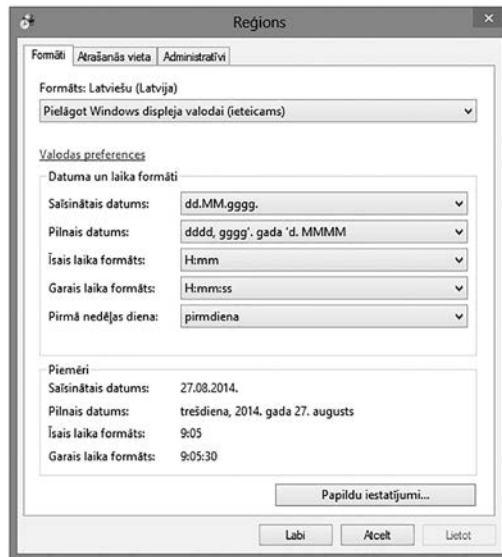
¹⁰ Acīmredzot sekojot A. Blinkenai, šo diemžēl nepareizi „māca” resp. kļūdaini lieto divas aizvērējviēnpēdiņas latviešu „Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata” autore, sk. Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002, 224, arī Ceplīte, Ceplītis 1991, 7 et passim, 1997, 7 et passim (pareizi — atšķirībā no latviešiem tradicionālajām apaļajām pēdiņām, ko turpat blakus rāda nepareizi, — Skujiņa 1999, 121). Kļūdaini orientētas viēnpēdiņas, turklāt atšķirīgi, abās savās izstrādēs piedāvājis arī A. Bankavs: ‘..’ (1994, 117); ‘..’ (2003, 209); sk. arī 5. attēlu. Par viēnpēdiņām un to grafisko attēlu jau Andronovs, Leikuma 2008b, 112–113.

¹¹ Aizvērējviēnpēdiņu lieto vēl strupinājuma (izlaistā patskaņa vārda vidū vai beigās) rādīšanai: mūs’ = mūsu. Šādu aizvērējviēnpēdiņas zīmi, saucot to par apostrofu jeb saisināmo zīmi, apraksta arī Grīnbergs, Kleinbergs (1944, 78), savukārt K. Milenbahs 20. gs. sākumā sauc to par pašināmo zīmi (Endzelīns, Milenbahs 1907, 239). Angļu terminoloģijā („Unicode” standartā) šķīr labo viēnpēdiņu (‘ ’, right single quotation mark) no apostrofa („apostrophe”), kā sauc nepāra viēnpēdiņu (‘ ’), varbūt šai terminoloģijai varētu sekot arī latviešu valodā.

¹² Daži Lietuvas valodnieki mēģina ieviest rindiņas apakšā liekamas viēnpēdiņas lietojumu vārdu nozīmes rādīšanai, sal. Stundžia 2009, 12: „... vartojamos vienodo stiliaus dvigubos ir viengubos kabutēs (pvz.: „kirtis yra kalbos siela”; lo. *segmentum*, atkarpa, gabaliukas)”. Tas tomēr nešķiet korekti, jo agrākajās tradīcijās dažādi novietoja viēnpēdiņas divpēdiņu iekšpusē (un tur tiešām jocīgi izskatītos citāds risinājums: „ ‘ ’ “), bet nozīmes rādīšanai tās ir aizgūtas no angļu valodas, kur abas bijušas augšā.

latviešu valodas tradīcijām. Šajā rakstā fonu u. tml. nosaukumi rakstīti pēdiņās. Terminologi diemžēl uzskata citādi (Rokasgrāmata 2006, 68).

Akūti nepieciešama ir korektu latviešu domuzīmju un pēdiņu iestrādāšana teksta salikšanas un maketēšanas datorprogrammās¹³, pret kurām šai rakstā ne vienreiz vien ir vērsta kritika. Jāatzīst, protams, ka daudz kas datorprogrammās ir latviskots racionāli un lietotājam ērti. Par ērtu uzskatāms arī latviešu pulksteņa laika un datuma formāta šķirums, kā tas piedāvāts „MS Windows 8” reģionālo iestatījumu sadaļā (13. attēls): 27.08.2014. un 9:05:30. Līdzšinējās latviešu tradīcijās šāda šķiruma nav bijis (sk. Grinbergs, Kleinbergs 1944, 199; Blinkena 1969, 341), tāpēc lietišķo rakstu rokasgrāmatās (Skujiņa 1999, 108; 2014, 81, 87; Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002, 204) šķirums piedāvāts netiek. Punkts starp datuma vienībām saskan ar latviešu valodas principu ar punktu apzīmēt kārtas skaitļa vārdus, bet, pulksteņa laiku norādot, lietojam pamata skaitļa vārdus. Jaunā datoros iestrādātā sistēma, mūsaprāt, ir racionāla, jo ērti ļauj diferencēt datuma un pulksteņa laika norādes, tāpēc šim piedāvājumam varētu sekot plašāk.

13. attēls. Pulksteņa laika un datuma formāts latviskotajā operētājsistēmā „MS Windows 8” versijā

¹³ Pagaidām, lai dabūtu pareizās aizvērējpēdiņas, nākas vai nu ievadīt to ASCII kodu (taustiņu kombinācija „Alt + 0147 (no ciparu tastatūras)”), vai „Unicode” numuru („201C” un tad taustiņu kombināciju „Alt + x”), vai uz brīdi pārslēgt saliekamā teksta valodu uz lietuviešu, lai dators pēdiņas automātiski orientētu pareizi.

Par „sīkajām“ rakstu zīmēm tik tiešām der padomāt „sīkāk“ (ilgāk un piekasīgāk), veidojot izvērstus, pamatotus un latviešu tradīcijās balstītus to lietošanas aprakstus, līdzīgus citās valodās atrodamajiem, sal. krievu klasisko rokasgrāmatu (Мильчин 2009) vai amerikāņu *vade mecum* (Manual 2010¹⁴).

1. Andronovs, Leikuma 2008a — Andronovs, Aleksejs, Leikuma, Lidija. Sīkās rakstu zīmes: to forma, nosaukumi un to lietošana. 44. *Artura Ozola dienas konference „Valodas skaņas un burti, to savstarpējās attiecības“: Veltījums Jurim Bāram (1808–1879) 200. gadadienā*. Referātu anotācijas un kopsavilkumi. Rīga 2008. gada 17. marts¹⁵. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008, 5.–8. lpp.
2. Andronovs, Leikuma 2008b — Andronovs, Aleksejs, Leikuma, Lidija. Latviešu valodas izlokšņu transkripcijas kopšanas jautājumi. *Valodniecības raksti-1*. Rīga : LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts“, 2008, 107.–116. lpp.
3. Auziņš 1942 — *Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca*. Sakārtojais Ansis Auziņš. Rīga : Latvju grāmata, 1942.
4. Bankavs 1994 — Bankavs, Andrejs. *Saisinājumi*. Rīga : Avots, 1994.
5. Bankavs 2003 — Bankavs, Andrejs. *Latviešu valodas saisinājumu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2003.
6. Blinkena 1969 — Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zinātne, 1969.
7. Blinkena 2009 — Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
8. Bergmane, Blinkena 1986 — Bergmane, Anna, Blinkena, Aina. *Latviešu rakstības attīstība: latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga : Zinātne, 1986.
9. Ceplīte, Ceplītis 1991 — Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdots. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga : Zvaigzne, 1991.
10. Ceplīte, Ceplītis 1997 — Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdots. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
11. Endzelīns, Mīlenbahs 1907 — *Latviešu gramatika*. J. Endzelīna un K. Mīlenbaha sarakstīta. Rīga : K. J. Zihmaņa apgādība, 1907.
12. Grīnbergs, Kleinbergs 1944 — Grīnbergs, Jānis, Kleinbergs, Fricis. *Mācības grāmata burtličiem: ar daudziem piemēriem tekstā, latviski-vāciskiem un vāciski-latviskiem grāmatrūpniecības terminiem un norādījumiem latviešu pareizrakstībā*. Rīga : Tehnisko un praktisko rakstu apgāds, 1944.

¹⁴ Par šo grāmatu — dāsno 2015. gada priekšvakara dāvanu — pateicamies kolēgam no Amerikas — baltistam profesoram Stīvenam Jangam (*Steven Young*).

¹⁵ Bibliogrāfijā ievērotas „Valodas prakses“ krājumu noformējuma prasības attiecībā uz kursivējuma lietojumu.

13. Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002 — Guļevska, Dainuvīte, Miķelsone, Aina, Porīte, Tamara. *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata*. Rīga : Avots, 2002.
14. Leikuma, Andronovs 2005 — Leikuma, Lidija, Andronovs, Aleksejs. Priekšvārdi. M. Rudzīte. *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 3.–12. lpp.
15. Manual 2010 — *The Chicago manual of style*. Chicago (Ill.); London : University of Chicago Press, 2010.
16. Rokasgrāmata 2006 — *Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata* [tiešsaiste]. Rīga : Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2006 [skatīts 10.07.2014.]. Pieejams: http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/publikacijas/tiesibu_aktu_tulkosanas_rokasgramata.html
17. Skadiņa, Vasiljevs 2013 — Skadiņa, Inguna, Vasiljevs, Andrejs. Valodas tehnoloģijas. *Latviešu valoda*. A. Veisberga redakcijā. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 453.–475. lpp.
18. Skujiņa 1999 — Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
19. Skujiņa 2014 — Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014.
20. Skujiņa 2002 — Skujiņa, Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga : LVI, 2002.
21. Stundžia 2009 — Stundžia, Bonifacas. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
22. VP-6 2011 — *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 6. Atb. red. Ojārs Bušs. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011.
23. VPSV 2007 — *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. Valentīna Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
24. Мильчин 2009 — Мильчин, Аркадий Эммануилович. *Справочник издателя и автора*. Москва : Издательство Студии Артемия Лебедева, 2009.

LIETIŠĶĀ VALODNIECĪBA

Dzintra Paegle

Pretrunīgas pārdomas par jaunākajām latviešu valodas mācību grāmatām vidusskolām

Katra paaudze, laikam ritot, saņem jaunas mācību grāmatas. Apgāda „Zvaigzne ABC” sērijā „Nāc!” jau vairākus gadus vidējās mācību iestādēs ir iespējams izmantot Intas Urbanovičas, Raitas Šūpolas un Anitas Vanagas latviešu valodas mācību grāmatas 10., 11. un 12. klasei. Mācīblīdzekļu komplektā ietilpst grāmata skolēniem katrai klasei kopā ar kompaktdisku (MG 10. kl. 2010; MG 11. kl. 2011; MG 12. kl. 2012) un „Skolotāja grāmata” ar kompaktdisku (SG 10. kl. 2010; SG 11. kl. 2011; SG 12. kl. 2012). Autoru kolektīvā ir praktizējošas skolotājas un jauna zinātniece, kas mācību grāmatu izstrādes laikā no lektores un doktorantes kļuvusi par sinhronās valodniecības filoloģijas doktori. Katrā ziņā autoru kolektīvs ir labs. Grāmatu izmanto daudzas skolas ar latviešu mācībvalodu un skolas, kas apgūst mazākumtautību izglītības programmu, jo latviešu valodas eksāmena programma un saturs kopš 2011./2012. mācību gada ir vienāds. Tomēr plašsaziņas līdzekļi ziņo, ka ar katru gadu sekmes valsts centralizētajos eksāmenos kļūst sliktākas, un augstskolas jau labu laiku pārliecinās, ka skolu absolventiem ir grūtības rakstītā teksta veidošanā, un studiju programmās, kurās nepieciešamas latviešu valodas gramatikas pamatzināšanas, bieži tās ir neapmierinošas. Jaunie studenti saka: „Es esmu aizmirsis, kas ir divskanis, es neatceros, kādā secībā sakārtoti lietvārdu locījumi, kas ir darbības vārdu 3. persona, bet kas ir apstāklis?” Rodas jautājums, kāpēc latviešu valodas mācība nesagatavo ne eksāmenam, ne „dzīvei”, – varbūt pats priekšmeta saturs mācību laikā ir pārslogots, bet eksāmens – ar nelielu grūtuma pakāpi, salīdzinot ar citiem mācību priekšmetiem. Tomēr varbūt vaina meklējama kur citur.

Raksta mērķis ir ieskatīties I. Urbanovičas, R. Šūpolas un A. Vanagas latviešu valodas mācīblīdzekļu komplektā, pievēršot uzmanību vairākām latviešu valodas mācības izstrādes problēmām.

Mācību saturs un tā izkārtojums

Jau vairāk nekā 20 gadu Latvijas izglītības sistēma ir atteikusies no mācību priekšmeta programmām, tā vietā ieviešot mācību priekšmetu standartus. Ar 1992./93. mācību gadu standarti tiek ieviesti pamatzglītībā, bet ar 1993./94. mācību gadu – vidējā izglītībā (Lasenberga 1994, 3). Izglītības

standarts ir reglamentējošs dokuments, kas nosaka „procesa norises un sasniedzamā rezultāta optimālo līmeni, paredzot noteiktus nepieciešamus un pietiekamus rezultāta kvalitatīvos un kvantitatīvos rādītājus” (PTSV 2000, 163). Laika gaitā mācību priekšmetu standarti ir vairākkārt pilnīgoti, izstrādātas programmas. Mācību priekšmeta „Latviešu valoda” jaunākajos standartos norādīts mērķis – „pilnveidot izglītojamā prasmi kompetenti lietot literāro valodu saziņā, mūžizglītībā un starpkultūru dialogā” (Noteikumi Nr. 281). Standartam ir gan sava saules puse, gan ēnas puse. Saulainā puse ir tā, ka tas skolotājam un mācību grāmatu sastādītājam dod zināmu brīvību izvēlēties, ko, kad un kādā apjomā mācīt, kā jau demokrātiskā un radošā sabiedrībā. Ēnas puse ir tā, ka mācību saturs standartā ir norādīts vispārīgi, nav konkretizējuma, kuras tieši zināšanas un prasmes un kādā apjomā būtu jāapgūst vidējās mācību iestādēs, salīdzinot, piemēram, ar augstskolu filoloģijas studentiem. Tātad mācību saturs lielā mērā ir gan skolotāju, gan grāmatu sastādītāju ziņā, gan centralizētā eksāmena satūra veidotāju noteikts. To pieļauj, piemēram, latviešu valodas standarta II daļas „Mācību priekšmeta obligātais saturs” 3.2. punkta formulējums: „[...] **galvenās** [Dz. P. izcēlums] literārās valodas normas fonētikā, morfoloģijā, leksikoloģijā un sintaksē” (Noteikumi Nr. 281). Te, protams, iespējama subjektīva atlase, – kas kuram ir galvenais.

Latvijas teritorijā latviešu valodas mācību grāmatas iznāk no 1874. gada, kad latviešu valoda kļuva par mācību priekšmetu skolās. Garajos gadu desmitos ir uzkrājusies liela pieredze mācību grāmatu izveidē, kas ideālā gadījumā būtu izmantojama. Aplūkojamā mācīblīdzekļa autores cenšas dot atšķirīgu skatījumu uz valodas mācību, norobežojoties no iepriekšējām. 10. klases „Skolotāja grāmatas” ievadā sastādītājas raksta, ka šie metodiskie līdzekļi (mācību grāmata ar CD, skolotāja grāmata ar CD) atšķirsies no iepriekšējiem, jo: „Līdz šim lielākajā daļā vidusskolas latviešu valodas mācību grāmatu pamatā ir izpratne par valodu kā noteiktu sistēmu, kura atspoguļojas konkrētu zinātņu nozarēs – fonētikā, morfoloģijā, sintaksē. Bet valoda nav tikai shematiska abstrakcija, kuru var aprakstīt tabulās, shēmās un definīcijās, – valoda palīdz veidot domāšanu, domas izteikt, nodot tās citiem, ietekmēt citus, kā arī paust emocijas.” (SG 10. kl. 2010, 3) Žēl gan, ka autores nemin, kuras mācību grāmatas ir tikai shematiska abstrakcija, kas neveicina domāšanu, nemāca domas izteikt un nodot citiem. Tad jau visa Latvijas sabiedrība, kas izglītojusies pirms šīm grāmatām, neprot ne domāt, ne runāt, ne rakstīt. Veidojas baissa aina. Tāpēc šos izteikumus uzskatīsim par pašreklāmu, un tā ir ēnas puse. Parasti skolu mācību grāmatu izveidē valodas sistēmas atsevišķas daļas – fonētika, morfoloģija, sintakse – netiek aplūkotas izolēti, bet tās vienmēr saistītas gan ar valodas praksi – ar pareizrunu un pareizrakstību, gan

savstarpēji, morfoloģija vienmēr atsaucas uz fonētiku un otrādi, un sintakse neiztiek bez morfoloģijas.

Pirmais priekšstats, pārļapojot šo mācību līdzekļu komplektu, – tas ir daudzveidīgs un krāšņs, dažādiem materiāliem bagāts izdevums. Tajā apkopots ļoti plašs kultūrvēsturiskais materiāls gan informatīvajos tekstos, gan vingrinājumos, gan attēlos. Katrai mācību un skolotāja grāmatai ir pievienots kompaktdisks. „Skolotāja grāmata” ir reāls palīgs skolotājiem, jo tajā bez mācību plāniem un metodēm ir atbildes uz valodas vingrinājumiem, ir izstrādāti mācību gadā veicamie pārbaudes darbi ar visām atbildēm un ieteikumiem to vērtēšanā, kā arī citi metodiskie padomi. Tas atvieglo skolotāja darbu, jo daļa vingrinājumu uzdevumu un to izpildes gaita ir veidota pēc tāda paša principa kā centralizētajos eksāmenos.

Tomēr, iepazīstoties ar mācību komplektu tuvāk, var iegūt atbildi, **kāpēc atsevišķas skolas**, kas ir iegādājušas šo mācību komplektu, **to neizmanto**, bet skolotāji paši veido konspektus un savus izdales materiālus. Jā, tāda pieredze ir jau bijusi skolu mācību grāmatu vēsturē.

Mācību komplektā ir iestrādāts ārkārtīgi liels **valodnieciskā materiāla daudzums**, kas „jāizņem” vidējās mācību iestādēs atvēlētajās 2 mācību stundās nedēļā. Rodas šaubas, vai viss, kas iekļauts šajās mācību grāmatās, ir nepieciešams. Latviešu valodas standartā, piemēram, ir prasība apgūt dažādus rakstītā teksta veidus (žanrus) – pārspriedumu, argumentēto eseju, referātu, dzīves aprakstu (CV), darījumu vēstules. Tomēr mācību komplektā teksta veidu ir daudz vairāk – protokols, reklāmas teksts, pat līguma teksts, it kā skolēnam būtu jāiegūst lietveža vai iestādes vadītāja kvalifikācija. Vēl ir aplūkots mākslinieciskais teksts, kā arī aprakstīti poētikas jēdzieni – tādi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi kā tropi un dažādas stilistiskās figūras, kas izsenis ir bijuši literatūrzinātnes pētīšanas objekts. Ļoti plaši un atkārtoti tiek apskatīti vispārīgās valodniecības jautājumi par valodas dabu un funkcijām. Mācību līdzekļa sastādītājas ir izvēlējušas principu – labāk vairāk, visu, ar ko nodarbojas filoloģija.

Iepriekšējie skolu mācību grāmatu sastādītāji ir daudz domājuši, kā ierobežot valodas mācību saturu, kā pasniegt to pēc iespējas vienkāršāk un skaidrāk, rosinot meklēt valodas sakarības pašiem skolēniem, apzinoties, ka tā ir vidējā vispārējā izglītība. Tomēr šajos mācību līdzekļos ir **daudz iegaumējamas vispārīgas informācijas par valodu, dažādi termini, bet pati valodas mācība paliek ēnā**, it sevišķi praktiskā ortoepija.

Komplekta sastādītājas mācību saturu ir izkārtājušas tā, ka katrā klasē veidojas savs koncentrā un tos visu klašu mācību grāmatās vieno vienādi nodaļu virsraksti, kas nosauc valodas funkcijas. Tādējādi nodaļā „Valoda un domāšana” 10. klasē aplūkots gramatikas jēdziens, daži morfoloģijas un

sintakses jautājumi, 11. klasē ar to pašu virsrakstu turpināta vārdšķiru mācība, bet 12. klasē – daudz kas no visa kā – ir aplūkots vārda sastāvs, vārddarināšana, jaunvārdi un okazionālismi, teksta sintakse, tekstveides neprecizitātes un to novēršana, interpunkcija. Nodaļu **virsraksti maldina**. Parasti pēc virsraksta spriež par tekstā gaidāmo informāciju. Tomēr šeit virsraksti vedina domāt, ka tikai šie valodas mācības jautājumi veicina domāšanu, bet citi, piemēram, ortogrāfija vai lielo sākumburtu lietošanas izpratne, veicina valodas ietekmēšanas funkciju, jo tie aplūkoti nodaļā „Valoda un ietekmēšana”. 10. klases mācību saturā kaut ko apskata no vienas valodniecības nozares, tad otras, trešās, bet nākamajos mācību gados atgriežas atkal pie šīm pašām nozarēm, atklājot kādu daļu no tām, cerībā, ka skolēns atcerēsies iepriekšējā mācību gadā aplūkoto tēmu fragmentus. Tādējādi valodas sistēmiska apskata visā skolas latviešu valodas mācības procesā nav, kaut standarts prasa izprast valodas sistēmu (sk. Noteikumi 281, 5.13). Valodas sistēmu šajās mācību grāmatās var mēģināt saskatīt tikai pielikumā tabulās.

Valodas vingrinājumu izveide

Kādreiz Andrejs Stērste par Ģederta Tauriņa 1877. gada „Latviešu valodas gramatikas” ortogrāfiju ir rakstījis: „[...] šeit visas sistēmas samaisītas.” (Par to Paegle 1999, 23.) Aplūkosim „maisījumu” 10. klases mācību grāmatas nodaļas „Atkārtojums” apakšnodaļā „Vārds un burts” (MG 10. kl. 2010, 23–26). Pēc virsraksta uzreiz nevar saprast, kas ir gaidāms šajā nodaļā. *Vārds un burts*, – tā tad rakstītais vārds, droši vien pareizrakstība, ortogrāfijas jautājumu atkārtojums. Tomēr šās nodaļas 12 vingrinājumos ir tik liela satura dažādība, ka tā pārsniedz virsrakstā solīto. Apskatīsim tos tādā secībā, kādi tie ir doti mācību grāmatā.

Nodaļa „Vārds un burts” sākas ar 36. vingrinājumu, kuru autores sauc par „uzdevumu” (par to turpmāk). Lai to izpildītu, skolēniem ir jāatgriežas jau daudzkārt skatītā tekstā – 18. uzdevumā – un jāizraksta darbības vārdi no diviem teikumiem, un, kā norādīts paraugā, 1) jāuzrāda darbības vārds teikumā, 2) tas jāpārvērš nenoteiksmē (arī tad, ja vārds jau ir nenoteiksmē), 3) jāizveido īstenības izteiksmes vienkāršās tagadnes daudzskaitļa 2. personas forma un 4) pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personas forma, un 5) daļēji lokāmais divdabīš, 6) jāizveido ciešamās kārtas pagātnes divdabīš. Sistēmas labad – vispirms būtu minama darbības vārda ciešamās kārtas divdabja, tad daļēji lokāmā divdabja forma. Tā tad skolēniem jāatkārto darbības vārdu formu veidošanas nosacījumi, tie pēc būtības ir morfoloģijas jautājumi, kam pakārtota dažu divdabju formu pareizrakstība. Gandrīz droši var teikt, ka skolēni būs aizmirsuši iepriekšējā

klasē mācīto un diezin vai zinās, kuri ir ciešamās kārtas pagātnes divdabji, bet, kur paskatīties šajā mācību gadā – nav. Izpildot vingrinājuma prasības, ir jāizraksta 9 darbības vārdu formas – *devās*, kas jau ir paraugā, *intervēt*, *nenācās*, *atbildēja*, *uzdeva*, *liekot*, *saprast*, *valda*, *pastāstīja*, (*esot*) *nopircis*. Izrādās, ka visas izvirzītās prasības nav iespējams izpildīt. No šīm vārdu formām divas jau ir pamatformā, bet verbam *nenākties* ir iespējama tikai 3. personas forma *nenācās*, arī divdabju formas no tā nav iespējams veidot, un daļa valodnieku šāda tipa verbus sauc par bezpersonas verbiem, jo uz personu norāda vietniekvārds datīvā, ne pats verbs – *man*, *tev*, *viņam*, *viņai* *nenācās*. No ortogrāfijas viedokļa piemēroti divdabju pareizrakstības atkārtošanā ir vienīgi vārdi *likt*, *saprast*, *nopirkt*, no tiem *likt* un *saprast* – viena tipa. Tātad neveiksmīgi izvēlēti teikumi ar izrakstāmajiem vārdiem.

37. vingrinājumā jāizskaidro izmantotie vārddarināšanas līdzekļi, bet nav jāuzrāda vārddarināšanas paņēmieni, kas pilnībā raksturo vārddarināšanas procesu. Tātad vingrinājumā nav nostiprināta vārdu pareizrakstība, kā varētu spriest pēc nodaļas virsraksta. Ir analizējami salikteņi *zemdegas*, *humorpilns*, *vairākkārt*, *slapjdraņķis*, *spēkpilns*, kas ir dažādu vārdšķiru vārdi, un to darināšana pagrūti izskaidrojama. Lietvārds *zemdegas* ir visai reti lietojams, ne katrā vārdnīcā uzrādīts, bet pamatforma ir *zemdega*, nevis *zemdegas*, tā nozīme – ‘kūdras gruzdēšana vai degšana purvā’ (LLVV 8, 597). K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” (ME IV 708) ir norādīts, ka par *zemdegu* sauc arī zemes degšanu, gruzdēšanu vai izdegušu vietu mežā vai purvā. Degšana bieži vien notiek slēpti, dziļi zem zemes, kūdras vai zemes apakšējos slāņos, un to grūti nodzēst. Kāda varētu būt motivētājuvārdkopa, lai noskaidrotu vārddarināšanas paņēmienus un līdzekļus? Varbūt no *zemu degt* → *zem+deg+a*? Vārdu savienošanās saliktenī un galotnes maiņa – sintaktiski morfoloģiskais paņēmieni. Katrā ziņā šī salikteņa vārddarināšanas process nav vienkārši izskaidrojams. Saliktenim *slapjdraņķis* ir nozīme ‘sniegs vienlaicīgi ar lietu; laikapstākļi, kad ir slapjš sniegs ar lietu’ (LVV 2006, 1010). Varbūt saliktenis darināts ar morfoloģisko paņēmieni no īsināta salikteņa celma ar galoni *-is*: *slapjdraņķīgs* → *slapjdraņķ+is*. Diezin vai *slapjdraņķis* varētu būt darināts no *slapjš draņķis*, jo par *slapju draņķi* varētu nosaukt piemēram, slapju suni, kas purinoties nošļaksta saimnieku, bet vārds *draņķis*, attiecināts uz laiku, jau norāda uz nepatīkamiem nokrišņiem – lietu, lietu ar sniegu (sk. LLVV 2, 387). Tātad *slapjdraņķis* arī nav piemērots vārddarināšanas procesa izskaidrošanai skolā.

Tālāk analizējami viena tipa īpašības vārdi ar *pilns* otrajā komponentā – *humorpilns* un *spēkpilns*; tos motivē *humora pilns* vai *pilns ar humoru*, bet saliktenis *spēkpilns* ir radies no *spēka pilns* vai *pilns ar spēku*; vārdu savienojums saplūst saliktenī – sintaktiskais paņēmieni. Apstākļa vārdā *vairākkārt* jāievēro

pareizrakstība: morfēmu sadūrā blakus divi burti *k*. Vēsturiski šis saliktenis tapis no *vairākkārtām* vai *vairākām kārtām*, salikteņa galotnei īsinoties vai vārdiem saplūstot saliktenī un īsinoties. Bet vai skolēnam bez nopietnām priekšzināšanām būtu jārisina tādi dziļi un sarežģīti vārddarināšanas jautājumi? Tas jau ir filoloģijas studenta uzdevums.

Reizēm vārddarināšanā pašām sastādītājām ir tik arhaiski uzskati, ka rokas nolaižas, piemēram, 11. klases kompaktdiska vingrinājumos (30. uzdevums) par vārddarināšanu salikteņu darināšanā iestrādāts analīzes paraugs – l. Ziedoņa okazonālisms *galvaslaime*, tas esot darināts no *galva+laime*! Tā šo jautājumu skatīja līdz 20. gs. 60. gadiem, bet ne tagad! Saliktenis tapis no vārda savienojuma *galvas laime*, bet ne no šo vārdu pamatformām.

38. vingrinājumā jānoskaidro „vārda sastāvs, pasvīturojot sastāvdaļas ar pieņemtajiem apzīmējumiem”. Var jau būt, ka visās skolās vārda sastāvu jeb morfēmas pasvītro vienādi, bet parauga nav. Analizējamās vārdformas ir: *dzirksteļu, apliecinātāji, salauztās, pārjūtīgo, dučiem, sašutumā, nedomādami, virskārtai* (MG 10. kl. 2010, 23). Iepriekš 12. vingrinājumā uzdevums formulēts citādi – sadali vārdus morfēmās jeb vārda sastāvdaļās. Formulējumi ir metodiski un terminoloģiski neveikli: vienreiz lietots termins *morfēma*, citreiz – *vārda sastāvdaļas*, kaut gan vajadzētu – *vārda sastāvs* vai *vārdformas sastāvs* un bez termina *morfēma* skolā varētu iztikt. Šeit, tāpat kā 12. vingrinājumā, uzreiz ir jānosaka dažādu vārdšķiru **vārdformu** sastāvs, nekur nav prasīta vārda pamatforma. Praktiskajā formveidošanā vārda **pamatformu** vienmēr **salīdzina ar citām vārdformām**, tā ļaujot saskatīt atšķirīgo, ar ko vārdformas struktūra atšķiras no pamatformas struktūras. Diemžēl šāda nepilnība ir ne tikai šajā vingrinājumā, bet viscaur mācību komplektā, arī skolēnu pārbaudes darbos. Varbūt vārdformu analīze ir tik vienkārša skolotājam, bet ne skolēnam, kurš dziļi vārdformu veidošanu nav mācījies un „nedzīvo” gramatikas problēmās. Vingrinājuma mērķis – atkārtot morfoloģiju. Tātad nodaļas saturs neatbilst virsrakstam „Vārds un burts” vai arī termins *vārds* saprasts ļoti plaši.

39. vingrinājumā ir jāpārbauda un jāizskaidro, kā raksta autore, „vārdu pareizība”. Kas ir pareizs un nepareizs vārds, – labāk: vārdu pareizrakstība. Šajā vingrinājumā ir dažādas vārdformas, bet gandrīz visas speciāli ir rakstītas ar kļūdām, lai skolēni mācītos saskatīt citu kļūdas: *otrā Pasaules kara, spilktākajām, māksleniecēm, pielūgsmes, gūlbji, meisterīgi, ne vis, daudzko, kino, nēesam, septiņdesmit pieci, div ar pus, atcerās (tag.)* [piezīme par tagadni lieka, jo pagātnē vārdam *atcerēties* ir cits formas celms], *tik pat, atzīst*. Vingrinājumā jāatkārto gan lielo sākumburtu lietojums, gan līdzskaņu un patskaņu burtu izvēle dažādos vārdos un vārdu pozīcijās, kas biežāk ir gan runātās valodas neprasme, piemēram, *atcerās*, gan runātās un rakstītās

valodas atšķirības, piemēram, *spilktākajām*, gan pēc pieņēmuma kopā un šķirti rakstāmi vārdi, piemēram, *daudzko*. Pārliciecināties par vārdu rakstību ieteikts pēc ļoti garā teksta 18. vingrinājumā, bet ne pēc vārdnīcām vai valodas likumu tabulām.

40. vingrinājums atkārtο lielo sākumburtu lietošanu. Lai to veiktu, atkal jāatgriežas plašajā 18. vingrinājumā un jāatrod dažādie gadījumi, un paraugam var izmantot tabulu. Bet šajā paraugtabulā pavisam savāda kļūda. Ailē, kurā jāieraksta pieturzīmju (lietošanas) skaidrojums, par vārdiem *Vija Alīda Artmane* teikts: „Visi vārdi rakstāmi ar lielo burtu.” Ar lielo sākumburtu gan, bet kur pieturzīmes? Varbūt ir bijis jāraksta, ka komatu starp vairākiem priekšvārdiem neliek?

41. vingrinājums – jāatsauc atmiņā vārdu saīsināšanas nosacījumi. Atkal pievērsāmieš 18. vingrinājuma 4. teikumam, kurā nav liktas pieturzīmes un kurā ir vairāk nekā 40 vārdu (vai nav par daudz?), un kuru skolēni jau ir norakstījuši iepriekš, lai saliktu pieturzīmes. Saīsinājumu rakstīšanai, lai atsvaidzinātu atmiņu, var izmantot mācībgrāmatas 3. tabulu. To aplūkojot, (MG 10. kl. 2010, 113), uzreiz rodas neskaidrības terminoloģijā. Autore lieto terminu *vārdu beigu saīsināšana*, 1. nosacījumu ilustrējot ar piemēru *beigas – b*. Vai visa vārda daļa bez pirmā burta ir vārda beigas? Beigas taču neīsina, ja ar beigām saprot vārda galotni, un vārdus raksta no sākuma, bet ne no beigām. 2. īsināšanas nosacījums – vārdu „īsina par trim burtiem, liekot aiz tiem punktu, *autors – aut.*”. Tas nosacījums neder vienmēr, piemēram, īsināsim *latviešu leksikoloģija – latv. leksikol.*, tāpēc nebūtu vispārināms. Nekur netiek minēts tradicionālais īsināšanas nosacījums – saīsina garākus vārdus, tos apraujot pirms patskaņa vai divskaņa un liekot punktu; te gan tas pats teikts, iespējams, pēc citu valodu mācības tradīcijas, piemēram, „vārdu saīsinājums beidzas ar līdzskaņa burtu”. (Turpat.)

42. vingrinājums. Jāvērtē vārdu pareizrakstība. Ja teikumā ir kāda kļūda, tas ir jāpārraksta pareizi. Vingrinājuma tekstā ir ne tikai pareizrakstības, bet atspoguļotas arī pareizrūnas kļūdas (*patreiz, tūkstots*). No 12 teikumiem jāpārraksta deviņi, un tas ir daudz.

43. un 44. vingrinājumā jānoraksta vārdi, „ierakstot pareizos burtus”. Kuri ir nepareizie burti? Labāk: *iederīgus burtus*. Šāda veida vingrinājumi skolēniem pazīstami jau no pamatskolas. Tajos pamatotas grūtības rodas, vārdu vai vārdformu atšifrējot, jo tie ir izolētā pozīcijā, piemēram, *sal–ja*, varbūt *salija* vai *salēja*. Šeit tipiska kļūda – viena zīme trūkstošā burta vietā uzrādīta arī tad, ja vārdā trūkst divi vai vairāki burti blakus, piemēram, *n_smu* [*neesmu*], *krāš_* [*krāšņs*], *ti_o* [*tikkō*], *atvil_e* [*atvilktne*], *la_mutīte* [*lauvmutīte*], *likten_* [*liktenis*], *vak_ms* [*vakuums*].

45. vingrinājumā jāapkopo 43. un 44. vingrinājuma pareizrakstības likumi tabulās.

46. vingrinājumā jāatkārto fonētika – pozicionālās skaņu pārmaiņas un vēsturiskās skaņu mijas, līdzskaņu vēsturiskais zudums. Jāveic fonētiskā analīze 33 vārdiem. To var izdarīt, ja skolēni pamatskolā ir labi ievingrinājušies šāda darba veikšanā, palīgam var izmantot skaņu pārmaiņu tabulu pielikumā. Tomēr vārdu ir par daudz un grūtuma pakāpe augsta, tas ir olimpiāžu uzdevums, jo starp analizējamiem vārdiem ir tādi, kuros skaņu pārmaiņu vispār nav, vai arī fonētikā un valodā vispār ir jābūt dziļākām zināšanām, piemēram, analizējot vārdu *kafejnīca*. Atbildes „Skolotāja grāmatā” nav.

Pēdējā atkārtojuma vingrinājumā skolēnam jāizveido pašnovērtējuma karte, pārdomas par fonētikas prasmēm tajā gan nav.

Garā nodaļas „Atkārtojums” fragmenta secīga analīze rāda, ka vingrinājumu uzdevumu nosacījumi ir metodiski neizstrādāti, tie neatvieglina vingrinājuma izpildi, nerāda ceļu, kā nonākt pie pareizā risinājuma, un paši valodas piemēri ir nepiemēroti analīzei skolā.

Grāmatas **sastādītājam ir grūtības praktiskajā vārda un vārdformas analīzē** ne tikai metodiski, bet **pēc būtības**. Tā 10. klases grāmatā 102. vingrinājuma uzdevums paredz noteikt vārdformu veidošanas līdzekļus, arī vārdam *svērt*. Ir paraugs, kā *svērt* formas analizējamās (sk. MG 10. kl. 2010, 56). Pēc parauga noprotams, ka *svērt* formas esot *jāsver*, *svār-st-ī-t*, *svar-i*, *no-svēr-t-s*, bet tās visas **nav** vārda *svērt* formas, vienīgā minētā vārda *svērt* forma ir *jā-sver*. Pārējie ir radniecīgi vārdi ar citām leksiskām nozīmēm nekā pamatvārdam *svērt*; tajos ir vēsturiskās patskaņu pārmaiņas saknē (*svārstīt*, *svari*), kas kombinētas ar citiem vārddarināšanas līdzekļiem. 11. klases „Skolotāja grāmatā” uzrādītas pareizas atbildes 35. vingrinājumam, kā vārdi dalāmi morfēmās. Starp pareizi sadalītām vārdformām ir arī neveiksmes: divdabja forma *bīstamākais* dalīta nepareizi: *bīst-am-āk-ais*. Forma veidota no vārda *bī-ties* tagadnes celma *bī-st-os*, piedēklis tagadnes celmā *-st-*, tātad divdabja morfēmiskais sastāvs ir šāds: *bī-st-am-āk-ais*. Arī divdabī *izšķirošajā*, kura pamatvārds ir *izšķirt*, piedēklis ir *-oš-*, nevis kā „pareizi” norādīts – *iz-šķir-o-š-ajā*. Supletīvajām vārdformām morfēmisko sastāvu parasti nenosaka, bet autores to ir darījušas (sk. SG 11. kl. 2011, 17).

Atsevišķos gadījumos vingrinājuma uzdevums veidots pretrunā ar mācībgrāmatā pausto teoriju. Tā 11. klases grāmatas 78. vingrinājumā (MG 11. kl. 2011, 53) jānosaka lietvārdu dzimte šādiem vārdiem: *bende*, *kimono*, *Bruno*, *paziņa*, *Egle*, *debess*, *sirds*, *galva*, *pagalvis*, *neprašā*, *depo*, *kino*. Vairums no tiem ir nelokāmi vai kopdzimtes vārdi, par kuriem mācībgrāmatā ir teikts, ka dzimte šādiem vārdiem nosakāma kontekstā (MG 11. kl. 2011, 51),

bet vingrinājumā vārdi ir ārpus konteksta, izolēti. Lai šo vingrinājumu varētu sekmīgi veikt, varbūt vajadzētu precizēt tā uzdevumu, piemēram: „Sadomā teikumu ar šiem vārdiem un tad nosaki to dzimti!”

Reizēm materiāla atlasē dominē nejausības un paviršības princips, piemēram, 212. vingrinājumā par latviešu valodniekiem „pazudis” Jānis Endzelīns un Kārlis Milenbahs (MG 11. kl. 2011, 136, 137). Saprotams, valodnieku ir daudz, visus nevar mācību grāmatā ievietot, bet J. Endzelīnu tomēr nevajadzētu aizmirst, mācību komplektā trūkst J. Endzelīna portreta, bet daudzi citi ir ievietoti atkārtoti.

Kompaktdisku saturs, kā jau minēts, ir daudzveidīgs, informatīvi bagāts. Pilnīgāk izstrādāti 11. un 12. klašu kompaktdiski. Rodas šaubas, vai 10. klases skolēniem paredzēto mācību vingrinājumu atbildes ar pilnīgi gatavu vingrinājumu izpildi paškontrolei ir noderīgas, jo tad bez pūlēm un ātri var sagatavot mājasdarbu. Varbūt labāk būtu apkopot valodas likumus? Tādos gadījumos, kad kādā tekstā jāievieto pieturzīmes, dators ar pasvītrojumu uzrāda, kur trūkst pieturzīmju. Diemžēl arī kompaktdisku materiālos ir dažādas iepriekš minētās nepilnības.

Valodas piemēri

Valodas likumi kļūst saprotami, ja tos ilustrē ar **valodas piemēriem**, bet šajā komplektā tas netiek darīts vienmēr, piemēram, mācību grāmatas terminu vārdnīcā: „**Divskanis** – divu patskaņu savienojums vienā zilbē. Mūsdienu latviešu valodā ir 10 divskaņi.” (MG 11. kl. 2011, 162) Nav minēti paši divskaņi, un nav valodas piemēru ar tiem. Arī par patskaņiem ir dota tikai definīcija, norādīts to skaits latviešu valodā, pašus patskaņus neminot (Turpat, 165). Mācību grāmatu komplekta valodas terminu vārdnīcai būtu jāvelta plašāks apskats, bet šeit tas nav iespējams raksta ierobežotā apjoma dēļ.

Mācību grāmatās valodas piemēriem parasti izmanto pozitīvas nozīmes vārdus un tekstus, ja vien nav kāds speciāls teksts, uz to vienmēr tika aizrādījusi Alīse Laua, pat uzklāusot studentu atbildes eksāmenā. Tas nav ņemts vērā 11. klases 7. tabulā, kurā darbības vārda konjugēšanai izmantoti vārdi *sist*, *plēsties* (MG 11. kl. 2011, 147), to vietā varētu izvēlēties citus morfoloģiski līdzīgus vārdus.

Terminoloģija

Nesakārtota terminoloģija ir viscaur mācību komplektā. Šeit minēsim tikai dažus faktus.

Kā rāda nodaļu virsraksti, autores cenšas lietot vārdšķiru internacionālos valodnieciskos terminus skolā ierasto nacionālo terminu vietā. Autore, protams, tā var darīt, bet tad tie jālieto konsekventi. Mācību grāmatās bieži izmantoti citāti vai to pārstāsti no zinātniskajiem rakstiem vai grāmatām, tomēr šo autoru terminoloģija reizēm ir mainīta bez iemesla. Ilustrācijai daži piemēri. Aprakstot vietniekvārdus, sastādītājas nodaļas virsrakstā vārdšķiras nosaukšanai lieto internacionālo terminu *pronomens*, bet atsaucē, kas noformēta kā citāts ar teksta slīpinājumu un tonējumu, ir norāde „**Pēc** Dz. Paegles „Latviešu literārās valodas morfoloģijas””, taču tur lietotais termins *pronomens* ir aizstāts ar *vietniekvārdu*. Dz. Paegles tekstā ir viscaur lietots *pronomens*, tikai virsrakstā – „Pronomeni jeb vietniekvārdi”, lai veidotu saikni ar skolā pazīstamo terminu (Sk. Paegle 2003, 72–88). Kāpēc sastādītājām jāmaina avota terminoloģija, ja pašas savā grāmatā liek virsrakstu „Pronomens”? Nav konsekvences arī tajā ziņā, ka, piemēram, *izsauksmes vārdi* netiek saukti par *interjekcijām*.

Vārdšķiru praktiskās analīzes paraugos bieži norādīti vārdšķiru nacionālie termini, nevis internacionālie kā mācību grāmatas nodaļu virsrakstos, piemēram, 11. klases kompaktdiska 11. un 12. vingrinājumā. Jau tā pārblīvētajā mācību saturā tiek ieviesti *nomeni*, kas ir papildus jāiegaumē. Terminoloģijas un domas sajaukumu labi var redzēt gan satura rādītājā, gan dažādos pārbaudes darbos, piemēram, 11. klases 4. pārbaudes darbā „Vārdšķiras, to gramatiskās kategorijas” skolēnam jānoskaidro šādi jēdzieni: *daudzskaitlinieks*, *ģenitīvenis* (tas ir lietvārdu raksturojums pēc formas), *nomens* (nomeni ir vārdšķiras: lietvārdi, īpašības vārdi un skaitļa vārdi), *kādības īpašības vārds* (tas pieder pie nomeniem!), *pronomens*, *verbs*, *izsauksmes vārds* (SG 11. kl. 2011, 35). Bet jau nākamajā lappusē ir analīzes paraugs, kurā ir šādi vārdšķiru nosaukumi – *lietvārds*, *īpaš. vārds*, *vietniekv.*, *darb. v.*, *apst. v.*, *priev.*, *partik.*, *saiklis*, *izsauksmes v.* – un tajā pašā rindā arī atsevišķu vārdšķiru formas, piemēram, *kopdzimtes vārds* utt. Kur te terminu vienveidība, sistēma un domas skaidrība?

Grāmatas veidotājas nelieto valodas mācības izveides praksē jau nostiprinātus terminus, piemēram, vārdu *uzdevums* lieto ar nozīmi ‘vingrinājums’. „Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā” **vingrinājums** skaidrots – „mācību darbība, ko veic, lai mācību vielas apgūvē, risinot vairāk vai mazāk vienveidīgus regulārus uzdevumus, nostiprinātu un pilnveidotu prasmes un iemaņas, iegūtu fizisku vai psihisku īpašību, spēju *o gramatikas vingrinājums; izpratnes vingrinājums; komunikatīvais (saziņas) vingrinājums; vingrinājumu burtnīcas*” (PTSV 2000, 190); **uzdevums** ir prasības vingrinājuma izpildei (Turpat, 179). Mācību komplekta vingrinājumu uzdevumos neveikli

sarunvalodas termini: *pareizie burti* vai *vajadzīgie burti*, regulāri aplami lietots vārds *atbilstīgs*, kaut arī par tā lietošanu ir rakstīts dažādās publikācijās (sk. Krūmiņa, Skujiņa 2002, 6; Skujiņa 1999, 59).

Daudzi informācijas tehnoloģijas **termini** latviešu valodā ienākuši ar angļu valodas starpniecību, un arī mācību komplektā viscaur lietots saīsinājumsaliktenis CD, kas radies no angļu *Compact Disc*, latviski – kompaktdisks, arī metodiskā paņēmiena nosaukšanai izmantota abreviatūra LAVT – *loma, adresāts, veids, tēma* (SG 12. kl. 2012, 12). Vai teiksim: „Izmantosim LAVT paņēmieni”?

Citējumu precizitāte un objektivitāte

Mācību līdzekļu sastādītājas, kā jau minējām iepriekš, bieži izmanto citu valodnieku darbus, tos citējot vai pārstāstot, un ievietojot mācību grāmatās arī šo autoru fotoattēlus vai monogrāfiju attēlus. Protams, autors jūtas pagodināts, ka nav aizmirsts un viņa darbus izmanto. Tomēr tas tīri objektīvi apgrūtina vienotas terminoloģijas un vienotas metodiskās pieejas izveidi mācību grāmatu komplektā. Lai atvieglotu mācību saturu, sastādītājas bieži vien „saviem vārdiem” pārstāsta kāda cita autora tekstu, liekot klāt norādi – „pēc”. Reizēm, lasot šādus pārstāstus, rodas šaubas, vai tiešam oriģinālā tā ir rakstīts. Tā tematā par nomeni gramatiskajām kategorijām tiek stāstīts arī par sieviešu uzvārdu veidošanu no vīriešu uzvārdiem: „Ja vīriešu dzimtes uzvārds beidzas ar *-s*, sieviešu dzimtē parasti ir galotne *-a*; ja vīriešu dzimtē uzvārds beidzas ar *-is*, sieviešu dzimtē ir galotne *-e*” (MG 11. kl. 2011, 51–52) un atsauce – „Pēc Dz. Paegles „Latviešu literārās valodas morfoloģijas””. Bet par to norādītajā darbā tā nemaz nav rakstīts, sastādītājas šo tekstu ir **piecerējušas klāt**. Minētā autore tā nemaz nebūtu varējusi rakstīt, jo viņai ir pazīstams Sarmītes Lagzdiņas raksts „Mūsdienu tendences sieviešu uzvārdu gramatizācijā” (Lagzdiņa 1980, 165–176), viņa ir ieskatījusies arī Valsts valodas centra izdotajā instrukcijā „Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā” (Instrukcija 1998) un citur. Turklāt katram ir zināmi tādi parasti sieviešu uzvārdi kā *Jāņkalne, Jansone, Millere, Pērkone* u. c., tie nav ar galotni *-a*, kaut vīrieša uzvārds beidzas ar *-s*.

Vēl kāds cits neveiksmīgs atsaukšanās piemērs, kuru nevar neminēt. 10. klases mācībgrāmatā nodaļā „Grafēnika” ir stāstīts par jaunās ortogrāfijas ieviešanu. Tajā rakstīts: „Diemžēl sākās Pirmais pasaules karš, tāpēc jauno rakstību īsti sāka ieviest tikai pēc vairākiem gadiem. Juridiski tā kļuva obligāta 1919. gadā, bet praktiski nostabilizējās tikai 20. gadsimta **40. gados** [Dz. P. izcēlums].” Atsauce – „Pēc Sarmas Kļaviņas „Valodas daba. Ievads vispārīgajā

valodniecībā” (MG 10. kl. 2010, 83). Sastingstu. Tā nav! Vai tiešām S. Kļaviņa tā rakstijusi? Turklāt kur jaunākas publikācijas ortogrāfijas vēsturē par šo tematu „Baltu filoloģijā” (sk. Paegle 2008, 89–102)? Pārbaudu pirmavotus. S. Kļaviņa ir rakstijusi: „Diemžēl jauno rakstību sāka ieviest dzīvē tikai pēc vairākiem gadiem, jo sākās 1. pasaules karš. Juridiski tā kļuva obligāta 1919. gadā, bet praktiski ieviesās **20. gados** [Dz. P. izcēlums].” (Kļaviņa 1997, 77) Iespējams, mācību grāmatā ir pārrakstīšanās kļūda, un tā ir nostiprināta divas reizes atkārtoti skolēnu pārbaudes darbos. Tests: *1908. gadā Kārļa Milenbaha un Jāņa Endzelīna vadībā tika izstrādāta ortogrāfijas reforma, kura juridiski obligāta kļuva 1919. gadā, bet īsti sāka funkcionēt tikai 20. gs. 40. gados.* Atbilde: *Jā!* (SG 10. kl. 2010, 62, 39). No teiktā secināms, ka jauno ortogrāfiju ieviesa padomju laikā, kas ir pavisam aplami.

Nobeigums

Mācībgrāmatu izveidē joprojām nesakārtots jautājums par mācību satura atlasī vispārējā vidējā izglītībā, par valodas materiāla izvēli vingrinājumos un to piemērotību, par metodisko apdari vingrinājumu uzdevumu izstrādē.

Skolu grāmatā nedrīkst būt zinātniskas kļūdas, tās novēršamas mācīblīdzekļu sagatavošanas laikā. Te atbildība gulstas ne tikai uz mācību komplekta sastādītājam, bet arī uz izdevēju. Nav jūtams zinātniskā redaktora un korektora darbs, formāli ir strādājuši gan „iekšējie”, gan „ārējie” recenzenti. Un steiga, steiga, steiga...

Centralizētajā eksāmenā, kā arī šajos mācību līdzekļos skolēna darbā pievērsta vērība vingrinājuma uzdevuma precīzai izlasīšanai, apjēgšanai un izpildīšanai. Nedrīkst būt tā, – tiek prasīts precīzs darbs no skolēniem, bet skolotāju un zinātnieku sastādītajos mācīblīdzekļos daudz paviršību un kļūdu. Iespējams, tas varētu iespaidot centralizētā eksāmena rezultātus un radīt skolēnos paviršu attieksmi pašiem pret savu dzimto valodu vai valsts valodu, neizjūtot tās vērtību.

Skolas izmanto ne tikai šo mācību komplektu, sliktā latviešu valodas prasmē nevar vainot tikai šo mācību grāmatu vien, tas būtu vieglākais ceļš.

Avoti

MG 10. kl. 2010 – Urbanoviča, Inta, Šūpola, Raita, Vanaga, Anita. *Latviešu valoda 10. klasei*. Mācību grāmata. Apstiprinājusi Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2010. gadā. Pielikumā CD. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010.

SG 10. kl. 2010 – Urbanoviča, Inta, Šūpola, Raita, Vanaga, Anita. *Latviešu valoda 10. klasei. Skolotāja grāmata*. Metodiskais līdzeklis komplektizdevumā ar mācību grāmatu Latviešu valoda 12. klasei. I. Urbanoviča, R. Šūpola, A. Vanaga, ISBN 978-9934-0-1448-2. Apstiprinājusi Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2010. gadā. Pielikumā CD. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010.

MG 11. kl. 2011 – Urbanoviča, Inta, Šūpola, Raita, Vanaga, Anita. *Latviešu valoda 11. klasei*. Mācību grāmata. Apstiprinājusi Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2011. gadā. Pielikumā CD. Rīga : Zvaigzne ABC, 2011.

SG 11. kl. 2011 – Urbanoviča, Inta, Šūpola, Raita, Vanaga, Anita. *Latviešu valoda 11. klasei. Skolotāja grāmata*. Metodiskais līdzeklis komplektizdevumā ar mācību grāmatu Latviešu valoda 11. klasei. I. Urbanoviča, R. Šūpola, A. Vanaga, ISBN 978-9934-0-2038-4. Apstiprinājusi Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2011. gadā. Pielikumā CD. Rīga : Zvaigzne ABC, 2011.

MG 12. kl. 2012 – Urbanoviča, Inta, Šūpola, Raita, Vanaga, Anita. *Latviešu valoda 12. klasei*. Mācību grāmata. Apstiprinājusi Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2012. gadā. Pielikumā CD. Rīga : Zvaigzne ABC, 2012.

SG 12. kl. 2012 – Urbanoviča, Inta, Šūpola, Raita, Vanaga, Anita. *Latviešu valoda 12. klasei. Skolotāja grāmata*. Metodiskais līdzeklis komplektizdevumā ar mācību grāmatu Latviešu valoda 12. klasei. I. Urbanoviča, R. Šūpola, A. Vanaga, ISBN 978-9934-0-2857-1. Apstiprinājusi Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2012. gadā. Pielikumā CD. Rīga : Zvaigzne ABC, [2012].

1. Instrukcija 1998 – *Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā*. Latvijas Republikas Valsts valodas centrs : Rīga, 1998.
2. Kļaviņa 1997 – Kļaviņa, Sarma. *Valodas daba. Ievads vispārīgajā valodniecībā*. Lielvārde : Lielvārds, 1997.
3. Krūmiņa, Skujiņa 2002 – Krūmiņa, Veronika, Skujiņa, Valentīna. *Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmata*. Valsts kanceleja : Rīga, 2002.
4. Lagzdiņa 1980 – Lagzdiņa, Sarmīte. Mūsdienu tendences sieviešu uzvārdu gramatizācijā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 16. laidniens. Sastādījusi T. Porīte. Latvijas PSR Žurnālistu savienība. Latvijas PSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts. Rīga : Avots, 1980, 165.–176. lpp.
5. Lasenberga 1994 – Lasenberga, Zaiga. Latviešu valoda un literatūra. Kas nav paspēts, kas vēl darāms. *Vispārējā izglītība*. Latviešu valoda un literatūra. Svešvaloda. 1994. gada 29. septembris.
6. LLVV 2 – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sējums (B–F). Latvijas Zinātņu akadēmija. Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. Rīga : Zinātne, 1973.

7. LLVV 8 – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sējums (T–Ž). Latvijas Zinātņu akadēmija. Latviešu valodas institūts. Rīga : Zinātne, 1996.
8. LVV 2006 – *Latviešu valodas vārdnīca*. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Rīga : Avots, 2006.
9. ME IV – K. Milenbaha *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelīns. IV sējums. Rīga : Kultūras fonds, 1929–1932.
10. Noteikumi Nr. 281 – *Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās izglītības mācību priekšmeta standartiem* [tiešsaiste]. 1. pielikums Ministru kabineta 2013. gada 21. maija noteikumiem Nr. 281 [skatīts 09.06.2014.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=257229>
11. Paegle 1999 – Paegle, Dzintra. *Latviešu valodas mācībgrāmatu paaudzes. Pirmā paaudze 1874–1907. Teorija un prakse*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
12. Paegle 2003 – Paegle, Dzintra. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga : Zinātne, 2003.
13. Paegle 2008 – Paegle, Dzintra. Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijas brīvvalsts pirmajos gados (1918–1922). *Baltu filoloģija*, XVII (1/2) 2008. Baltu valodniecības žurnāls. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 89.–102. lpp.
14. PTSV 2000 – *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Sastādījis autoru kolektīvs Valentīnas Skujiņas vadībā. Rīga : Zvaigzne ABC, 2000.
15. Skujiņa 1999 – Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.

Snorre Karkkonens-Svensons (Snorre Karkkonen Svensson)

Kas tev ir bagāžā jeb latviešu valodas gramatikas pārnese norvēģu valodā

Lai kur mēs pasaulē brauktu un lai kādā valodā mēs runātu, līdzī nesam dzimtās valodas bagāžu. Un kādu bagāžu cilvēks, kam latviešu valoda ir dzimtā, ņem līdzī, runājot, rakstot un lasot citā valodā vai klausoties to? Kā atklājas tas, ka cilvēks ir „atceļojis” no citas valodas?

Tūkstošiem latviešu ir aizbraukuši uz citām valstīm un apgūst citas valodas. Diez vai viņi aktīvāk un labāk mācās vietējo valodu nekā citi. Vienmēr būs tādi, kas iztiek ar angļu valodu, kam nav laika, kam kursi par tālu vai kam pietiek ar to, ka sieva vai vīrs prot vietējo valodu. Tomēr netrūkst arī to, kas valodu mācās, runā un raksta tajā. Tāpat nav maz arī tādu, kas mācās svešvalodas, lai tās izmantotu darbā tepat Latvijā. Šis raksts ir par bagāžu, ko pārnesam jaunajā valodā, tajā, ko mācāmies.

Pārneses jēdziens

Valodas mācīšanās process un šī procesa rezultāti ir saistīti ar daudziem faktoriem¹. Daži no tiem ir: mācīšanās un mācīšanas metodes, mācību materiāli, mācīšanās stratēģija, valodas apguvēja izglītības līmenis, viņa prasme sistēmiski domāt, iepriekšējā pieredze valodu apguvē, saskare ar mērķvalodu, to klausoties un lasot, mācīšanās motivācija, vecums, pat muzikālā dzirde un vēl virkne citu faktoru, kas mijiedarbojas. Taču viens no svarīgākajiem faktoriem ir dzimtā valoda.

Dodoties ārzemju braucienā, ņemam līdzī vajadzīgās mantas. Taču reizēm esam paņēmuši to, kas nav nepieciešams. Domājam, ka būs auksti, bet ar vilnas džemperī tomēr ir pārāk karsti, un tas ir lieks. Iizrādās, ka nav saulesbrīļļu vai platmales, ar ko aizsargāties no saules. Varbūt vietā, kurp dodamies, būs jāstaigā pa kalnu takām, un līdzpaņemtās augstpapēžu kurpes nepavisam nav piemērotas. Varbūt vietā, uz kuriem dodamies, nav pieņemts staigāt šortos, bet jāvalkā kaklasaite. Tāpat, ieceļojot jaunā valodā,

¹ Der atgādināt, ka valodas apguve nebūt nav lineārs process, kas vienmērīgi iet uz augšu, bet var notikt arī attīstības apstāšanās vai pat regress, pirms valoda turpina attīstīties. Ir iespējamas lielas individuālās atšķirības.

līdzī var būt daudz kas lieks no dzimtās valodas, piemēram, lietvārdu vai darbības vārdu locīšanas sistēma. Varbūt jaunajā valodā ir kāda parādība, kuras nav dzimtajā valodā, bet ir kaut kas pavisam cits, piemēram, citādas valodas skaņas. Varbūt ir principiāli līdzīgas lietas, bet tās tomēr vairāk vai mazāk atšķiras, piemēram, darbības vārdu saliktās pagātnes formu izmantojums. Apgūt jaunu valodu nereti nozīmē apgūt arī citas sadzīviskas un izturēšanās normas. Ejot pa Rīgas ielām, pēc ģērbšanās stila un uzvedības bieži vien var atpazīt ārzemniekus.

Termins, ar ko latviski apzīmē šādu parādību, ir *pārnese*, bet es šo terminu lietoju mazliet citādi, nekā līdz šim latviešu valodā ierasts.² Ar *pārnesi* es saprotu vienas valodas valodisku, konceptuālu vai ekstralingvistisku parādību ietekmi uz citas valodas lietojumu (runāšanu, rakstīšanu, klausīšanos, lasīšanu). No šīs definīcijas izriet, ka mērķvalodu var ietekmēt ne vien valodas apguvēja dzimtā valoda, bet arī citas valodas, ko viņš ir mācījies. Piemēram, mācoties norvēģu valodu, latvieši, kas prot vācu valodu, apzināti vai neapzināti mēdz izmantot vācu valodas prasmes. Virziens var būt arī pretējs, proti, no svešvalodas uz dzimto valodu. Runājot ar latvieti, kas ilgus gadus dzīvojis citā valodiskā vidē, nereti var just šīs valodas ietekmi viņa latviešu valodā vairākos līmeņos. Natālija Bobrikova uzskatāmi izklāsta vērojumus par to, kāda ir latviešu valodas ietekme uz krievu valodu, kuru lieto kā dzimto valodu Latvijā (Bobrikova 2005). Pārneses objekti var būt ne vien valodiskas

² Angļu valodā lieto terminu *transfer*, arī *crosslinguistic influence* (starpvalodu ietekme). „Lingvodidaktikas terminu skaidrojošajā vārdnīcā” ir lietoti pat divi termini – *pārnese* un *interference* (Skujiņa u. c. 2011, 40, 62; arī Šalme 2011, 18). Vārdnīcā ar *pārnesi* tiek apzīmēta ‘pozitīva ietekme, kur rezultāts ir atbilstošs mērķvalodas normām’, turpretī ar *interferenci* – ‘negatīva ietekme, kur rezultāts neatbilst mērķvalodas normām’. Varētu apsvērt, vai piedāvātie termini un to interpretācijas ir veiksmīgas vismaz četrus iemeslu dēļ.

Pirmkārt, valodas ietekmes iedalīšana divās kategorijās – pozitīvajā un negatīvajā – *a priori* liek domāt, ka valodas apguvēja valoda ir nepilnīga un ka tā skatāma galvenokārt, sastatot to ar mērķvalodas normām un fokusējoties uz to, vai tā ir kļūdaina vai pareiza, nevis uzskatot, ka šī starpvaloda ir funkcionējoša valoda ar savu sistēmu un ar savu vērtību.

Otrkārt, liela daļa pārneses gadījumu nemaz nav kategorizējama kā pozitīva vai negatīva pārnese. To rāda valodas apguvēju tekstu korpusu studijas. Kādas valodas apguvēji ar noteiktu dzimto valodu kādu vārdu vai formu lieto statistiski biežāk vai retāk nekā tās pašas valodas apguvēji ar citu dzimto valodu un statistiski atšķiras no tiem, kam mērķvaloda ir dzimtā valoda. Dzimtās valodas ietekme ir konstatējama, taču to faktiski nevar pamanīt konkrēta teksta līmenī, jo kļūdu nav.

Treškārt, abi termini paredz vienvirziena ietekmi no dzimtās valodas mērķvalodā, bet noteikta ietekme ir arī svešvalodai vai otrajai valodai, ko apguvis dzimtās valodas lietotājs.

Ceturtkārt, šie termini aptver arī konceptuāli citu parādību valodu apguvē, proti, parādību, kad iepriekš apgūtās prasmes veicina vai kavē jaunu zināšanu apguvi (*iekšējā pārnese* un *iekšējā interference*), tātad nav saistītas ar citu valodu ietekmi.

parādības, bet arī konceptuālas kategorijas, kas ir saistītas ar apkārtējās pasaules kategorizēšanu, un arī ekstralingvistiskie elementi, piemēram, ķermeņa valoda. Pārnese notiek arī lasot un klausoties. Piemēram, citas valodas skaņas dzirdam caur savas dzimtās valodas „filtru”. Kādā rītā, braucot tramvajā, dzirdēju pa skaļruni, ka nākamā pietura ir *Dallinas iela*. Protams, pēc sekundes es saklausīju pareizo *Tallinas*, bet uz mirkli mans norvēģu valodas „filtrs” bija izspēlējis joku. Šādā pozīcijā norvēģu valodā var būt tikai vai nu *d*, vai *t* ar piedvesmas skaņu (līdzīgi kā dažs Amerikas latvietis izrunātu *Toronto*), un *t* bez piedvesmas skaņas šādā pozīcijā norvēģa ausij vairāk izklausās pēc *d*, tāpēc ka norvēģu valodā piedvesmas skaņa jeb aspirācija³ ieņem svarīgāku lomu fonēmu šķīrumā nekā balsīgums.

Pārneses interpretācija gadu gaitā ir mainījusies. Dāņu valodnieks Oto Jespersens (*Otto Jespersen*, 1860–1943) uzskatīja, ka pārnese rodas valodas apguvēju slinkuma dēļ (Jarvis, Pavlenko 2008, 1–2). No 20. gs. vidus skatījums uz šo parādību ir plašāks un krietni niansētāks. Sākumā lielāka uzmanība tika pievērsta tieši valodas kļūdām, kuras radušās pārneses dēļ. Neiedziļinoties varētu domāt, ka pārneses pētījumi attiecas tikai uz kļūdām un to skaidrošanu. Taču pārnese parādās arī citos veidos – kādu valodas parādību, piemēram, vārdu vai konstrukciju, dzimtās valodas ietekmē apguvējs lieto statistiski vairāk vai mazāk, nekā to parasti dara mērķvalodā. Ņemot katru teikumu atsevišķi, to nemaz nevar pamanīt, jo kļūdu nav, bet, skatoties tekstu kopumā vai, ideālā gadījumā, tekstu korpusu, šādas tendences var kļūt pamanāmas. Ir skaidrs arī tas, ka dzimtajai valodai (vai valodām, ko valodas apguvējs agrāk iemācījies) var būt pozitīva ietekme mērķvalodas apguvē. To var konstatēt, vienas dzimtās valodas lietotājus sastatot ar citu dzimto valodu lietotāju grupām. Cilvēks, kam dzimtā valoda ir lietuviešu valoda, lielākoties raitāk apgūs latviešu valodu nekā, piemēram, vjetnamietis. Šādas pozitīvas pārneses priekšnosacījums ir tāds, ka valodas apguvējs arī pats apzināti vai neapzināti domā par kāda elementa pārnesi no dzimtās vai citas valodas mērķvalodā.

Valodiskā pārnese un konceptuālā pārnese

Ir trīs galvenie valodas pārneses tipi: *valodiskā pārnese*, *ekstralingvistiskā pārnese* un *konceptuālā pārnese*.

Valodiskā pārnese ir citas valodas ietekme, kas ir saistīta ar formālām lietām valodā, bet neattiecas uz domāšanas atšķirībām. Piemēri tam ir fonētiskā pārnese, kā arī pareizrakstības un interpunkcijas pārnese. Latviešu

³ Aspirēta skaņa – skaņa, kuru izrunā ar piedvesmu, radot *h* skaņai līdzīgu efektu (VPSV 2007, 50).

valodas ietekme norvēģu valodā ir dzirdama, piemēram, garā ē izrunā. Iso e norvēģiski izrunā līdzīgi kā latviešu e, bet norvēģu valodas garais ē atšķiras no latviešu valodas ē trejādi: mēle tiek virzīta vairāk uz priekšu, mutes pacēlums ir šaurāks, un mutes kaktiņi ir vairāk virzīti uz sāniem. Lieki teikt, ka rezultāts izklausās pavisam citādi. Rakstot norvēģu valodā, latvieši bieži lieto latviešu interpunkcijas likumības, it īpaši dāsni izdaiļojot tekstu ar komatiem nevietā. Cita šāda valodiskā pārnese parādās vārdu secībā, kas skandināvu valodās ir stingrāka nekā latviešu valodā.

Pirms vairākiem gadiem man piepildījās bērnības sapnis. Es biju nonācis Tarangambadi pilsētiņā Tamilnādas štatā Indijā. Bērnībā biju interesējies par Dānijas un Norvēģijas kolonijām un nu sēdēju vecā dāņu cietokšņa muzeja administrācijas birojā, runādams ar direktoru angļiski. Muzejā bija interesanti materiāli par cietokšņa vēsturi, un es biju palūdzis direktoram tos nokopēt un nosūtīt man pa pastu uz Latviju. Viņš ļoti laipni atbildēja: „Jā, protams, to es varu izdarīt.” Tajā pašā laikā viņš noliedzoši šūpoja galvu, un es apjuku. Tā kā jā, tā kā nē. Es pārjautāju vēl, līdz pārliecinājos, ka viņš tiešām bija gatavs materiālus atsūtīt. Pēc pāris nedēļām es tos saņēmu. Lai arī muzeja direktors ļoti labi prata angļu valodu, bija notikusi ekstralingvistiska pārnese, jo, kad tamili izrāda piekrišanu, viņi pretēji mums šūpo galvu tā, kā mēs darām, izsakot noliegumu.

Tālāk šajā rakstā pievērsīšos *konceptuālajai pārnesei*, proti, tādai pārnesei, kas ir saistīta ar valodas kategorijām, kuras ietekmē veidu, kā domājam, kategorizējot apkārtējo pasauli.

Vecas idejas pēta ar jaunām metodēm

Ideja par to, ka pasaules uztvere un domāšana ir saistīta ar valodu, nebūt nav jauna. Šo ideju, ko mēdz dēvēt par valodas relativismu, atrodam jau, piemēram, Johana Gotfrīda Herdera (*Johann Gottfried Herder*, 1744–1803) un Vilhelma fon Humbolta (*Wilhelm von Humboldt*, 1767–1835) darbos. 20. gadsimta pirmajā pusē, kad attīstījās antropoloģijas zinātne, valodas relativisms tika aktualizēts Franca Boasa (*Franz Boas*, 1858–1942), Edvarda Sepīra (*Edward Sapir*, 1884–1939) un Bendžamina Lī Vorfa (*Benjamin Lee Whorf*, 1897–1941) darbos. 20. gadsimta otrajā pusē Rietumu pasaules valodniecībā ļoti ietekmīga kļuva transformatīvā jeb ģeneratīvā valodniecība, kurā, stipri vienkāršojot, valdīja uzskats, ka visas valodas to dziļākajā struktūrā ir vienādas un ka pastāv universālā gramatika. Šī virziena pētnieki uzskatīja, ka dzimtās valodas prasmei nav īpašas nozīmes turpmāko valodu apguvē (Šalme 2011, 18). Taču pasniedzēji, kuri strādā ar valodas apguvējiem, kam ir

dažādas dzimtās valodas, ir citās domās. Pētot pasaules valodas, atklājas arī tas, cik ārkārtīgi atšķirīgas tās ir, un hipotēzei, ka ap 6000 tagadējo pasaules valodu pamatā būtu viena un tā pati struktūra, trūkst pietiekamu pierādījumu (Evans, Levinson 2009). Mūsdienās ir vairākas valodniecības nozares, kurās valodas un domāšanas kopsakarības ir aktuālas, piemēram, valodu tipoloģija, psiholingvistika, sastatāmā valodniecība, tulkojumzinātne un leksikogrāfija. Šajā rakstā apskatīsim valodas un domāšanas kopsakarības svešvalodas un otrās valodas apguves kontekstā.

Mūsdienu pārneses pētījumi ne tik daudz pievērš uzmanību valodas kļūdām, cik tiecas izzināt, kā darbojas cilvēka smadzenes, kāda ir saistība starp domāšanu, uztveri, uzmanību un valodu, kādos gadījumos pārnese rodas un kādos – ne, cenšoties saprast, kāpēc tā notiek. Pārneses pētījumos tiek lietotas arī dažādas psiholingvistiskās metodes.

Pateicoties mūsdienu tehnoloģijai, plaši tiek izmantoti valodas apguvēju tekstu korpusi, jo tajos var parādīties arī tādas lietas, ko indivīda līmenī neredz. Daudz šādu korpusu ir angļu un franču valodā, bet ir arī valodas apguvēju korpusi citās valodās, piemēram, norvēģu⁴, igauņu, somu, čehu valodas korpusi.⁵ Tekstu korpusi atklāj konkrētām valodas apguvēju grupām tipisko, ko nevar pamanīt atsevišķā tekstā, ņemot vērā lielās individuālās variācijas starp valodas apguvējiem (Granger 1996). Šādu korpusu praktiskā vērtība ir liela, jo tajos atklājas tas, ko vajadzētu mainīt mācību materiālos un mācīšanas praksē, ņemot vērā atsevišķās valodas apguvēju grupas pēc dzimtās valodas un pēc valodām, kuras apguvējs agrāk ir mācījies. Pagaidām nav izveidots plašs latviešu valodas kā otrās valodas tekstu korpus.

Vai arī cilvēka acis var atklāt viņa dzimto valodu? Interesanta metode, ko izmantojusi Heidelbergas Universitātes profesore Kristiāne fon Štuterheima (*Christiane von Stutterheim*) kopā ar citiem pētniekiem, ir acu kustību mērījumi. Eksperimenta dalībnieki skatās īsas filmiņas, viņi tiek novietoti pie aparāta, kas reģistrē acu fiksācijas uz ekrāna. Interesanti, ka atkarībā no dzimtās valodas un tās gramatikas cilvēki uz dažādiem objektiem skatās atšķirīgi. Piemēram, tie, kam dzimtā ir angļu valoda, kurā darbības vārda veids ir gramatizēts, skatījušies vairāk uz *kustību*, bet tie, kam dzimtā ir vācu valoda, vairāk uz darbības *mērķi*. Videoklipā, kur mašīna brauc pa ceļu, angļi skatās uz mašīnu, turpretī vācieši – uz mērķi, kurp mašīna dodas, piemēram, uz ciematu, kas ir redzams ceļa galā (Flecken et al 2014).

⁴ *Norsk andrespråkkorpus* (ASK). Šajā korpusā ir 200 tekstu katrai apguvēju grupai ar dažādu dzimto valodu. Arī latviešu valoda ir viena no tām.

⁵ Pārskats par otrās valodas tekstu korpusiem pieejams: <http://www.uclouvain.be/en-cecl-lcworld.html>, skatīts 25.10.14.

Latvieša bagāža, ieceļojot norvēģu valodā

Tālāk pievērsīšos latviešu valodas gramatikas ietekmei uz norvēģu valodas kā svešvalodas vai otrās valodas apguvi, bet sāksim no otra gala. Kāda ir norvēģu valodas ietekme uz latviešu valodas kā svešvalodas apguvi? Kad norvēģi runā latviešu valodā, var dzirdēt tādas frāzes kā *es vakar braucu uz šejieni; esmu mizojis visus kartupeļus; pērc man vienu šokolādi, lūdzu*. Lai arī latviešu valodā darbības vārda veids nav tik sistēmiski gramatizēts, kā, piemēram, krievu valodā, veida kategorija tomēr ir svarīga valodas daļa. Norvēģu valodā turpretī runātājam nav jādodomā, vai darbība ir pabeigta vai nav. Tas nenozīmē, ka pabeigtību nevar izteikt, bet darbības vārdā tā nav jānorāda, ja tas izriet no konteksta. Kļūdišanās darbības vārdu lietojumā nenozīmē, ka runātājs nezina latviešu valodas likumus un nevarētu pareizo formu atrast, ja viņam būtu laiks padomāt, piemēram, pildot gramatikas uzdevumu, bet kļūdas liecina, ka runājot domāšana šādās kategorijās netiek „ieslēgta”, jo dzimtajā valodā tas nav nepieciešams.

Šim rakstam esmu izmantojis piemērus no lielāka pētījuma, ko veicu Bergenas Universitātē doktorantūras studiju laikā, kā arī stažējoties Heidelbergas Universitātē Vācijā. Pētījumā aplūkots, kā triju dažādu dzimto valodu (krievu, latviešu un vācu) lietotāji raksta par nākotni gan savā dzimtajā valodā, gan norvēģu valodā, un salīdzināts ar to, kā nākotnes nozīmi izsaka norvēģi. Rakstā šos materiālus izmantoju gan tikai ilustratīvi, jo skatos plašāk un vēlos parādīt arī citas jomas, kur varētu runāt par latviešu valodas konceptuālo pārnesi uz norvēģu valodu. Apskatīšu piecas kategorijas, kurās izpaužas pasaules kategorizēšana, kas ir saistīta ar valodu, proti, 1) nākotnes izteikšanu, 2) gramatiskās dzimtes kategoriju, 3) noteiktības kategoriju, 4) objektu kategorizēšanu, 5) telpas kategoriju.

Nākotnes izteikšana

Esmu pētījis, kā norvēģu valodas apguvēji ar latviešu valodu kā dzimto valodu runā par notikumiem nākotnē, un salīdzinājis ar tiem, kuriem dzimtā valoda ir krievu vai vācu valoda. Lai arī pastāv individuālas atšķirības, kopumā tomēr redzams, ka tie, kam latviešu valoda ir dzimtā, lielākā mērā izjūt vajadzību ar valodas līdzekļiem izteikt notikumus nākotnē nekā tie, kam dzimtā valoda ir krievu vai vācu valoda. Kāpēc ir šīs atšķirības? Iespējams, tas saistīts ar to, ka latviešu valodā atšķirībā no citām iepriekšminētajām valodām nākotne ir gramatizēta darbības vārdā ar īpašu piedēkli *-š-* (vsk. 1. personā) un *-s-* (visās pārējās vsk. un dsk. personās): *uzvarēšu, redzēšim*. Krievu valodā nākotni izsaka ar darbības vārda veidu vai konstrukcijās ar palīgdarbības vārdu, bet vācu un norvēģu valodā izmanto tagadnes formas vai dažādus

palīgdarbības vārdus tagadnē ar modālu nozīmi, un līdz ar to nākotne ir mazāk gramatizēta nekā angļu valodā, kur *will* lieto praktiski bez modālas nozīmes. Latviešu izpratnē nākotne varētu būt kognitīvi stingrāk atdalīta no tagadnes nekā norvēģiem un vāciešiem.⁶ Piemēram, teikums, ko rakstījis norvēģu valodas apguvējs, kam dzimtā valoda ir latviešu valoda:

Kanskje vi skal være øyevitne til situasjonen at Forente Nasjoners – regler skal fordele vannressurser i like måte blant alle stater i verden. (NO2 LV24)

Varbūt mēs būsim aculiecinieki situācijai, ka ANO noteikumi paredzēs vienlīdzīgu ūdens sadali starp pasaules valstīm.

Valodas lietotājs ar modālo darbības vārdu *skal* apzīmējis to, ka darbība notiks nākotnē, lai arī šajā kontekstā norvēģu valodā izmanto tagadnes formu. Šāds nākotnes lietojums norvēģim vēstī par kaut ko obligātu, kas noteikti notiks. Cits piemērs:

Jeg tror at når jeg skal bli (jābūt: *blir*) *gammel, skal slutte* (jābūt: *slutter jeg*) *å jobbe og barna mine skal ha* (jābūt: *kommer til å ha*) *egene barna.* (STLV14)

Es domāju, kad es būšu veca, es beigšu strādāt un maniem bērniem būs savi bērni.

Šis teikums norvēģim rada iespaidu par autores nākotnes ieceri: viņas bērniem obligāti viņa jānodrošina ar mazbērniem.

Latvieši, apgūstot norvēģu valodu, ievērojami vairāk ar valodas līdzekļiem iezīmē hipotētisko nekā tie, kam dzimtā valoda ir vācu vai krievu. Tas varētu būt tāpēc, ka latvieši meklē vēlējuma izteiksmes atbilstmes, piemēram, norvēģu valodas īstenības izteiksmes pagātnes formās, un izmanto tās tur, kur norvēģu valodā parasti lieto īstenības izteiksmes tagadnes formu, piemēram:

En venn er en person som også ville dele (jābūt: *dele*) *alt med deg.*

Draugs ir cilvēks, kas ar tevi dalītos it visā.

Norvēģis to saprot kā [...] *kas vēlējās ar tevi dalīties*, tātad kā pagātnes notikumu. Šajā kontekstā norvēģu valodā drīzāk izmantotu īstenības izteiksmes tagadni, bet latviešu valodā var lietot arī vēlējuma izteiksmi, un

⁶ Jeila Universitātes ekonomikas profesors Kīts Čens (*Keith Chen*) ir sastādījis dažādu valstu ekonomiskos datus ar informāciju par to, kā šo valstu valodās izsaka nākotni. Cilvēki, kam dzimtajā valodā nākotne ir gramatizēta, mazāk to plāno, piemēram, veselības un finanšu jomā, jo nākotnes notikumi ir skaidrāk nošķirti no tagadnes un, domājams, tā viņiem mazāk rūp (Chen 2013). Baltijas valstis ekonomiski ir līdzīgas, bet igauņi, pēc *Swedbank* datiem (<https://www.swedbank.lv/zinas/17.06.2011/>), ievērojami vairāk krāj naudu nekā latvieši un lietuvieši. Iespējams, ka tā ir sagādāšanās (igauņu valodā nav gramatizētas nākotnes, bet baltu valodās ir) un ka tāpat ir ar valstīm K. Čena pētījumā, bet katrā ziņā doma ir interesanta.

autors tās semantiku arī vēlējies parādīt ar valodas līdzekļiem norvēģu valodā, izmantojot modālo palīgdarbības vārdu *ville*, ko dažos kontekstos izmanto, lai runātu par hipotētiskumu, taču krietni retāk, nekā latviešu valodā lieto vēlējuma izteiksmi.

Gramatiskā dzimtes kategorija

Dzimtes kategorija pastāv gan latviešu (vīriešu un sievietes dzimte), gan norvēģu valodā (vīriešu, sievietes un nekatra dzimte). Vārdu gramatiskā dzimte var būt saistīta ar būtnes bioloģisko dzimumu, piemēram, vārdi *gailis*, *āzis*, *vērsis* ir vīriešu dzimtes vārdi, bet *vista*, *kaza*, *govs* ir sievietes dzimtes vārdi. Tāpēc saprotams, kādēļ nereti norvēģu valodas apguvēji neatkarīgi no dzimtās valodas nepareizi lieto norvēģu valodas vīriešu dzimtes vārdu *mamma* 'mamma' kā sievietes dzimtes vārdu.

Lai arī vārdi, kam nevar semantiski pamatot dzimti, ir ieguvuši gramatisko dzimti fonoloģisku vai morfosintaktisku iemeslu dēļ, tie tomēr valodas lietotāja apziņā var būt saistāmi ar bioloģisko dzimumu. Ir bijuši psiholingvistiski eksperimenti, kuros cilvēki, kas pārstāv dažādas dzimtās valodas, ir izteikuši asociācijas par konkrēta vārda dzimti citā valodā, kuru viņi prot un kurā nav gramatiskās dzimtes kategorijas. Balstoties uz dzimto valodu, bieži vien rodas stereotipiskas asociācijas, kas ir saistītas ar sievietēm vai vīriešiem raksturīgām pazīmēm. Kādā eksperimentā spāņu valodas runātāji angļu valodas vārdu *key* 'atslēga' aprakstīja ar vārdiem *maziņa*, *mīla*, *spidoša*, bet vācieši ar vārdiem *cieta*, *smaga*, *metāla*, *noderīga* (Jarvis, Pavlenko 2008, 134). Nav grūti uzminēt, ka *atslēga* spāņu valodā ir sievietes dzimtes vārds, bet vācu valodā – vīriešu dzimtes vārds. Lasot cittautei daļliteratūru, latviešu lasītāju reizēm mulsina veids, kā tiek rakstīts par sauli un mēnesi. Latviešu mitoloģijā un kultūrā saule tiek saistīta ar sievieti un mēness – ar vīrieti, savukārt, piemēram, itāļu kultūrā tas ir otrādi, un itāļu valodā šo lietvārdu gramatiskā dzimte ir pretēja latviešu valodas dzimtei.

Mācoties valodu, vārdus apgūstam noteiktā dzimtes formā, bet to iegaumēt nav tik vienkārši, jo valodas apguvējus var asociatīvi ietekmēt attiecīgā vārda dzimte viņu dzimtajā valodā, piemēram:

Det er mer vanskelig å leve alene enn sammen med familia (sievietes dzimtes forma, nevis vīriešu *familien*). (NO2LV01)

Ir grūtāk dzīvot vienam nekā kopā ar ģimeni.

Jeg drømmer om at i sommer vil vi steke kjøt og drikke vin på terrassa (sievietes dzimtes forma, nevis vīriešu *terassen*) *alle sammen*. (STLV35)

Es sapņoju par to, ka vasarā mēs cepsim gaļu un dzersim vīnu uz terases.

Norvēģu valodā *ģimene* un *terase* ir vīriešu dzimtes vārdi, bet latviešu autori tos lietojuši sievietes dzimtē, un šajos teikumos, iespējams, ir redzama latviešu valodas gramatiskās dzimtes pārnese. Nezinot dzimti norvēģu valodā, stratēģiski pareizāk būtu izvēlēties vīriešu dzimti, jo ap 70 % lietvārdu norvēģu valodā ir vīriešu dzimtē, turklāt visus sievietes dzimtes lietvārdus var lietot arī vīriešu dzimtē. Iemācīties vārda dzimti nenozīmē tikai apgūt to formāli, bet ir arī jāsaprot, ka šī vārda psiholingvistiskās asociācijas citā valodā var būt citādas, piemēram, vārds *ģimene* latviešiem, iespējams, asociējas ar tādām stereotipiski sievišķīgām īpašībām kā rūpes, siltums, mīļums.

Noteiktības kategorija

Interesanti ir vērojumi, kā latvieši lieto noteiktības kategoriju, un tieši valodas pārneses jomā būtu vērts pētīt tuvāk, kā šajā aspektā valodu lieto tie, kam latviešu valoda ir dzimtā. Norvēģu valodā uz noteiktību norāda ne vien ar īpašības vārda galotni, bet arī ar lietvārda galotni un artikuliem. Noteikto formu lietojums lielā mērā sakrīt ar latviešu valodai raksturīgiem nosacījumiem. Pētāmajā materiālā konstatēts, ka latviešu dzimtās valodas lietotāji norvēģu valodā lielākoties pareizi lieto noteiktības kategoriju gadījumos, kad lietvārdu izmanto kopā ar īpašības vārdu, ja vien nav kāds formāls likums, kas nosaka nenoteiktās galotnes lietojumu gaidītās noteiktās galotnes vietā. Kļūdas parādās krietni biežāk, ja lietvārds tekstā ir viens. Tas saskan ar amerikāņu valodnieka Dana Sloubina (*Dan Slobin*) viedokli par to, ka mums ir īpaša uz runāšanu vērstā domāšana⁷, t. i., daļa no domāšanas notiek dzimtās valodas kategorijās, kas aktivizējas tieši tad, kad rakstām vai runājam (Slobin 1996, 75–76). Noteiktības kategorija latviešu valodā aktivizējas tad, kad tā ir vajadzīga runai, bet valodas lietotājs nedomā tādās kategorijās, ja dzimtajā valodā tas nav nepieciešams. Toties norvēģu valodā šāda domāšana ir vajadzīga vienmēr, kad tekstā parādās kāds lietvārds, piemēram:

Høflighet. Er det noen som får fra begynnelsen (jābūt: noe som man får fra begynnelsen av)? (STLV10)

Pieklājība. Vai tas ir kaut kas tāds, ko iegūst no paša sākuma?

Šajā teikumā vārdam *sākums* norvēģu valodā jābūt noteiktajā formā, jo lasītājam tas ir identificējams kā 'cilvēka dzīves sākums'. Teikumā trūkst

⁷ Angliski: *thinking for speaking*.

arī teikuma priekšmeta, ko norvēģu valodā nedrīkst izlaist, bet ko bieži dara latviešu valodā. Vēl viens piemērs:

*Hun hadde mange katter og to hunder, mange kaniner og høner, kuer og en stor hest. Vi kunne leke med dyrer (lietvārds nenoteiktajā formā, jābūt noteiktajā *dyrene*). (STLV13).*

Viņai bija daudz kaķu un divi suņi, daudz trušu un vistu, govju un liels zirgs. Varējām ar dzīvniekiem spēlēties.

No konteksta izriet, ka runa ir par minētajiem dzīvniekiem. Ja lietotu īpašības vārdu, arī latviski šajā gadījumā tas būtu noteiktajā formā: *Varējām ar šiem jaukajiem dzīvniekiem spēlēties*. Iespējams, autoram „ieslēgtos” arī noteiktības kategorija. Ir interesanti salīdzināt dažādas valodas apguvēju grupas. Tekstos, ko rakstījuši vācu kā dzimtās valodas runātāji, ir maz noteiktības kategorijas kļūdu, taču tie, kam dzimtā valoda ir krievu valoda, pieļauj vairāk kļūdu nekā latvieši. Pat C1 līmeņa tekstos⁸, ko norvēģu valodā rakstījuši krievu kā dzimtās valodas runātāji, parādās šķietami elementāras noteiktības kategorijas kļūdas (Nordanger 2014).

Objektu kategorizēšana

Ir zināms, ka dažādās valodās vārdu nozīmes savstarpēji precīzi neatbilst, izņemot daudzus nozaru terminus. Vienam vārdam kādā valodā var būt plašāka vai šaurāka nozīmē nekā ekvivalentam citā valodā, var atšķirties lietojuma konteksti un iespējamās konstrukcijas, stilistiskā ekspresija, atšķirības var būt asociācijās, kādas vārds rada (piemēram, cik atšķirīga pēc formas, garšas un smaržas ir *maize* latvietim, francūzim un turkam!). Reizēm jēdzieni var būt visai atšķirīgi, un, lai arī to, iespējams, var viegli apgūt teorētiski, praksē dzimtās valodas jēdzieni tomēr bieži vien dominē, runājot citā valodā, arī tiem, kas ļoti labi to apguvuši.

Ir tādi objekti, kuru kategorizēšana norvēģu valodā latviešiem diezgan bieži sagādā grūtības. Piemēram, runājot par jēdzienu *roka*, norvēģu valodā nošķir plaukstu kā rokas daļu (*hånd*) un pārējo roku (*arm*). Latviešu valodā ar vārdu *roka* var apzīmēt arī rokas apakšējo daļu, plaukstu, piemēram, izteikumos *vilkst cimdus rokā, sasveicinoties dot roku*. Norvēģiski šādos gadījumos var izmantot tikai vārdu *hånd* ‘plauksta’.

⁸ C1 līmenis, balstoties uz Eiropas kopīgajām pamatnostādņēm valodu apguvei, ir augsts līmenis. Tā teksti gan sintaktisko konstrukciju ziņā, gan vārdu krājuma ziņā ir augstākā kvalitātē nekā daudzu norvēģu valoda.

Latviešu valodā ir virsjēdziens *cimdi*, ar kuru apzīmē gan pirkstaiņus, gan dūraiņus, taču norvēģu valodā vienmēr jāizvēlas vai nu viens, vai otrs – *vanter* vai *votter*, vai arī trešais – *hansker* ‘pirkstaiņi no smalka auduma vai ādas’. Sakot norvēģiski *uzvelc cimdus*, runātājam jāzina, par kāda veida cimdiem ir runa. Un vēl – ar vārdu *pirksti* latviešu valodā apzīmē gan kājas, gan rokas pirkstus, bet norvēģu valodā tā tiktu atņemta puse pirkstu, jo kājas un rokas pirkstu apzīmēšanai norvēģu valodā ir divi dažādi jēdzieni, proti, *finger* ‘rokas pirksti’ un *tær* ‘kājas pirksti’.

Telpas kategorija

Telpas kategorija ir viena no vissvarīgākajām valodā, jo par telpu runājam ne tikai konkrētā nozīmē, telpas jēdziens plaši tiek izmantots arī pārnestā nozīmē jeb metaforiski, runājot par abstrakto.

Lai norādītu atrašanās vietu, norvēģu valodā biežāk izmanto prievārdu *på* ‘uz’ konstrukcijās, kur latviešu valodā tiek lietots lokatīvs, kas norvēģu valodā prototipiski atbilst prievārdam *i*. Līdz ar to, burtiski tulkojot, norvēģi ne tikai *sēž uz krēsla* vai *uz grīdas*, bet arī *studē uz universitātes* vai *gatavo ēdienu uz virtuves*. Piemērs, ko rakstījis cilvēks, kam dzimtā valoda ir latviešu valoda:

Jeg har jobbet i et barnehus (jābūt: *på et barnehjem* burtiski ‘uz bērnu nama’) *her i Latvia*. (ELV 088)

Latvijā esmu strādājusi bērnu namā.

Arī runājot par vārdu *vieta*, norvēģu valodā lieto *på* – ekvivalentu latviešu prievārdam *uz*. Latviešiem jēdziens *vieta* tiek konceptualizēts kā telpa, kuru apzīmē ar lokatīvu, bet norvēģiem tā ir plakne, piemēram:

[..] *at det mangler vann allerede nå i* (jābūt: *på* ‘uz’) *noen steder på jorda*. (NO2LV15)

[..] *ka jau tagad dažās vietās pasaulē trūkst ūdens.*

Vi skulle sitte på benken, men jeg kunne ikke sitte så lang tid i (jābūt: *på* ‘uz’) *en sted*. (STLV13)

Mums bija jāsēž uz sola, bet es nevarēju tik ilgi nosēdēt vienā vietā.

Latviski prievārdisko savienojumu *uz vietas* lieto krietni šaurākā nozīmē, bet norvēģu valodā šajos gadījumos lieto citu prievārdu.

Norvēģu valodā telpas uztvere ir vairāk fokusēta uz vertikālo. Varbūt tas saistīts ar Norvēģijas topogrāfiju, kur cilvēks gandrīz visur ir vai nu augstāk, vai

zemāk par jebkuru atskaites punktu. Lai arī nav nepareizi teikt tāpat kā latviešu valodā: *Braukšu uz centru* vai jautāt: *Kā tev iet Latvijā?*, tomēr norvēģis labāk teiktu: *Braukšu lejup uz centru* un *Kā tev tur iet, tur lejā, Latvijā?* Interesanti, ka lietotie apzīmējumi *lejup, lejā* bieži vien nemaz neatbilst reālajām augstuma atšķirībām vai debespusēm. Savdabīgi, ka arī Norvēģijas krasta līniju norvēģi uztver ziemeļu–dienvidu virzienā, piemēram, cilvēks no Kristiansannas, braucot uz Tronheimu, teiks, ka viņš brauc uz ziemeļiem, lai arī Tronheima īstenībā atrodas pārsimt kilometrus uz austrumiem un tikai nedaudz uz ziemeļiem. Katrai valodai sava loģika.

Iemācīties kādā valodā telpiskus apzīmējumus nozīmē ne tikai apgūt prievārdus un vietas apstākļa vārdus, bet arī jaunus veidus, kā kategorizēt telpiskas attiecības. Salīdzināsim, cik atšķirīgi izteiksmes līdzekļi ir angļu, latviešu, norvēģu un krievu valodā, raksturojot objekta atrašanās veidu telpā, lai norādītu, ka tas, piemēram, stāv, guļ, sēž vai karājas. Vai, piemēram, krogs *stāv, sēž, guļ, atrodas* vai *ir* pie ceļa? Izteiksmes līdzekļi dažādām valodām ir atšķirīgi. Latviešiem ir grūti saprast, ka norvēģu valodā krūzi *uzsēdina* (*setter*) uz galda. Ja krūzīti *noliek* (*legger*), tā nemaz nestāv, bet atrodas horizontāli, tā ka visa karstā kafija ar pienu izlīst.

Kā jau minēts, telpas kategorijas jēdzienu izmanto, lai runātu arī par abstrakto. Tas ir saistīts ar konceptuālo domāšanu, un tādēļ to varbūt krietni grūtāk apgūt nekā jaunus vārdus. Viena šāda abstrakta joma ir laiks, kas nav ar rokām taustāms, tam nav smaržas vai garšas, to nedzirdam. Lai varētu ērtāk par laiku runāt, tiek izmantoti jēdzieni no fiziskās, taustāmās pasaules – plakne, telpa, virziens. Pieaugušiem valodas lietotājiem tas ir tik ierasts, ka pārnesto nozīmi viņi neizjūt un par to pat nedomā. Var jautāt: *Ko darīt stacijā, kad ilgi jāgaida vilciens?* Stacija ir konkrēta telpa, taču būtībā arī par laiku runā kā par telpu, jautājot: *Ko darīt ziemā, kad ārā gaisa temperatūra sasnies – 10 grādus?* Teikumā *Es varu aizvest tevi līdz krustojumam* ir norādīts virziens, bet līdzīgi arī laiku varam uztvert kā virzienu: *Man projekts jāpabeidz līdz pirmdienai* – it kā pirmdiena atrastos telpā, kaut kur citur. Tas, kā šādā veidā pārnestā nozīmē tiek runāts par laiku, dažādās valodās bieži atšķiras. Pie valodas pierodam un to neanalizējam, bet tas nenozīmē, ka mēs sevi kaut kā neietekmējam. Dažādās valodās laiku konceptualizē atšķirīgi, piemēram, latviešu un norvēģu valodā nākotne mums ir priekšā (ar domu, ka mēs tur vēl nonāksim, ka mēs paši virzāties uz priekšu). Dažās citās valodās, piemēram, ķīniešu valodā, nākotne atrodas aiz muguras (ar domu, ka pagātni cilvēks pazīst un var redzēt un tāpēc tā ir priekšā, bet nezināmā, neredzamā nākotne seko cilvēkam no aizmugures). Psiholingvistiskie eksperimenti rāda, piemēram, ka ķīnieši, lūgti pagriezt pulksteni vienu

stundu *uz priekšu*, pagriež pulksteni tā, kā latvietim tas būtu *atpakaļ*. Šķiet, ka šādam konceptuālam šķīrumam varētu būt nozīme, domājot par plāniem, mērķiem, stresu un labsajūtu: vai pamatā uztveram laiku kā tādu, kas *iet*, vai kā tādu, kas *nāk*.

Par pārnesei runājot, laika konceptualizēšana ir aktuāla, jo, lai arī norvēģu un latviešu valodā par laiku lielākoties runā līdzīgi, ir arī gadījumi, kur parādās atšķirības. Norvēģu valodā vairāk nekā latviešu valodā par laiku domā kā par virzienu, apzīmējot nākotni kā vietu, līdz kurienei jānonāk, nevis kā telpu tad, kad ir runa par nākotnes laikposmu, kā teikuma autors latviešu valodas ietekmē domājis šajā gadījumā:

Jeg håper at jeg vil forsatt å gå på norskkurs i høsten (jābūt: til høsten, burtiski *uz rudeni*). (STLV36)

Ceru, ka es rudeni turpināšu apmeklēt norvēģu valodas kursus.

Tā kā abas valodas ir līdzīgas, var diskutēt, vai pārnese šādos gadījumos ir konceptuāla vai tikai valodiska.

Aizverot ceļa somu

Tāpat kā ainavists smalkāk nekā citi atšķir zaļo toņu nianšes koku lapotnēs vasarā, tāpat kā kabatzaglis cilvēku pūli labāk nekā citi pamana neaizsargātas kabatas ar kārdinoši izvirzītām maka kontūrām, tā arī noteiktas dzimtās valodas lietotāji vairāk nekā citas valodas pārstāvji mēdz pievērst lielāku uzmanību ar dzimto valodu saistītām parādībām un kategorijām – gan fiziskām, gan abstraktām. Šo atšķirīgo uzmanību „ņemam līdzī”, runājot citā valodā, un dzimtās valodas kategorijas ne vien rada kļūdas, bet arī veicina to, ka izvēlamies citas konstrukcijas un pat aktualizējam atšķirīgu informāciju, kuru tie, kam mērķvaloda ir dzimtā, parasti izlaiž, vai otrādi, valodas apguvējs izlaiž informāciju, ko mērķvalodā parasti piemin. To atspoguļo daudzi valodas apguves pētījumi dažādās valodās. Šajā jomā daudz kas vēl ir pētāms un parādās jaunas metodes. Izmantojot ne vien psiholoģiskos eksperimentus, bet arī acu kustību mērījumus un smadzeņu skenēšanu, var atklāt, kā dzimtā valoda un citas valodas, kuras protam, ietekmē mūsu domāšanu, atmiņu, vizuālo un audiālo uzmanību, kā arī palīdz saprast to, kuros gadījumos citām valodām nav nozīmes, apgūstot kādu jaunu valodu. No tā izriet, ka valodniekiem, antropologiem, smadzeņu pētniekiem, psihologiem un citu nozaru speciālistiem būtu jāsadarbojas. Domājams, ka nākotnē gaidāmi daudzi jauni un interesanti pētījumi par valodas un domāšanas savstarpējām attiecībām.

Mācīties valodu ir kaut kas vairāk par vārdu iegaumēšanu un gramatikas likumu apgūšanu. Mācīties citu valodu nozīmē vingrināties domāt citās kategorijās un skatīties uz pasauli citām acīm. Pētījumi šajā jomā ne vien sniegs lielāku izpratni par valodu un domāšanu, bet arī palīdzēs izstrādāt materiālus, kas ļaus valodas apgūvējam saprātīgāk izvēlēties lietas savā ceļasomā, dodoties citā valodā. Tas būs tādā gadījumā, ja viņš vēlēšies nepamanīts saplūst ar vietējiem. Taču reizēm varbūt valodas ceļotājs tieši grib atšķirties no vietējiem. Bet tas ir cits stāsts.

Avoti

Piemēros izmantoti teksti no trijiem tekstu korpusiem. Piemēru šifros pirmā daļa norāda korpusu, savukārt numurs norāda konkrēto tekstu.

ELV – Teksti no Nacionālā norvēģu valodas testa uzdevumiem (*Norsk andrespråkkorpus*, <http://ask.uib.no/>).

STLV – Teksti no Nacionālā norvēģu valodas testa (*Norsk språktest*).

No2LV – Teksti no profesores Kristiānes fon Štuterheimas (*Christiane von Stutterheim*) projekta „The Impact of the L1 on Advanced Learner Languages: A cross-linguistic study of spoken and written usage”, finansēja German-Israeli-Foundation un Vācu pētniecības fonds (DFG).

1. Bobrikova 2005 – Bobrikova, Natālija. *Latviešu krievu valoda*. 31.05.2005. [tiešsaiste] [skatīts 24.10.2014.]. Pieejams: <http://providus.lv/article/latviesu-krievu-valoda>
2. Chen 2013 – Chen, Keith. The Effect of Language on Economic Behavior: Evidence from Savings Rates, Health Behaviors, and Retirement Assets. *American Economic Review*, 103 (2), 2013, pp. 690–731.
3. Evans, Levinson 2009 – Evans, Nicholas, Levinson, Stephen C. The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences*, 32, 2009, pp. 429–492.
4. Flecken et al 2014 – Flecken, Monique, Stutterheim, Christiane von, Caroll, Mary. Grammatical aspect influences motion event perception: findings from a cross-linguistic non-verbal recognition task. *Language and Cognition*, 6 (2014), pp. 45–78.
5. Granger 1996 – Granger, Sylviane. From CA to CIA and back: An integrated approach to computerized bilingual and learner corpora. In: K. Aijmer, B. Altenberg and M. Johansson (eds.). *Languages in Contrast. Papers from a Symposium on Text-based Cross-linguistic Studies*. Lund : Lund University Press, 1996, pp. 37–51.
6. Jarvis, Pavlenko 2008 – Jarvis, Scott, Pavlenko, Aneta. *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition*. Routledge, 2008.

7. Nordanger 2012 – Nordanger, Marte. *Ferdighetsnivå og definitt referanse. Norsk profil. Det felles europeiske rammeverket spesifisert for norsk. Et første steg.* (Carlsen, C. red), 2012, s. 49–72.
8. Odlin 1989 – Odlin, Terence. *Language Transfer. Cross-linguistic influence in language learning.* Cambridge : Cambridge University Press, 1989.
9. Skujiņa u. c. 2011 – Skujiņa, Valentīna u. c. *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011.
10. Slobin 1996 – Slobin, Dan I. From „Thought and language to „Thinking for speaking““. *Rethinking Linguistic Relativity*, pp. 70–96. Redigert av J. J. Gumperz og S. C. Levinson. Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
11. Šalme 2011 – Šalme, Arvils. *Latviešu valodas kā svešvalodas apguves pamatjautājumi.* Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011.
12. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

Terminoloģija

Kā pareizi sauc šo svīttriņu _ , ko lieto, piemēram, e-pasta adresēs? Tā ir apakšsvītra vai zemsvītra?

LZA Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija šīs svītras apzīmēšanai pieņēmusi terminu **pasvītra**.

Pasvītra – ‘pasvītrojums vienas rakstzīmes garumā. To lieto, lai savienotu vārdus, kad atstarpe starp tiem nav vēlama, piemēram, e-pasta adresē (*Signe_Rirdance@exigengroup.lv*), mapju nosaukumos datora atmiņā (*IT&T_Dictionary*)’ (pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=underscore&list=underscore&lang=EN>, skatīts 05.08.2014.).

Kūpinājumu sakarā runā par *benzpirēnu*, taču dažviet par *benzopirēnu*. Kā pareizi?

Kā skaidro LZA TK Ķīmijas un ķīmijas tehnoloģijas terminoloģijas apakškomisijas priekšsēdētājs Andris Amoliņš, benzpirēnam ir iespējami izomēri. Abu izomēru nosaukumus angļiski raksta ar *o* (*benzo[a]pyrene*, *benzo[e]pyrene*). Pašlaik LZA TK datubāzē un vairumā izdevumu ir *benzpirēns*, tas arī attiecas uz abiem izomēriem, un nav nekāda pamata *o* iesprausšanai. Runa ir par pareizrakstības konvenciju, kas šajā gadījumā atšķiras no angļiskās rakstības. Tātad – **benzpirēns**.

Kā pareizi rakstīt – *Ne-Hodžkina*, *ne Hodžkina* vai *nehodžkina* limfoma, ja zināms, ka onkoloģiskajā diagnozē izmantots Tomasa Hodžkina (*Thomas Hodgkin*) uzvārds?

Komentē LZA Medicīnas terminoloģijas apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. habil. med.* profesors Māris Baltiņš: „Agrāk patiesi rakstīja *ne-Hodžkina* vai *ne Hodžkina*, bet tas ir neērti un arī pretrunā latviskai terminoloģijas tradīcijai. Jaunākajos avotos (piemēram, grāmatā „Klīniskā onkoloģija” (Rīga : Zvaigzne ABC, 1999)) jau lietots koprakstījums *nehodžkina limfoma*. Latviešu valodniecībā šāds terminu darināšanas paņēmieni ir pazīstams. Piemēram, jau sen tiek lietots termins *neeklīda ģeometrija*, kas atvasināts līdzīgā veidā no personvārda *Eiklīds*. Matemātiķiem tas nekādā veidā nav radījis problēmas, tas arī netiek uztverts kā necienīga pret ģeometrijas pamatlicēju. Tādēļ par pareizu uzskatāma rakstības forma **nehodžkina limfoma**. Tā nav termina nomaiņa, bet rakstības precizējums.”

Vai medicinā ir termins *izlaušanās sāpes*?

Komentē LZA Medicīnas terminoloģijas apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. habil. med. profesors Māris Baltiņš*: „Kaut gan *izlaušanās sāpes* nevar uzskatīt par ideālu terminu (reālā dzīvē tādu vispār nav daudz), tas pietiekami precīzi atspoguļo gan sāpes, gan to raksturojumu no valodas viedokļa. Tādējādi var uzskatīt, ka angļu terminam *breakthrough pain* vēlamākais ekvivalents latviešu valodā ir līdz šim lietotais ***izlaušanās sāpes*** (*uzliesmojuma sāpes* ir pārprotams, tādēļ tas būtu mazāk vēlams).”

Kā pareizi: *kvadracikls, kvadrocikls vai kvadricikls*?

Latvijas Zinātņu akadēmijas Spēkratu terminoloģijas apakškomisija apstiprinājusi terminu ***kvadricikls***, taču LZA datubāzē tas diemžēl nav ievietots. Termina *kvadricikls* (*quadricycle*) izveidē nozares terminologi vadījušies pēc analogijas ar vārdiem *bicycle* ‘divritenis’ un *tricycle* ‘trīsritenis’ angļu valodā. Vārdu *kvadricikls* lieto arī Ceļu satiksmes drošības direkcija (sinonīms – *četrriteņu motocikls*).

Kā pareizi: *infografika vai infografiks*?

LZA Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija pieņēmusi terminu ***infografika*** (sk. <http://termini.lza.lv/term.php?term=infografika&list=&lang=&h=>, skatīts 21.05.2014.).

Vai ir kāds speciāls termins, kā dēvēt *angļu valodu speciāliem mērķiem*?

(*Angļu*) valoda *speciāliem mērķiem* ir tiešs tulkojums no *Language for Specific Purposes* vai *English for Specific Purposes*, taču latviešu valodā šādai valodai dots oficiāls un labskanīgāks termins ***speciālā valoda, speciālā lietojuma (angļu) valoda***. Kā liecina skaidrojums, tā ir zinātnes valodas sastāvdaļa, ko lieto konkrētas nozares speciālistu profesionālajā saziņā un kam raksturīgs specifisko izteiksmes līdzekļu – terminu – lietojums (*Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2007, 370. lpp.).

Pareizrakstība un gramatika

Kā tev *sokas*, *sērst* pie kāda, *teic* man – tās ir dažas darbības vārda formas, kas tiek lietotas saziņā. Vai šiem darbības vārdiem ir arī citas formas?

Mūsdienās šiem darbības vārdiem tiek izmantotas tikai atsevišķas formas. Vārdnīcu piemēros vārdi minēti nenoteiksmē, kas arī ir biežāk sastopamā forma. Citādi tas ir ar darbības vārdu *sekties*, ko mūsdienās visbiežāk lieto 3. personā (*Kā tev sokas?*, *Man (darbi) sokas labi* u. tml.).

Sekties – tikai tagadnes 3. personas forma *sokas*; 'veikties (par darbību, darbu)' (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₁ sēj. Rīga : Zinātne, 1989, 382. lpp.), pagātnē *secās*.

Sērst – *sēršu*, *sērs*, *sērš*, pagātnē – *sērsu*; 'ciemoties, viesoties'. Vārdnīcā gan norādīts, ka šis vārds ir novecojis (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₁ sēj. Rīga : Zinātne, 1989, 401. lpp.).

Lai gan vārdam **teikt** nav ierobežojumu locīšanā, lietotājam ierastāki šķiet atvasinājumi *pateikt*, *pieteikt*, *ieteikt* u. c. Tieši tāpēc „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” ir norāde, ka vārda *teikt* tagadnes formas parasti nelieto (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₂ sēj. Rīga : Zinātne, 1991, 479. lpp.), pagātnē vārds lokāms bez ierobežojumiem: *teicu*, *teici*, *teicām*.

Kā ir pareizi: *musli brokastis* vai *mušļu brokastis*?

Muslis (mušļa, dsk. ģen. **mušļu**, arī **musli** nelok. v.) – 'sauso brokastu veids – auzu pārslu vai citu graudaugu pārslu maisījums ar riekstiem, rozinēm, žāvētiem augļiem u. tml.'. Piemēram, *pašgatavots brokastu muslis, muslis ar žāvētiem augļiem. No rīta viņa ēd musli ar pienu. Mušļa paka* (pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 14.08.2014.). Atbilstoši jaunākajai vārdnīcai *muslis* un *musli* lietojams gan kā lokāms, gan nelokāms lietvārds.

Kuros gadījumos atvasinājumos ar *-ains* no vārdiem *zāle-*, *nezāle-*, *zāles-* ir līdzskaņu mija, un kuros tās nav?

Atvasinājumos ar *-ains* pamatā darina no lietvārdu daudzskaitļa ģenitīva formas, un, „ja pamatvārda celms daudzskaitļa ģenitīvā beidzas ar mīkstu līdzskani, tad pēdējais saglabājas arī atvasinājumos ar *-ains*, *-aina*” (*Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I daļa. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 229. lpp.), piemēram, *cinis* – *ciņu* → *ciņains*, *zeme* – *zemju* → *zemjains*, *klints* – *klinšu* → *klinšains* u. c. Tas attiecas arī uz vārda

nezāles atvasinājumu: *nezāles* – *nezāļu* → *nezāļains*. Atvasinājumi, kam pamatā ir vienskaitļa ģenitīvs, uzskatāmi būtībā par izņēmumiem, kā piemēru vēl var minēt vārdu *saule* – *saulains*, *zāle* – *zāļains* (zāle kā vienlaidu segums) u. tml. Ar vārdu *zāles* (dsk. nom.) parasti saprot medikamentus, tāpēc īpašības vārdu ar *-ains* neatvasina.

Kā pareizi: *gospeļu* vai *gospelu* koris?

Kā liecina „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca” (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 07.08.2014.), **gospelis** *-ļa*, dsk. ģen. *-ļu* – īpašs afroamerikāņu garīgo dziesmu izpildījuma veids; šāda stila reliģiska dziesma! *Dziedāt gospeļus*. **Gospeļu koris**. Cilme: no angļu *Gospel (song)*, *gospel* ‘evanģēlijs’. Tātad vārds *gospelis* ir vīr. dz. 2. deklinācijas lietvārds ar regulāro līdzskaņu miju: *l-ļ*.

Kā pareizi: *minerāļi* vai *minerāli*?

Vārds **minerāls** ar nozīmi ‘zemes garozas fizikāli ķīmiskos procesos veidojusies viendabīga neorganiska tās sastāvdaļa’ (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 652. lpp.) ir pirmās deklinācijas lietvārds. Līdz ar to līdzskaņu mijas šajā vārdā nav, par ko liecina arī iepriekšminētajā vārdnīcā dotie piemēri – *cietie kristāliskie minerāli*, *rūdu minerāli*, *minerālu kolekcija*.

Vai vārds *aplaudēt* rakstāms ar vienu *p* vai diviem *pp*?

Vārds rakstāms ar vienu burtu *p*, jo *ap-* nav priedēklis. Vārda **aplaudēt** pamatā ir latīņu valodas *applaudere/ad-plaudere*. Par vārda rakstību ar vienu burtu *p* norādījis jau J. Endzelīns „Profesora J. Endzelīna atbildēs” 1936. gada 5. novembra sēdē (422.): „Svešvārds *aplaudēt* rakstāms ar vienu *p* (cēlies no latīņu *applaudere/ad-plaudere*), jo troksneņus latviešu valodā parasti nedubultojam.” (*Profesora Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942*. 3. elektroniskais izdevums. Eraksti 2008, 84. lpp., pieejams: <http://www.eraksti.lv/fetchbook.php?urlkey=6513378>, skatīts 17.05.2014.).

Kādos gadījumos vārds *valsts* rakstāms ar lielo sākumburtu? Kāpēc ir *Latvijas Valsts prezidents*, bet *Latvijas valsts ģerbonis*?

Latviešu valodā ieņemamo amatu un profesiju nosaukumi nav jāraksta ar lielo burtu. Piemēram, vārdkopās *valsts kontrolieris*, *valsts sekretārs* u. tml. vārds *valsts* nav jāraksta ar lielo burtu, ja vien ar šīm vārdkopām nesākas teikums. Izņēmumi attiecināmi uz *Valsts prezidentu* un *Ministru prezidentu*, ar lielajiem

sākumburtiem parādot īpašu pagodinājuma attieksmi (nejaukt ar firmu, SIA u. c. nodibinājumu prezidentiem!).

Savukārt vārdkopās *valsts ģerbonis, valsts himna, valsts svētki* vārds *valsts* nav jāraksta ar lielo sākumburtu.

Kā pareizi rakstīt adresi: nominatīvā vai lokatīvā, proti, Puķu iela 11, Pilsēta, LV-1111 vai Puķu ielā 11, Pilsētā, LV-1111?

No latviešu valodas sintaktiskā saistījuma viedokļa ieteicama ir lokatīva forma, kas atbild uz jautājumu *kur?* un akcentē atrašanās vietu: *Pilsētā, Puķu ielā 11*, savukārt Latvijas Pasts savos paraugos vairāk lieto nominatīvu: *Pilsēta, Puķu iela 11*. Latvijas Pasta mājaslapā ir abi paraugi (sk. http://www.pasts.lv/lv/privatpersonas/pasta_sutijumi/adreseshana.html, skatīts 16.05.2014.). Nominatīvam ir nosaucošā funkcija, bet tā nav pretrunā ar latviešu valodas normu, tāpēc, rakstot adresi, iespējams izmantot abus locījumus. Savukārt iestāžu veidlapu rekvizītu zonā parasti tiek izmantotas nosaucošas vienības nominatīvā.

Vai vārdi *balsstiesības* un *balsstiesīgs* rakstāmi ar vienu *s* vai diviem līdzskaņu burtiem *ss*?

„Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā” norādīta šo salikteņu rakstība ar diviem līdzskaņu burtiem *ss* (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 118. lpp.). „Salikteņiem, kam pirmo komponentu motivē lietvārda ģenitīva locījums, vērojama šāda likumība: ja salikteņa pirmā komponenta motivētājvārds, resp., pamatvārds, ģenitīva locījumā ir vienzilbīgs, tad galotnes forma saliktenī tiek paturēta vienmēr. Šie vienzilbīgie ģenitīvi ir i-celma lietvārdi, piemēram, *sirds: sirdslieta, sirdsapziņa, sirdsdarbība, sirdsdraugs; klēts: klētsdurvis, klētsaugša; pirts: pirtsslota, pirtskrāsns; cilts: ciltskoks, ciltsraksti, ciltstēvs*” (Ahero, A. *Salikteņu pazīmes un rakstība*. Latviešu valodas kultūras jautājumi. 15. laidniens. Rīga : Liesma, 1979, 170. lpp.).

Kā pareizi: *jidišs* vai *idišs*; *nederlandiešu* vai *nīderlandiešu* valoda?

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” norādīts – *nīderlandiešu* jeb *holandiešu* valoda; *jidišs*, arī *idišs* (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 16.05.2014.). Savukārt, lai sekmētu konsekventu un pareizu nosaukumu lietojumu, 2006. gada 29. maija sēdē valodu un valodu grupu nosaukumus latviešu valodā izvērtēja un pieņēma Latviešu valodas ekspertu komisija,

kas norādījusi: **holandiešu valoda** (nevis *nederlandiešu* vai *nīderlandiešu*) un **jidīšs**. *Nederlandiešu valoda* un *idišs* VVC Latviešu valodas ekspertu komisijas izveidotajā pasaules valodu un valodu grupu nosaukumu sarakstā nav iekļauti (saraksts pieejams arī LVA mājaslapā: http://valoda.lv/downloadDoc_617/mid_605, skatīts 16.05.2014.).

Vai vārdkopās *alpu vijolīte*, *alpu rags* un *angoras vilna*, kur pirmais vārds ir īpašvārds, tas jāraksta ar lielo vai mazo sākumburtu?

Īpašvārdi ir daudzu terminu sastāvā, bet dažkārt tie zaudējuši īpašvārda nozīmi. Jaunākajā „Latviešu valodas gramatikā” norādīts: „[...] laika gaitā vārdkoptermina pirmais komponents īpašvārds zaudē savu sakaru ar nosaukto personu vai vietu un pilnībā apelatīvējas, piemēram, *Alpu vijolīte* → ***alpu vijolīte***” (*Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2013, 205. lpp.).

Līdzīgi ir arī ar vēsturisko nosaukumu ***angoras vilna***: lai gan sākotnēji truši ar pūkaino un silto vilnu patiešām nākuši no vēsturiskās Angoras Turcijā, mūsdienās atvasināto nosaukumu ir tik daudz (*angoras vilna*, *angoras cimdi* u. tml.), ka īpašvārds jau sen zaudējis savu sākotnējo vietas nozīmi.

Kādi burti (lielie vai mazie) jālieto, norādot klasi: 1. *a klase* vai 1. *A klase*?

Atbilstoši lietišķo rakstu tradīcijām (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 85. lpp.; Krūmiņa, V., Skujiņa, V. *Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmata*. Rīga : Valsts kanceleja, 2002, 96. lpp.), nosaucot klasi, tiek izmantoti mazie alfabēta burti, piemēram, **1.^a klase** vai **1. *a klase***.

Kā nosaukumā *Vispasaules cēsnieku dienas* būtu rakstāms vārds *cēsnieku*: ar lielo vai mazo sākumburtu?

Tā kā nosaukumā pirmais vārds *Vispasaules* nav īpašvārds, nākamais vārds nosaukumā jāraksta ar mazo sākumburtu. Stilistiski labāk gan būtu ***Pasaules cēsnieku dienas***. Latviešu valodā *vis-* vārda *pasaules* priekšā ir lieks – to pašu izsaka vārds *pasaules*. Šis un tamlīdzīgi darinājumi bija populāri padomju gados (piemēram, *Vispasaules, Vissavienības*); diemžēl arī pašlaik parādījušies tādi nosaukumi kā *Vispasaules, Vislatvijas*, taču šādiem atvasinājumiem nav nekāda pamata, jo vārdu *pasaule* un *Latvija* nozīme

nemainās. Par to jau ir rakstījuši Dzintra Paegle un Jānis Kušķis izdevumā „Kā latvietis runā” (Rīga : Zvaigzne ABC, 1994, 101.–102. lpp.).

Kurš no šiem variantiem latviešu valodā ir pareizs – *merinvilna* vai *merīnvilna*?

Merīnaita – ‘aitu šķirne ar smalku, garu vilnu. Šis šķirnes aita’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga : Zinātne, 1984, 162. lpp.). Vārds aizgūts no spāņu *merino* (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 463. lpp.). Arī „Pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā” minēti piemēri: ***merīnaita, merīnaitas vilna, merīnvilna, merīnaudums*** (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Rīga : Avots 1995, 450. lpp.).

Kā pareizi: *uzpūtenis* vai *uzputenis*?

Abas formas (ar īsu patskani *u* un garu patskani *ū*) fiksētas jau „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996, 178. lpp.), taču „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā” (Rīga : Avots, 1995, 829. lpp.) putots saldais ēdiens saukts tikai par *uzputeni* (nominatīvā – *uzputenis*). „Latviešu valodas vārdnīcā” saldaiss putotais ēdiens saukts tikai par *uzpūteni* (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 1133. lpp.). Tādējādi, pamatojoties uz vārdnīcu materiāliem, patlaban spēcīgā ir abas formas: normatīvajā pareizrakstības vārdnīcā ar īsu *u* (tā ir normatīva, taču vecāka!), savukārt jaunākajā – ar garo *ū*. Arī Latviešu valodas ekspertu komisija 2013. gadā vārdus ***uzpūtenis*** un ***uzputenis*** ir atzinusi par paralēlformām. Šim saldēdienam ir arī cits nosaukums *debesmanna*.

Leksika

Man ļoti nepatīk vārds *ilgtspējīgs*, kas tiek lietots oficiālos dokumentos un lietišķajā stilā. Latviešu valodai nav raksturīgi vārdi ar pieciem līdzskaņiem blakus. Mums ir jauks vārds *mūžīgs*, var teikt: *mūžīgi mūžam*.

Līdzskaņu skaits nav izšķirošs kāda vārda lietojumā. Pieci līdzskaņi ir arī vārdiem *pirksts, zvirgzds* u. c. Agrāk izdotajās vārdnīcās šī vārda nav, taču pašlaik tas ir skaidrots „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”. ***Ilgtspējīgs*** – ‘tāds, kas spēj sev radīt apstākļus ilgstošai, līdzsvarotai pašattīstībai’ (pieejams: www.tezaurs.lv/mlvv, skatīts 14.05.2014.). Vārds ir jauns un nav tipisks, taču

šāds vārddarināšanas modelis pēdējos gadu desmitos latviešu valodā tiek izmantots (līdzīgi ir darināti *konkurētspējīgs, dzīvotspējīgs*), īpaši terminradē. Tā kā šie vārdi vairāk sastopami terminoloģijā, ikdienā valodas lietotājam tie šķiet neierasti. Taču, ja vien ir vajadzība, šādi jaundarinājumi iedzīvojas. Ieteiktie vārdi *mūžijs* un *mūžijs mūžos* ir ar poētisku konotāciju, tāpēc lietišķajā stilā, kas ir raksturīgs oficiāliem dokumentiem, tie diez vai būs stilistiski iederīgi.

Kā saukt Mūrmuižas iedzīvotājus?

Iedzīvotāju nosaukumu dažādība ir atkarīga no apdzīvotās vietas atrašanās un izlokšņu tradīcijām. Tā kā Latvijā ir vairākas Mūrmuižas, Jelgavas un Aizkraukles pusē Mūrmuižas iedzīvotājus sauksim par *mūrmuižniekiem*, Aizkraukles pusē paralēli arī par *mūrniekiem*, savukārt Valmieras novadā – par *mūrmuižiešiem* (arī *mūrēniešiem*) (Dambe, V. *Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi*. Rīga : Zinātne, 1990, 106.–107. lpp.).

Pašlaik ļoti aktuāls apģērba gabals ir *tube scarf* – apaļa jeb riņķa formas šalle, kurai nav galu. Līdz šim ir dzirdēts latviskais variants *bezgala šalle*. Vai šāds apzīmējums ir pareizs?

Atbildot uz šo jautājumu, Terminoloģijas komisijas Tekstilrūpniecības apakškomisijas priekšsēdētājs Ivars Krieviņš dalījās pārdomās, paužot tās kā personisku, nevis attiecīgās apakškomisijas viedokli.

„Kārtējos modes parādību apzīmējumus (kāds ir arī *tube scarf* un citi šīs šalles apzīmējumi: *infinity scarf, eternity scarf, loop scarf, circle scarf* utt.) nevajadzētu pakļaut pārsteidzīgai terminoloģizācijai latviešu valodā kaut vai tādēļ, ka ne jau visiem modes jaunvārdiem izdodas kļūt pat par avotvalodā leksikogrāfiski atzītu vārdu (vai vārdkopu). Tam līdzīgu modes preču komerciālo nosaukumu latviskošana lielākoties ir tulkošanas problēma. Atšķirībā no tradicionālajām taisnstūra šallēm šīm šallēm piemīt gredzensloknes (vai reizēm arī dobgredzenauta) izskata kopīgā pazīme, jo to sagatavju gali ir sašūti, saadīti, satamborēti vai arī citādi savienoti (piemēram, vienkārši šalles galus sasienot). Tādēļ galvai pārmaucamo kaklautu vispārinošai apzīmēšanai patiešām varētu izraudzīties vārdkopu ***bezgalu*** (nevis *bezgala šalle*), tā uzsverot izstrādājuma raksturīgāko prečskata tehnisko pazīmi. Latviskojumā, protams, zūd avotvalodas *infinity scarf* metaforiskā konotācija par šo šallju valkāšanas veidu nebeidzamo variējamību. Internetā ir sastopami arī citi, bet neveiklāki un pārprotami latviskojumi: *cauruļveida šalle* (arī barbarisms *truba*), *tuneļšalle*, *riņķšallīte*, *apļveida šalle*.”

Var piekrist Ivara Krieviņa viedoklim par nosaukumu *bezgalu šalle*, taču tieši šajļu pārdevēji un nēsātāji ikdienas saziņā apliecinās, kurš no variantiem turpmāk tiks izmantots valodas praksē.

Vai monētas var nokalt?

Nokalt – 1. 'kaļot (metālu), izveidot, izgatavot (priekšmetu); izkalt'; 2. 'kaļot (akmeni u. tml. materiālu), izveidot (priekšmetu, tā daļas); izkalt' (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga : Zinātne, 1984, 555. lpp.). Kā redzams no vārdnīcas skaidrojuma, monētas var arī nokalt.

Ko nozīmē monētu attīrīšana no patinas?

Patina – 'plāna, parasti zaļa, tumšbrūna, zila kārta, kas gaisa mitruma iedarbībā vai speciālā apstrādē rodas uz priekšmetiem, kuri izveidoti (parasti) no vara vai tā sakausējumiem' (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6. sēj. Rīga : Zinātne, 1986, 518. lpp.). Tāpēc apsūbējušas vai citādi netīras monētas attīra no patinas.

Ko nozīmē vārds *mezonīns*, piemēram, tikšanās notiks bibliotēkas *mezoninā*?

Mezonīns – 'nepilns stāvs celtnes augšējā daļā, augšējais pusstāvs' (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga : Zinātne, 1984, 193. lpp.). Tātad tikšanās notiks bibliotēkas augšējā pusstāvā.

Vai drīkst teikt *simtu divdesmit*, vai arī obligāti jāsaka *simt divdesmit*?

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” minēta forma *simtu* ar nozīmi 'simt' (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7. sēj. Rīga : Zinātne, 1989, 457. lpp.). Lai gan vārdnīcā norādīts, ka šī nelokāmā (ģenitīva) pamata skaitļa vārda forma ir novecojusi, latviešu valodā to joprojām lieto – par to liecina valodas lietotāju izvēle.

Kā pareizi: *sertificēšana* vai *sertifikācija*?

Abi vārdi – gan *sertificēšana*, gan *sertifikācija* – ir pareizi, bet katram ir cita nozīmes nianse. Svešvārda ***sertificēšana*** atvasinājums ar latvisko izskaņu *-šana* norāda uz darbību vai procesu, nevis rezultātu. Savukārt vārds ***sertifikācija*** apzīmē sertifikāta izsniegšanas procedūru.

Ko nozīmē *promaskaviski, prokrieviski* noskaņots?

Pro.. [lat. *pro*, gr. *pro*] – priedēklis – 1. ‘tāds, kas piekrīt kaut kam (vai kādam); tāds, kas darbojas kā (vai kāda) interesēs (piemēram, prokomunistisks)’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 603. lpp.).

Kāpēc vārdam *uzteikt* ir pretējas nozīmes? Kā saprast: *direktors uzteica darbu*? Vai valodniekiem nevajadzētu ko mainīt šajā ziņā?

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” vārdam norādītas divas atšķirīgas nozīmes. **Uzteikt** – 1. ‘oficiāli paziņot (kādam) par tā atbrīvošanu (no darba) vai par (līgumsaistību, arī norunas) laušanu – par darba devēju vai vienu no līgumsaistību, arī norunas pusēm’; 2. ‘uzslavēt’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996, 212.–213. lpp.). Šādas nozīmes ir arī jaunākajā izdevumā – „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 13.05.2014.).

Latviešu valodā lielākā daļa vārdu ir daudznozīmīgi, un tā ir valodas bagātība. Ja mēs bažām, ka no konteksta nav saprotama autora iecerētā vārda leksiskā nozīme, no šā vārda lietojuma vajadzētu izvairīties un aizstāt to ar citu vārdu, proti, izteikumu veidot nepārprotamu, piemēram, *direktors slavēja darbu* vai *direktors atlaida no darba*. Jāievēro, ka izteiksmes skaidrība un nepārprotamība gan attiecas uz jebkura vārda lietojumu.

Ko nozīmē: *lietus smilā*?

Smilāt – ‘smidzināt’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₂ sēj. Rīga : Zinātne, 1991, 50. lpp.). Kā apvidvārds verbs *smilāt* iekļauts vārda *līt* sinonīmu rindā (*Sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002, 209. lpp.). Tātad smilājošs lietus ir sīks lietus, kas smidzina.

Vai var rakstīt ēdienkartē tikai *frī*?

Frī – ‘eļļā vārītas kartupeļu šķēlītes’. Cilme: no franču *frit* (pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 16.05.2014.). Atbilstoši vārda nozīmes skaidrojumam vārdā *frī* jau ir iekļauta eļļā cepto kartupeļu nozīme.

Vai ir tāda zivs *repsis*?

Repsis ir ‘neliela sudrabaina lašu dzimtas saldūdens zivs’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₂ sēj. Rīga : Zinātne, 1987, 623. lpp.). Repši dzīvo ezeros.

Ko nozīmē *monohroms zīmējums*?

Monohrom[isk]s [gr. *monochrōmos* 'vienkrāsains'] – 'vienkrāsains; tāds, kam ir tikai viena krāsa vai arī kas ir melnbalts; tāds, kas izmanto tikai vienu krāsu (piemēram, monohroma glezniecība)' (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 485. lpp.). Tātad zīmējumā ir izmantota tikai viena krāsa, iespējams, ar dažādas intensitātes gaišiem un tumšiem plankumiem.

Vai vārdi *mērkaķis* un *pērtiķis* ir sinonīmi?

Pērtiķis – 'liels primātu klases dzīvnieks bez astes, ekstremitātēm ar pieciem pirkstiem un labi attīstītām galvas smadzenēm'. Piemēram, *Zooloģiskajā dārzā dzīvo vairāku sugu pērtiķi – gorillas, šimpanzes, orangutani* (pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 15.05.2014.).

Mērkaķis – 'vidēja lieluma vai neliels dzīvnieks ar ieapaļu galvu, slaidu ķermeni, (parasti) garu asti, kas dzīvo baros, uzturas kokos, ēd augļus (dažkārt arī sīkus dzīvniekus vai putnu olas)'. *Mērkaķu dzimta, mērkaķu ģints* (pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 15.05.2014.).

Sazinoties ar Latvijas Dabas muzeja vecāko antropoloģi Aili Marnicu, noskaidrojām, ka visi mērkaķi ir pērtiķi, taču ne visi pērtiķi ir mērkaķi (pēc dalījuma kārtās, dzimtās, ģintīs). Pērtiķi ir virsjēdziens (kārtā ir plašāks jēdziens), mērkaķi – šaurāks, jo pieder pie mērkaķu ģints.

Kā aizstāt teicienu *pīķa stunda*?

Sarunvalodā par *pīķa stundu* sauc īpašu sastrēgumu laiku, taču latviešu valodā vārdam *pīķis* šādas nozīmes nav. **Pīķis** – 1. 'duramais ierocis – garā kātā nostiprināts smails asmens'; 2. 'garš, smails elements, detaļa (mehānismā, ierīcē u. tml.)'; 3. 'priekšgala vai pakaļgala nodalījums (kuģim)'; 4. 'spēļu kāršu suga, ko apzīmē ar pīķa asmens vai liepas, bērsa u. tml. lapas shematizētu attēlu. Šīs sugas kārts' (pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/>, skatīts 15.05.2014.).

„Latviešu valodas slenga vārdnīca” norāda, ka par pīķi dažkārt dēvē piecnieku (kā atzīmi) (*Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006, 364. lpp.). Vārdkopa *pīķa stunda* ir tiešs pārcēlums jeb kalks no krievu valodas *часы пик* (*časi pik*), kas nozīmē kādu īpašu aktivitāti, darbības kāpinājumu (virsoņi), arī spriedzes laiku u. tml. Šī konstrukcija koptā latviešu valodā nebūtu vēlama, tamlīdzīgi neveikli piemēri ir *pa lielam, uz doto brīdi, kā reiz, neko sev* u. c. *Pīķa stundu* varētu aizvietot ar *sastrēgumstundu*. Šis vārds ir iekļauts jau „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, kā arī tikai elektroniski pieejamā „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 15.05.2014.).

Sastrēgumstunda – ‘laiks (parasti darba dienas sākumā un beigās), kad ielās ir ļoti daudz transportlīdzekļu, radot to kustības traucējumus. *Vakara, rīta s.*’ (pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 15.05.2014.).

Pēdējā laikā runā un rakstos parādījies vārds *ambiciozums*. Vai tas ir pareizi?

Ambiciozs [vācu *ambitiös*] – ‘godkārīgs; tāds, kam ir ambīcijas, kas cenšas kaut ko sasniegt galvenokārt aiz godkārības (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 44. lpp.). Atvasinājumus ar *-ums* mūsdienās plaši lieto gan abstraktu, gan konkrētu pazīmju nosaukšanai. Vārds *ambiciozums* norāda uz pilnīgu īpašības *ambiciozs* abstrakciju (līdzīgi kā *cēls – cēlums; cildens – cildenums; labs – labums*). Daina Nītiņa par šādiem atvasinājumiem raksta: „Lai gan atvasinājumi ar *-ums* bieži vien ir diezgan smagnēji, neizceļas ar kādu īpašu eleganci un iespēju īsināt izteiksmi, ekonomēt valodiskos resursus, oficiālā stilā vai lietišķa cilvēka valodā tie parasti ir samērā izplatīti” (Nītiņa, D. *Moderna cilvēka valoda*. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2004, 10. lpp.).

Presē bieži parādās vārds *čakarēties*, kādā virsrakstā var pat lasīt: „Kā apčakarēt valsti?” – vai tas ir normāli?

Vārdi *čakarēties* un *apčakarēt* ir neliterārās sarunvalodas vārdi, to nozīmi un skaidrojumu var izlasīt „Latviešu valodas slenga vārdnīcā” (Rīga : NORDEN AB, 2006, 29. lpp.).

Čakarēties – 1. ‘lēni, nemākulīgi darboties, nemākulīgi strādāt; tūļāties; kavēties’; 2. ‘muļķoties, tiepties’; 3. ‘aiztikt, grābstīties’; 4. ‘nedarboties, slikti darboties’.

Apčakarēt – 1. ‘apmānīt, piekrāpt, izjokot, izmuļķot’; 2. ‘sariebt’; 3. ‘aprunāt nopelt, kritizēt’.

Plašsaziņas līdzekļu valodā tiek izmantoti dažādi leksikas slāņi, t. sk. slengs. *Slengs* – ‘subliterārā leksika un citu subliterāro valodas izteiksmes līdzekļu kopums, ko galvenokārt izmanto neformālā mutvārdu saziņā. Terminu *slengs* palaikam lieto arī kā terminu *žargons, argo, sociolekts* sinonīmu’ (pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=slengs&list=&lang=LV&h=yes>, skatīts 16.05.2014.).

Atkarībā no redakcijas nostājas par publikācijas saturu un tajā lietoto leksiku atbild raksta autors/redaktors. Valodnieki var skaidrot vārda nozīmi un paust savu viedokli, taču nevar ietekmēt tā lietojumu attiecīgajā izdevumā.

Nesen „Panorāmā” izskanēja, ka „šie trauki ir mazāk plīsīgi”, bet kādā laikrakstā teikts, ka ielas esot arī „sākumgals”. Ko šie vārdi nozīmē?

Lai gan vārds *plīsīgs* nav īpaši izplatīts, ar norādi *reti* (tātad tiek lietots samērā reti) tas ir atrodamams „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”.

Plīsīgs – ‘tāds, kas viegli plīst’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 62 sēj. Rīga : Zinātne, 1987, 279. lpp.; pieejams arī: <http://www.tezaurs.lv/llvv/>, skatīts 18.06.2014.).

Par ielas **sākumgalu** gan jāsaprot – vārds ir neparasts. Lai gan no vārddarināšanas viedokļa saliktenis ir darināts pareizi (līdzīgi vārdi ar *sākum-* pirmajā daļā ir *sākumburts, sākumdaļa, sākumposms, sākumpunkts, sākumstadija* u. tml.), ielas *sākumgala* vietā piemērotāks būtu *ielas sākumposms, ielas sākumdaļa* vai *ielas sākums*.

Lūdzu paskaidrot, kāpēc pēdējā laikā dažādos latviešu valodas tekstos vārda *un* vietā lieto angļu valodas zīmi *&*, piemēram: „Noris & Viktors”; „Uldis & Gints” u. tml.

Zīme *&* nozīmē ‘un’ (Bankavs, A. *Sāsinājumi*. Rīga : Avots, 2003, 87. lpp.). Atbildēt uz jautājumu – kāpēc lieto šo zīmi – nav iespējams. Tad būtu jāatbild, kāpēc daudzi latvieši vispār ir tik naski uz angļisko, angļismiem un, protams, arī angļiskajiem sāsinājumiem, kā noticis šajā gadījumā. Kurš atbildēs, kāpēc latviešu dziedātāji veido angļiskus skatuves vārdus, īpašnieki – firmu nosaukumus? To nosaka laikmeta stils, mode, turklāt nav jau aizliegts to darīt. Reģistrējot uzņēmumu, nosaukumā jābūt latviešu vai latīņu alfabēta burtiem. Protams, arī Latviešu valodas aģentūra atbalsta latvisko rakstības veidu, bet ļoti daudzi uzskata, ka tieši angļiskais rakstības veids sekmē publicitāti arī ārpus Latvijas, turklāt netraucē ne valodai, ne konkrētajā gadījumā – grupu nosaukumiem. Kad 20. gs. 90. gados strauji ienāca viss angļiskais, tostarp arī sāsinājumi, starptautiskā zīme *&* kļuva visai izplatīta. Viens no uzņēmumiem, kas savu nosaukumu sāka šādi rakstīt, bija arī uzņēmējs Raimonds Gerkenš veikala nosaukumā „Gerkenš & Co” (tulkojumā „Gerkenš un kompānija”).

Kā nosaukt preces atdalošo kociņu uz kases slīdientes?

Atdalošā kociņa nosaukumam atbilst vārds **starplika** – ‘priekšmets, veidojums, viela, ko novieto starp ko (piemēram, lai ko atdalītu, izolētu, arī blīvētu); arī liste’ (pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 17.06.2014.).

Cūkgaļa vai cūkas gaļa?

Šie apzīmējumi ir lietojami kā sinonīmi. Vārdnīcās skaidrots: ‘cūkgaļa ir cūkas gaļa’ (pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/>, skatīts 06.03.2014.).

Arvien biežāk plašsaziņas līdzekļos un pat ministriju mājaslapās runā par *Centrālāziju*. Vai pareizi nav jāsaka *Vidusāzija*, kā bija līdz šim?

Komentē Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas priekšsēdētājs Ojārs Bušs: „Ar jēdzienu *Vidusāzija* saprot bijušās PSRS Vidusāzijas republikas (ieskaitot Kazahstānu, kas PSRS laikos tika parasti minēta atsevišķi), bet *Centrālāzijā* – papildus šim – ietilpst arī dažas valstis uz dienvidiem no bijušās PSRS robežas, piemēram, Afganistāna. Izmantojot nosaukumu *Centrālāzija*, attiecīgās teritorijas robežas nav tik skaidri noteiktas kā *Vidusāzijas* gadījumā. Tā kā šie nosaukumi nav stingri definēti, abus apzīmējumus var lietot praktiski pamišus (līdzīgi notiek arī ar Viduseiropu un Vidusameriku).”

Lietišķie raksti

Vai pareizi paraksta zonā ir norādīt: *valsts sekretāres vietā Administrācijas vadītāja A. Vējiņa*?

Frāze **valsts sekretāra (sekretāres) vietā** Ministru kabineta noteikumos Nr. 916 „Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība” nav iekļauta. Situācija, kad dokumentu paraksta cita amatpersona, skaidrota attiecīgo noteikumu 21. punktā: „Ja organizācijas, tās struktūrvienības vai koleģiālās institūcijas dokumentā ir sagatavots kādas amatpersonas paraksts, bet faktiski dokumentu paraksta cita amatpersona (pienākumu izpildītājs), zem amatpersonas amata nosaukuma raksta atzīmi, „p. i.” un norāda faktiskā parakstītāja paraksta atšifrējumu.” Amatpersonai, kas veic kādas citas amatpersonas pienākumus, to uztic darīt ar konkrētu rīkojumu, kurā ir norādīts, kuras personas pienākumus tās prombūtnes (atvaļinājuma) laikā attiecīgā persona veic. Minētā

persona, parakstot dokumentus, norāda savu amata nosaukumu un izmanto paraksta atšifrējumu. Savukārt frāze (*attiecīgās amatpersonas*) vietā nav skaidra un ir pārprotama: vai tas ir pienākumu izpildītājs, vai eksistē vēl kāda cita persona bez pienākumu izpildītāja. Tātad atbilstoši Ministru kabineta noteikumiem dokumentu paraksta vai nu **vietnieks**, vai **pienākumu izpildītājs**, nevis kāda neskaidra persona kādas personas vietā.

Ko nozīmē līgumos rakstītais *force majeure*?

Force majeure – ārkārtēji nenovēršami apstākļi, kuru dēļ nav iespējams pildīt līgumsaistības, kā rezultātā viens līgumpartneris rada zaudējumus otram. Juridiskajā praksē *force majeure* jēdziens nav stingri formulēts, tie varētu būt: kari, revolūcijas, streiki, zemestrīces u. c.; tomēr par *force majeure* nav uzskatāmi ar tirgus konjunktūras izmaiņām saistītie apstākļi (*Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 2000, 326. lpp.). LZA Terminoloģijas portālā šim terminam ir piedāvāti latviski ekvivalenti: *nepārvarama/nepārvaramā vara* vai *nepārvarami apstākļi* (pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=force%20majeure&list=&lang=EN&h=yes>, skatīts 06.08.2014.).

Interpunkcija

Kāpēc dažādu sarīkojumu, konkursu nosaukumos vairs nelieto defisi, piemēram, „Melleņu lasīšanas čempionāts 2014”, svētki „Jūrmalciems 2014”, konkurss „Zvaigznes grāmata 2013” u. tml.?

„Defisi lieto šifrētos nosaukumos starp šifra burtiem vai īpašvārdu un numuru dažādu mašīnu, aparātu, preparātu u. tml. apzīmēšanai” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 411. lpp.). Lai gan padomju laikā defises lietojums bija ļoti populārs (piemēram, salons-frizētava, inženieris-elektriķis, skola-internāts) un ieradumam ir liels spēks, pamatojoties uz skaidrojumu, minētajos piemēros defises lietojumam nav pamata.

Vai pirms divpunktes un pēc divpunktes vajadzīgas kādas pieturzīmes?

„Ja uz izlaiduma robežas citējamā tekstā nav pieturzīmju vai arī ja šīs pieturzīmes atmetums nepieļauj pārpratumus, izlaidumu parāda tikai divpunkte. Piemēram, .. *slimnieks sapņo, ka .. dodas ezerā, bet kājas viņam neiegrīkst ūdenī*. Ja

izlaisto vārdu priekšā vai aiz tiem bijis komats, semikols, kols vai domuzīme, tad blakus divpunktēi atstājama arī šī pieturzīme, kur tas nepieciešamas citētā teksta precīzākai izpratnei. Piemēram, *Aiz j, r, l, ņ, ģ, ķ svelpenis pārvēršās par š .., bet ne visur aiz visām tām skaņām* (M. Rudzīte). Ja izlaistas citētā teikuma beigās un teikuma beigās bijusi jautājuma vai izsaukuma zīme, aiz divpunktes atstājama arī šī jautājuma vai izsaukuma zīme, kas norāda uz citētā teikuma modalitāti. Piemēram, *Pirtniece tūdaļ iekrita sarunā: „Vai, tas tik bija notikums! Klausieties..!” Un bija ko dzirdēt!* (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 397. lpp.; saglabāta citējuma interpunkcija.)

Ja tiešā runa beidzas ar daudzpunkti, vai pēc tās, norādot uz piebildi, vajag vēl komatu?

„Daudzpunkte iezīmē pauzes, kas rodas, ja runātājs uzreiz nevar atrast īstos vārdus domas formulēšanai. Daudzos gadījumos tad teikums paliek arī nepabeigts. [..]” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 392. lpp.). Piemēram, *„Sievietei ir pārāk īsi svārkī..” komentē stiliste*. Šādos gadījumos bez daudzpunktes nekāda papildu pieturzīme nav vajadzīga.

Vai salīdzinājuma konstrukcija, ko ievada tāpat kā, būtu atdalāma ar komatu?

Šis gadījums interpunkcijas praksē ir problemātisks, jo kopā ar pievienotajiem vārdiem veido t. s. pielīdzinājumu. „Atkarā no izsakāmā satura niansēm šādus pielīdzinājumus atdala vai neatdala ar pieturzīmēm. [..] Ja šis pielīdzinājums tiek intonatīvi atdalīts no pārējiem teikuma vārdiem un dots blakus kā piebilde, to atdala ar pieturzīmēm no abām pusēm. *Ūdeņi, tāpat kā cilvēka seja, rāda gan priekus, gan bēdas* (M. Birze). Ja šāds pielīdzinājums var būt jēdzieniski (un arī intonatīvi) ar pamatjēdzienu saistīts ļoti cieši – kā veida apstāklis, tad to ar komatiem neatdala. *Zeme tāpat kā citas planētas augusi, atsevišķiem gabaliem salīpot*. Nereti pieturzīmes pielīdzinājuma atdalīšanai atkarā no satura niansēm var būt fakultatīvas.” (Vairāk par šiem gadījumiem sk. Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 222.–223. lpp.).

Vai kā piemēram ir uzskatāms par iespraudumu un atdalāms ar komatu?

„Vārds *kā* pieder pie iesprauduma, bet *piemēram* ir ievadītājsvārds, kas pats atdalāms ar komatiem: *Abinieki, kā, piemēram, vārdes, dzīvo gan ūdenī, gan arī uz sauszemes*” (Koluža, R. *Tā vai šitā*. Lielvārde : Lielvārds, 2003, 72. lpp.).

Vai pirms pirmā saliktā saikļa *gan – gan*, ja tas ievada divdabja teicienu, liekams komats?

„Latviešu interpunkcijas” vecākajā izdevumā (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zinātne, 1969, 278.–279. lpp.) teikts, ka šādos gadījumos „pirmā saikļa komponenta priekšā komats divdabja teiciena atdalīšanai nav vajadzīgs, jo saiklis reizē funkcionē kā divdabja teiciena piesaistītājs un atdalītājs”, piemēram, *Tādēļ koksnes taupīšanas princips jāievēro gan cērtot kokus cirmās, gan kokapstrādes uzņēmumos, gan rūpējoties par kokmateriālu kalpošanas laika pagarināšanu.*

Savukārt jaunākajā „Latviešu interpunkcijas” izdevumā norādīts: „Ja divdabja teicieni saistīti ar pāru saikļiem vai divkāršiem saikļiem *nevis – bet, ne – bet gan, ne tikai – bet arī, vai nu – vai, gan – gan* u. tml., komats divdabja teiciena atdalīšanai vajadzīgs arī saikļa pirmās daļas priekšā, jo saiklis reizē funkcionē kā divdabja teiciena piesaistītājs un atdalītājs. Piemēram, *Karadienestā viņš aizgāja, nevis tikai pienākuma izpildīdams, bet viņš bēga.* (B. Saulītis); *Dziediet, ne viņam aizejot, bet jums paliekot.* (I. Ziedonis) (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 300. lpp.). Tas liecina, ka laika gaitā mainās ne tikai leksikas, bet arī pieturzīmju lietošanas norma.

Kā pareizi lietot pieturzīmes teikumos ar īpašu emocionālu ekspresivitāti: vispirms jautājuma un izsaukuma zīmi vai otrādi?

„Tādu īsto jautājumu beigās, kurus runātājs izsaka afekta stāvoklī, iespējams lietot arī izsaukuma zīmi vai arī vienlaikus izsaukuma zīmi un jautājuma zīmi. [...] Ja teikumā nav formālo jautājuma modalitātes pazīmju, reizē jautājuma un izsaukuma modalitāti var parādīt abas pieturzīmes – jautājuma zīme un izsaukuma zīme, turklāt pirmā parasti nostājas tā pieturzīme, kas izsaka galveno modalitātes veidu – parasti – jautājuma zīme. *Tik agri?! Par jaunu?!* Ja teikums galvenokārt domāts kā izsaukums un tikai ar zināmu jautājuma pieskaņu, retumis iespējama pirmajā vietā izsaukuma zīme. *Ko tas nozīmē!?”* (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 130. –131. lpp.).

Vai Jūs varētu dot padomu, kā pareizi liekami komati ar vārdu *vēlams*, kad tas ir lietots kā iespraudums. Piemēram: *Nopērc rozes, vēlams, sarkanās.*

„Ar komatiem atdala iespraudumus, kas izteikti ar darbības vārdu divdabja formā, piemēram, *cerams, domājams, iespējams, protams, redzams, zināms*, kā arī šo vārdu savienojumus ar apstākļa vārdiem *kā, cik* vai citiem

vārdiem.” (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 254. lpp.). Tā kā vārds *vēlams* ir lokāmais ciešamās kārtas tagadnes divdabis un pauž runātāja attieksmi, tas atdalāms ar komatiem.

Pareizrūna

Kā jāizrunā vārds *Vezuvs*: ar šauru [e] vai plato [e]?

Vulkāna nosaukums *Vezuvs* ir aizgūts vietvārds un ienācis mūsu valodā no latīņu valodas (*Vesuvium*), kurā to izrunā šauri, tāpēc arī latviešu valodā patskani e šajā vārdā vajadzētu izrunāt šauri.

Kā pareizi izrunāt vārdu *kods* – ar garu [ō] vai īsu [o]?

„Latviešu valodas pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīcā” norādīts, ka vārdu *kods* izrunā ar stiepto intonāciju – *kōds*, tātad patskani o izrunā gari (*Latviešu valodas pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīca*. Rīga : Avots 1995, 370. lpp.).

Īpašvārdu atveide

Kā pareizi saukt Grieķijas universitāti, kas atrodas Atēnās: *Pireju* vai *Pirejas* Universitāte?

Komentē *Dr. philol.* LU profesore Ilze Rūmniece: „*Pirejs* ir vīriešu dzimtes grieķu personvārds. Tāpēc pareizi būtu ***Pireja Universitāte*** un *Pireja osta*.”

Kāpēc Spānijas salu *Ibiza* latviešu valodā reizēm dēvē par *Ivisu* un reizēm par *Eivisu*?

Atbilstoši spāņu īpašvārdu atveides noteikumiem vārda *Ibiza* atveidojums latviešu valodā ir *Ivisa*, savukārt *Eivisa* nav spāņu, bet katalāņu valodā (resp., šīs valodas paveidā – valensiešu valodā). Līdz ar to, lai latviskais teksts būtu maksimāli nepārprotams, visdrošāk minēt abas nosaukuma variācijas – ***Eivisas*** jeb ***Ivisas sala***.

Kā pareizi latviešu valodā rakstāms franču filozofa *Jacques Derrida* vārds?

Vecākajos avotos filozofa vārda un uzvārda atveidojums ir *Žaks Derida* (piemēram, *Latvijas padomju enciklopēdija*. 10₂ sēj. Rīga : Galvenā

enciklopēdiju redakcija, 1988, 207. lpp.), taču patlaban atveides norma ir mainījies un filozofs latviešu valodā pazīstams kā **Žaks Deridā**. Tā arī norādīts, piemēram, „Ideju vārdnīcā” (Rīga : Zvaigzne 1999, 105. lpp.), portālā „Letonika” (pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?cid=986771&r=187&lid=986771&q=&h=644>, skatīts 05.08.2014.).

Kā runā un rakstos pareizi lietot liellopu šķirnes nosaukumu *Limousin cattle*: *Limuzīna gaļas liellopu šķirne*, *Limuzīnas šķirne*, *Limuzīnu šķirne*, *Limuzin šķirne*?

Franču vietvārda **Limousin** atveidojums latviešu valodā ir **Limuzēna** (sk. *Lielais pasaules atlants*. Rīga : Karšu izdevniecība Jāņa sēta, 2008, 441. lpp.; *Franču īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Rīga : Zinātne, 2004). Ja liellopu šķirne cēlusies Francijā, tad latviešu valodā to vajadzētu lietot ar attiecīgās vietas nosaukumu – resp., latviešu valodā tā ir **Limuzēna**, tātad **Limuzēnas šķirne**, nevis izmantot starpniekvalodas un vietvārdu atveidot no tām.

Kā pareizi: *ebola*, *Ebola vīruss* vai *Ebolas vīruss*?

Kā liecina populārzinātniska informācija, vīruss, kas izraisa Ebolas slimību, tika atklāts 1976. gadā infekcijas uzliesmojuma laikā kādā ciematā netālu no *Ebolas* upes Kongo Demokrātiskajā Republikā (agrāk Zaira). Savu nosaukumu vīruss ieguvis no *Ebolas* upes, kuras piekrastē atradās viens no slimības perēkļiem (pieejams: <http://nra.lv/veseliba/119987-ebolas-virusa-izplatiba-rietumafrika-klust-nekontrolejama.htm>, skatīts 10.04.2014.).

Lai gan pašlaik saistībā ar bīstamās vīrus slimības izplatību vārds *Ebola* tiek lietots ļoti bieži un daudzi uzskata to par slimības nosaukumu, ko līdzīgi gripai un angīnai varētu rakstīt ar mazo burtu, LZA Medicīnas terminoloģijas apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. habil. med.* profesors M. Baltiņš iesaka šo vārdu rakstīt ar lielo burtu.

Tādējādi vīrusa nosaukums latviešu valodā rakstāms ***Ebolas vīruss***.

Sagatavojušas LVA konsultantes
Dite Liepa
Ingrīda Sjomkāne
Mairita Purviņa

LĒMUMI

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi

LVEK 2014. gada 8. janvāra lēmums

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija 2014. gada 8. janvāra sēdē (prot. Nr. 32) pieņēma lēmumu par šādu vārdu rakstību latviešu valodā:

- 1) auga *Argania spinosa* latviskais nosaukums ir **argāns**, tā augļu eļļas nosaukums – **argāneļļa**;
- 2) fiziskās ģeogrāfijas termins *virs jūras līmeņa* saīsināms kā **v. j. l.**, *zem jūras līmeņa* – **z. j. l.**;
- 3) angļu valodā lietotā nosaukuma *selfie* latviskās atbildes ir **pašfoto** (sarunvalodā) un **fotopašportrets** (oficiālā saziņā).

LVEK 2014. gada 12. marta lēmums

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija 2014. gada 12. marta sēdē (prot. Nr. 33, 2. §) nolēma atbalstīt ieteikumu turpmāk konsekventi ievērot teksta vienību loģisko secību latviešu valodā un visus valūtas vienību nosaukumus – gan vārdiskos apzīmējumus (lati, dolāri, mārciņas, kronas, jenas, rubļi, eiro, *euro* u. c.), gan valūtu kodus (LVL, AUD, CAD, NZD, USD, GBP, DKK, NOK, SEK, JPY, RUR, EUR u. c.), gan grafiskos simbolus (\$, £, ¥, € u. tml.) – norādīt aiz summas (ar saistīto atstarpī).

LVEK 2014. gada 10. septembra lēmums

LVEK 2014. gada 10. septembrī (prot. Nr. 36) lēma par futbola paveida nosaukumu latviešu valodā. Futbola paveids, ko pārsvarā spēlē iekšējās un vairākās valodās apzīmē ar nosaukumu *futsal*, latviski saucams par **telpu futbolu** vai **minifutbolu**. Iespējami arī šādi nosaukuma varianti: **zāles futbols** vai **zālfutbols**. Piedāvātie nosaukumi *futzāle* un *futzāls* tika noraidīti, jo tie neatbilst latviešu valodas vārddarināšanas un terminrades likumībām.

LVEK 2014. gada 8. oktobra lēmums

LVEK 2014. gada 8. oktobrī (prot. Nr. 37) lēma par dzēriena *smūtijs* un jaunu konditorejas izstrādājumu (*cookie, muffin, smoothie, brownie, macaroon* u. c.) nosaukumiem latviešu valodā:

smoothie – **smūtijs** (pēc ekspertu domām, vārda lietojums jau ir nostiprinājies un atbilstošs latviskojums nav vajadzīgs);

muffin – **mafins/kēksiņš**;

brownie – **brūnītis, brūniņš, šokolādes kēksiņš**;

cookie – **cepums/biskvīts**;

macaroon – **makaronbiskvīts/mandeļu bezē**;

cupcake – **glazūrķēksiņš**.

Informāciju sagatavojusi LVEK sekretāre
Dite Liepa

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā (2013–2014)

2013. gada beigās un 2014. gadā notikušas tikai dažas Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (LZA TK) plēnuma sēdes, tāpēc apspriesto un pieņemto terminu skaits nav liels.

Plašākai sabiedrībai varētu būt noderīgi pieņemtie spēkratu termini:

balstiekārtas sēža (angļu *suspension mounting*, krievu *место посадки подвески*) – dažādi konstruktīvi elementi automobiļa apakšdaļā, lai izvietotu uz šasijas balstiekārtas detaļas: tiltus, riteņu balstiekārtas, amortizatorus un atsperes;

ceļampunkts (angļu *jacking point*, krievu *точка упора домкрата*) – norādīta pastiprināta vieta uz spēkrata šasijas (rāmja), kas paredzēta spēkrata pacelšanai, piemēram, izmantojot domkratu;

pilnuzlādes nobraukums (angļu *electric range*, krievu *электрический запас хода*) – attālums, ko elektromobilis vai hibrīdautomobilis var veikt, izmantojot pilnībā uzlādētu elektriskās akumulācijas ierīci;

smagdarba transportlīdzeklis (angļu *heavy-duty vehicle*, krievu *транспортное средство для тяжёлых условий*) – transportlīdzeklis, kas paredzēts darbam ļoti smagos apstākļos (gan smaga krava, gan grūti izbraucams ceļš).

TK pieņēmusi vairākus nesen atklātu un sistematizētu primātu kārtas sugu nosaukumus:

Lomami mērkaķis, lesula (*Cercopithecus lomamiensis*);

Gerpas pellemurs (*Microcebus gerpi*);

Lavaso pundurlemurs (*Cheirogaleus lavasoensis*);

Filipinu resnais loris (*Nycticebus menagensis*);

Bankas resnais loris (*Nycticebus bancanus*);

Borneo resnais loris (*Nycticebus borneanus*);

Kajanas resnais loris (*Nycticebus kayan*).

TK vēl nav izšķirts jautājums par veselu gadsimtu lietotā vispārinošā apzīmējuma *zinātne un tehnika* oficiālu atjaunošanu, jo pēdējos 15 gados tā vietā ieviesies burtisks pārcēlums no angļu valodas *zinātne un tehnoloģija* (*science and technology*), izjaucot daudzu gadu desmitu gaitā izveidojušos vārdu *tehnika un tehnoloģija* nozīmju šķirumu. Diemžēl burtisku pārcēlumu no angļu valodas kļūst arvien vairāk, iesniegumos Terminoloģijas komisijai arvien retāk jautā par kāda jēdziena (parādības) pareizu apzīmējumu latviešu valodā, bet vēlas uzzināt, kā tulkot vai „latviskot” kādu angļu vārdu vai vārdu savienojumu. Arvien biežāk Terminoloģijas komisijai lūdz apstiprināt jaunus aizguvumus vai aizgūtus sarunvalodas vārdus, noraidot (parasti bez vērā ņemamas argumentācijas) latviskos ekvivalentus.

Reagējot uz nevēlamu valodas praksi, TK pieņēmusi vairākus ieteikumus, piemēram, nelietot vārdu *skola* augstākās izglītības iestāžu nosaukumos, nelietot vārdu *apmācība* vārdu *studijas* vai *mācības* vietā, kā arī pārtraukt angļu abreviatūras *R&D* (*research and development*) lietošanu oficiālos dokumentos latviešu valodā. Pēdējais ieteikums saistāms ar mūsdienu nevēlamo praksi lietot vārdkopu *pētniecība un attīstība*, jo vārds *attīstība* šajā savienojumā ir burtisks angļu vārda *development* pārcēlums un neadekvāti izsaka izstrādājuma (tehnikas, tehnoloģijas u. c.) tapšanas komplekso procesu latviešu valodā (tradicionāli izšķir trīs stadijas: 1) pētniecību jeb izpēti; 2) izstrādi (projektēšana, konstruēšana, tehnoloģiskie darbi u. tml.); 3) ražošanu). Pareizāka latviešu atbilde būtu *pētniecība un izstrāde*, abreviatūra *PI*.

Terminoloģijas komisija sniegusi vairākas konsultācijas Latvijas Republikas Saeimai un ministrijām. Sabiedrībā plašu rezonansi guva likumdevēju proponētais apzīmējums *rupja trivializēšana*. *Trivializēšana* (*trivializācija*) ievērojami atšķiras no vārdiem *noliegšana*, *attaisnošana* vai *atzīšana*, kuriem piemīt juridiska termina nokrāsa pat nespeciālistu uztverē. Arī īpašības vārds *rupjš* savienojumā ar *trivializēšana* ir jauns vārdu savienojums latviešu valodā, kas vēl nav ieguvis noteiktu semantiku valodas runātāju apziņā. Latviešu valodas lietotājiem nav jāskaidro, kas ir *rupja valoda*, *rupja izturēšanās* u. tml., bet *rupja trivializēšana* prasa skaidrojumu. Pat tādu samērā bieži dzirdētu izteicienu kā „*rupja* iejaukšanās (kādas) valsts iekšējās lietās” var interpretēt diezgan plaši – viena puse var apgalvot, ka nav bijis nekādas iejaukšanās, bet otrai pusei tas šķītis kaut kas ārkārtējs. TK secinājums: lai iekļautu vārdu *trivializēšana* Krimināllikumā, būtu nepieciešams sniegt tā izvērstu definīciju ar juridiski interpretējamām detaļām.

Ar TK lēmumu tika noraidīts priekšlikums oficiāli atzīt vārdu *futsals* (*futzals*), iesakot saglabāt apzīmējumu *telpu futbols*. Latviešu sporta

terminoloģijā ir bijuši līdzīgi gadījumi, piemēram, *pingponga* vietā pieņemts oficiāls termins *galda teniss*, un *pingpongu* lieto tikai sarunvalodā. Līdzīgs šķīrums ir starp *pludmales volejbolu* (oficiālais termins) un *bičvolejbolu* vai *bičvoleju* (sarunvalodas līmenis). Vārdu salikumā *pludmales volejbols* vai *telpu futbols* spēles vietas apzīmējumam ir nosacīts, plaši interpretējams raksturs, piemēram, pludmales volejbolam dažkārt izveido smilšu laukumu pilsētā, kur vispār nav pludmales. Turklāt telpu futbola un pludmales volejbola noteikumi atšķiras no futbola un volejbola noteikumiem, bet tas netraucē šos sporta veidus uztvert kā futbolu vai volejbolu.

Pēdējos gados, arī 2014. gadā, aktīvākā LZA TK apakškomisija ir bijusi Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija. 2014. gada 4. jūnijā ir nodibināta Valodniecības terminoloģijas apakškomisija, kurā pārstāvēti vairāku Latvijas augstskolu mācībspēki un pētnieki (apakškomisijas priekšsēdētāja Latvijas Universitātes profesore Anna Vulāne).

Informāciju sagatavojis LZA TK priekšsēdētājs
Juris Baldunčiks

JAUNĀKĀS GRĀMATAS

2013. gada novembris – 2014. gada novembris

Īss pārskats par latviešu valodas jautājumiem veltītajām izdotajām vārdnīcām, gramatikām, rokasgrāmatām u. c. uzzīņu literatūru.

1. *Akadēmiskie raksti 4 sējumos „Latvieši un Latvija”, I sējums „Latvieši”*. Galv. red. Jānis Stradiņš. Atb. red. Ilga Jansone un Andrejs Vasks. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 528 lpp. ISBN 9789934811494.
2. *Aktuālas tendences terminoloģijas teorijā un praksē*. Rakstu krājums. Sast. un atb. red. Iveta Pūtele. Red. kol.: Juris Balduncīks, Ojārs Bušs, Iveta Pūtele, Ieva Zuicena. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 176 lpp. ISBN 9789984742724.
3. Andersone, G., Golubeva, V., Ikale, I. *Raibā pasaule 1. klasei. Latviešu valoda 1*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 104 lpp. ISBN 9789934046933.
4. *Angļu un latviešu sakāmvārdi un parunas* = English & Latvian Proverbs and Sayings. Sast. Gunta Štrauhmane. Rīga : Zvaigzne ABC, 2013, 271 lpp. ISBN 9789934014574.
5. *Angļu-latviešu mācību vārdnīca* = English-Latvian Learner's Dictionary. Jauns izdevums, papildināts ar latviešu-angļu vārdu rādītāju. Password. Rīga : Zvaigzne ABC, 2013, 992 lpp. ISBN 9789984220758.
6. *Angļu-latviešu vārdnīca* = English-Latvian Dictionary. Ap 50 000 šķirkļu un 160 000 tulkotu leksikas vienību. Sast. Dzintra Kalniņa; red. Dace Morica. Rīga : Avots, 2013, 1471 lpp. ISBN 9789984859798.
7. *Antiquitas Viva 4: studia classica* [tiešsaiste]. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Klasiskās filoloģijas katedra. Hellēnistikas centrs. Zin. red. un sast.: Brigita Kukjalko, Ojārs Lāms, Ilze Rūmniece. Red. kol.: Nijole Juhņevičiene, Andra Kalnača, Sergejs Karpjuks, Brigita Kukjalko, Ojārs Lāms, Vita Paparinska, Ilze Rūmniece, Horācijs Vella. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 216 lpp. [skatīts 20.08.2014.]. Pieejams: http://www.academia.edu/4918047/From_Ancient_Greece_to_Byzantium_Strategic_Innovation_or_Continuity_of_Military_Thinking_in_Antiquitas_Viva_4_studia_classica_ed._I._Rumniece_O._Lams_B._Kukjalko_Riga_2014_pp._106-118. ISSN 2255-9779, ISBN 9789984457918.
8. Apšeniece, L. *Katram sava valodiņa*. Rīga : Literārā brālība, 2014, 53, [3] lpp. ISBN 9789984880174.
9. *Atbalsta materiāls skolotājiem darbam ar interaktīvu mācību materiālu izglītojamo aktīvās runas un lasīšanas spēju attīstīšanai izglītojamiem ar vairākiem smagiem attīstības traucējumiem*. Rokasgrāmata skolotājiem. Autoru kolektīvs: D. Bethere, A. Līdaka, A. Plostniece u. c. Liepājas Universitātes Speciālās izglītības laboratorija. Rīga : VISC, 2013, 36 lpp. Eiropas Sociālā fonda projekts „Izglītojamo ar funkcionāliem traucējumiem atbalsta sistēmas izveide” (vienošanās Nr. 2010/0330/1DP/1.2.2.4.1/10/IPIA/VIAA/001). ISBN 9789984573793.

10. Auziņa, I. *Latviešu valodas gramatika. Morfoloģija*. Pārskats par vārdšķirām tabulās un shēmās. Špikeris. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 24 lpp. ISBN 9789934033308.
11. Auziņa, I. *Latviešu valodas gramatika. Sintakse*. Pārskats par vārdu savienojumu, teikuma un teksta sintaksi tabulās un shēmās. Špikeris. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 23 lpp. ISBN 9789934041549.
12. *Baltistica*, XLVIII (1) 2013. Baltų kalbotyros žurnālas. Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2013, 153 p. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 31.10.2013.]: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/current/showToc>. ISSN 0132-6503.
13. *Baltistica*, XLVIII (2) 2013. Baltų kalbotyros žurnālas. Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2013, 344 p. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 10.09.2014.]: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/view/108>. ISSN 0132-6503.
14. *Baltu filoloģija*, XXI (2) 2012. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Red. Pēteris Vanags. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 109 lpp. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 05.06.2014.]: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/BaltuFilologija-XXI_2_.pdf. ISBN 9789984457307, ISSN 1691-0036.
15. *Baltu filoloģija*, XXII (1) 2013. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Red. Pēteris Vanags. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 126 lpp. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 06.06.2014.]: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/BF-XXII_1_.pdf. ISBN 9789984457857, ISSN 1691-0036.
16. *Baltu filoloģija*, XXII (2) 2013. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Red. Pēteris Vanags. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 152 lpp. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 03.10.2014.]: <http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/baltu-filologija/>. ISBN 9789984458595, ISSN 1691-0036.
17. *Baltu valodas: vēsture un aktuālie procesi. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 140. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 71 lpp. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 01.11.2013.]: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelindiena%20140_konf%20materiali.pdf. ISBN 9789984742694.
18. *Baltu valodu atlants*. Leksika = Baltų kalbų atlasas. Leksika = The Atlas of the Baltic Languages. Lexis. 1 : Flora. Lietuvių kalbos institutas, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Sast.: Danguolė Mikulėnienė (Lietuva), Anna Stafecka (Latvija). Rec.: Prof. habil. dr. Zigmās Zinkevičius, Dr. habil. philol. Ojārs Bušs. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2013, 568 lpp. ISBN 9786094111006.
19. Baumane, A. *Vingrinājumi un diktāti pareizas runas un rakstības veidošanai*. Red. Indra Putre. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 184 lpp. ISBN 9789934039805.
20. Blinkena, A. *Caur vārdu birzi*. Darbu izlase. Sast. Ina Druviete, Ilga Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 592 lpp. ISBN 9789984742762.

21. Bušmanis, M., Dzintars, N. *Gatavojamies latviešu valodas centralizētā eksāmena 1. daļai. Latviešu valodas ortogrāfijas un sintakses uzdevumu krājums 10.–12. klases skolēniem darbam klasē un pašmācībā*. Red. Daiga Zirnīte; māksl. Mārtiņš Krūklis. Rīga : Pētergailis, 2014, 71 lpp. ISBN 9789984333847.
22. Butkus, A. *Lietuvių-latvių kalbų vadovas = Lietuviešu-latviešu ceļvedis*. Aesti, 2013, 256 p. ISBN 9789986884316.
23. Cibuļš, J. *Uzziņu materiāls par latgaliešu ābeci „Skreineite”* [tiešsaiste]. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 16 lpp. [skatīts 23.09.2014.]. Pieejams: http://ldb.lv/skreineite_um/#1. ISBN 9789984815947.
24. Cibuļš, J. *Tautu brīnumainās pasaules*. Red. Jānis Ločmelis. Rīga : Raudava, 2014, 196 lpp. ISBN 9789984981628.
25. Cīrule, Z., Cīrule, N., Cīrulis, R. *Mums kopā izdosies! : nodarbības bērnu valodas attīstībā. 1. daļa. Patskaņi un divskaņi*. Red. Rita Cimdiņa. Rīga : RaKa, 2013, 29 lpp. ISBN 9789984462974.
26. Cīrule, Z., Cīrule, N., Cīrulis, R. *Mums kopā izdosies! : nodarbības bērnu valodas attīstībā. 2. daļa. Galv. red. Vilnis Purēns; red. Rita Cimdiņa*. Rīga : RaKa, 2014, 22 lpp. ISBN 9789984463049.
27. Cīrule, Z., Cīrule, N., Cīrulis, R. *Mums kopā izdosies! : nodarbības bērnu valodas attīstībā. 3. daļa. Galv. red. Vilnis Purēns; red. Rita Cimdiņa*. Rīga : RaKa, 2014, 31 lpp. ISBN 9789984463087.
28. Cybuļš, J. *Skreineite. Vuicūs rakstiet* [tiešsaiste]. Māksl. Anita Ozoliņa. Reiga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 72 lpp. [skatīts 23.09.2014.]. Pieejams: http://ldb.lv/skreineite_vr/#1. ISBN 9789984815947.
29. Cybuļš, J., Leikuma, L. *Skreineite. Vuicūs lasiet* [tiešsaiste]. Mācību līdzeklis. Konsultantes: Anna Stafecka, Veronika Dundure; māksl. Anita Ozoliņa. Reiga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 154 lpp. [skatīts 23.09.2014.]. Pieejams: http://ldb.lv/skreineite_vl/#154. ISBN 9789984815947.
30. *Daugavpils Universitātes 55. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums = Proceedings of the 55th International Scientific Conference of Daugavpils University* [tiešsaiste]. Sast. Inese Zuģicka. Daugavpils : Daugavpils Universitāte, 2014, 1206 lpp. [skatīts 03.10.2014.]. Pieejams: http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/DU_55_starpt_zinatn_konf_rakstu_kraj.pdf. ISBN 9789984146652.
31. *Daugavpils Universitātes 56. starptautiskās zinātniskās konferences tēzes = Abstracts of the 56th International Scientific Conference of Daugavpils University* [tiešsaiste]. Atb. par izd. Inese Zuģicka. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2014, 169 lpp. [skatīts 03.10.2014.]. Pieejams: http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/Abstracts_of_the_56th_international_scientific_conference_ofDU_2014.pdf. ISBN 9789984146676.

32. Dubova, A. *Politiskās jomas svešvārdi vācu 20. gadsimta leksikogrāfiskajos avotos sastatījumā ar latviešu valodu* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares ģermāņu valodniecības apakšnozarē. Rec.: Ina Druvieta, Ojārs Bušs, Ineta Balode. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2013, 159 lpp. + piel. 1 sēj.; CD.
33. Dzintars, N. *Latviešu valodas mācību satura attīstība pamatskolā no 1940. gada līdz 1991. gadam: lingvodidaktiskais aspekts* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares lietīšķās valodniecības apakšnozarē = Development of the Content of Latvian Language Subject for Primary School from 1940 to 1991: the Linguodidactic Aspect. Summary of the Doctoral Thesis. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2013, 109 lpp. ISBN 9789934522116.
34. Dzintars, N. *Latviešu valodas mācību satura attīstība pamatskolā no 1940. gada līdz 1991. gadam: lingvodidaktiskais aspekts* : promocijas darbs filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares lietīšķās valodniecības apakšnozarē. Darba zin. vad. Diāna Laiveniece. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2013, 234 lpp.
35. *English-Latvian Dictionary* = Angļu-latviešu vārdnīca. Ap 50 000 šķirkļu un 160 000 tulkotu leksikas vienību. Sast. Dzintra Kalniņa. Rīga : Avots, 2013, 1472 lpp. ISBN 9789984859798.
36. *Franču-latviešu sarunvārdnīca*. Dorling Kindersley ceļvedis. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 144 lpp. ISBN 9789984228082.
37. *Gotharda Frīdriha Stendera ābece*. Faksimili. Transkripcijas. Apceres. Sast. Valdis Villerušs. Autori: Aleksejs Apinis, Ināra Klekere, Māra Grudule, Valdis Villerušs. Transkripcija: Pēteris Vanags; māksl. Inese Hofmane. Rīga : Neputns, 2014, 94 lpp. ISBN 9789934512339.
38. Hadaņonoka, I., Hadaņonoka, L. *Kā raisās valodiņa*. Lit. red. Indra Orleja. Rīga : N.I.M.S., 2014, 96 lpp. ISBN 9984679950.
39. *Ilustrētā angļu-latviešu vārdnīca bērniem* = Oxford's Children Visual Dictionary. Latv. tekstu sagatavojusi Santa Andersone; red. Ilze Collenkopfa. Rīga : Egmont Latvija, 2013, 127 lpp. ISBN 9789984439204.
40. *Journal of Comparative studies*. No. 4 (33). Cilvēks valodā: etnolingvistika, lingvistiskā pasaules aina = Human in language: ethnolinguistics, linguistic view of world = Человек в языке: этнолингвистика, лингвистическая картина мира. Komparatīvistikas almanahs. Red. Jeļena Koroļova un Oksana Kovzele. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2014, 520 lpp. ISSN 2255-9388, ISBN 9789984146843.
41. *Kaunats vītu vuordu stuosti*. Bilingvals izzinis i muoceibu materials. Rēzeknis Augstškolys folklorys ekspedicejys materiāli, (DVD). Rēzeknis Augstškola, 2013.
42. *Kārlis Milenbahs un viņa laikmets*. Sast. Ina Druvieta; atb. red. Sarmīte Lagzdiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 351 lpp. ISBN 9789984742748.

43. Kibermane, K., Kļava, G., Lauze, L., Tihomirova, K. *Valodas ideoloģija un plašsaziņas līdzekļi (televīzija)* [tiešsaiste]. Sociolingvistisks pētījums. Red. Gunta Kļava; rec. Gunta Ločmele. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 69 lpp. [skatīts 28.11.2014.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/downloadDoc_1496/mid_522. ISBN 9789984829043.
44. Laiveniece, D. *Zinātniskās rakstīšanas skola*. Rec.: Arvils Šalme, Normunds Dzintars; lit. red. Anita Helviga. Liepājas Universitāte. Liepāja : LiePA, 2014, 150 lpp. ISBN 9789934522253.
45. *Language for International Communication: Linking Interdisciplinary Perspectives* [tiešsaiste]. Department of English Studies and Centre for Applied Linguistics, Faculty of Humanities, University of Latvia. Editor-in-chief *Dr. habil. philol.* Andrejs Veisbergs; Managing Editor: *Dr. paed.* Monta Farneste. Rīga : University of Latvia Press, 2014, pp. 373 [skatīts 27.06.2014.]. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Language-for-international-2014.pdf. ISBN 9789984457987.
46. *Latviešu valoda*. Prof. Andreja Veisberga redakcijā. Valsts valodas komisija. Red. Ieva Jansone. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 477 lpp. ISBN 9789984457659.
47. *Latviešu valodas darbības vārdu tabulas* : mācību un metodiskais materiāls = Latvian verb tables. Study and methodological material = Таблицы глаголов латышского языка. Учебно-методическое пособие. Ilzes Auziņas un Guntas Nešpores redakcija; rec. Laimute Balode; tulk. angļu un krievu val. SIA „Skrivanek Baltic”. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 271 lpp. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 26.11.2014.]: <http://maciummacies.valoda.lv/valodas-apguve/gramatika>. ISBN 9789984815961.
48. *Latviešu valodas gramatika*. Autori: Ilze Auziņa, Ieva Breņķe, Juris Grigorjevs, Inese Indričāne, Baiba Ivulāne, Andra Kalnača, Linda Lauze, Ilze Lokmane, Dace Markus, Daina Nitiņa, Gunta Smiltiece, Baiba Valkovska, Anna Vulāne; rec.: Trevors Gārts Fennels, Igors Koškins, Ieva Ozola, Andrejs Veisbergs. Sagatavota *Dr. habil. philol.* Dainas Nitiņas (līdz 2012) un *Dr. philol.* Jura Grigorjeva (no 2012) vadībā. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 1024 lpp. ISBN 9789984742700.
49. *Latviešu-lietuviešu sarunvārdnīca* = Latviešu-lietuviešu pasikalbējimų knygelė. Sast. Laimutis Markunas. Rīga : Avots, 2013, 224 lpp. ISBN 9789984859811.
50. *Latviešu-norvēģu vārdnīca*. Sast. Ieva Vinzele. Rīga : Avots, 2014, 512 lpp. ISBN 9789984859859.
51. *Latvijas vietvārdu vārdnīca*. R. Sast.: Laimute Balode, Dzintra Hirša, Ojārs Bušs; iekļauti arī materiāli no Jāņa Endzelīna manuskripta. Atb. red. Ojārs Bušs; rec. Benita Laumane un Lembits Vaba. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, LXXI, 536 lpp. ISBN 9789984742717.
52. Lauze, L. *Pieturzīmju krustcelēs: vingrinājumi latviešu interpunkcijā*. Liepāja : LiePA, 2014, 37 lpp. ISBN 9789934522345.
53. *Linguistica Lettica*. Rakstu krājums, 21. laid. Atb. red. Ojārs Bušs; red. kol.: Aleksejs Andronovs, Laimute Balode, Ojārs Bušs, Ina Druvieta, Trevors Fennels, Ilga Jansone, Daina Nitiņa, Anna Stafacka, Agris Timuška, Lembits Vaba, Bernhards Velhli, Andrejs Veisbergs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 304 lpp. ISSN 1407-1932.

54. *LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte zinātnei un izglītībai* : PPMF 30. Rakstu krājums. Sast.: Aida Krūze, Ērika Lanka, Jānis Aizpurs; red.: Ruta Puriņa, Gita Bērziņa. Latvijas Universitāte. Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 408 lpp.
55. Markus, D., Bonda, Dz. *Ievads fonoloģijā*. Rec.: Aleksejs Andronovs, Regīna Kvašīte, Edmunds Trumpa. Rīga : Zinātne, 2014, 199 lpp. ISBN 9789984879741.
56. Marševska, I., Neilande, S. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 9. klase. Skolotāja grāmata*. LAT 2 [tiešsaiste]. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2013, 128 lpp. [skatīts 03.10.2013.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/downloadDoc_848/mid_522. ISBN 9789934815732.
57. Marševska, I., Neilande, S. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 9. klase*. LAT 2. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2013, 136 lpp. ISBN 9789984815695.
58. Naua, N. *Latviešu valoda studentiem. Skolotāja grāmata* : metodisks līdzeklis. Red. Ilze Auziņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 192 lpp. ISBN 9789984815930.
59. *Nīderlandiešu-latviešu vārdnīca* = Woordenboek Nederlands-Lets. Ap 10 000 vārdus = Ongeveer 10 000 woorden. Sast. Dace Viksna; red. Ilze Čerņauska. Rīga : Avots, 2014, 640 lpp. ISBN 9789984859866.
60. Nītiņa, D. *Ne tikai gramatika*. Rakstu izlase. Sast. autore. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 496 lpp. ISBN 9789984742731.
61. *Onomastikas pētījumi*. Vallijas Dambes 100. dzimšanas dienai veltītās konferences materiāli = Onomastic Investigations. Proceedings of the International Scientific Conference to commemorate the 100th anniversary of Vallija Dambe. Atb. red.: Ojārs Bušs, Renāte Siliņa-Piņķe, Sanda Rapa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 392 lpp. ISBN 9789984742755.
62. Ozola, I. *Radošā latviešu valoda ne tikai latviešu valodas stundām*. 50 darba lapas, gatavojoties vidusskolas eksāmenam. Red. Rita Cimdiņa; galv. red. Vilnis Purēns. Rīga : RaKa, 2013, 110 lpp. ISBN 9789984462639.
63. *50. prof. Arturo Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Vispārīgā valodniecība: valodas sistēma un lietojums” referātu tēzes. 2014. gada 20. un 21. martā* = Prof. Arturo Uozuolo 50-sios tarptautinēs konferencijās „Bendroji kalbotyra: kalbos sistema ir vartojimas” pranešimų tezės. 2014 m. kovo mėn. 20 ir 21 d. = Abstracts of the 50th Arturs Ozols International Conference „General Linguistics: Language System and Language Use”. March 20–21, 2014. Emilijai Soidai – 90. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Latvistikas un baltistikas nodaļa. Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, Baltu valodniecības katedra. Sast. un red.: Andra Kalnača, Lidija Leikuma. Rīga : Latvijas Universitāte, 2014, 65 lpp. ISBN 9789984458212.
64. *1. starptautiskā konference „Konteksta nozīmīgums mūsdienu humanitārajās zinātnēs”* : 2013. gada 9.–10. maijs. Redkol.: Gunta Ločmele, Valdis Muktupāvels, Rozanna Kurpniece, Ieva Sproģe, Inta Urbanoviča, Marija Lapaine, Helēna Gizeleza. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2013, 33 lpp. ISBN 9789984457109.

65. Poikāns, K. *Es protu latviešu valodu*. Testu krājums (A1, A2). 300 jautājumi, 30 uzdevumi un atbildes, 21 attēls. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 143 lpp. ISBN 9789934047473.
66. *Proceedings of the 6th Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation. Translation, Quality, Costs* = 6. starptautiskā Rīgas simpozija raksti. Tulkojums. Kvalitāte. Cena. Ed. by Gunta Ločmele, Andrejs Veisbergs. Rīga : The University of Latvia Press, 2014, pp. 120. ISBN 9789984458632.
67. Rapa, S. *Ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi latviešu toponīmijā* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē = Generic Terms in the Latvian Toponymy. Summary of Doctoral Thesis. Submitted for the degree Doctor of Philology. Subfield of Latvian Diachronic Linguistics. Darba zin. vad. Ojārs Bušs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2013, 94 lpp.
68. Raščevska, M., Mencis, J., Paegle, Dz., Koļesovs, A., Kaminska, I., Niedre, R. *Latviešu valodas un matemātikas sasniegumu testa (LMST-II) interpretācijas rokasgrāmata*. Projekta zin. vad. Malgožata Raščevska. Latvijā standartizēto psiholoģiskās izpētes testu interpretācijas rokasgrāmatu sērija; 4. grāmata. Rīga : Valsts izglītības satura centrs, Latvijas Universitāte, 2013, 178 lpp. ISBN 9789984573687.
69. Raščevska, M., Paegle, Dz., Mencis, J. (jun.). *Latviešu valodas un matemātikas sasniegumu testu (LMST-II) vadīšanas rokasgrāmata*. 2. izd. Teksta red. Dzintra Paegle. Rīga : Latvijas Psihologu apvienība, Latvijas Universitāte, 2013, 120 lpp. Svītru kods 0313003208.
70. Sabaļausks, A. *Mēs – balti*. Tulk.: Santa Jērāne, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas studenti (A. Armuška, S. Doņiņa, G. Gulbe, M. Hinere, M. Jurjāne, S. Kaigorodova, L. Keisele, I. Lemhena, R. Malnupe, M. Mušperte, A. Ozola, E. Rampāne, G. Savicka, L. Senkāne, L. Tarvida, K. Tilika, E. Usāne). Tulkojuma rec. Ieva Ozola; literārā red. Santa Jērāne; zin. red.: Laimute Balode, Edmunds Trumpa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 192 lpp. ISBN 9789984815909.
71. *7. starptautiskā zinātniskā konference „Teorija praksei mūsdienu sabiedrības izglītībā”* Zinātniskie raksti = 7th International Scientific Conference „Theory for Practice in the Education of Contemporary Society”. Scientific articles [tiešsaiste]. Atb. red. Sanita Madalāne. Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija. Rīga : Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 2014, 241 lpp. [skatīts 26.11.2014.]. Pieejams: http://www.rpiva.lv/pdf/7_starptzinkonf.pdf. ISBN 9789934503153.
72. Smiltnece, G. *Stilistika un morfofilistika* : studiju materiāli. Liepājas Universitāte. Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja : LiePA, 2014, 63 lpp. ISBN 9789934522352.
73. *Spāņu-latviešu sarunvārdnīca*. Dorling Kindersley ceļvedis. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 148 lpp. ISBN 9789984229041.
74. *Starptautiska zinātniska konference „Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā”*. Tēzes. Rīga-Jelgava-Viesīte-Sunākste. 2014. gada 4.–6. septembris. Rīga : Latvijas Universitāte, 2014, 66 lpp. ISBN 9789984458687.

75. Svarinska, A. *Latviešu valoda. Mācību kurss 25 nodarbībām* = Latvian in 25 lessons. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 112 lpp. ISBN 9789984228419.
76. Šlāpins, I. *Jauno latviešu valoda*. Māksl. Armīns Ozoliņš. Satori bibliotēka. Rīga : Ascendum, 2013, 173 lpp. ISBN 9789934843518.
77. Šulce, Dz. *Latviešu valodas ortoepija un ortogrāfija* : metodisks studiju līdzeklis. Liepājas Universitāte. Liepāja : LiePA, 2013, 43 lpp. ISBN 9789934522000.
78. *Valoda – 2013. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums, XXIII. Atb. red. Svetlana Polkovņikova; red. kol.: Alvids Butkus, Ina Druviete, Jeļena Goreglāda, Zaiga Ikere, Natalja Jundina, Genovaite Kačučkieni, Anatolijs Kuzņecovs, Ilze Oļehnoviča, Vilma Šaudiņa, Anželika Šteingolda, Irina Visocka. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2013, 500 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984146539.
79. *Valoda: nozīme un forma 4. Kategoriju robežas gramatikā* = Language: Meaning and Form 4. Boundaries of Categories in Grammar. LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Sast. un red. Andra Kalnača un Ilze Lokmane. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 180 lpp. ISBN 9789984458526.
80. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 9. Atb. red. Andra Kalnača; rec. Vilma Šaudiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 215 lpp. ISSN 1691-273X.
81. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. Zinātnisko rakstu krājums, X. Galv. red. Diāna Laiveniece; lit. red.: Diāna Laiveniece, Rita Grāvelsiņa, Natalja Malašonoka. Liepāja : LiePA, 2014, 278 lpp. ISSN 1407-9739.
82. *Valodu mācības pirmsskolā un sākumskolā* : pirmsskolas un sākumskolas skolotājam. Zin. red. Zenta Anspoka. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2013, 144 lpp. ISBN 9789984815848.
83. *Valsts valodas komisijas raksti*. 6. sēj. „Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III”. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse. *Dr. philol.* V. Tēraudkalna un *Dr. habil. philol.* A. Veisberga redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.), Antra Legzdiņa (angļu val.). Rīga : Zinātne, 2014, 158 lpp. ISBN 9789984879604.
84. *Valsts valodas prasmes pārbaude Latvijā: rezultāti un to analīze (2009–2012)*. Pētījums. V. Ernstsona, A. Lazareva, B. Mūrniece-Buļeva. Atb. red. Inese Muhka; rec. Marija Golubeva. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2013, 104 lpp. ISBN 9789984815893.
85. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums, 17 (1). Fonētika, gramatika, leksika, stilistika. Vārda diahroniskais un areālais aspekts. Redkol. vad. Benita Laumane; atb. red. Gunta Smiltņiece. Liepāja : LiePA, 2013, 268 lpp. ISSN 1407-4737.
86. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums, 17 (2). Valoda un vide. Terminoloģija. Tulkošanas jautājumi. Redkol. vad. Benita Laumane; atb. red. Linda Lauze. Liepāja : LiePA, 2013, 263 lpp. ISSN 1407-4737.

87. Veckāgana, V. *Latviešu valoda 12. klasei* : mācību grāmata. Lielvārde : Lielvārds, [2013]. 1 CD [elektroniskais resurss] Lielvārds Digitālā bibliotēka (<http://ldb.lv/>). ISBN 9789984114705.
88. Veckāgana, V. *Latviešu valoda 12. klasei*. 1. izd. Lielvārde : Lielvārds, 2013, 160 lpp. ISBN 9789984113708.
89. Vedral, J. *Lotyšsko-český klasifikace slovník CPA*. 1. vyd. Praha : VJV, 2014, 112 lpp. ISBN 9788074574085.
90. Vedral, J. *Lotyšsko-český [sic] slovník PRODCOM*. 1. vyd. Praha : VJV, 2014, 164 lpp. ISBN 9788074573873.
91. *Ventspils paralēle I–IV*. Rakstu krājums. Ventspils Augstskola. Ventspils bibliotēka. Sast. Astra Skrābāne; red. kol.: Astra Skrābāne, Maija Baltiņa, Ilze Buņķe, Astra Pumpura, Olita Šteinmane, Vija Baško; lit. red. Laimdota Sēle. Ventspils : VeA, 2014, 188 lpp. ISBN 9789984648521.
92. *Via Latgalica*. Humanitāro zinātņu žurnāls, V. Rēzeknes Augstskola, Reģionālistikas zinātniskais institūts. Red. Sanita Lazdiņa. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2013, 164 lpp. ISSN 1691-5569.
93. Vilks, I. *Astronomijas vārdnīca*. Angļu-latviešu-krievu-vācu-franču-spāņu. Rec. Andrejs Alksnis; red. Ieva Zarāne. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 272 lpp. ISBN 9789984458571.
94. *Viņu laiks laipu met. Liepājas filologu zinātniskie raksti, konferenču tēzes un publicistika (retrospekcija 20. gadsimta 60.–90. gadu pētījumos)*. Atb. red. Diāna Laiveniece. Liepāja : Liepājas Universitātes izdevniecība LiePA, 2013, 136 lpp. ISBN 9789984864976.
95. Vulāne, A., Gavriļina, M., Jurģīte, L., Laiveniece, D. *Latviešu valodas mūsdienīga apguve profesionālajā izglītībā* : metodisks materiāls latviešu valodas skolotājiem. Rīga : LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte, 2013, 205 lpp. ISBN 9789934527043. ESF projekts „Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārizglītojošo mācību priekšmetu pedagogu kompetences paaugstināšana”.
96. Zagorska, I. *Latviešu valoda igauņu studentiem*. Mācību uzdevumu krājums. Latv. valodas red. Kristīne Levāne-Petrova; ig. valodas red. Kertu Kibermane; projekta vad. Indra Lapinska. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 112 lpp. ISBN 9789984815978.
97. Zeltkalna, A. *Pārbaudes darbi latviešu valodā. 4. daļa. Sintakse*. Red. Rita Cimdiņa. Rīga : RaKa, 2013, 72 lpp. ISBN 9789984462592.

Sagatavojusi Marita Silkāne

HUMORA LAPPUSĪTE

Pasmejies par sevi, sevi...

Joki un jocīgi prātojumi par valodu un valodniekiem¹

Jautājums:

Kas ir filologs, ko dara?

Atbilde:

Filologs filologē. Kas tur nesaprotams?

(jautājums!lv Pieejams: <http://izglitiba.jautajums.lv/4088162>)

Tas ir stereotips, ka filologs ir diagnoze, normāli cilvēki, tādi paši kā visi pārējie ☺ nearko viņi neatšķiras no citiem.

(Bibiana. *Foruma komentārs*. Pieejams: www.calis.delfi.lv)

Latviešu valoda ir sabojāta lietuviešu valoda, un lietuviešu valoda ir sabojāta latviešu valoda.

(HZF profesoru pārles. Pieejams: https://twitter.com/HZF_citati)

Valoda kļūst arvien pliekanāka. Sakām, piemēram: „Tur kāds briesmīgi blāuj.” Agrāk teiktu: „Tur atskanēja briesmīgs blāviens no kāda cilvēka rīkles.”

(Laganovskis, Jezups. *Vienīgā mīlestība*. Rīga : Liesma, 1978, 133. lpp.)

Bagāta latviešu valoda – zaļš zaļums
zaļina zaļo zaļumu – green green green
green green.

(*Dienas joki*. Pieejams: www.smejies.lv)

¹ Tekstos pēc iespējas ir saglabāta autoru lietotā ortogrāfija, interpunkcija un stils.

² Interneta avoti skatīti no 2014. gada aprīļa līdz augustam.

Latofobija – bailes apgūt latviešu valodu.

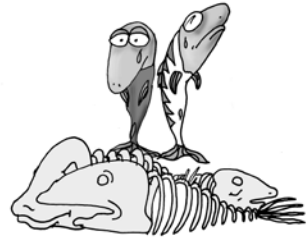
(Smieklīgi un ironiski par politiku un sabiedrību : anekdotes un joki. Pieejams: <http://vlnereja.1s.lv>)

Vārdelis – aizvietojums normālam vārdam, ko samudrī valodnieki.

(Guntele. Komentārs „(kreju)meļa vārdnīcelei”. Pieejams: <http://www.naktineica.lv>)

Vispār latviešiem tādi skumji zivju nosaukumi:
raudas, asari... Noteikti senatnē bija arī sirdēsti,
nelaimji un sēras, bet izmira no bēdām.

(Vārdotājas piezīmes. Joki filologiem.
Pieejams: <http://vardotaja.blogspot.com>)

Alus glāb j latviešu valodas 3. deklināciju no izzušanas.

(HZF profesoru pērles. Pieejams: https://twitter.com/HZF_citati)

Diskusija te komentāros par uzvārdu Poškus. Kā locīt un vai locīt. Cik ļoti locīt, un vai prātīgāk nebūtu tomēr nelocīt. Kā uzvārda nēsātājs pats sevi loka utt. [...] Vienmēr atrodas kāds, kurš virtuozī mēdz izlocīt vārdu tā, ka izlasot smadzenes apmet kūleni un viena acs sāk raustīties.

(Vārdotājas piezīmes. Personvārdi ar galotni -us.
Pieejams: <http://vardotaja.blogspot.com>)

Kad precas, tad jāatrod vīrs ar
tādu uzvārdu, kuru var izlocīt visos
sešos locījumos.

(HZF profesoru pērles. Pieejams: https://twitter.com/HZF_citati)

Ja likums ir bez izņēmuma, tad tas
likums pats ir izņēmums.

(HZF profesoru pērles. Pieejams: https://twitter.com/HZF_citati)

[..] ko mēs darām tagad, ja mums vajag nosaukt kādu lietu, kam vārda valodā nav?

[..] mēs mēdzam atvasināt vārdus no jau esošiem. Latviešu valodas gramatika šādām izpriecām ir gana piemērota: atliek vienīgi iespraust jaunu piedēkli, un jauns vārds rokā.

(Kāds vārds par jaunvārdiem latviešu valodā. Pieejams: <http://nuclearsecrets.wordpress.com>)

Cilvēks ir kā vīruss, kas valodas organismā ienes jaunus gēnus un veicina ģenētiskās mutācijas.

(Vārdotāja. Komentārs rakstam „latviešu valoda & rusīcismi”. Pieejams: <http://vardotaja.blogspot.com>)

[..] vārds noveco, kad to nelieto, nevis, kad to nosaka valodnieki.

(Mangusts. Komentārs tēmai „valodas pērles TV”. Pieejams: <http://www.sapforums.lv>)

Mums filologu vesels bars, pat vairāk, nekā būtu vajadzīgs... taču žurnālistiem pat virsrakstu korekti uzrakstīt kā nevar, tā nevar iemācīt!

(Jurka. Komentārs par nosaukumu „Snūķera leģenda O’Salivans PČ gatavojas ar 16 gadīgo latvieti”. Pieejams: www.tvnet.lv)

[..] fanātiski folkloristi var iebilst, ka noliikt skolēnu žargonu vienā plauktiņā ar divsimt gadu vecām parunām ir grēka darbs, tomēr jāatceras, ka arī skolēni ir mūsu tautas sastāvdaļa un viņu valodai ir tādas pašas tiesības dzīvot kā filoloģijas profesores kristāltirajai runai.

(Mūsdienu folklorā – Čaks Noriss un viņam līdzīgie. Pieejams: www.calis.delfi.lv)

Materiālu sagatavojusi *Diāna Laiveniece*
Karikatūras zīmējis *Jānis Kārklīņš*

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Aleksejs ANDRONOVŠ (*Aleksey Andronov*) – *Dr. philol.*, Sanktpēterburgas Valsts Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltistikas nodaļas vadītājs

Juris BALDUNČIKS – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes profesors, Lietišķās valodniecības centra direktors

Laimute BALODE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas un Helsinku Universitātes asociētā profesore, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” vadošā pētniece

Baiba BANKAVA – *Dr. philol.*

Sintija DONIŅA – *Bc. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas maģistrante

Anita HELVIGA – *Mg. philol.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes doktorante

Snorre KARKONENS-SVENSONS (*Snorre Karkkonen Svensson*) – *MA*, tulkotājs, norvēģu valodas pasniedzējs, Bergenas Universitātes otrās valodas apguves studiju doktorants

Diāna LAIVENIECE – *Dr. paed.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes asociētā profesore

Lidija LEIKUMA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Baltu valodniecības katedras vadītāja, profesore

Dite LIEPA – *Dr. philol.*, Latviešu valodas aģentūras galvenā lingviste

Ilze LOKMANE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asociētā profesore

Renāte MATUSEVIČA – *Bc. hum.*

Dzintra PAEGLE – *Dr. philol.*, latviešu valodas filoloģe, mācību grāmatu autore

Mairita PURVIŅA – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Marita SILKĀNE – *Mg. hum.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” asistente

Ingrīda SJOMKĀNE – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Gunta SMILTNIECE – *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes asociētā profesore

Andrejs VEISBERGS – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas Tulkošanas katedras vadītājs, profesors

Regina VENCKUTE (*Regina Venkutė*) – *Dr. hum.*, Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes docente

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrūnas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras mājaslapā
www.valoda.lv

**Latviešu valodas aģentūra.
Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.
Populārzinātnisku rakstu krājums, 2015**

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša ielā 35–5, Rīga, LV-1011
www.valoda.lv

Iespiests SIA „Zelta Rudens Printing”

Latviešu valodas aģentūra

ISSN 1691-273X

55

9 771691 273004

Nr. 10 / 2015